

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний університет
Всеукраїнське товариство Івана Огієнка

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск III

Кам'янець-Подільський
2006

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58
I 18

Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
(свідцтво серія КВ № 9201 від 28.09.2004 р.) збірник зареєстровано
як науково-навчальне видання.

Рецензенти:

історичні науки – Григоренко О.П., доктор історичних наук, професор;
філологічні науки – Штонь Г.М., доктор філологічних наук, професор

Відповідальний редактор: Сохацька Є.І., канд. філологічних наук, доцент

Редакційна колегія (історична):

Завальнюк О.М., кандидат історичних наук, професор (голова);
Баженов Л.В., доктор історичних наук, професор;
Каденюк С.О., доктор історичних наук, професор;
Копилов С.А., доктор історичних наук, професор;
Ляхоцький В.П., доктор історичних наук, професор;
Тюрменко І.І., доктор історичних наук, професор;
Філінюк А.Г., кандидат історичних наук, доцент

Редакційна колегія (філологічна):

Тимошик М.С. доктор філологічних наук, професор;
Шумило Н.М., доктор філологічних наук, професор;
Поліщук Я.О., доктор філологічних наук, професор;
Кеба О.В., доктор філологічних наук, професор;
Свідер П.І., доктор філологічних наук, професор;
Бондарчук Л.І., кандидат філологічних наук, доцент (секретар);
Левківський М.В., доктор педагогічних наук, професор;
Конотоп Л.Г., доктор філософських наук, професор

I 18 Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. III. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2006. — 284 с.

У збірнику вміщено матеріали, які репрезентують основні напрями сучасного огієнкознавства: історичний, філософський, релігійний, філологічний, культурологічний та книгознавчий. Статті, присвячені дослідженню творчої спадщини Івана Огієнка та її реценції в сучасному суспільно-культурному житті, мають новаторський та пошуковий характер, відповідають сучасному рівневі української науки.

Для науковців, вчителів, студентів, а також тих, хто цікавиться історією духовності українського народу та українською культурою.

УДК 001(477)(092)+378
ББК 72(4Укр.)я434+74.58

Надруковано за ухвалою вченої ради Кам'янець-Подільського державного університету (протокол № 8 від 3 жовтня 2006 р.)

© К-ПДУ, 2006

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Третій випуск збірника “Іван Огієнко і сучасна наука та освіта” приурочується 125-річчю від дня народження Івана Огієнка, визначного державного і політичного діяча, просвітителя і педагога, фундатора і організатора Кам’янець-Подільського державного університету, що буде відзначатися 15 січня 2007 року. Як і попередні збірники, він згуртував науковців з різних обширів України і світу, тих, які виявляють постійний інтерес до спадщини Івана Огієнка. Серед них як відомі огієнкознавці (М.Тимошик, І.Тюрменко, О.Завальнюк, Я.Поліщук, В.Лизанчук, Л.Бондарчук), так і молоді дослідники, які вперше долучаються до творчого спадку вченого-просвітителя та енциклопедиста.

Всі дослідження спроектовані на проблеми сучасної України, акцентують увагу на непроминуцїй цінності міркувань Огієнка про шляхи розвитку української держави, культури, філологічної науки, освіти та виховання.

І в цьому нам видається надзвичайна актуальність збірника.

Надіємося й надалі на творче співробітництво українських науковців в ім’я будівничого української державності Івана Огієнка.

Євгенія Сохацька,

*голова Ради Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка,
лауреат Всеукраїнської премії Івана Огієнка,
керівник Центру огієнкознавства Кам’янець-
Подільського державного університету*

ІВАН ОГІЄНКО — ПРОСВІТИТЕЛЬ ТА КУЛЬТУРОЛОГ

УДК 001(477)(092):37(71)(093.3)

Анна Фігус-Ралько

м. Вінніпег, Канада

“..ВЕЛИКИЙ РОЗУМОМ, ДУХОМ І СЕРЦЕМ” (СПОГАДИ ПРО МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (ОГІЄНКА))

У статті акцентовано увагу на просвітницькій діяльності митрополита Іларіона у Вінніпезі та діяльності Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) в Україні.

Ключові слова: консисторія, комітет, «Допомога Україні», Фондація імені митрополита Іларіона (Огієнка), Огієнкова мрія.

Мої спогади про митрополита Іларіона пов'язані з тими роками співпраці з ним, коли він уже на канадській землі завершував багаторічну працю над підготовкою до друку повного канонічного перекладу Біблії.

В той час я працювала в консисторії УГП Церкви (1952-1963). Митрополит очолив нашу церкву в серпні 1951 р. З огляду на те, що я працювала в консисторії, як двомовна секретарка, митрополит попросив мене допомогти йому з англomовною кореспонденцією, що надходила з Біблійного Товариства в Лондоні. Я радо погодилася виконувати цю працю добровільно.

Прибувши після таких тривалих і драматичних митарств дорогами Європи до Вінніпега, митрополит активно взявся за просвітницьку справу: відновити діяльність свого видавництва, що активно діяло і в Варшаві, і в Лозанні.

Митрополит Іларіон жив і працював у домі під числом 101 Катідрал Авеню у Вінніпезі. Я також жила на тій самій вулиці — кілька номерів від нього. Не раз проходила біля дому митрополита — до пізнього вечора робоча кімната його освітлена, а над столиком трохи схилена голова. То великий розумом, духом і серцем Іларіон при праці...

Він називав себе постійним богомольцем за кращу долю українського народу.

Не раз, виїжджаючи на тривалі в часі візитації, Владика давав мені ключі, щоб доглядати його будинок, забирати кореспонденцію та годувати його улюблену канарку.

Митрополит Іларіон тужив, що вже не побачить України, Києва та Дніпра. Не раз казав: *“Я відчуваю, що хоч я не буду вже в Україні, але моя праця побачить Україну і Ви, Анно, будете свідком того”*. Якими пророчими були його слова!

Запам'яталася мені одна розмова з Владикою про зберігання книг — про зібраний ним безцінний скарб, про те, що книги, як і люди, мають свої долі. *“Я не доживу, напевне, до тієї пори”*, — мовив стиха. *“А Вам, переконаний, випадє щастя пересилати книги у вільну Україну. Збирайте їх, дорога Анно, і вірте, такий час настане”*.

Чи й могла уявити тоді, що пройде небагато часу і я матиму найбезпосередніше відношення до реалізацій тієї Огієнкової мрії — пересилання книг в Україну.

У році 1985, коли я працювала в Колегії Св. Андрея як бурсар-книговод, консисторія попросила мене на позицію головного секретаря Ювілейного комітету 1000-ліття Хрещення України у Святу Православну віру. Святкування величаво відбулося 12-14 серпня 1988 року в місті Гамільтон (Онтаріо, Канада).

У році 1988 відкрилася можливість постачати Св. Письмо в Україну. Я особисто вперше вислала 60 примірників Біблії в українському перекладі Івана Огієнка (митрополита Іларіона) до родини та знайомих в Тернопільщині та в Києві. Ця перша спроба увінчалася великим успіхом.

Президія консисторії апробувала висилку релігійних книг в Україну та поручила мені цією справою займатися.

У консисторії в підвалі вже понад 40 років лежали релігійні книги, порохами припали, їх уже давно засуджено на смітник.

У роках 1988-1989-1990 вислано біля ста тисяч релігійних книг (усього 5000 адрес) до всіх 25 областей України та понад 100 книг до: Росії (Загорськ), Киргизії, Латвії, Татарстану, Узбекистану, Румунії, Казахстану та Польщі.

У грудня 1991 мені вдалося організувати при “Українському голосі” комітет “Допомога Україні”, який проіснував від 11 грудня 1991 до 30 червня 2001, з метою допомагати бідним дітям, сиротам, хворим, пенсіонерам.

Підвал “Українського голосу” був переповнений цінними книгами, яких ніхто не купував. Приблизно на 1000 адрес вислано понад 100 тисяч книг. У додатку, із своєї бібліотеки, я вислала до Київської духовної академії і семінарії в подарунок 2452 книг, включаючи одну велику Біблію — шостий примірник, який митрополит Іларіон мені подарував з надписом. Також із своєї бібліотеки я вислала Національній бібліотеці України імені В.І.Вернадського 2056 книг.

У 1966 році, в місяці травні, коли я вперше відвідувала Україну, митрополит Іларіон просив мене відвідати його добре знайомого, який

був митрополитом України, а служив у Володимирському Соборі в Києві. У неділю, 22 травня 1966, я зайшла до Володимирського Собору та розпитувала про того митрополита. Мені сказали, що, на жаль, два тижні тому він упокоївся в Бозі, і його похоронили. Сьогодні ж на його місці служить Владика Філарет. Мені пощастило бути учасницею його першого архиєрейського служіння в Соборі Св. Володимира.

У році 1968 я вдруге побувала в Україні. Напівлегально я зустрілася із священником Євгеном Барщевським, який добре знав митрополита Іларіона ще в Холмі. Від нього я довідалася, що відомий скульптор Іван Гончар нещодавно зацікавився постаттю українського митрополита в Канаді Іларіона. Він хотів десь роздобути фотографію митрополита, аби з неї пізніше зліпити бюст.

Повернувшись до Канади, я розповіла про таке несподіване зацікавлення київського скульптора митрополитові Іларіону. Він відразу пожвавішав, а потім якось похмурнів: чи й можливе таке, адже при тій владі завжди буду “ворогом свого народу”. Все ж він зв’язався з Леонідом Молодожанином (скульптор), і той зробив три знімки митрополита у різних профілях. Незабаром я зв’язалась з моєю добре знайомою журналісткою Тонею Горохович, яка через місяць мала їхати в Україну. Вона й передала в Києві через отця Барщевського ті три знімки для Івана Гончара.

1978 року я знову побувала в Києві і знову зустрілася з отцем Барщевським. Поцікавилася, як виглядає справа з бюстом митрополита Іларіона. У відповідь почула невтішну інформацію: після виступу Івана Дзюби і Василя Стуса в кінотеатрі “Україна” почалися арешти української інтелігенції. Іван Гончар тепер також під загрозою арешту. Не знаю, чи збереглися в архіві Гончара ті три фото, а в мене їхні відбитки-на видному місці, як пам’ять.

Щоразу, коли буваю на цвинтарі Глен Іден, де похований митрополит Іларіон, моє серце огортає щемкий смуток: могила його виглядає самотньою і сиротливою. Тіло його — у чужій землі, серед чужих. А душа його, видно, там, в Україні. Єдиною втіхою може бути лише тверда віра, що колись прах митрополита Іларіона все ж перевезуть в Україну, якою він жив, заради якої він свідомо й жертвовно йшов на свою Голгофу.

На запрошення Колегії Св. Андрея при співпраці президії Консисторії УП Церкви в Канаді у вересні 1997 до Вінніпегу на одномісячні досліді прибув молодий науковець з України — професор Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, доктор філологічних наук Микола Тимошик.

Проф. Тимошик прибув до Канади за дорученням Вченої ради Київського університету на досліді в архівах митрополита Іларіона, що зберігаються в Консисторії та в бібліотеці Колегії Св. Андрея.

У жовтні 1997 у розмові з проф. Тимошиком думка про створення Фондації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) почала перетворюватися у дійсність. Фондація була створена та зареєстрована 5 травня 2000 р. Міністерством освіти і науки України. Голова Фондації — проф. Микола Тимошик.

При існуючому економічному стані України фінансові ресурси доводиться шукати поза межами України.

До цієї пори фундатори з Канади оплатили такі видання Фондації:

- 2001 — «Історія Української мови».
- 2002 — «Українська Культура», «Тарас Шевченко».
- 2003 — «Розп'ятий Мазепа».
- 2004 — «Богдан Хмельницький».
- 2005 — «Свята Почаївська Лавра»
- 2006 — «Слово про Ігорів похід».
- 2007 — «Рятування України».

Вартість видання одної книги — 6000 канадських доларів. Тираж 2000. Всі книги — праці Івана Огієнка.

Ми щасливі, що молода людина — проф. Микола Тимошик — так глибоко зацікавився працею митрополита Іларіона та так багато часу і праці приділяє добровільно виданню книг. Проф. Тимошика часто університети запрошуюють з лекціями. На кожну поїздку він бере з собою біля 100 або більше книг видання Фондації для їх презентації та роздає книги Фондації професорам та студентам.

Певною мірою частина мрій митрополита Іларіона — повернення його праці в Україну — здійснюється.

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) мав різні прикрі життєві страдницькі переживання. Він їх гірко переживав, але завжди йшов уперед і здобував успіхи. Бог і Україна стали девізом його життя.

Metropolitan Ilarion's (Ohienko) enlightenment activity in Winnipeg as well as the activity of the foundation named in his honour in Ukraine are paid attention to in the article.

Key words: consistory, "Aid to Ukraine" Committee, Foundation named in honour of Metropolitan Ilarion (Ohienko), Ohienko's dream.

Отримано: 23.12.2006 р.

УДК 271

Н.М.Огієнко

Чернігівський державний педагогічний університет

МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН ПРО ДУХОВНІ ОСНОВИ ЧЕРНЕЦТВА

У статті розкриваються погляди І.Огієнка на мету й сутність чернечого життя. Здійснюється їх аналіз у контексті духовного становлення особистості.

Ключові слова: чернецтво, духовність, духовний світ, духовні цінності.

Початок третього тисячоліття, ознаменований помітними досягненнями людства у сфері науки і техніки, водночас характеризується непропорційністю у розвитку матеріальної та духовної культури, наслідком чого є розлад системи моральних цінностей особистості, втрата

ціннісних орієнтирів та ідеалів, перебудова ієрархії людських потреб, у якій домінує місце займають органічні та матеріальні.

У такій складній для українського народу період повертається на Батьківщину духовна спадщина І.Огієнка — видатного державного і громадського діяча, науковця і богослова.

У своїх численних фундаментальних працях він глибоко проаналізував роль релігії і церкви у духовному житті народу; повно і всебічно обґрунтував систему духовних цінностей, які необхідно виховувати у підростаючого покоління; розкрив конкретні форми, методи і засоби цієї роботи.

Цікавою і важливою сторінкою духовної спадщини митрополита Іларіона є дослідження ним витоків, сутності та ідеалів чернецтва, розкритих і обґрунтованих у творі “Українське монашество”.

Висвітлюючи історію написання цієї праці, доктор філологічних наук М.Тимошик зазначає: *“Майже шістьдесят літ пролежали в архівних сховах практично ніким не читані досі 430 позжовтілих від часу сторінок цього рукописного твору. Написані за надзвичайно складних життєвських обставин і чудом збережені, вони, нарешті, повертаються сьогодні в Україну. Повертаються туди й до того читача, кому вони й призначалися.*

“Українське монашество” — це одна з багатьох граней присікпливого й небайдужого наукового зацікавлення митрополита Іларіона. Це спроба залучити нас, нині суцільних в Україні, до поцінування й аналізу одного із загадкових і досі непізнаних феноменів нашої історії, до роздумувань про скороминуще і вічне, духовне і бездуховне, про справжні і фальшиві людські цінності, про проблему вибору і проблему обов’язку, які супроводжують людину протягом всього її земного життя” [1, с.44].

Що ж саме хотів донести до співвітчизників І.Огієнка? До кого звернене його слово, адже чернецтво — важкий і тернистий шлях вибраних, по якому йдуть одиниці?

У пошуках відповіді на ці запитання допоможуть рядки, взяті з самого твору: *“Вік людський короткий, а смерть приходить завжди тоді, коли її не чекають. І через це кожна мисляча людина натрапляє на конечну думку: коли життя таке коротке, а смерть конечна й несподівана, то пощо ж людині так занадто клопотатися про це тяжке життя в зрадливому світі? Чи будеш ти жити в розкошах чи без них, однаково ти тільки тимчасова дрібна пилінка на світі, і все рівно зникнеш зо світу, як ця ж пилінка...*

Але так мислять не всі. Більшість людства пильнує таки прожити добре, — хоч коротко, зате добре, на свою насолоду. І ціле життя своє побивається, власне, за це “добре життя”. А що добра цього не вистачає легко на всіх, люди зубами видирають його з рук один одному, і тим перетворюють тихий Божий рай на найгірше пекло на землі.

Люди, що вміють мислити, т.зв. філософи, здавна пізнали марнотність усього світу й марноту його видимого добра, за яке так завзято й жорстоко побивається світ. Здавна пізнали, що світолюби ніколи на правду щасливими не бувають, бо звичайно вічно змагаються за добро світові, а ці змагання приводять їх до повсякденних нещасть,

хвороб, убивств і т.ін. Чи нема в світі чогось вартнішого, що давало б людині спокійне і розумне життя, і провадило б її до правдивого щасття? Чи нема в людині чогось такого, за що варто було б з радістю пережити сад жорстоких мук, що зветься життям?” [2, с.46-49].

У цих роздумах митрополита Іларіона чітко простежується споконвічне філософське питання про сенс людського життя, про високе призначення людини як одухотвореної істоти, діяльність якої має утверджуватися на принципах любові, добра, милосердя. Висвітлюючи сутність чернечого життя, характеризуючи його витоки й ідеали, І.Огієнко, по суті, веде мову про духовне удосконалення людини, яке може здійснюватися різними шляхами у найрізноманітніших видах діяльності. Однак, найкоротшим шляхом, який найшвидше приводить до поставленої мети, на думку митрополита Іларіона, є чернецтво: *“Власне, монаша дорога, дорога опущення марного світу, найперше і найпростіше провадить до Царства Небесного” [2, с.50].*

Що це за дорога і як по ній іти? У чому сутність чернечого життя і на яких підвалинах воно ґрунтується?

Висвітленню поглядів І.Огієнка на поставлені запитання, на які не може дати відповідь раціоналістичний світогляд сучасної людини, і присвячена дана стаття. Її актуальність зумовлена важливістю і значущістю творів нашого видатного вченого і богослова для сьогодення українського народу і духовного відродження України.

Щоб охарактеризувати сутність і мету чернечого життя і розкрити шлях духовного самоудосконалення, митрополит Іларіон звертає увагу на подвійну організацію людини, яка, за висловом відомого мислителя ХХ ст. М.О.Бердяєва, є точкою перетину двох світів: світу природного і світу надприродного, духовного. Наука не проникла ще в таємницю поєднання цих світів в одному цілому, що становить людський організм, але вона точно називає основну відмінність між ними — безсмертя духу і тлінність тіла. Основуючись на цьому важливому у світоглядному плані положенні, митрополит Іларіон висвітлює генезис людських потреб, які формують у свою чергу ієрархію ціннісних орієнтацій особистості і визначають, у кінцевому рахунку, сенс земного життя кожної людини: *“Людина складається з двох головних частин: вічного Духа й смертного тіла. І людина з найдавнішого часу бачила своє щасття в них: одні, а таких величезна більшість, у задоволенні потреб свого тіла, а другі, їх дуже мало, у задоволенні потреб Духа” [2, с.49].* Саме до цих людей, яких небагато у світі і які ставлять безсмертного Духа вище від тлінного тіла і відносить І.Огієнко тих, хто вступив на шлях чернецтва. Історія знає чимало видатних постатей, які, ступивши на цей шлях, досягли вершин духовного удосконалення і стали святими. Серед них — українські святи, возвеличені огніківським словом: Д.Туптало, І.Почаївський, А.Мацієвич, П.Величковський, преподобна Анна Всеволодівна та багато інших. На їх прикладах митрополит Іларіон розкриває труднощі й перепони чернечого життя, долаючи які монах-подвижник досягає перемоги Духа над тілом: *“Дух і тіло ведуть постійну боротьбу між собою, і в звичайних людей переважає тіло, й вони служать йому. Не те в монахів:*

вони ведуть невпинну боротьбу з своїм тілом і всіма способами допомагають перемозі Духа. І тільки той правдивий монах, у кого Дух переміг тіло, в кого потреби переможеного тіла грають останню роль, а перше — плекати переможеного Духа” [2, с.55]. Обов’язковою умовою, яка веде до успіху в цій боротьбі, — зазначає митрополит Іларіон, — є виконання монахом добровільно даних ним під час постригу обітів. До них відносяться: послух, нестяжання і дівство.

Послух, на думку І.Огієнка, — головний чернечий обіт, найвища чеснота його. Він є засобом зміцнення духу і основою для всіх інших подвигів, тому що вбиває двох найбільших шкідників людини і людства — гордість і самолюбство — найперших ворогів спасіння [2, с.52].

Не менш важливе значення для духовного росту монаха є виконання другого даного ним обіту — нестяжання, тобто відсутність у нього будь-якого власного майна. Кожен, хто має намір вступити на шлях чернецтва, повинен всі свої речі роздати бідним або ж передати на користь монастиря. Розкриваючи сутність даної умови і показуючи шкідливість звички до матеріального накопичення, коли вона стає головною, а іноді і єдиною метою усього життя людини, митрополит Іларіон зазначає: *“Нещастя світу найбільше в тому, що він безупинно гониться за стяганням, за маєтками, за добрами. Покинути всю цю марнотність — обов’язок монаха. Хіба ж кожен маєток не занадто тимчасове добро, не видима марнота? Хіба заберемо його на той світ, помираючи?.. Ось тому убогість — чеснота монаха. Убогість повна: монах свого нічого не має. І не тільки не має, але й не хоче його, — він повний безсрібреник” [2, с.52].* Монах не прагне до матеріального збагачення з тієї вагомої причини, що ставить потреби Духа вище від потреб свого тіла, а тому всі свої зусилля спрямовує на духовне удосконалення. Усвідомлюючи тлінність і ненадійність земних благ, розмірковуючи про скороминучі і вічні цінності, І.Огієнко наголошує у філософській містерії “Народження людини” на тих життєвих орієнтирах, які ведуть до справжнього щастя:

*Багатства земні ненадійні,
І не приносять щастя гроші,
Духовні ж скарби благодійні,
Й несуть надзоряні розкоші! [3, с.77].*

Крім послуху й нестяжання, які ведуть до накопичення “духовних скарбів”, велике значення, на думку митрополита Іларіона, має дотримання монахом третього даного ним обіту — дівства: *“Спастися легше і простіше безженному, бо жінка й діти зв’язують людину з марнотним світом... Дівство очищає розум від помислів лукавих і прирівнює людину до Ангола... Повне дівство береже наше тіло в чистоті, а тим самим — Духа в силі. Дівством удосконалюється не тільки тіло, але й дух” [2, с.52-53].* Для підтвердження цих слів І.Огієнко наводить висловлювання апостола Павла з його першого Послання коринф’янам, у якому йде мова про те, що нежонатий намагається догодити Господу, а жонатий піклується про речі життєві — як догодити жінці.

Отже, завдяки прийнятим під час постригу обітам — послуху, нестягання і дівства, монах виконує головний свій обов'язок — “плекання Духа”, який значно зростає від поста і молитви. Згідно з Православним катехізисом, піст є помірне вживання їжі, з якої виключаються скромні продукти, тобто це періодичне обмеження природних потреб людського організму з метою підкорення тіла духу. Пости встановлені Церквою перед святами Великодня, Різдва Христового, Успіння Божої Матері, св. апостолів Петра і Павла, у середу і п'ятницю протягом року та в деякі інші дні [4, с.172-173]. Під час посту необхідно з особливою рішучістю утримуватися від гніву, ненависті, ворожнечі, різних проявів зла і, навпаки, намагатися творити добро, виявляти любов і милосердя до своїх ближніх.

Розкриваючи значення посту для духовно-морального удосконалення людини, митрополит Іларіон зазначає: *“Ненаситне тіло голосно й настирливо вимагає свого, а тому монах повинен завжди й безперестанно впокорювати його найперше постом, постом повним (якийсь час нічого не їсть) і постом частинним (їсть мало й не все). Ось тому їжа монаха найпростіша, не часта — найліпше б раз денно. Їсти монах повинен лише стільки, аби потримати себе при житті, звичка до доброї їжі, повного набиття свого черева — це найбільше зло в світі, бо власне воно — основа всіх переступів людства. Монахові личить завжди недоїдати, щоб почувати в собі повсякчасну легкість, як родючий ґрунт для плекання Духа. Духа ангольського”* [2, с.53]. Не менш важливим чинником для духовного росту монаха є, на думку митрополита Іларіона, фізична праця, яка потребує постійного напруження і м'язових зусиль: *“Так само праця, особливо фізична, прибиває голос ненажерливого тіла й не дає йому панувати над духом. Тому кожен монах зобов'язаний певну частину дня конче працювати, але працювати з молитвою і радістю, бо праця — основа всякого життя”* [2, с.53].

Вартий уваги той факт, що трудитися потрібно з молитвою, адже саме вона, зазначає І.Огієнко, є для монаха морем широким і бездонним, що постійно живить і возвеличує душу:

*Бо з молитвою розум яснє
і тепліше на серці стає —
Немов сонце те світить і гріє
у відкритєє серце твоє* [5, с.24].

Треба зазначити, що у патристиці, з якою був добре обізнаний митрополит Іларіон, молитві надається особливо важливе значення, як засобу спілкування людини з Богом. Вона є главою і матір'ю усіх чеснот, нею потрібно починати і закінчувати свій день. Молитва для душі — те саме, що повітря і їжа для життя тіла; припинення її приносить душі невидиму смерть. Підкреслюючи провідну роль молитви у духовній практиці монахів, І.Огієнко зазначає у своїй праці “Православна віра”: *“...молитва є бесіда з Богом, прохання пристойного добра в Бога, від якого сподіваємося отримати його. Вона є піднесення до Бога, благочестивий, спрямований до Бога настрій; духовне шукан-*

ня небесного; лікування святої душі; служіння, приємне Богові; ознака покаяння та твердого уповання... Молитва зміцнює Віру й надію, навчає терпіння, зберігання заповідей і особливо прохання небесного добра. Вона вирощує багато плодів, перерахування яких було б зайвим... Така велика користь від молитви, що вона складає поживу й життя душі. Усе сказане обґрунтовується на Святому Писанні, і той, хто вимагає доказів цьому, подібний божевільному або сліпому, який під час ясного півдня має сумнів в сонячному світлі” [6, с.64].

Отже, за глибоким переконанням митрополита Іларіона, аскеза тіла й плекання Духа, які досягаються через послух, дівство, нестяжання, піст, молитву й фізичну працю — основні підвалини, що становлять сутність чернецого життя і ведуть до духовно-морального удосконалення тих, хто ступив на цей шлях. Загалом, на думку І.Огієнка, “заслуга монастирів у творенні української духовної культури безконечно велика — це вони, скромні українські монахи й монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємося й тепер” [2, с.159].

Ці слова з повним правом можна віднести й до самого митрополита Іларіона, який у 58-річному віці прийняв чернечий сан і прослужив у ньому 32 роки, на власному прикладі демонструючи виконання чернечих обітів і до останніх днів свого життя самовіддано працюючи для свого народу: “Я злився із своїм народом. Його рани — мої рани, його болі — мої болі”, — зазначав він [5, с.39].

Глибокими ранами сучасної цивілізації є дефіцит духовної культури, утвердження у суспільній свідомості гедоністичних принципів, що скеровують до життя без будь-яких обмежувальних механізмів. У цьому контексті актуально і переконливо звучить огієнківське слово про сенс людського життя й духовну сутність особистості, яке спонукає читача до глибоких роздумів і спрямовує його на шлях самопізнання й духовного удосконалення.

Список використаних джерел:

1. *Тимошик М.* Феномен українського чернецтва і філософія релігійності в інтерпретації Івана Огієнка (митрополита Іларіона) // Огієнко І. Українське монашество. — К., 2002.
2. *Огієнко І. (митрополит Іларіон).* Українське монашество. — К.: Наук. вид. центр “Наша культура і наука”, 2002.
3. *Митрополит Іларіон.* Народження людини // Філософська містерія в п’яти діях. — Вінніпег, 1957.
4. *Закон Божий:* Кн. для семьи і школы. — Житомир, 1995.
5. *Огієнкові афоризми і сентенції.* — Львів, 1996.
6. *Митрополит Іларіон.* Православна віра. — Вінніпег, 1957.

The article shows opinions of I.Ogienko on purpose and essence of nuns' life.

Key words: nuns' life, spiritualness, spiritual world, spiritual values.

Отримано: 11.09.2006 р.

П.М.Кралуок

Національний університет “Острозька академія”, м. Острог

ОСТРОЗЬКА БІБЛІЯ В ДОСЛІДЖЕННЯХ М.ГРУШЕВСЬКОГО, І.ФРАНКА ТА І.ОГІЄНКА

У статті йдеться про оцінки Острозької Біблії 1581 року діячами національного відродження — М.Грушевським, Іваном Франком та І.Огієнком. Акцентовано увагу на те, що перше комплексне дослідження пам'ятки здійснив Іван Огієнок.

Ключові слова та словосполучення: церковнослов'янська мова, Острозький осередок, Острозька Біблія, жива мова, комплексне дослідження.

Острозька Біблія як пам'ятка культури привертала до себе увагу багатьох видатних українських дослідників. Серед них передусім варто вказати на М.Грушевського, І.Франка та І.Огієнка, які були не лише відомими вченими, а й видатними діячами українського “національного відродження”.

Так, Михайло Грушевський у своїй фундаментальній “Історії України-Руси” в VI томі (1907 р. видання) твердить, що саме робота над виданням Острозької Біблії стала важливим чинником інтенсифікації культурного життя в Острозі та її загалом в Україні у кінці XVI ст. *“Першою річчю, — пише він, — що мусіла згуртувати в Острогу культурні сили й дати початок освітній літературній роботі, було видання біблії. В зв'язку з тим стоїть заложення друкарні. Установлення біблійного тексту потребувало не тільки книжного матеріалу, а й книжних людей, яких кн. Острозький стягав з різних країв, а се скуплення культурних сил дало можливість розвинути ся не тільки літературній роботі та видавничій — завдяки друкарні, але й дало спромогу організувати, по довгій перерві, першу школу вищої марки на Україні”* [1].

Культурна діяльність Острозького осередку, що діяв у кінці XVI — на початку XVII ст., була в центрі наукових інтересів Івана Франка. З цим питанням були пов'язані його дослідження творчості Івана Вишенського та інших письменників-полемістів. І.Франко спеціально цікавився Біблією, виданою в Острозі. Йому належить наукова розвідка “Причинок до студії над Острозькою біблією”. Це перша в науковій україністиці робота, де зачіпалися питання текстуального аналізу цього видання.

У цій розвідці І.Франко зазначає, що *“заходами князя Костянтина Острозького видана була 1580-1581 р. в Острозі перша повна Біблія в перекладі на церковнослов'янську мову. До того часу не мав православний слов'янський світ повного перекладу Біблії”* [2]. Він також вказував, що *“Острозька біблія з огляду на свою редакцію і на свої джерела не дождалась ще детального досліду...”* [3]. Щоб певним чином ліквідувати цю прогалину, дослідник звернувся до аналізу тексту

третьої книги Ездри, вміщеної в Острозькій Біблії. Саме цьому питанню присвячена його згадувана стаття.

І.Франко вважав, що третя книга Ездри в старому українському письменстві *“не мала ніякого впливу. До кінця XV в. вона була зовсім незвісна вже хоч би для того, що її нема в грецькім каноні”* [4]. На його думку, ця книга вперше була перекладена з латинської Вульгати в Новгороді і вміщена в Геннадіївій Біблії. При чому її переклад був далеким від досконалості. Саме через недосконалий переклад вона тут не викликала зацікавленості. Для І.Франка є *“безсумнівним фактом”*, що третя книга Ездри була взята редакторами Острозької Біблії з новгородського рукопису. Також І.Франко вважав, що саме завдяки надрукованій в Острозі Біблії третя книга Ездри звернула на себе увагу русинів-українців й можливо мала відгук у полемічній літературі.

І.Франко порівнює текст даної книги, вміщений у Острозькій Біблії, із її текстом, що був знайдений в українському рукописному збірнику, який дослідник відносить до рубежу XVI-XVII ст. Він вважає, що переписаний текст був саме з Острозької Біблії. Але якщо в тексті останньої відчуються діалектизми, власне тогочасні українізми, то в даному рукописному збірнику анонімний переписувач, на думку І.Франка, намагається повернутися до давніх, *“правильніших”* архаїчних форм. Хоча і один, і другий переклад з латини не є якісними [5].

Дослідник не міг не звернути увагу на парадоксальність ситуації. Рукописний текст, який ніби з'явився пізніше Острозької Біблії і був її копією, є архаїчнішим за першозразок. І.Франко намагався дати *“психологічне пояснення”* цього парадоксу. Мовляв, переписувач робив копію не механічно, а з певною ідеєю. Тому він *“підфарбовує текст на старинний колір, любується в старих формах і уживає їх систематичніше, ніж Острозька біблія”* [6].

Схоже, утверджена в російській історіографії думка про новгородську Геннадіївську Біблію як першооснову Біблії Острозької зіграла із І.Франком злий жарт. Деякі сучасні науковці критично ставляться до цієї думки. У світлі сучасних досліджень над Острозькою Біблією, зокрема, Р.Торконяка, наведена І.Франком інформація про рукописний збірник з текстом третьої книги Ездри може мати інше трактування. Цілком вірогідно, що І.Франко віднайшов староукраїнський рукописний текст, який міг використовуватися редакторами Острозької Біблії. На користь цієї думки говорить і той факт, що частина цього тексту була написана почерком XIV ст. [7].

Питання джерел Острозької Біблії спробував переглянути Іван Огієнко. Його перу належить розвідка *“Острозька Біблія 1581 року”* [8], що побачила світ у 1931 р.

У цій розвідці І.Огієнко спеціально звертає увагу, що в XVI ст. починають розвиватися національні мови. І Україна в цьому плані не була винятком. Відповідно, з'являються переклади біблійних текстів розмовними мовами. *“Цього ж часу, — пише дослідник, — під впливом Реформації, упала колишня така міцна ідея про ідентичність мов Церкви й літератури, наслідком чого повсталала нова українська літературна мова, вже сміло оперта на живій народній мові”* [9].

Посилаючись на передмову до Острозької Біблії, написану від імені В.Острозького, І.Огієнко говорить про роль цього мецената в справі її видання. Вважає, що князю з Росії піддали Геннадієву Біблію. До думки взяти для видання Острозької Біблії саме її князя підштовхнули московські емігранти, зокрема, Андрій Курбський [10]. Однак, справедливо вказує дослідник, текст Геннадієвої Біблії не був якісним. Довелося звертатися до інших текстів. Тому для укладання Острозької Біблії використовувалися південнослов'янські, а також грецькі й латинські тексти.

За основу, вважає І.Огієнко, острозькі редактори взяли грецький текст — Септуагінту, не надавши єврейському тексту великого значення. З одного боку, це було виявом традиційного підходу, оскільки Септуагінта вважалася канонічним текстом. З іншого, *“такий погляд підказали ті греки, що тоді пробували в Острозі, а їх була більшість в острозькому осередкові. Це був вияв грецького націоналізму, а не наукове ставлення”* [11].

І.Огієнко вказує на складність і тривалість підготовки Біблії до друку. Зрештою в 1581 р. вона побачила світ. *“Це була, — відзначає він, — величезна подія не тільки в історії української культури, але і в культурі загальнослов'янській, бо це ж була найперша кирилівська друкована Біблія”* [12].

Спеціально звертає І.Огієнко увагу на мову цього видання: *“Острозьку Біблію видрукували церковно-слов'янською мовою, хоч тоді, як знаємо, серед українського народу був певний рух за переклад Св. Письма на живу мову. Острозька Академія зрозуміла грізний стан не тільки своєї Церкви, але й Церкви усіх слов'ян, і тому вирішила дати книжку загальнослов'янську, дати таку Біблію, яку прийняли б без застереження усі слов'яни. А через це не могло бути й мови про видання Біблії з такою ціллю в живій місцевій мові”* [13]. Дослідник дотримується думки, що до видання такою мовою В.Острозького заохочували московські емігранти.

Уже в іншій роботі, “Історія української літературної мови”, І.Огієнко твердить, що така настанова російських емігрантів мала погані наслідки для розвитку української народної мови: *“...відомий московський друкар диякон Іван Федорович..., друкар перших книжок українських, виступав проти живої мови, і в свої друки свідомо вносив московські наголоси...”* Все це в кінцевому рахунку призвело до того, *“що в нас ані один старий переклад Святого Письма, — а було їх рясно! — видрукуваний не був, а це сильно затримало розвій літературної мови в масах”* [14].

Та все ж І.Огієнко змушений був відзначити певне наближення мови Острозької Біблії до тогочасної української: *“Острозькі коректори добре знали, що широке громадянство не розуміє вже старої церковно-слов'янської мови, а тому часто змінювали незрозумілі слова на ясніші, а давні форми на нові. Через це Острозька Біблія поширила до деякої міри нову редакцію церковної мови, трохи наближену до живої”* [15].

Дослідник звертає увагу на долю Острозької Біблії, на те, що вона фактично стала канонічною для православних слов'ян, а також

отримала визнання серед українських та білоруських греко-католиків. Попри загалом високу оцінку цього видання, І.Огієнко все ж відзначав ряд її недоліків. Зокрема, він писав:

“Острівська Біблія має одну помітну недочоту: її складено з книжок не одного перекладу, а різних, — різного часу й різної землі. Що розшукали для князя Костянтина, те й ужили. Давніх текстів ужили зовсім мало. А проте наука сьогодні довела, що найдавніші біблійні тексти, т.зв. кирило-методіївські, без порівняння ліпші від пізніших, бо зроблені на крайцях засадах: давні перекладачі пильнували дати ясний зміст, тоді як пізніші перекладали дослівно, не журачись про зрозумілість...”

Костянтин Острозький видрукував тільки випадкові тексти, які зміг розшукати, і сам не уважав їх ані за найліпші, ані за навіки установлені. Таким чином він, проти своєї волі, своїм виданням Біблії 1581-го року заступив нам наші найдавніші тексти, що були зроблені з повним дотриманням правил слов'янської мови, а тому ясні і зрозумілі.

Друга недочота Острозької Біблії 1581-го року... — це її грецьке джерело. Сьогодні ми маємо дуже багато різних грецьких текстів, до певної міри знаємо, з якої рецензії роблено кирило-методіївські, взагалі найстаріші переклади. Нічого цього не мали коректори... острівські..., вони не могли вибирати найкращого грецького тексту.

По-третє, наука тепер міцно встановила, що без користування гебрійським оригіналом не зрозуміємо правдивого значення біблійного тексту. Користуватися тільки грецьким текстом — це не догма. Кн. Костянтин Острозький наказав своїм перекладачам триматися тільки грецького тексту” [16].

Відповідно, І.Огієнко вважав, що острозькі книжники мали б при підготовці старозавітної частини Біблії брати за основу не Септуагінту, а єврейський текст. Проте така критична налаштованість дослідника не завжди є виправданою. Він виходив із сучасного йому стану речей, не враховуючи реальних умов, у яких працювали острозькі книжники. Тому тут є доречним навести міркування сучасного дослідника Острозької Біблії Р.Торконяка: *“Нам потрібно застерегти читача, що в Острозі на той час не було наукових критичних видань, так як ми їх сьогодні маємо, тому ми не можемо закидати острозьким вченим, що вони не поступили по-науковому, коли вживали різні тексти. Сьогодні в науковому світі вважається недоречним творити текст, в якому грецька і єврейська традиція змішані, однак у XVI столітті таких застережень не було. Острозькі вчені поступали за науковими канонами свого часу і підготували переклад високої якості, який у своїй науковій основі не тільки не поступався кращим перекладам того часу, а був рівноцінним або й перевищував. Ми могли б їхню працю окреслити, як наукову спробу видати з оригіналів виправлене Святе Письмо. Подібну працю в тих часах робила лише римокатолицька церква, яка підготувала Сиксто-Клементинське видання Вульгати. І так як видання Вульгати, видане в 1592 році, стало мірдайним для їхньої церкви до найновіших часів, так і острозька Біблія стала мірдайною для всіх слов'ян” [17].*

І.Огієнко звертав увагу не лише на зміст Острозької Біблії, а й на технічний бік її видання. Зокрема, це бачимо в його роботі “Історія українського друкарства”. На його думку, дане видання стало результатом колективної праці своєрідного “друкарського цеху”: *“Коло друкарської справи в Острозі Хведорович працював не один, про що він сам свідчить в післямові до Біблії 1581 р., — він працював тут “купно с послешники и єдинодумленники моши”. Разом з ним працював тут син його Іван та його учень, Гринь Іванович з Заблудова..., що десь в кінці 1579 р. прибув до Острога з двохлітньої науки у Львові; можливо також, що тут працювали з Хведоровичем і його львівські учні: Сачко Сенькович Сідляр та Корунка Семен, а може й приятель кн. Курбського — отець Мина; працював, певне, й “убогий” пресвітер Василь”* [18].

Щоб друкарі не лишалися без роботи, оскільки *“виправлення тексту Біблії відбирало багато часу”*, вирішено було приступити до друку Нового Заповіту й Псалтиря. Книжка ця, надрукована в 1580 р., мала служити не лише для практичного вжитку в церкві, а й у тодішніх релігійних змаганнях. І.Огієнко звертав увагу на текстувальні відмінності між цим виданням та відповідними частинами Острозької Біблії [19]. Тобто для друку даної книги використовувався менш відредагований варіант.

Довголітня праця навколо Острозької Біблії завершилася лише 12 серпня 1581 р. І.Огієнко спробував реконструювати сам процес друку цієї книги. Він вважає, що цю працю в основному закінчили друкувати ще в липні 1580 р. На це вказує в післямові до книги Іван Федорович. *“Але книжки цієї, що зовсім була готова до виходу в світ, проте в світ не пустили. З яких саме причин це сталося, докладно не знаємо; здається, в надрукованій Біблії знайшли якісь помилки. А тому мусили деякі листи передрукувати. Можливо також, що нову книжку перед випуском у світ давали читати якимсь окремим особам, а все це протяглося більше як рік”*. *“Біблійні книжки, — пише І.Огієнко, — здається, друкували в Острозі не в звичайнім порядку, а в міру виправлення тексту, тому біблія складається з п’яти частин, з окремою пагінацією кожної (276, 180, 30, 56 і 78, до цього ще 8 листів передмов, а разом 628 листів, чи 1256 с.). До Біблії додано дуже цінну передмову від імені князя Остріжського (написав її, здається, Герасим Смотрицький), де докладно розказано про історію вишукування списків для Біблії. Біблію прикрашено різними гравюрами, певне, роботи Гриня Івановича... Проте ці графічні прикраси не відповідають величності цілої праці, — вони занадто скромні, а часом і вбогі. Для цілого тексту віділили особливого шрифту, — дуже дрібного на ті часи (в 24,8 мм), але виразного й гарного; це характерний шрифт, якого доти ніде не було, — так званий “остріжський” шрифт, виготовлений під доглядом самого Івана Хведоровича. Заголовні букви Остріжської Біблії трохи нагадували великі Скоринені букви”* [20].

Дослідник зазначав, що *“в літературі відомі два видання Біблії: 1580 і 1581 р. Ці видання майже цілком однакові: заголовний лист один, з зазначенням 1581 р., ті самі передмови, головна різниця: післямови друкаря Івана Хведоровича в обох виданнях цілком різні, часом помічається різниця в шрифті, складах і прикрасах”* [21].

І.Огієнко також спробував простежити подальшу долю додрукування та реалізації Острозької Біблії. Він вважав, що в Івана Федоровича виникли певні непорозуміння з В.Острозьким. Тому він повернувся до Львова. Із собою узяв чимало неповних примірників, які додруковував і продавав у цьому місті. Після смерті, яка сталася орієнтовно в кінці 1583 р., Федорович залишив 120 повних Біблій і 80 неповних. Все це перейшло його наступникам. У 1588 р. друкарню Федоровича та 40 недодрукованих Біблій викупив віленський друкар Кузьма Мамонич. Ці Біблії додруковувалися вже у Вільно. Таким чином постала Віленська Біблія [22].

Наведена реконструкція, оперта на документальному матеріалі та порівнянні певних примірників Острозької Біблії, не втратила свого значення до сьогодні.

Правда, міркування І.Огієнка щодо ідеологічного контексту появи Острозької Біблії виглядають дещо однобоко. Так, він пише: *“Остріжська Біблія має заслужену віковичну славу. Вона появилася саме в час, коли їй було так потрібно; вороги нападали на українську віру, і все посилалися на біблійні книжки, а їх то всіх тоді й не було. Князь Остріжський своєю Біблією дав духовенству і громадянству найміцнішу зброю в обороні проти римо-католицтва, і цієї заслуги ніколи не забуде Остріжському український народ”* [23].

У даному випадку, як і в багатьох інших дослідженнях, не враховувалося, що Острозька Біблія була не тільки відповіддю на католицькі виклики, а й на виклики протестантські.

Підсумовуючи вищесказане, можемо констатувати, що М.Грушевський, високо оцінюючи Острозьку Біблію, спеціально її дослідженням не займався. Хоча його міркування про те, що робота над цією книгою стала важливим чинником стимуляції культурно-освітнього життя в Україні, заслуговує на увагу. І.Франко не лише дав високу оцінку Острозької Біблії, але й намагався проаналізувати цей пам'ятник, з'ясувати джерела його написання. Однак перше комплексне дослідження цієї пам'ятки здійснив І.Огієнко. Це пов'язано як з певними інтересами цього дослідника, так і з деякими моментами його біографії. Річ у тім, що І.Огієнко бував у Острозі, тут він закінчував гімназію. Звідси його інтерес до цього міста, його історії й, звичайно, Острозької Біблії.

Список використаних джерел:

1. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — К.: Наук. думка, 1995. — Т.VI. — С.483-484.
2. *Франко І.* Причинок до студій над Острозькою біблією // Франко І. Зібрання творів: У п'ятдесяти томах. — К.: Наук. думка, 1982. — Т.37. — С.388.
3. Там само. — С.389.
4. Там само. — С.392.
5. Там само. — С.396-397.
6. Там само. — С.397.
7. Там само. — С.392.
8. Вперше ця робота була опублікована в газеті “Діло” (1931 р., №25-29). Потім неодноразово перевидавалася. Див. сучасні видання: *Митрополит*

- Гларіон (Огієнко І.)* Князь Костянтин Острозький. — Без м/в: М.П. “Сві-
тязь”, 1992. — С.129-155; *Огієнко І.* Українська церква. Нариси з історії
Української православної церкви. — К.: Україна, 1993. — С.134-147.
9. *Митрополит Гларіон (Огієнко І.)* Князь Костянтин Острозький. — С.132.
 10. Там само. — С.134.
 11. Там само. — С.140.
 12. Там само. — С.143.
 13. Там само. — С.144-145.
 14. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. — К.: Либідь, 1995. —
С.103, 105.
 15. *Митрополит Гларіон (Огієнко І.)* Князь Костянтин Острозький. — С.145-
146.
 16. Там само. — С.151-152.
 17. *Острозька* Біблія: Вступи, гравюри, дослідження. — Львів, 2005. — С.107.
 18. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. — К.: Либідь, 1994. — С.194.
 19. Там само. — С.195.
 20. Там само. — С.196.
 21. Там само. — С.198.
 22. Там само. — С.198-199.
 23. Там само. — С.196-197.

The article reflects the estimation of Ostrog Bible of 1581 expressed by national revival's enthusiasts — M.Grushesky, Ivan Franco and I.Ohienko. It is emphasized that the first complex research of Bible was made by Ivan Ohienko.

Key words and word combinations: Church Slavonic Language, Ostrog society, Ostrog Bible, Living Language, complex research.

Отримано: 14.08.2006 р.

УДК 002.2

Н.І.Черниш

Українська академія друкарства, м. Львів

ІВАН ОГІЄНКО І БІБЛІОГРАФІЧНА КОМІСІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Викладено відомості про започаткування бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка; визначено основні періоди та напрями її діяльності. Наведено характеристику культурологічного журналу “Стара Україна” (1924-1925 рр.), на сторінках якого дослідники української книги — члени комісії — оприлюднювали результати власних наукових розробок. Наголошено на участі визначного книгознавця, історика українського друкарства І.Огієнка у діяльності бібліологічного осередку Галичини, розглянуто публікації вченого у журналі “Стара Україна”.

Ключові слова: Наукове товариство ім. Шевченка, бібліографічна комісія, журнал “Стара Україна”, публікації І.Огієнка з історії українського друкарства та діяльності Івана Федорова (Хведоровича).

В історії кожного народу є періоди, коли громадська свідомість знаходить свій яскравий вияв у непересічних наукових подіях, що визначають його шлях на десятиліття. У другій половині ХІХ ст. — а

це час пробудження та культурного відродження багатьох європейських націй, позбавлених своєї державності, — у суспільстві сформувався потреба організації авторитетних наукових товариств, які у подальшому могли б стати претечею національних академій. Для українського народу в тогочасних умовах національно-культурних утисків винятково важливим було започаткування 1873 р. у Львові діяльності Товариства ім. Шевченка, згодом — Наукового товариства (НТШ), — по суті, прообразу Української Академії наук.

Об'єктивні передумови для формування в столиці Галичини цього авторитетного наукового осередку створював стимульований Шевченковою духовною спадщиною поступ українського національного відродження за обставин заборон українознавчих досліджень на теренах Російської імперії (зокрема, після Валуєвського циркуляра 1863 р. та Емського акта 1876 р.). Складні обставини тогочасного українського національно-культурного життя, зумовлені переслідуванням українства в царській Росії і не вельми сприятливими політичними процесами в Австро-Угорщині, об'єднали зусилля свідомих наддніпрянських патріотів та галицьких діячів в епоху, коли, за словами М.Грушевського, *“можливість української культури стояла під знаком запитання, коли навіть оборонці її здебільшого не наважувалися йти далі постулатів белетристики на народно-побутові, етнографічні теми та елементарної популярної літератури для селянства”* [1].

Наукова праця НТШ вже з перших років мала чітко окреслене націотворче та націозахисне спрямування. Численні видатні вчені у своїх дослідженнях багатоаспектно розбудовували систему українознавчих знань у сфері історії, мови, літературознавства, географії, антропології, етнографії та фольклористики, зафіксували й науково опрацьовували багатотомові здобутки українського народу в контексті його культурно-історичного розвитку.

Багатогранна діяльність осередку загалом та праця його окремих представників (не лише визначних діячів, а й скромних дослідників) в різні роки вже були об'єктом зацікавлення багатьох науковців. Це засвідчують передусім такі численні авторитетні публікації, як [2-5], фундаментальні збірники матеріалів різноманітних за своєю тематикою конференцій і симпозіумів [6-8] та низка наукових розробок, які висвітлюють непересічні досягнення високоавторитетних комісій, видатні здобутки в різних ділянках українознавства найвідоміших представників осередку (див. [9-13]). Серед них — чимало імен науковців, що протягом тривалого часу були затавровані як *“українські буржуазні націоналісти”* (приміром, М.Грушевський, І.Раковський, В.Дорошенко), майже цілком вилучені з історії нашої науки (згадаймо І.Калиновича, І.Кревецького, І.Свенціцького) або ж вважалися забороненими на рідній землі (зокрема, імена І.Огієнка, В.Кубійовича, Д.Донцова не можна було називати навіть принагідно).

Відаючи шану видатним науковим досягненням НТШ, дослідники нині прагнуть не оминати увагою жодної події, що мала вагомий вплив на культурно-історичний розвиток суспільства, жодного вченого, який плідно працював у тій чи іншій ділянці українознавст-

ва, адже без осмислення історичного досвіду, усвідомлення власних коренів неможливий поступ вперед, здійснення нагальних перетворень у культурному та науковому житті суспільства. Водночас не можна не зауважити, що в контексті часу ще й досі залишається недостатньо дослідженим та відповідно мало висвітленим вельми важливий напрям діяльності осередку, а саме книгознавча праця авторитетних вчених НТШ, об'єднаних у бібліографічній комісії. Нечисельні статті і розробки переважно львівських науковців (див. [42-53]), що опрацьовують проблеми теорії та історії книги, національної бібліографії, знайомлять наукову громадськість з досягненнями відомих бібліологів, не можуть вичерпати усієї проблематики, адже не вповні показують основні етапи та напрями діяльності бібліографічної комісії, не наголошують на її важливому значенні для становлення та подальшого розвитку української науки про книгу.

Безперечно, настав час поновити історичну справедливість, належно висвітлити діяльність бібліографічної комісії НТШ, звернути увагу книгознавців на ті непересічні досягнення в галузі національної бібліографії, теорії та історії української книги, якими слушно можуть пишатися члени цього авторитетного осередку — В.Дорошенко, І.Кревецький, І.Свенціцький, І.Огієнко та ін.

Розглядаючи передумови створення комісії, варто зазначити, що на початку ХХ ст. національна ідея виступала головним стимулятивним чинником розвитку всіх сфер життя українського суспільства. Будь-яка можливість вивчення тем українознавчого характеру, опрацювання національного питання як самостійного у загальноєвропейському контексті та подальше оприлюднення результатів цих досліджень сприймалися з боку українських учених з великим ентузіазмом. Національною за формою і змістом була й українська бібліологічна наука, що на той час активно формувалася і все яскравіше набувала ознак явища самобутнього, зі своїми традиціями, які беруть початок ще з середини ХІХ ст., явища непересічного, з досить складною історією та багатоаспектними виявами.

Першим науковим товариством, що на межі ХІХ-ХХ ст. поставило собі за мету налагодити українську бібліографічну (а згодом — і бібліологічну) справу на найвищому методичному рівні, з урахуванням досягнень європейських та українських вчених, стало НТШ. Безперечно, члени осередку з самого початку його діяльності усвідомлювали важливість та суспільну необхідність такої роботи, однак вирішальним поштовхом до цього стало звернення відомого вченого З.Кузеля.

Наприкінці 1908 р. З.Кузеля, який тоді обіймав посаду бібліотекаря слов'янського семінару професора В.Ягича у Відні, звернувся до осередку з листом під назвою “В справі української бібліографії” [22]. Зазначимо, що зацікавлення проблемами національної бібліографії — не випадкове для З.Кузеля: бібліотекар за фахом, він ще студентом Віденського університету з 1904 р. за дорученням М.Грушевського укладав бібліографічні огляди з окремих ділянок знань, які пізніше друкувалися у “Записках НТШ”; протягом тривалого часу наполегливо опрацьовував картотеку новітніх публікацій з українознавства,

куди долучив чимало статей з авторитетної європейської періодики; самотужки склав докладну фахову інструкцію, призначену для каталогізації видань у бібліотеці НТШ (див. про це детальніше у [23]).

З. Кузеля у своєму листі подав стислий і водночас ґрунтовний аналіз сучасного йому стану європейської бібліографії, змалював невтішні тенденції розвитку цієї галузі на Україні, навів цікавий огляд бібліологічних та бібліотекознавчих часописів, що виходили у світ європейськими мовами. Усвідомлюючи нагальну необхідність піднесення фахового рівня бібліографічної роботи на українських землях, налагодження систематичного, досконалого за методичним рівнем обліку видань, науковець запропонував низку невідкладних заходів. Чітка програма дій, викладена автором листа, передбачала: по-перше, створення “Української бібліографії ХХ ст.” (за тогочасною термінологією, “біжучої”); по-друге, розробку “Української літератури в часописах”; по-третє, укладання “Бібліографії чужомовних праць про Україну та українську територію”.

Для виконання цих завдань пропонувалося об’єднати зусилля фахівців-бібліографів з різних міст України, які повинні були б стежити за видавничим рухом на певній території та подавати до координуючого центру переліки надрукованих за минулий рік книг, а також залучити ентузіастів-бібліографів з тих країн світу, де зосереджена значна українська еміграція з відповідними культурними осередками (редакціями часописів, видавництвами). Йшлося і про доцільність видання спеціалізованого фахового журналу, на сторінках якого публікувалися б наукові статті і розвідки, присвячені актуальним, суспільно важливим на той час проблемам бібліографії, книгознавства, бібліотечній, музейній й архівній справі.

Варто зауважити, що лист З.Кузелі “В справі української бібліографії” щасливо збігся в часі з періодом активізації наукової роботи НТШ, кардинальними організаційними зрушеннями в його структурі. Так, М.Грушевський у травні 1909 р. зазначав: *“Наше наукове товариство по тім усім далі, і мабуть, ще чималий час зостанеться твердинею наукової і культурно-національної роботи, покликаної заступати своєю діяльністю те, що в нормальних обставинах повинно би вестися цілою системою вчених шкіл і наукових інституцій, не тільки для австрійської, а й цілої соборної України”* [24]. У цих непростих умовах секції НТШ інтенсивно вели пошук сучасних напрямів українознавчих досліджень, формували нові комісії, що давали змогу задовольнити інформаційні та культурні потреби суспільства. Враховуючи такі обставини, історично-філософська секція, на засіданнях якої неодноразово порушувались різноманітні питання книгознавчого спрямування, зокрема і щодо стану української бібліографії, 26 травня 1909 р. ухвалила рішення про організацію окремої бібліографічної комісії та звернулася за підтримкою своєї ініціативи до двох інших секцій осередку (філологічної та математично-природописно-лікарської), а також до Українського наукового товариства у Києві, що в сфері зацікавлень мало і бібліологію.

Перша організаційна нарада новоствореної комісії, яка на початках стала органом усіх трьох секцій НТШ, відбулася 21 листопада

1909 р. під головуванням М.Грушевського. Членами комісії там стали М.Возняк, В.Гнатюк, М.Грушевський, В.Доманицький, Ф.Колесса, М.Комаров, І.Кревецький, І.Крип'якевич, З.Кузеля, В.Левицький, І.Левицький, В.Перетц, І.Свенціцький, М.Сумцов, В.Шурат та ін. — без перебільшення, гордість тогочасної української науки і культури, найвидатніші вчені, шановані громадські діячі, що представляли східні та західні українські землі. Очолив осередок авторитетний галицький бібліограф І.О.Левицький, його заступниками були обрані директор бібліотеки НТШ І.Кревецький та відомий математик В.Левицький. Обов'язки секретаря виконував М.Возняк. На зібранні було вирішено: по-перше, розробити докладну програму бібліографічних робіт; по-друге, скласти інструкцію для забезпечення належного науково-методичного рівня опису українських книг і часописів; по-третє, налагодити широке оприлюднення результатів діяльності центру у періодиці і збірниках НТШ (зокрема, “Записках НТШ”, “Збірнику історично-філософської секції”, “Літературно-науковому віснику”, а з часом — у започаткованих відповідно до рішень комісії спеціалізованих бібліологічних виданнях). Крім того, було прийнято ухвалу про створення друкованого органу осередку — нової для НТШ серії під назвою “Матеріали до української бібліографії”. Безперечно, не можна не зауважити, що в основу діяльності бібліографічної комісії були покладені переважно пропозиції З.Кузели, сформульовані у згаданому вище листі “В справі української бібліографії”.

На нашу думку, у діяльності бібліографічної комісії 1909-1939 рр. можна виокремити декілька етапів:

початковий, що тривав з 1909 р. до 1913 р. 1913 р. — рік смерті першого голови комісії, найавторитетнішого галицького бібліографа другої половини XIX — початку XX ст. І.О.Левицького, тематика книгознавчих досліджень якого та розроблені ним науково-методичні принципи бібліографування суттєво позначилися на праці осередку; окрім того, це останній рік перед початком Першої світової війни, що кардинально змінила суспільно-політичні обставини життя Галичини та вплинула на долю багатьох визначних науковців НТШ;

воєнний. З початком першої світової війни у 1914 р. та розгортанням воєнних дій на теренах Галичини бібліографічна комісія та НТШ загалом з об'єктивних причин змушені були призупинити свою діяльність; як відомо, під час короткотермінової окупації Львова російською армією у 1914-1915 рр. науковий осередок було закрито, фактично розгромлені його книжкові колекції та друкарня (див. [2, 3]). Бібліографічна комісія не проводила активної роботи доволі тривалий проміжок часу — майже шість років (так, за 1914-1922 рр. відбулося лише три засідання), однак після 1922 р. вповні відновила наполегливу та багатоаспектну працю, що підтверджують матеріали протоколів засідань осередку [4].

повоєнний. Цей період діяльності бібліографічної комісії тісно пов'язаний з іменем В.Дорошенка, який очолив її ще у 1913 р., після смерті І.О.Левицького, та чимало зробив для активізації діяльності

книжкового центру у складних суспільно-політичних та національних умовах, передусім ініціював розгортання наукових досліджень окремими членами комісії та інституції загалом у нових, сучасних напрямках; власне, за його пропозицією комісія у 1934 р. була перейменована у бібліологічну, що віддзеркалювало тогочасне новітнє розуміння бібліографії як важливої складової окремої комплексної науки про книгу — бібліології.

Засідання бібліографічної комісії відбувалися переважно раз на рік (в окремі роки, здебільшого на початку діяльності, — двічі: наприклад, у 1909 р. — 21 листопада та 12 грудня, у 1910 р. — 6 лютого та 16 червня), однак час цих зібрань не був заздалегідь визначений чи ustalений. Голоували, як правило, І.О.Левицький, В.Дорошенко, що у різний період очолювали осередок, або ж заступники голови І.Кревецький чи Б.Барвінський, обов'язки секретаря виконували М.Возняк, І.Калинович, І.Шендрик, Є.Ю.Пеленський [25]. На засіданнях були присутні до 12 науковців, зацікавлених в обговоренні попередньо визначених, актуальних в контексті часу питань історії книги, теорії і практики української ретроспективної та поточної бібліографії, методики організації бібліографічної роботи, налагодження співпраці з іншими інституціями НТШ (в першу чергу з книгозбірнею та музеєм), втілення видавничих проєктів наукового осередку та бібліографічної комісії [26].

Ім'я І.Огієнка з'являється у протоколах засідань бібліологічного осередку Галичини у 1924-1925 рр. [27]. Як відомо, у 1922 р. науковець приїжджає з Тарнова (Польща) спочатку до Винник (невеличкого містечка під Львовом), а пізніше, у 1924 р. — і до самого Львова, де завдяки підтримці авторитетних членів НТШ О.Барвінського, І.Свенціцького, В.Гнатюка, М.Возняка, І.Студинського) та особливо Митрополита Андрея Шептицького робить спробу налагодити наукову працю і продовжити розпочаті попередньо дослідження, зокрема ті, що пов'язані з історією українського друкарства (останнє засвідчує лист вченого, датований січнем 1926 р., до секретаря Всеукраїнської академії наук А.Кримського, наведений у [28]). Хоча львівський період життя І.Огієнка був нетривалим (вже у травні 1926 р. він повертається до Польщі та пристає на пропозицію Варшавського університету обійняти посаду професора церковнослов'янської мови), все ж саме в ці роки вчений двічі (6 квітня 1924 р. та 15 березня 1925 р.) бере участь у засіданнях бібліографічної комісії НТШ, публікує в культурологічному журналі наукового осередку “Стара Україна” низку дописів з історії національної книжкової справи, які вперше знайомлять наукову громадськість з принципово новими підходами до датування початків українського друкарства.

На засіданні бібліографічної комісії, що відбулася 6 квітня 1924 року під головуванням її керівника — видатного українського бібліографа В.Дорошенка, І.Огієнко увійшов до складу осередку та виголосив доповідь за результатами ґрунтовного наукового дослідження життя і діяльності Івана Федорова “Іван Хведорович — перший

український друкар”. Після традиційного обговорення доповіді іншими вченими (а окрім В.Дорошенка та І.Огієнка присутніми на науковому зібранні були І.Кревецький, І.Крип’якевич, М.Кордуба, Ф.Колеса, І.Раковський та І.Свенціцький [29]) голова комісії рекомендував опублікувати працю І.Огієнка в ювілейному числі журналу “Стара Україна”, яке попередньо планували цілком присвятити 350-літтю друкарства на Україні (див. ч. 2-5 за 1924 р.). Принагідно зазначимо, що і В.Дорошенко у своєму науковому доробку не оминув увагою історії українського друкарства і на згаданому вище засіданні бібліографічної комісії він зreferував власну працю, яка мала назву “Перша книга, видана на Україні” і містила кваліфікований бібліографічний опис львівського “Апостола” 1574 р.

Журнал “Стара Україна” має особливе значення для бібліографічної комісії НТШ. Саме у період активізації діяльності осередку, коли комісію очолив В.Дорошенко (а це повоєнний час, 20-30-ті рр. ХХ ст.), гостро постало питання про започаткування періодичного видання, якого цей авторитетний центр дослідження української книги досі не мав та який дозволив би широко і постійно оприлюднювати результати наукової праці потужного об’єднання видатних вчених. Однак розпочати підготовку і випуск окремого спеціалізованого часопису книгознавчої тематики у тих неоднозначних суспільно-політичних та несприятливих фінансових умовах осередок не міг.

У розгалуженій системі періодики НТШ почалися пошуки журналу, тематично наближеного до проблем культурології, передусім історії та теорії книги, бібліографії, організації книжкової справи, який мав би можливості для співпраці з бібліографічною комісією. Таким виданням став часопис “Стара Україна”, спільний для музею та бібліотеки НТШ, що радо надавав свої сторінки для публікації праць дослідників українських книги. Хронологічно існування часопису було недовгим — лише 1924 та 1925 рр., усього 24 числа, однак навіть цей короткий час виявився доволі продуктивним з огляду на публікаційну активність членів комісії. Відомо, що редакція “Старої України” мала наміри продовжувати випуск журналу і в пізніший період, але згадані нами вище складні обставини діяльності НТШ (насамперед економічна дискримінація, що її польська влада застосовувала до цього шанованого в Європі авторитетного наукового центру) не сприяли цьому.

“Часопис історії і культури”, як зазначалося у підзаголовку місячника, виходив у світ під редакцією заступника голови бібліографічної комісії, директора книгозбірні НТШ, видатного українського історика І.Кревецького. Головне завдання “Старої України” редакція вбачала в наступному: *“Людина без власної самосвідомості не є культурною людиною, так і народ без історичної свідомості не є нацією. Розбудити сю свідомість якнайглибше і якнайширше на Україні — ось головне завдання нового часопису”* [30].

Відповідно до цього важливого суспільного завдання “Стара Україна” у своєму змісті прагнула відродити історичну тяглість і традиції, охопити доволі широке коло різноманітних за актуальною на той час тематикою проблем, висвітлити передусім ті питання культу-

рологічного спрямування, що цікавили та турбували свідому галицьку громадськість. У часописі планувалося вміщувати загальні статті про історію культури та історичні традиції, матеріали старої України (зокрема ті, що стосувалися національно-визвольних змагань, особливостей побуту нашого народу), різнопланово інформувати про традиції окремих українських земель, подавати ґрунтовні описи історичних пам'яток України, а також публікувати мемуари та важливі в контексті культурно-історичного розвитку нації документи. Водночас до намірів редакції входило і доволі широке висвітлення “навколокнижкових” питань: вважалося за доцільне постійно вести бібліографічний розділ, у якому знайомити читачів не лише з новими виданнями, а й робити перегляд давньої літератури, аналізувати стан української бібліотечної, музейної та архівної справи (ці проблеми безпосередньо були пов'язані не лише з історією української книги та книгодрукування, а й стосувалися можливостей належного бібліографування цінних друків). Окрім того, “Стара Україна” вміщувала й “Хроніку” — рубрику, яка надавала бібліографічній комісії широкі можливості оперативно інформувати наукову громадськість НТШ та всіх зацікавлених про свою діяльність (зібрання, публікації та ін.) [31].

З 24 чисел часопису “Стара Україна” нашу увагу привертають п'ять, що мають тематичний характер та присвячені одній (на думку редакції, суспільно важливій) проблемі. Це ч. 2-5 за 1924 р. під назвою “В 350-ліття друкарства на Україні”, ч.6 за 1924 р. — “Український некрополь”, ч. 9-10 за 1924 р. — “Українська мемуаристика в ХІ-ХХ ст.”, ч. 3-4 за 1925 р. — “Пам'яті Кобзаря України” та ч. 7-10 за той же рік — “Середньовічні фрески у Львові”.

Безперечно, найцікавіший з них — випуск з нагоди 350-ліття друкарства на Україні, що вміщує матеріали про життя та діяльність Івана Федорова, українського першодрукаря (зрозуміло, за теоретичними концепціями тогочасних дослідників початків національного друкарства, які нині викликають цілком обґрунтовані сумніви та заперечення науковців (див. [32, 33]), подає розлогий та деталізований аналіз його видань різного періоду, наводить фундаментальний і кваліфікований бібліографічний опис львівського “Апостола” 1574 р., здійснений В.Дорошенком, інші оригінальні матеріали книгознавчого характеру, дотичні до ювілейної дати. З надрукованих ґрунтовних дописів варто виділити передусім непересічну працю І.Огієнка “Іван Хведорович, фундатор постійного друкарства на Україні”, яка була схвалена науковцями на засіданні бібліографічної комісії 6 квітня 1924 р., та публікацію згаданого вище глибокого за змістом реферату В.Дорошенка “Перша книжка, видана на Україні”, виголошеного тоді ж.

І.Огієнко, що саме в цей час завершував свою фундаментальну працю “Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв.” [34], вперше оприлюднив принципово відмінну від традиційних теорій власну концепцію витоків української друкарської справи. Він, зокрема, сміливо обґрунтовував та переконливо доводив українське походження видань Швайпольта Фіюля, що побачили світ у Кракові, а датою

виникнення друкарства на власне українських землях вважав 1569 р., коли Іван Федоров у Заблудові випустив “Учительне Євангеліє”. Жодним чином не применшуючи важливої ролі видатного друкаря в національній книжковій справі та непересічного культурно-історичного значення його плідної діяльності, І.Огієнко, однак, називав Івана Федорова передусім фундатором постійного, неперервного в часі друкарства на теренах України (див. також у [35]).

Позицію І.Огієнка поділяв також відомий науковець І.Зілинський, автор допису “Львів чи Заблудів?” (1924, ч.2-5), вміщеного у рубриці “Miscellanea Fedoroviana” того ж числа “Старої України”, що наводить низку цікавих науково обґрунтованих міркувань на підтвердження новітньої на той час позиції істориків книжкової справи.

Окрасою ювілейного числа часопису є, безперечно, і глибокий за змістом, ґрунтовний за охопленням джерел фахово опрацьований бібліографічний нарис І.Огієнка “Ів. Хведорович в науковій літературі (1704-1924)” (1924, ч.2-5), який є результатом багаторічної дослідницької праці автора.

Таким чином, хоча нагальна потреба бібліографічної комісії НТШ в окремому спеціалізованому виданні, яка у період загальноукраїнського поступу книгознавчих досліджень 20-30-х рр. ХХ ст. та часу активізації власної роботи, що збігся з керівництвом осередком В.Дорошенка, з певних об’єктивних причин не змогла бути втілена, науковці прилучилися до підготовки для часопису “Стара Україна” численних матеріалів з українознавчої бібліографії різних галузей знань, історії українського друкарства, бібліографічного опису видатних книжкових пам’яток національної культури — львівського “Апостола” Івана Федорова, “Кобзаря” Т.Шевченка та ін. Часопис, зрештою, дослідники книги обрали не випадково: загальне культурологічне спрямування публікацій з відчутним акцентом на проблемах національної історії в широкому контексті (а не можна оминати увагою тієї визначальної риси, яка була притаманна усім його дописам, — бажання віднайти і зберегти для нащадків власні корені, дослідити передусім ті проблеми, що переконливо засвідчували високий культурний й науковий рівень українства, плекали глибоку повагу до рідної історії, мови) та й участь шанованого галицькою науковою громадськістю І.Кривецького — заступника голови бібліографічної комісії і одночасно редактора “Старої України” — у вирішенні практично всіх видавничих питань, пов’язаних з організаційними аспектами підготовки журналу, мали вирішальне значення [21].

Не можна не зауважити, що статті членів бібліографічної комісії охоплювали доволі широку тематичну палітру: це, по-перше, ґрунтовні матеріали з історії українського друкарства та діяльності Івана Федорова — видатного друкаря, фундатора постійного книгодрукування на наших землях; по-друге, ретельно опрацьовані бібліографічні огляди, дотичні до суспільно важливих на той час (та й, зрештою, нині) питань — шевченкознавства, української мемуаристики та ін. Майже всі книгознавчі публікації ґрунтуються на наукових рефератах, виголошених на засіданнях бібліографічної комісії та рекомендованих її

членами до друку [22]. Саме завдяки журналу “Стара Україна” вони ставали набуток не лише нечисельних видатних науковців (нагадаємо принагідно, що на зібраннях осередку були присутні не більше, ніж 12 вчених), а й широкої зацікавленої громадськості. Привертають увагу також спроби бібліографічної комісії оперативно інформувати суспільство про свої засідання в розділі “Хроніка” (на жаль, надто обмежені в обсязі). І ще одне — імена В.Дорошенка, І.Кревецького, І.Огієнка, І.Калиновича (а саме вони були авторами переважної більшості матеріалів книгознавчого та бібліографічного спрямування) гідно представили тогочасну наукову школу української бібліології на сторінках такого непересічного часопису, яким упродовж нетривалого часу свого існування була “Стара Україна”.

Як бачимо, створення у 1909 р. бібліографічної комісії НТШ мало велике суспільне, наукове та організаційно-методичне значення. Цей осередок відіграв важливу роль у згуртуванні зусиль розрізних на той час українських дослідників книги, укладачів національної поточної та ретроспективної бібліографії. І хоча діяльність бібліографічної комісії варто розглядати в контексті праці інших бібліологічних товариств початку ХХ ст., сам факт існування бібліографічного центру при такій потужній науковій організації, як НТШ, масштабність завдань, що він ставив собі за мету вирішити, інтелектуальний потенціал дослідників, непересічна вартісність досягнень (як у методичному, так і видавничому аспектах) висувають його на чільне місце в українському книжковому русі. Варто наголосити, що фактично всі визначні українські вчені першої третини ХХ ст., у колі наукових засідань яких перебувала вітчизняна книжкова справа, прилучилися до роботи книгознавчого осередку Галичини. Серед них — і Іван Огієнко, що своїми здобутками переконливо довів унікальність феномену української книги як головного стимулятора національної самосвідомості, культурного розвитку нації.

Список використаних джерел:

1. *За сто літ*: Матеріали з громадського й культурного життя України ХІХ і початків ХХ ст. / Під ред. М.Грушевського. Кн. 1. — К.: Держвидав України, 1927. — С.24.
2. *Аксіоми для нащадків*: Українські імена у світовій науці. — Львів: Меморіал, 1992. — 544 с.
3. *Історія Наукового товариства ім.Шевченка*: З нагоди 75-річчя його заснування: 1873-1948. — Нью-Йорк-Мюнхен, 1949. — 204 с.
4. *Кубійович В.* Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873-1949). — Львів, 1991. — 53 с.
5. *Кучер Р.* Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові: Два ювілеї. — К.: Наукова думка, 1992. — 182 с.
6. *З історії Наукового товариства ім. Т.Шевченка*: Зб. доповідей і повідомлень наукової сесії і конференції НТШ у Львові. — Львів, 1997. — 320 с.
7. *Наукове товариство ім. Т.Шевченка і українське національне відродження.* — Львів, 1992. — 221 с.
8. *125 років Наукового товариства ім. Т.Шевченка*: Збірник наук. праць і матеріалів, присвячених ювілею товариства. — Львів: Вид. центр НТШ, 2001. — 388 с.

9. *Іван* Омелянович Левицький: Збірник наук. праць / За ред. Л.І.Льницької. — Львів, 2002. — 204 с.
10. *Черниш Н.І.* Подвижник української книги: книгознавча діяльність І.Кревецького // Вісник книжкової палати. — 2000. — № 6. — С.23-27.
11. *Черниш Н.І.* Книгознавча діяльність І.Свенціцького // Наукові праці Нац. б-ки України ім. В.Вернадського. — К., 2004. — Вип.13. — С.150-169.
12. *Черниш Н.І.* “Українська загальна енциклопедія” та її редактор Іван Равковський: Маловідомі сторінки української енциклопедичної справи // Вісник книжкової палати. — 2002. — №6. — С.36-38, №7. — С.37-40.
13. *Качкан В.* “Реальні образи сумної правди” (І.Кревецький — історик, критик, бібліограф, пресо- і книгознавець) // Збірник праць науково-дослідного центру періодики Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України. — Львів, 1998. — Вип. 5. — С.398-414.
14. *Бібліотека* Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди: Матеріали Круглого столу. — Львів, 1996. — 226 с.
15. *Бутрин М.* “Матеріали до української бібліографії” в бібліографічній діяльності НТШ // Поліграфія і видавнича справа. — 1997. — Вип. 32. — С.185-188.
16. *Бутрин М.* Розвиток української бібліографії в Галичині у 1920-1930-ті роки // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. — Львів, 1997. — Т.233. — С.261-263.
17. *Льницька Л.І.* Україніка НТШ як джерело національної бібліографії // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матеріали круглого столу. — Львів, 1996. — С.67-77.
18. *Льницька Л.І.* Українознавча бібліографія в Науковому товаристві ім. Т.Шевченка у Львові (1885-1939): Друковані й архівні матеріали // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України. — Львів, 1994. — Вип. 4. — С.165-178.
19. *Колосовська О.* Кирилична стародрукована книга у дослідженнях галицьких учених // Наукові праці нац. б-ки України ім. В.Вернадського. — К., 2003. — Вип.10. — С.7-36.
20. *Соколишин О.* Бібліографічні праці Наукового товариства ім. Шевченка // Українська книга. — 1979. — №2. — С.41-45; — №3. — С.78-81.
21. *Черниш Н.І.* До історії створення бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т. Шевченка // Вісник книжкової палати. — 1979. — №3. — С.37-40.
22. *Кузеля З.* В справі української бібліографії // ЦДІА України у Львові. — Ф.3с/309. — Арк. 3-9.
23. *Черниш Н.І.* З Україною в серці: Зенон Кузеля — бібліограф, етнограф, лексикограф // Друкарство. — 2006. — №1. — С.62-66.
24. *Хроніка* НТШ. — 1909. — Ч.39.
25. *Протоколи* засідань членів бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка (1914-1937) // ЦДІА України у Львові. — Ф.309. — Оп.1. — Спр.658. — 25 арк.
26. *Черниш Н.І.* Основні етапи та напрямки діяльності бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка // Вісник книжкової палати. — 2006. — №4. — С.38-43.
27. *Протоколи* засідань членів бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка (1914-1937) // ЦДІА України у Львові. — Ф.309. — Оп.1. — Спр.658. — Арк. 17.
28. *Тимошик М.С.* “Лишусь навіки з чужиною...”: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег; Київ, 2000. — С.93.
29. *Протоколи* засідань членів бібліографічної комісії Наукового товариства ім. Т.Шевченка (1914-1937) // ЦДІА України у Львові. — Ф.309. — Оп.1. — Спр.658. — Арк. 17.

30. *Від редакції* // Стара Україна. — 1924. — Ч.1. — С.2-3.
31. *Головата Л.В.* “Стара Україна”: бібліологічний аспект // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: Книги і люди: Матеріали круглого столу. — Львів, 1996. — С.119-123.
32. *Запаско Я., Мацюк О., Стасенко В.* Початки українського друкарства. — Львів: Центр Європи, 2000. — 224 с.
33. *Тимошик М.С.* Історія видавничої справи. — К.: Наша культура і наука, 2003. — 495 с.
34. *Огієнко І.* Історія українського друкарства: Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв. — Львів, 1925. — 409 с.
35. *Черниш Н.І.* Погляди І.Свенціцького та І.Огієнка на витоки українського друкарства // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Наук. збірник. Серія істор. та філол. — Кам'янець-Подільський, 2005. — Вип.2. — С.48-56.

The article focuses of the information about the foundation of T.Shevchenko's Scientific society's bibliographic commission; main periods and kinds of its activity are defined. It estimates the culturelogic journal of “Ancient Ukraine” (1924-1925) which published the commission members' scientific research. Participation of the famous book-lover, historian of Ukrainian printing Ivan Ohienko in the activity of bibliologic society in Galychyna, his articles in the journal of “Ancient Ukraine” are analysed.

Key words: T.Shevchenko scientific society, bibliographic commission, “Ancient Ukraine” journal, I.Ohienko's articles concerning the history of Ukrainian printing and activity of Ivan Fedorov (Hvedorovyeh).

Отримано: 20.07.2006 р.

УДК 821.161.2.09

Я.О.Поліщук

Ягеллонський університет, м. Краків, Польща

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ КНИЖКИ

У статті аналізується українська книжка епохи бароко. Автор посилається на оцінки проф. І.Огієнка з його піонерської праці “Історія українського друкарства” (1925), яка досі залишається актуальною в науковому обігу. Барокова книга була зразком естетики універсуму, унікальним поєднанням змісту та форми, слова та графіки. Вона органічно втілює національні риси українського мистецтва.

Ключові слова: барокова книга, слово та графіка, естетика книги, символ, друкарство, гравюра, читач.

Давня друкована книжка являє собою унікальний складник духовної спадщини українців. На жаль, і сьогодні не можна стверджувати, що давнє книжництво досконало вивчене. Так, у ХХ столітті, коли аналогічні студії з'явилися в інших народів, дослідження староукраїнської культури продовжувало перебувати під ідеологічними заборонами та обмеженнями. Таким чином, у гуманітарній науці означився прикрий розрив, що тривав кілька поколінь та приніс значні інтелектуальні збитки, — між формацією вихованців акад. В.М.Перетца,

що вперше комплексно порушили проблематику давнього українського книжництва, та сучасними медієвістами, котрі працюють в умовах незалежної Української Держави.

Оцінюючи наукові напрацювання в цій галузі, переконуємося у слушності проникливих оцінок та висновків проф. Івана Огієнка, глибокого знавця та дослідника української культурної спадщини. І.Огієнко свого часу акцентував особливо важливу роль давнього книжництва. *“Історія українського друкарства, — писав він, — це надзвичайно широка ділянка з історії нашої культури, але ділянка зовсім мало опрацьована: джерельних матеріалів для неї видано обмаль, ґрунтовних монографій також — не багато”* [5, с.409]. Хоча написані ці слова досить давно, ще в 1920-х роках, їхня актуальність досі не втрачена, бо широка й стратегічна тема друкарства досі не є належно вивчена.

В історії дослідження українських книжних раритетів особливе місце займає праця проф. Івана Огієнка *“Історія українського друкарства”* (1925). Уперше вона з’явилася друком у Львові, завдяки Науковому Товариству імені Т.Шевченка 1925 року, а в наш час перевидана в серії *“Пам’ятки історичної думки України”* (1994) [5]. Учений створив цю ґрунтовну розвідку у нелегких умовах вимушеної еміграції, не маючи змоги користати зі свого багатого архіву, а часто також не маючи доступу до необхідних у праці видань. Через те він розцінював розвідку *“Історія українського друкарства”* як підготовчий етап більш повного й фундаментального наукового проекту. У підзаголовку виданої 1925 року монографії І.Огієнко зазначив: *“Історико-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII вв.”*, чим вказав на нарисовий характер книжки, що мала послужити робочим матеріалом та путівником для пізніших студій. На цьому наголошується також у післямові до львівської праці вченого, де пояснюється, що наукова нерозробленість відповідної проблематики вимагала від нього спершу впорядкування бібліографії та розрізнення даних про давню українську книжку, чому й послужила реалізація даного задуму. Автор поставив перед собою й успішно виконав завдання *“бодай зібрати докути все те, що досі зроблено в нас з цієї широкої дисципліни, відповідно пояснити зібране й доповнити там, де це було можливим”* [5, с.409].

Насправді проект І.Огієнка був масштабним і передбачав фундаментальне та відкривачче в українській науці комплексне дослідження давнього книжництва. Учений уявляв таку працю як багатомне видання всеоб’ємного характеру. *“Історія українського друкарства”* становила лише перший із задуманих томів, проте, на жаль, лише ця частина проекту була здійснена; реалізація інших виявилася неможливою в умовах еміграції та викликаних ними численних труднощів і випробувань. Цілісний проект студій над українською книжкою й по сьогодні дивує нас стратегічним мисленням автора. Він, за І.Огієнком, мав складатися з семи томів. Крім першого, про який щойно згадано, він мав включати другий — *“Історія української книги XV-XVIII віків”* (дуже цікавий та оригінальний, якщо судити з плану видання [5, с.409-410]). Перші два томи мали становити завершену цілість, що представляла би розвиток українського книжництва

в різних аспектах. Томи III та IV професор І.Огієнко планував присвятити описові українських стародруків з докладними бібліографічними даними кожного твору. У томах V та VI мали бути зібрані матеріали до історії друкарства, зокрема розрізнені та маловідомі, — таким чином їх було б удоступнено для широкого наукового обігу. Останній, VII том задуманого проекту мав бути ілюстративним та покликаний був репрезентувати знімки українських стародруків.

Нині, через вісімдесят років від презентації цього фундаментального наукового проекту, можна твердити, що українська гуманітарна наука реалізувала його лише частково. А найціннішою частиною досі лишається монографія видатного ученого “Історія українського друкарства”, яка не застаріла як джерело енциклопедичної інформації на тему давньої української книжки. Протягом 1960-80-х років українські вчені перевидали та описали окремі стародруки. Однак комплексного опрацювання їх, про яке мріяв Іван Огієнко, досі бракує. Утім, Огієнкові оцінки українського друкарства нерідко підтверджують дослідники пізніших часів, як-от Дмитро Чижевський [7], Григорій Логвин [2], Михайло Марченко[3], Мирослав Попович [4] тощо.

У цій публікації ми зосередимо увагу на окремих аспектах барокової книжки як феноменального явища староукраїнської культури та духовного життя наших предків. Книжництво XVII-XVIII століть на Україні досягнуло вершину розвитку, а провідні досягнення цього періоду можуть бути прикладом універсального мистецтва, гармонійної естетики епохи бароко. Описуючи друковані видання цієї історичної доби (а саме їм присвячено найбільше місця в обговорюваній монографії І.Огієнка), видатний дослідник наголошує на досконалість їхнього змісту й форми, гармонійній поєднаності окремих елементів в органічному просторі стародруку. Нині також праці інших учених дозволяють верифікувати його оцінки та визнати їхню високу наукову вартість.

Саме в добу бароко стало можливим досягнення гармонійної єдності поміж словом та графікою, зовнішньою та внутрішньою формою книги. Пов’язано це з утвердженням ідеології та світогляду *універсалізму*, що його репрезентують провідні книжкові видання України того періоду. Мистецтво відродження й бароко поступово втілює освоєння літературою ключових топосів, що мають репрезентувати алегоричну та символічну природу світу, тобто людських чеснот або гріхів, суспільно-моральних вад, небесних світил, пір року та под. Відтак смислове навантаження візуального образу стає більш інтенсивним, згущеним; графічне мистецтво прагне осядливими засобами виразити ключові поняття, що дефініюються шляхом пізнання внутрішньої суті предметів.

Подібні ознаки спостерігаємо і в бароковому тексті. Майстри барокової книжки мислили образами-символами, реалізуючи ідею емблематичної репрезентації світу. Відповідно, завданням книжки вважається в цю пору дзеркальна проекція реальних вражень з допомогою символічних постатей та знаків, що мали бути носіями універсальних істин. Адже тенденція до універсальності та всеохопності, як твердив Д.Чижевський, належить до визначальних ознак бароко [7,

с.245]. Чи не найпереконливіше обґрунтував цей естетичний принцип Григорій Сковорода, гарячий прихильник інтерпретації біблійної та античної символіки й містичного втаємничення: *“Істина гострому їхньому (мудреців Я.П.) зорові не здалеку бовваніла так, як нищим умам, але, ясно, як у дзеркалі, уявлялась, а вони, побачивши образ її, уподібноли різним тлінним фігурам. Жодні фарби не вилумачують троянду, лілею, нарцис так жваво, як благоліпно в них утворює невидиму Божу істину тінь небесних та земних образів. Звідси народились ієрогліфи, емблеми, символи, тайнства, притчі, байки, подібності, приказки...”* [8, с.59].

Отже, барокова емблематика, витісняючи на маргінес міметичне або декоративне зображення, програмує особливу, еніґматичну конфігурацію книжки. Еквівалентом таємничості змісту книги виступають графічні образи, що творять паралельну абетку смислів, закріплюючи наріжні культурні топоси та розвиваючи уяву освіченого читача.

В добу бароко саме книга стає провідним носієм *гуманістичних цінностей*, утверджуваних тогочасною високою культурою. *“Це була велика епоха в розвитку українського мистецтва, — вважає Б.Логвин. — Його зміст гуманістичні ідеї. Гуманізмом просякнуте все справді прекрасне й художнє, залишене нам мистецтвом того часу. (...) Виникає й зміцнюється важливий вид мистецтва — книжкова графіка, що справила своїми демократичними ідеями величезний вплив на всі інші види мистецтва”* [2, с.176] Справді, книжкова графіка стає самодостатнім мистецьким жанром, а жодне солідне видання не обходиться без численних гравюр: інколи їхнє число обраховується на сотні, що підкреслює автономне значення цього мистецтва.

Проте функцією гравюр є радше не ілюстрування змісту книги, а символічне представлення її, сказати б, своєрідний переклад на мову графічних символів. Ось як, для прикладу, виглядає титульний аркуш теологічного трактату Йоанікія Галятовського “Ключ розуміня” (Київ, 1659). На ньому зображено цікаву композицію, в якій, між іншим, закодовано символіку ключа, наріжну для цієї праці. Гравюра представляє складну, багатокомпонентну картину, домінантою якої виступає зображення ключа-серця, причому в нього вписано назву та анотацію книги. Інші символи (колони, скрижалі, перехрещені роги) вдало доповнюють та збагачують цей центральний образ. В кутах гравюри автор подає п'ять символічних сюжетів у формі камен (їх називали в ті часи картушами або медальйонами), що мають нагадувати читачеві про головні проблеми, порушені у трактаті.

У бароковій книзі орнаментика поступається емблематиці, а ідея візуалізації образу поступово улягає раціоналізації. Багаті й пишні орнаменти поєднуються з символічними картинами- картушами, як в оформленні київсько-лаврських видань “Бесіди Іоанна Златоуста” (1624), “Тріодь постна” та “Тріодь цвітна” (1631), “Учительне Євангеліє” (1637), “Патерик Печерський” (1661, 1768) та інших. Навіть в оформленні заголовних літер-ініціалів (*буквиць*) віддають перевагу не довільному оздобленню, а стилізації предметів, що мають викликати відповідну асоціацію, наприклад, у літері “П” художник підка-

зує читачеві цілий символічний ряд понять, пов'язаних з нею, як-от: пілігрим, парус, патериця тощо.

Українське бароко утверджує західний тип емблематики, освоєю насичений, багатокomпонентний і глибокий семантичний код, що має стати основою порозуміння з читачем, котрий має добру освіту та витончений естетичний смак і здатен насолоджуватися пізнанням прихованої сутності світу, яку пропонує йому книжка. Принаймні, сміливе оперування інтелектуально-філософськими категоріями в тексті та графіці книги передбачає саме такого читача, гармонійно вихованого в душі “семи визволених наук”.

Інсталювання простору та ідеального образу барокової літератури прозраджує, проте, певну проблему-апорію. Воно пов'язане з упродовженням універсальної символіки, що мала означати синтез юдео-християнської та античної традицій. Давня східнохристиянська архітектоніка вертикалі поєднується тут з горизонтальними домінантами, що їх умовно можна вважати відображенням епічності, пластики та міфологічного алегоризму, винесених з античної культури та зміцнених новолатинським відродженням. Однак універсальність слова-символу виявляється невичерпною, притлумлюючи амбіції барокових майстрів. Барокова книжка відкриває універсум символу, але нерідко й губиться в його багатолікості; вона не вмє й не хоче звести емблематику до однозначного тлумачення, через що опиняється в невизначній множинності смислів, у якій втрачається безпосередність контакту з читачем. Таку особливість барокової літератури дослідники оцінюють амбівалентно. Г.Грабович, скажімо, пише: *“В бароко, своєю чергою, бачимо швидше синкретизм, ніж синтез, загальне відчуття многості й відносності, ніж цілеспрямованості. Саме відцентровість, поліфонічність і (мовою сучасного дискурсу) екзистенційна “невизначеність” або “відкритість” надають йому ознак світогляду, але не ідеології. І саме те, що українське суспільство було набагато “відкритіше”, ніж структуроване, робить його таким плідним і податним ґрунтом для бароко”* [1, с.260].

З одного боку, слід належно оцінити стратегію книжки як поступ множинних, альтернативних моделей читання та розуміння, що відображали ступінь інтелектуальної культури та свободи тогочасного суспільства. З іншого, невизначність, багатозначність барокової образності нерідко вела в бік естетичної замкнутості та містицизму, так що не випадково Д.Чижевський відносить її до слабких сторін барокової стилістики¹. “Орнаментизм” бароко в чомусь нагадував повернення до середньовічної орнаментики, однак мав і принципові відмінності, оскільки виходив з принципу візерунка як символічної проекції істоти світу та сутності пізнання.

Наріжною якістю українських барокових друків є їхня *самодостатність*, коли кожна частина проекту була цілеспрямовано під-

¹ “Бароко має свої власні “небезпеки”, можливості збочення, підупаду, як має їх кожне культурне явище. До цих небезпек належить, насамперед, якраз нехтування змісту на користь форми та “декоративність”, в якій за “поверхнею” цілком забувають про зміст”, — писав Д.Чижевський [7, с.368].

порядкована цілості, а загальний ефект знаходив адекватне відображення в кожній, навіть дрібній деталі задуму. І.Огієнко, аналізуючи книги київського виробництва, підкреслює цю рису, яка є очевидною для дослідника й характерно представляє високе реноме книжництва в суспільстві та культурі. Зокрема, він пише: *“...Лавра довела свої видання до найбільшої досконалості як внутрішньої, так і зовнішньої. Кидається в вічі строга науковість печерських видань, особливо за час Петра Мозили. Рукопис для друку тут довго виправляють, перевіряють з оригіналами, і те часом робить не одна людина, а декілька, роблять не наспіх, а з повагою — “дволітствують”. (...) На коректорство та на справлення Лавра взагалі звертала якнайбільшу увагу і часом всі вчені сили її ходили коло того чи іншого видання”* [1, с.294].

Ретельність виконання друкарської праці відображала сакралізоване ставлення до цього виробництва, що вважалося почесним втіленням духовного призначення. Композиційно барокова книга так само досконала й самодостатня. Навіть якщо це були переклади та перевидання, окремі композиційні елементи “оживлювали” книгу, надавали їй актуальності, сприяли підвищенню читацького інтересу до друку. Через те текст книги, хоч яким важливим він би не був, становить лише основу книжкового проекту. До нього неодмінно додаються інші складові, а саме — передмови (часто не одна, а дві-три), посвяти, післямова від друкарів. Не кажучи вже про багате художнє оформлення книжки, що творило її своєрідний візуальний образ.

І.Огієнко високо оцінював композиційну довершеність барокової книги. Він зазначає, що кожен елемент у ній має свою неповторну функцію. Так, передмови *“надзвичайно цінні — в більшості це глибокі богословські трактати, що часом не втратили своєї вартості ще й сьогодні, наприклад, передмови Петра Мозили, Тараса Земки, Захара Копистенського і др. Через ці передмови київський вчений гурток ширив поміж духовенство та народ свої знання та свої думки, і вплив Лаври йшов не тільки на Україну, але також і далеко поза межами її. Полемічний характер багатьох видань надавав надзвичайну життєвість ніби сухим по назві печерським виданням”* [5, с.294].

Книжкова графіка, що пережила свій розквіт в епоху пізнього бароко, стала мистецтвом, що органічно виражало ідеологію та стиль епохи. Хоча графіка, зокрема з поширенням техніки гравірування на міді (*мідьориту*) стає самостійним видом мистецтва, її спорідненість з універсумом книжки ніколи не викликає сумнівів. Саме графіка забезпечує естетичну вивершеність кожного проекту, її художні достоїнства відбивають гармонійний світ бароко. Така ціннісна установка пояснює факт, що на графічне оформлення книг тратилися величезні кошти, нерідко вони здавалися непропорційно великими щодо затрат усього видавничого процесу: *“Увесь час Лавра якнайбільше dbала про найкращу зовнішність своїх книжок, і в цім відношенні печерські видання не мали собі рівних. Лаврська гравюра придбала собі заслужену славу серед усього слов'янського світу. Спеціальні “ізообразителі” звичайно готували потрібні малюнки, а гравери вирізували їх на дереві (...). Всі печерські архимандрити звертали на зовнішній бік своїх ви-*

дань якнайбільшій увазі і не шкодували на це хоч би й великих коштів (...). За сто років своєї найкращої праці Лавра мала декілька десятків дуже гарних гравюрів, серед яких часом бували й такі талановиті та многоплідні працівники, як монах Ілля (1636-1663), Леонтій Тарасевич та Інокентій Щирський” [5, с.295-296].

І.Огієнко також підкреслював, що барокова книга достойно репрезентує основи *національного українського стилю*, що саме вироблявся в цей історичний період. Вона, на його думку, “*базується на своїй рідній традиції*”, а з часом приводить до утвердження “*чисто українського національного характеру*” [5, с.296]. Справді, стародруки українського бароко репрезентують унікальний досвід національної картини світу. Не випадково й митці ХХ століття, котрі прагнули створити національний стиль, опиралися на барокових концептах та образах. Досить тут згадати хоча б цінний досвід художника-академіка Георгія Нарбута, який старанно досліджував барокове мистецтво й використовував його стилізовані елементи у власній творчості [6].

Таким чином, барокове книжництво становить собою неоціненну частку національної духовної спадщини. Втіливши, з одного боку, високі гуманістичні ідеали європейської думки, оригінальні символічні форми репрезентації світу, неповторну естетику універсуму, та, з іншого, риси національного світогляду, воно сконцентрувало важливі естетичні цінності, значення яких далеко перевершує межі історичного періоду XVII-XVIII століття, на який, власне кажучи, припало становлення й розквіт барокового мистецтва. Цілком зрозуміло, що вершини барокового книжництва, його цікавий і складний естетичний код та своєрідна стилістика будуть і надалі привертати увагу дослідників. Але нові поцінувачі звертатимуться також до глибоких оцінок давнього українського друкарства проф. Івана Огієнка, висловлених у його цінній монографії.

Список використаних джерел:

1. *Грабович Григорій*. До ідеології Ренесансу в українській літературі... // Грабович Григорій. До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка. — К.: Критика, 2003. — С.255-268.
2. *Логвин Г.* Украинское искусство X-XVIII вв. — М.: Искусство, 1963. — 292 с.
3. *Марченко М.* Історія української культури: З найдавніших часів до середини XVII ст. — К.: Радянська школа, 1961. — 286 с.
4. *Попович Мирослав.* Нарис історії культури України. — К.: АртЕк, 2001. — 728 с.
5. *Огієнко І.* Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біограф. нарису та прим. М.Тимошик. — К.: Либідь, 1994. — 448 с. (Серія: “Пам’ятки історичної думки України”).
6. *Фоменко В.* Творчість Г.І.Нарбута та українська барокова гравюра // Українське мистецтво та архітектура кінця XIX — початку XX ст. / ПАНУ. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т.Рильського. — К.: Наукова думка, 2000 — С.27-37.
7. *Чижевський Дмитро.* Українське літературне бароко: Вибрані праці з давньої літератури. — К.: Обереги, 2003. — 576 с.

8. *Чижевський Дмитро*. Теорія символів Г.С.Сковороди // Хроніка 2000. — Вип. 39-40 (Київ, 2000). — Т. II. — С.58-67.

Ukrainian book of baroque epoch is analyzed in this article. The author refers to I.Ogiyenko's views from his pioneering work "History of Ukrainian printing" (1925) which is still actual in science. The baroque book used to be an example of aesthetics of universum, the unique combination of form and contents, word and graphics. It reflects the national features of Ukrainian art.

Key words: baroque book, word and graphics, aesthetics of book, symbol, printing, engraving, reader.

Отримано: 20.06.2006 р.

УДК 001(477)(092):002.2

Н.П.Шеремета

Кам'янець-Подільський державний університет

УКРАЇНСЬКЕ ДРУКАРСТВО У СТУДІЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті подано короткі відомості з історії дослідження українського друкарства Іваном Огієнком; охарактеризовано основні періоди розвитку книгодрукування в Україні; доведено, що термінологія друкарства потребує не створення, а відродження та збагачення.

Ключові слова: друкарство, друкарня, українська культура, друкарська термінологія, історична пам'ятка.

Нині, коли національно-культурне відродження знову під загрозою, ми зобов'язані неупереджено й розважливо поміркувати над багатьма сторінками нашої драматичної історії, переосмислити заново, щоб ідеологічна заангажованість, політичні спекуляції та антинаукові теорії не знищили те зерно правди, істинної науковості, яке ледь проросло за роки незалежності України.

Серед постатей, реабілітованих історією, але ще глибинно не пізнаних в Україні, є ім'я Івана Огієнка — неперевершеного ученого-державотворця, самобутнього дослідника духовних скарбів українського народу, його мови, національної культури. Наукову працю цього визначного діяча українського відродження "Історія українського друкарства" без перебільшення можна назвати взірцем наукового мислення, теоретичних узагальнень, переконливості аргументації, широти охопленості джерельним матеріалом і водночас емоційності, простоти, дохідливості викладу. Це і зумовило вибір *теми* нашої розвідки. *Метою* роботи є дослідження поглядів І.Огієнка на розвиток українського друкарства.

До написання фундаментального дослідження з історії українського друкованого слова Іван Огієнко приступив тоді, коли вже видав більше десятка окремих нарисів-розвідок з цієї теми. Однак історія українського друкарства, за словами вченого, — це надзвичайно широка ділянка з історії нашої культури, але ділянка зовсім мало

опрацьована... *“Такий стан речей примусив мене, — пише він, — поставити собі завданням бодай зібрати докупи все те, що досі зроблено в нас з цієї широкої дисципліни, відповідно пояснити зібране й доповнити там, де це було можливим”* [2, с.409]. Так з’явилася праця “Історія українського друкарства. Т.І. Історико-бібліографічний огляд українського друкарства в XV-XVIII вв”, що була надрукована у Львові 1925 р. Вихід книги у закордонній Україні був зустрінутий дуже прихильно. На сторінках періодичних видань з’явився ряд схвальних відгуків, ґрунтовних рецензій [5, с.28]. Але зовсім інша доля судилася цьому виданню в радянській Україні: більше ніж шість десятиліть вона зберігалася в бібліотечних спецзосах і тому практично була недоступною навіть для фахівців. Що ж так непокоїло радянських науковців?

Передусім те, що у працях Івана Огієнка історію українського друкарства подано не в українсько-російському (як це через відомі політичні обставини було прийнято в історичній літературі), а в загальнослов’янському контексті з постійним виразним підкресленням пріоритетності української друкарської культури.

Учений переконує нас у тому, що *“докладне вияснення історії нашого друкарства має для нас, українців, велике значення, бо якраз воно особливо яскраво підкреслює стан нашої давньої культури..., що давав нам тоді повну змогу не тільки займати почесне місце серед цілого слов’янського світу, але й дорівнюватися технікою своїх видань культурним народам Європи”* [2, с.34].

Посилаючись на тексти післямов краківських видань 1491 р. Швайпольта Фіюля, Іван Огієнко наголошує на тому, що українське друковане слово є майже на 100 років старшим, ніж його традиційно вважають. Німець за походженням Фіюль свої найперші серед цілого слов’янського світу книжки видрукував кирилицею. Мова цих друків має дуже багато ознак живої української мови, особливо у тих місцях, які не були зв’язані традиційним церковнослов’янським письмом [2, с.41]. Але праця Фіюлева закінчилася трагічно: краківська інквізиція заарештувала друкаря, а книги його спалила. Сам Фіюль був лише друкар-підприємець. Відкіля походила ініціатива створення друкарні: з литовсько-руських, молдаво-валаських чи якихось інших кіл, і досі не вдалося з’ясувати [6, с.219]. Українське друкарство завмерло на певний час.

Наступний етап розвитку українського друкованого слова Іван Огієнко пов’язує з ім’ям полоцького міщанина Франциска Скорини, що упродовж 1517-1519 рр. вів свою друкарську працю в чеській Празі, а 1525 р. продовжив у Вільні.

Професор Гейдельберзького університету, українознавець Дмитро Чижевський пов’язує ім’я Ф.Скорини з реформаційними рухами, які охопили у той час Європу. Біблію друкар називає енциклопедією всього людського знання, а передмови виданих Скориною творів, овіяні духом чеської “передреформації”, виразно схиляються до простої мови [6, с.220].

За глибоким переконанням Івана Огієнка, українці і білоруси у ті часи не лише жили в одній державі — у Великім Князівстві Литовсь-

кім, а й були об'єднані одною вірою, мали спільні політичні та культурні інтереси, тому досить часто культурне життя українське та білоруське творили ті самі люди. Вільна (тепер — місто Вільнюс, столиця Литви) *“була тоді й нашим, українським, столичним містом, — пише Іван Огієнко, — була й нашим культурним осередком. Тому нема нічого дивного, що друкарство розпочалося якраз у спільній білорусько-українській столиці — у Вільні і вже звідси поволи сунуло на південний схід, на властиві українські землі”* [2, с.47].

Але, на жаль, спроба Ф.Скорини не привела до заснування постійного друкарства, як і друкарство в Несвіжі (тепер районний центр Мінської обл.) 1562 р. та мандрівна друкарня білоруського освітнього діяча, письменника Василя Тяшинського 1570 р.

Іван Огієнко стверджує, що постійне друкарство на українській землі заснував Іван Хведорович (Іван Федоров) у Львові 1573 р. Після його смерті друкарство, яке до того з'являлося спорадично і довго не трималося на одному місці, прищепилося назавжди і вже ніколи не переривалося. Перед Львовом першодрукар побував у Заблудові (тепер село Заблудове Білостоцького району на Гродненщині у Білорусі), де 1569 р. разом зі своїм товаришем Петром Мстиславцем видав “Євангеліє Учительное” [2, с.47]. Нині Заблудів знаходиться на українсько-білоруському порубіжжі, тому має багато українських мовних особливостей, а в XVI в., за словами дослідника, що поділяє припущення О.Потебні, К.Михальчука, А.Соболевського, М.Грушевського, С.Рудницького та ін. визначних українських науковців, цей український елемент був безумовно ще більшим, тому не виключається можливість вважати Заблудів українським. Якщо це так, тоді дату 17 березня 1569 р., день виходу в світ заблудівського “Учительного Євангелія”, необхідно вважати початком друку вже на українській землі [2, с.60].

Іван Федоров не випадково наприкінці XVI ст. переїжджає в столичне місто західної України Львів, адже саме Україна у цей час була тим міцним ґрунтом, де друкарство могло *“вже назавжди осісти”* [2, с.67]. Надзвичайно гірка доля випала галицькому друкарству. Історія, скажімо, Львівської братської друкарні — це сумний опис вікової героїчної боротьби Львівського Ставропігійального церковного братства з латинською навалюю.

Позальвівське друкарство в Галичині було розвинене досить слабо: у різний час тут існувало лише чотири друкарні — Стратинська, Крилоська, Угорцівська та Унівська, та й ті, за винятком останньої, проіснували недовго.

Продовжує розвиватися білорусько-українська друкарська справа. Так, з 1611 р. книги видаються у друкарні містечка Єв'є, що на Віленщині; 1616 р. з'являється перша друкована праця у друкарні Могилівського церковного братства; київський друкар Спиридон Соболю переніс з Києва свою друкарню до Кутейнського (Кутейно — містечко на Могилівщині, Оршанського повіту) монастиря, де 1631 р. випустив тут свою першу книжку, а згодом — до Буйницького (Буйничі — невеличке містечко неподалік Могилева) монастиря, у якому також нала-

годив видавничу справу; з кінця XVII і аж до кінця XVIII вв. з невеликими перервами проіснувала друкарня у Супрасльському (містечко Супрасль тепер на території Польщі) Благовіщенському монастирі.

Підкарпатська Україна — це найдальша західна українська земля, та земля, що її ще в глибокій давнині відірвано від українського материка. Тому вищі українські верстви покинули свій народ і помадяризувалися, а простий народ довгі віки проживав у великій темноті та в повнім безправ'ї [2, с.179]. Через низький культурний рівень не могло, звичайно, своєчасно виникнути тут і друкарство. І хоча монастирі були на Підкарпатській Україні ще з найдавнішого часу, друковані книжки упродовж XVI-XVII віків вони отримували зі Сходу — з Києва, Львова, або з Молдавії чи Москви. Є лише згадки про те, що існувала друкарня у Грушевському монастирі, але жодного її друку до нашого часу не збереглося.

Серед найстарших осередків українського культурного життя перше місце займає Волинь. Входячи разом з Київщиною ще з поч. XIV віку в склад Великого Князівства Литовського, Волинь, що територіально ближча до Заходу, мала повну змогу культурного розвитку, тому з плином часу витворила міцний український елемент.

Західний вплив, нові реформаційні ідеї, що йшли до нас через Польщу, найперше відбивалися на Волині, а це дало змогу їй в культурному відношенні стояти високо. На її терені повстає декілька центрів культури, як-от: Остріг, Володимир (тепер Володимир-Волинський, районний центр на Волині), Луцьк, Ковель, Дермань (колишня назва села Устенське Друге, тепер Здолбунівського району на Рівненщині), Крем'янець (тепер Кременець, районний центр на Тернопільщині), Почаїв, Рохманів (тепер село Шумського району на Тернопільщині), Четвертня (тепер село Маневецького району на Волині), Пересопниця (колишнє місто, один із центрів Пересопницького князівства. Залишками його є городище на околиці села Білів Рівненського району на Рівненщині), Дворець (тепер село Сарненського району на Рівненщині), Хорошів (Хорошки — колишня назва селища міського типу Володарськ-Волинського, тепер районний центр на Житомирщині), Чорна (колишній населений пункт неподалік Рівного, тепер не існує) і т.п.

Недарма нова велика ідея про вживання Святого Письма народною мовою найперше була зреалізована на Волині. Тут ідею цю відчули реально, бо ж реально доводилося боронити свою віру від натиску латинства. Так у другій половині XVI віку повстають на Волині аж чотири переклади Письма Святого на українську мову. І коли на Заході з'явилося друкарство, воно відразу притягло до себе очі Волині. Але з тих саме причин, що й в Галичині, поширилося воно тут тільки тоді, коли загострилася релігійна боротьба. На чолі всієї культурної праці на Волині довгі роки стояв міцний оборонець прав українського народу, славний Василь-Костянтин Костянтинович Остріжський. Але розпочав друкарство на Волині той самий, що започаткував його у Львові, — московський емігрант Іван Федоров. Саме він в Острозі — славній столиці могутніх князів Острозьких —

дав українському народові і всьому слов'янству першу повну друковану Біблію. Острозька Біблія (1580-1581 рр.) розійшлася по всьому слов'янському світові, і скрізь вона мала правдиву заслужену пошану. Острозька Біблія лягла в основу тієї Біблії, якої вживає весь православний слов'янський світ і сьогодні [2, с.197].

На Волині було багато друкарень, але більшість із них закладалася лише для надрукування певної книжки. І лише Острозька та Почаївська були постійними і до певної міри мали всеукраїнське значення.

На початку XVII віку настав слухний час для заведення друкарства і на східній частині України. Релігійна боротьба розпочалася найперше в Галичині та на Волині — на тих українських землях, що безпосередньо межували з землею католицькою, тобто з Польщею... Але вже з кінцем XVI віку, а особливо на початку віку XVII вир релігійної боротьби захопив і Київ. Отже, Київ мусив пристати до релігійної боротьби, цебто до оборони своєї батьківської віри та своєї народності перед навалою латинства, а тим самим мусив розпочати й друкарство. Із трьох українських земель — Галичина, Волинь та Київщина, ця остання, як найдальша від заходу, взялась за друкарство найпізніше [2, с.255]. Однак друкарня Києво-Печерської Лаври з самого початку свого аж до середини XVIII віку майже не мала собі ніякої конкуренції у розвитку східнослов'янського друкарства. Коли десь і повставали якісь нові друкарні (за час 1625-1630 рр. існували друкарні Тимофія Олександровича Вербицького та Спиридона Соболя, а пізніше й інші друкарні у Фастові, Бердичеві, Махнівці), то вони швидко зникали, бо ніхто не міг конкурувати з багатою та могутньою Лаврою, тобто в Києві було те саме, що й у Львові, де конкуренція з Братством була нікому не під силу.

Своїм розвитком Києво-Печерська друкарня завдячує передусім її фундатору Єлисею Плетенецькому, а також митрополиту Київському, Галицькому “и всея Росії”, архімандриту Печерському Петрові Могилі, якого без перебільшення можна назвати почесним батьком Києво-Печерської друкарні, так як він віддавав їй без жалю і свою невтомну енергію, і велику освіту, і багаті кошти. Палко обороняв традиції служити українському народові, бути національними в своїх виданнях Захар Копистенський; більше тридцяти років свого життя присвятив службі українському друкарству славний культурний діяч, друкар Памва Беринда; усього себе віддавав не лише коректорській роботі у друкарні, а також перекладам творів з церковнослов'янської мови на українську “*муж великої освіти*” [2, с.278] Тарас Земка та автор єдиного підручника церковнослов'янської мови в братських школах України і Білорусі упродовж 20 років “Грамматика словенська...” і першого друкованого словника, виданого в Україні (Вільно, 1596р.), перекладач Лаврін Зизаній Тустановський.

Іван Огієнко звертає нашу увагу на те, що “більшість друкарів були походженням з Галичини або вчилися в львівській школі, напр. Єл.Плетенецький, Захар Копистенський, Петро Могила, Памва Беринда, Степан Беринда, Лаврін Зизаній і др. Це було перше “нашествіє” галичан на Наддніпрянщину, що дало такі добрі культурні на-

слідки. Між землями київською та галицькою встановлювався тоді найтісніший зв'язок, але — на шкоду соборної України — зв'язок цей на віки розбила братня релігійна боротьба, заведена рукою того третього, що поставив собі за ціль “знищення Руси”. І світла незабутня праця цього вченого гуртка київських друкарів так і полишилася “недоспіваною піснею” ідеї соборної України [2, с.278].

З викладеного вище стає зрозумілим, чому українська мова у перші сторіччя вітчизняного книгодрукування мала друкарську лексичку, сформовану на власній основі (або спільноєвропейську чи спільнослов'янську в українському словотвірному оформленні). Це передусім форми, пов'язані зі староукраїнськими коренями *бити, лити, рити, тиснути* — відбивати, вибивати, витискати, тискарня, тискар, дереворит, ритовництво, словолитня та ін. Власне українськими є лексеми *черенки, дозорець, складач, пралози, таборок*. Спільноєвропейський, здебільшого в українському оформленні, — *друкарня, друкар, титикарство, тит*; до спільнослов'янських відносяться, скажімо, *печатарство* [1, с.134].

Після смерті Петра Могили в Україні розпочинається доба “Руїни”. Майже 20 років намагалася Печерська друкарня під керівництвом Інокентія Гізеля пильно зберігати той напрямок, який надав їй Петро Могила. Але нічого не допомогло — з 1686 р. українська Церква таки остаточно опинилася під Москвою [див. про це: 3, с.177-192], що згодом вбило і найміцнішу українську культурну фортецю — Печерську друкарню. Ця своєрідна Академія, що увесь час свого давнього життя (1616-1720 рр.) гуртувала навколо себе кращих письменників та вчених свого часу, була знищена. Знищена не лише фізично — пожежею 1718 р., а й духовно — після наказу Петра I 1720 р. про заборону друкувати книжки українською мовою та подальших смертельних вказівок Синоду. З цього часу на Східній Україні розпочалося обмосковчення, яке, на наше переконання, ніколи більше не припинялося.

Така ж сумна доля чекала і Чернігівську друкарню. Церковний, політичний і літературний діяч, професор і з 1650 р. ректор Київської колегії Лазар Баранович з 1657 р. став найдіяльнішим Чернігівським архієпископом XVII ст.: він будував школи, монастирі, а також палко обстоював незалежність українського духовництва від московського патріархату. Саме він з 1679 р. запроваджує постійне друкарство в Чернігові і сприяє подальшому культурному розвою друкарні. Але починання Л.Барановича спинив той же московський цар...

На жаль, не створило помітного власного центру Поділля, яке було віддалене від більших культурних українських центрів того часу — Києва, Острога, Львова, тому лежало в темноті цілі віки, віддане на ласку ославленого “*cywilizacyjnego poslannictwa*” [цит. за: 2, с.362]. І ось тому в давнину на Поділлі не було українських друкарень, було лише декілька короткотривалих друкарень польських, а російське друкарство з'явилося тут, як і на інших землях підросійської України, лише наприкінці XVIII століття. Однак з новопосталих друкарень українські книжки вже не виходили, що призвело до занепаду на Наддніпрянських землях власної друкарської термінології. Нато-

мість, Галичина зберегла дещо із староукраїнських слів, котрі подекуди навіть конкурували з німецько-польськими запозиченнями.

Іван Огієнко у своїй “Історії українського друкарства” оприлюднює нечувані за своєю зверхністю й зневагою до цілого народу гласні й негласні документи минулої епохи — укази, розпорядження, циркуляри російського царського уряду про заборону українського друку, знищення українських книжок, виправлення українського правопису. Водночас він переконливо доводить, що українське друковане слово ніколи не вмирало, а завжди займало належне місце не лише в українській, а у всій східнослов'янській культурі.

Аналіз фундаментального українознавчого дослідження Івана Огієнка про розвиток українського книгодрукування уможливив такі висновки.

- Друкарство приходить в Україну не зі Сходу, як стверджували ще донедавна ідеологічні постулати, а з Заходу, ще задовго до виходу в Москві 1564 року першої друкованої книжки.

- Іван Федоров є не засновником, а фундатором постійного друкарства на українських землях.

- Початок українського книгодрукування має два періоди: власне на українських землях і поза ними.

- Руйнівною силою, спрямованою на знищення волі українського друку, придушення української культури загалом, були імперські столиці Петербург та Москва.

- Незважаючи на всілякі утиски, заборони й переслідування, українське друковане слово пробивалося до народу, будило думку, піднімало його з колін.

- Книгознавчі дослідження І.Огієнка переконують, що сьогодні ми маємо говорити не про створення нової технічної термінології друкарства, а про її відродження та збагачення.

- Наукова розвідка Івана Огієнка “Історія українського друкарства” є глибокою, аргументованою, з великою конкретною джерельною основою, тому дозволяє пізнати і краще оцінити нашу книжну культуру, яка дорівнювала іншим культурам Європи, а в дечому навіть перевищувала її.

Список використаних джерел:

1. *Огар Е.* Вивчення української друкарської лексики в світлі праць І.Огієнка // Іван Огієнко (незабутні імена української науки): Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. — Львів, 1992. — С.133-135.
2. *Огієнко І.І.* Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С.Тимошик. — Либідь, 1994.
3. *Огієнко І.* Українська культура. — К., 1918.
4. *Попов П.* Початки друкарства у слов'ян. — К., 1924.
5. *Тимошик М.* Невтомний сівач на українознавчій ниві // Вступна стаття до кн.: Огієнко І.І. Історія українського друкарства / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С.Тимошик. — К.: Либідь, 1994. — С.7-33.
6. *Чижевський Д.І.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму). / Худож. оформл. В.М.Штогрин. — Тернопіль: МПП “Презент”, за участю ТОВ “Феміна”, 1994.

The short information from the history of research of Ukrainian printing has been given in the article by Ivan Ogienko; the main periods of development of book printing in Ukraine have been characterized; the terminology of printing doesn't need creation but recreation and enrichment.

Key words: printing, publishing house, Ukrainian culture, terminology of printing, history monument.

Отримано: 10.09.2006р.

УДК 281.9(477.84)(092)

Микола Тимошик

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**КНИГА, ЯКУ НАМАГАЛИСЯ СПАЛИТИ
("Свята Почаївська лавра" митрополита Іларіона у контексті
сучасних проблем українського державотворення)**

У статті відтворюються обставини, що спонукали І.Огієнка до написання праці "Свята Почаївська лавра", а також охарактеризовано її проблематику.

Ключові слова і словосполучення: політичний емігрант, теологічний факультет, церковно-історична монографія, православна обитель, горе-науковці, боротьба за українську душу, національна святиня.

Мабуть, жодному іншому творові митрополита Іларіона (Івана Огієнка) не випала така драматична видавнича доля, яка судилася "Святій Почаївській лаврі". Після виходу її в світ у Канаді на початку 60-х років минулого століття, потрапивши в кількох примірниках нелегальним чином на радянську територію, вона в числі інших праць цього автора, виданих як в Україні, так і поза її межами, тривалий час перебувала у найвіддаленіших сховах так званих спецфондів. У ці своєрідні концентраційні книжкові загати беззастережно запроторювалися всього лиш по одному-два примірники (інші — знищувалися) всі друковані твори, зміст яких, на думку тодішніх керманців радянської імперії, таїв у собі особливу небезпеку для безроздільного панування комуністичної ідеології на величезних просторах колишнього СРСР.

Не повезло цьому виданню і в незалежні українські роки. Десятки її примірників, надіслані канадськими українцями до своїх родичів на Тернопілля, були по-інквізиторськи спалені саме на території тієї лаври, чесному і правдивому опису історії якої вони були присвячені, — Почаївської...

Написання цього вершинного твору відбувалося за надзвичайно драматичних життєвих обставин, які склалися для автора, як і для сотень, тисяч його однодумців і соратників після поразки визвольних змагань українського народу у 20-х роках ХХ століття...

Восени 1920 року догорала остання свіча надії на те, що Українська Народна Республіка вистоїть-таки в Кам'янці-Подільському, що

прийде їй надійна й так давно очікувана підмога. Надії ті стали розвіюватися ще рік тому, коли останню українську столицю полишив весь уряд УНР, залишивши тут сам-на-сам з безліччю проблем невеликий апарат Головноуповноваженого уряду УНР на чолі з Іваном Огієнком. Майже рік ціною неймовірних зусиль вдавалося балансувати на межі можливого й неможливого, організовуючи роботу українських державних і громадських інституцій, відвойовуючи права українців у поляків, які чим раз більше почувалися в місті хазяями.

За наполяганням чергового старшини штабу діючої Української армії Іван Огієнко, нашивидкуруч зібравши дітей і дружину, в ніч з 15 на 16 листопада, пішки, фактично без будь-якого майна, вирушає в далеку і невідому дорогу. А діти? Дружина Домініка Данилівна була на восьмому місяці вагітності (донька Леся народиться в Тарнові 8 січня 1921 року; Анатолію виповнилося лише десять, а Юрію — дев'ять літ...)

На одному з аркушів, віднайдених автором цих рядків у архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі, зафіксований цей відчайдушних маршрут: Чемерівці (16 листопада), Сатанів (17 листопада), Волочиськ (19 листопада), Тернопіль і Львів (без дат), Тарнів (25 листопада).

Таким чином, майже на два роки (з листопада 1920 по вересень 1922) старовинний польський Тарнів, донедавна центр воєводства, став місцем прихистку, як висловився сам учений у листі до М.Шаповала, «бездомного і бездольного голодного емігранта, професора, ректора К.-Подільського українського університету».

Скільки болю, гіркоти, розчарування і туги за всім тим, що було і що вже більше ніколи не повернеться, прочитується у цих словах. Як жити далі, куди прикласти свій розум, руки, куди спрямувати свою ще молодечу енергію, свій набутий роками напруженої праці науковий і творчий потенціал, як прогудувати немалу вже сім'ю? Ці запитання ятрили душу, тиснули на серце. Відповіді на них професор Огієнко, як і сотні, тисячі українських патріотів, вигнанців, що опинилися після поразки Української революції за західними кордонами радянської України, довго не знаходив.

Про початковий період емігрантського життя Івана Огієнка (1920-1925 роки), що проходив переважно на етнічних українських землях (після майже дворічного перебування в Тарнові він перебирається до Винник і Львова), в наявних у незначній кількості наукових публікацій про вченого практично нічого не сказано. Але безцінний фактологічний матеріал міститься в ніде ще не опублікованих листах, які надсилав у той період Огієнко своїм побратимам за духом і долею. З таких листів, які авторові цих рядків пощастило розшукати у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка НАН України (особисті фонди Барвінських, Ю.Пеленського, В.Антоновича, В.Гнатюка, В.Щурата, М.Возняка, М.Шаповала та ін.) та в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління у Києві, можна до певної міри правдиво уявити, який вал нових життєвих випробувань довелося перебороти, перестраждати цій людині. Вчитаймося у фрагменти з кількох листів.

До В.Гнатюка у Львів:

“Іграшками української долі я опинився, як втікач з України, в м.Тарнові. З Кам’яця нічого абсолютно не взяв, тому опинився в Тарнові як Робінзон на острові... Приїхати працювати до Львова я не в силі: на руках маю хвору жінку і троє дрібних дітей, тому коштів хватає на те, аби не померти з голоду...”¹

До М.Шаповала в Прагу:

“Гіркою працею я здобуваю собі шматок черствого хліба, щоб прогодувати родину з 5 душ та ще щось і видати... Пережив я зиму в вогкім помешканні, напівголодний, а дітей двох віддав на ласку людей, які зробили те, що молодший син захворів на сухоти... Шукав собі постійної праці весь час, але нічого не знайшов...”²

Читаючи ці листи сьогодні, найбільше вражає те, що їх автор, щиро зізнаючись у своїх поневіряннях, неприховано змальовуючи свій до убогості скромний побут, ніде, жодним словом не обмовився проханням матеріальної допомоги собі. У першому цитованому листі він просить секретаря Наукового товариства імені Шевченка у Львові В.Гнатюка допомогти... *«в моїм духовнім голоді»* — вислати його ж власну книжку, подаровану колись адресатові, — *«Курс українського язика»*, яку збирався перекладати українською мовою, з обіцянкою опісля повернути. А у зверненні до М.Шаповала, тодішнього голови Українського громадського комітету Чехословаччини, з гіркою розмірковує про байдужість тих, хто нібито піклується про *«збереження і використання українських культурних сил»*.

По прибутті до Тарнова він облаштовується з сім’єю в дешевому двокімнатному номері готелю “Брістоль”, де мешкали й інші високі посадовці еміграційного українського уряду, згодом, через погіршення матеріальних умов, довелося переїздити з сім’єю до поселення Поворозник неподалік Криниць і звідти щодня доїжджати до Тарнова на роботу в міністерство ісповідань³.

З появою Огієнка робота цього міністерства значно похвалилася. Достовірну картину того, чим займалося це міністерство на початковому етапі еміграції українського уряду, чим найбільше опікувався сам міністр в умовах, коли після поразки Української революції практично чи не кожної країни Східної і Центральної Європи щодня прибувало все більше й більше політичних емігрантів з України, може дати бодай перелік змісту однієї з багатьох папок унікальних документів з назвою “Діяльність Міністерства ісповідань Української Народної Республіки за квітень 1921 року”, що зберігаються в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі: піклування про задоволення потреб військового духовенства і військових церков; висвячення антиминсів та нових священників; зїзд військових священників; церковна праця по таборах; допомога бідним дітям українських біженців; інформація про церковне життя в Україні та за кордоном; зносини з патріархом Вселенським; видавнича діяльність.

У травні 1921 року сталися певні непорозуміння між головою Ради міністрів УНР та міністром ісповідань І.Огієнком, що спонукало останнього заявити про свій намір піти у відставку. За наполяган-

ня Голови Директорії С.Петлюри, він ще певний час продовжував виконувати свою нелегку місію на чолі міністерства ісповідань.

Перебувати на польських теренах уряду УНР ставало чим далі важче. На початку вересня 1922 року Огієнко із сім'єю покидає Тарнів. На протипагу своїм колегам, які мали намір їхати далі на Захід, він вирушає в протилежний напрям — ближче до Києва.

Яка причина такого рішення? Чому Огієнко не виїхав з екзильним урядом з Тарнова далі на Захід, а вирушає ближче до кордонів України, взявши з собою дітей і дружину? На це, гадається, є дві причини. Передусім, він мав намір таки повернутися саме на територію радянської України. Пізніші неодноразові звернення до тодішнього вченого секретаря радянської Академії наук, свого колишнього побратима А.Кримського (про що йтиметься нижче), документально підтверджують цей намір. З іншого боку, позиція Івана Огієнка, як міністра, чим далі розходилася з позицією Ради міністрів екзильного уряду УНР. Такі розбіжності намітилися ще наприкінці 1919 року, коли Директорія вела з польським урядом переговори щодо остаточного узгодження тексту “Варшавської декларації”. Згідно з цим документом, Українська Народна Республіка уступала Польщі Західну Україну. Така угода пізніше була підписана міністрами закордонних справ УНР і Польщі А.Лівицьким та Я.Домбовським.

З такою позицією уряду УНР рішуче не погодився І.Огієнко, і свої аргументи він пізніше засвідчив у монографії “Рятування України”. Ось уривок з цієї книги про суть проблеми:

“1920.13.IV. До Кам'яця прибув Голова Української дипломатичної місії в Варшаві А. Лівицький, щоб довідатись, як деякі члени б. Уряду та партії дивляться на польсько-українське порозуміння та на акт угоди про це. Міністру А.Лівицькому ходило головнo про те, щоб акт українсько-польської угоди підписали всі міністри, що тоді частинно приватно перебували в Кам'яці-Подільському.

Перші збори про це відбулися в помешканні Головоуповноваженого міністра І.Огієнка, — міністр І.Огієнко угоди не підписав і закликав до того всіх міністрів, критикуючи цю угоду і розповідаючи про реальний стан в Україні під поляками. Другого дня А.Лівицький скликав міністрів до себе в готель і частина їх угоду підписала.

Але підпису Головоуповноваженого міністра І.Огієнка під польсько-українською угодою нема — він рішуче зрікся цей акт підписати (головно не погоджувався з границями)”⁵⁴.

Звідси — й пояснення тих періодичних непорозумінь, що виникали між міністром ісповідань Огієнком і кабінетом міністрів у Тарнові, і листи С.Петлюри щодо примирення позицій обох сторін заради загальної справи. Тому коли закінчувався перший етап діяльності уряду УНР у Тарнові, Огієнко вирішує остаточно припинити роботу в цьому уряді і зайняти позицію патріотично налаштованої частини західноукраїнської інтелігенції, яка “осуджувала цей уряд за те, що він офіційно “відписав” Польщі Західну Україну, і за те, що він принципово став на становищі коєкзистенції з Польщею, тоді коли інтелігенція в Західній Україні була в стані постійної політичної безкомпромісової боротьби з польськими окупантами”⁵⁵.

22 вересня Огієнко із сім'єю опиняється у Винниках побіля Львова, де за сприяння свого приятеля В.Калиновича знімає помешкання в господаря Михайла Маркевича⁶. Мав намір найближчим часом перебраться до Львова, влаштуватися там на улюблену душі й серцю викладацьку й наукову роботу.

У надзвичайно скрутну хвилину на поміч приходять також митрополит Андрій Шептицький. За сприяння цього високоавторитетного в Галичині релігійного діяча сини Огієнка Анатолій і Юрій були прилаштовані в митрополічій бурсі, а сам донедавна безробітний професор одержує незабаром (з початку листопада 1922 року) першу платню у Львові роботу — учителя української мови і літератури в Українській учительській гімназії⁷. Дружина з маленькою Лесею ще залишалася у Винниках.

На жаль, тішитися хоча й незначним, але сталим заробітком, довелося недовго. Через вісім місяців, із завершенням навчального року, контракт з професором Огієнком керівництво гімназії не продовжило. Про причини втрати роботи довідуємося з листа ученого до Барвінського: *“Чогось раптом звільнено мене з Семинара і я лишився без заробітку серед такої дорожнечі... Пішов я тоді до кураторії: чого така неласка на мене і довідався там, що звільнено мене по листу Воевідства...”*⁸.

З листа далі випливає, що до освітнього відомства звернулися впливові москвофіли з пропозицією звільнити Огієнка з гімназії за ревно викладання української мови і проповідування національної ідеї.

Знову почалися матеріальні проблеми. Завдяки підтримці небайдужих галичан (а їх немало виявилось в середовищі української інтелігенції: І.Свенціцький, В.Барвінський, В.Гнатюк, М.Возняк, І.Крип'якевич, В.Щурат, К.Студинський, О.Маковей та ін.) вдалося вивезти хвору дружину й дітей на літнє оздоровлення в Карпати. Мандрівки околицями Космача, Коломиї, Косова змогли бодай на певний час вивести із стану пригніченості й безнадії. 22 квітня 1924 року сім'я Огієнків покидає Винники⁹ й перебирається до Львова. Місцем прихистку стала одна з квартир будинку по вулиці Ходорівській, 15, винайняти яку вдалося знову ж не без допомоги митрополита А.Шептицького.

Спорадичні пошуки постійної роботи не увінчалися успіхом. Перебиваючись тимчасовими підробітками, учений знаходить розраду в науковій роботі — цілі дні проводить в архівах. Саме багатющі львівські рукописні й книжкові сховища дають йому насагу для початку реалізації великого задуму — написання кількатомного дослідження з історії українського друкарства. Поза всім цим не давали спокою ні вдень, ні вночі сумні й безрезультатні роздумування: про тріумф і трагедію української революції, про причини поразки визвольних змагань українців, про нереалізовану мрію відновлення Української церкви.

Хто зна, може, саме такі роздуми й привели його до рішення здійснити прощу до того святого місця, про яке не раз думав і в Києві, і в Кам'янці, і у Львові. Йдеться про Почаїв. Весь час це місто притягувало своєю величністю, загадковістю, непізнаністю. Весь час йому хотілося до кола своїх не лише релігійних, а й наукових інтере-

сів залучити отой не пізній ще багатьма феномен Святої Почаївської гори, її ролі в духовному житті українців.

До Почаєва Іван Огієнко виїхав по завершенні задушливого львівського літа 1924 року. На початку думав побути там в усамітненні всього лиш кілька днів. Хотілося передусім доторкнутися чолом до чудодійної стопи Божої матері, помолитися мощам преподобного Іова Почаївського, окропити стружене думками чоло святою водою, попросити заступництва й порятунку для родини, а для самого себе — сили й наснаги перебороти всі ті житейські незгоди, що нелюдським тягарем звалилися раптом звідусіль.

Однак інтерес науковця переборов інтерес паломника. Вже з першого дня перебуття до Почаєва йому вдалося потрапити до старовинного архіву, створюваного не одним поколінням кращих духовних і просвітніх провідників цієї обителі.

Незважаючи на те, що за Почаївську лавру протягом тривалого часу йшла запекла боротьба між двома гілками християнства — православними й католиками, що її неодноразово грабували й руйнували, що поперемінно обидві сторони прагнули стверджувати в цих стінах свою ідеологію, знищуючи дух попередників, практично до приходу на ці землі більшовиків тут ще зберігалось немало цінного з історичної точки зору джерельного матеріалу. Це і “Книга позвів та документів” 1661 року; і писані давньоукраїнською, латинською, церковнослов'янською, польською мовами різноманітні відомості про життя монастиря та його насельників; і сотні створених лаврськими авторами й редакторами рукописних та друкованих книг; і десятки старих гравіювальних дощок, які засвідчували високий професіоналізм тамтешніх дереворитників, їхнє вміння вивищити художнє оформлення лаврських видань до рівня світових видавничих шедеврів.

Застав дослідник у тамтешньому архіві ще й деякі грамоти польських королів, де згадується Почаївський монастир, історичні свідчення про фундаторку Анну Гойську, інших заступників православ'я. А скільки цінного, документально підтвердженого, фактажу містили великообсягові випуски “Матеріалів з історії Почаївської лаври”, які від початку XVII століття видавала лаврська друкарня!

Одне слово, для знавця багатьох мов, якими були написані різноманітні архівні документи, і знавця цієї проблематики (а саме таким і виявився новоприбулець до Почаєва “бездомний професор Огієнко”) тут можна було опрацювати й систематизувати стільки матеріалу, що його б вистачило для написання не однієї книги. А коли б до цього додати ще й власноруч створений за багато літ архів, полишений у Кам'янці-Подільському, — результативної праці вистачило б на кілька літ...

Доля полишених напризволяще у Кам'янці-Подільському рукописів, архівів непокоїла його найбільше. По завершенні своїх почаївських студій і прибутті до Львова Огієнко все частіше задумується над можливістю свого повернення в Україну, яка з кожним місяцем після завершення громадянської війни все більше ставала радянською. 8 січня 1926 року, після довгих і тяжких вагань, учений відважується написати листа до тодішнього секретаря Академії наук ра-

дянської України А.Кримського. Варто процитувати уривок з цього листа, аби читач міг відчути хоч часточку болю душі сподвижника науки, трагедію українського вченого, який за велінням обставин опинився у вигнанні, і бодай приблизно уявити той величезний пласт Огієнкової праці, призначений Україні і значною мірою втрачений Україною в горнилі безглузких громадянських битв і пожеж:

“Листом цим я звертаюся до вас, як до секретаря Академії, з уклінним проханням взяти в свою опіку все моє наукове майно, яке я полишив у Кам’яниці. (Йде детальний перелік цих рукописів — М.Т.)...

Листом цим найсердечніше прошу Вас заопікуватися цим науковим майном моїм і не дати йому загинути. Це ж великий та цінний матеріал, який я збирав більше 10 років. Невже йому пропадати? Не знаю, як то зробити, щоби цей матеріал зберігався при Академії — про це на місці Вам краще знати. Я хочу мати свій матеріал, бо я ще чуюся на силах викінчити його.

...Звертаюся до Вас, як син до коханого батька,— прошу поради та допомоги. Звичайно, якби визнали, що не настав час для того, про що прошу, то не треба й зачинати цього, щоб не наразити моїх рукописів на небезпеку”¹⁰.

Звертався Огієнко до найвищої інституції офіційної української науки після того ще двічі — у січні і в квітні 1927 року. Але відповідь з Києва так і не надійшла. Та й не могла надійти. Агатангел Кримський мовчав не випадково. Уже тоді, з середини двадцятих років, в Україні все сильніше розкручувався маховик сталінських репресій. Вже тоді активізувалася кампанія шельмування помітної постаті в українській науці та в громадсько-політичній думці — віце-президента Всеукраїнської Академії наук (ВУАН) академіка Сергія Єфремова.

Свого першого листа до А. Кримського Іван Огієнко закінчив прохальним реченням: *“Цього листа прошу дати прочитати академіку С.Єфремову”*.

Не знав, не міг знати Огієнко, пишучи цю фразу, як ще один “емісар петлорівського уряду”, яка біда нависла над його побратимом. Тим більше не міг навіть здогадуватися, що у сфабрикованій «Справі СВУ» знайшлося місце і для аналізу його «антирадянської» діяльності в період ректорства в Кам’янець-Подільському державному українському університеті. Йдеться про «Доповідну записку голові ДПУ УРСР В.Балицькому «Про підсумки роботи по викриттю українського контрреволюційного підпілля по Україні і у зв’язку із справою «СВУ», датовану 1 грудня 1929 р. Оскільки цей цинічний, повністю сфальсифікований документ, як і вся справа СВУ, тривалий час перебував у спецфондах органів КДБ, варто подати його повністю (в перекладі українською мовою) у тій частині, яка стосується І.Огієнка:

“За показанням члена «СВУ» Єфремова в Кам’яниці-Подільському існувала філія «СВУ»... В м. Кам’янець-Подільську в 1918-19 р. весь активний контрреволюційний елемент групувався довкола Кам’янецького Українського Університету, ректором в якому був Огієнко (виділення мої. — М.Т.). В Кам’яниці на початку 1919 р. було

організовано Чеховським і Липківським «Кирило-Методіївське братство». «Братство» виховувало своїх слухачів у національному дусі, готувало з них антирадянських діячів і користувалося підтримкою з боку професури університету... Оргвідділом ДПУ арештована група автокефальних повів кількістю 9 чоловік, очолювана автокефальним архієпископом Пивоваровим. Учасники групи, колишні члени «Кирило-Методіївського братства», ще в 1925 р. намагалися створити так звану «бойову базу» для антирадянської обробки селянства, організували селами церковні хори...»¹¹.

Неважко здогадатися, що чекало на Огієнка, коли б він повернувся, як і десятки учених, письменників, хто повірив у «щирість» обіцянок тодішніх керівників більшовицької України створити належні умови праці для колишніх «прозрілих» емігрантів, на Батьківщину, без якої учений не уявляв своєї подальшої життєвої дороги.

Тоді, в 1925-му, Іван Огієнко ще не знав, не осягав розумом, що дорога на Батьківщину йому буде закритою. Назавжди...

Не знаходячи виходу із скрутного матеріального становища, він все ж пристає на пропозицію Варшавського університету і підписує контракт по вільному найму на один рік (не приймаючи, однак, польського громадянства) на посаду професора церковнослов'янської мови теологічного факультету.

До Варшави Огієнко перевозить і папки зі своїми почаївськими нотатками. Щоправда, значну їх частину він встиг опрацювати ще у Львові, готуючи для філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка перший том (із задуманих шести) своєї «Історії українського друкарства» (книга побачила світ у Львові заходами НТШ 1925 року — напередодні полишення ученим цього міста назавжди). Фактично, весь розділ цієї книги «Друкарство на Волині» та окремий параграф «Почаївська друкарня» написані на основі зібраних у Почаївському архіві матеріалів.

Проте друкарська тема — то лише невеличкий фрагмент народженого в Почаєві великого задуму — церковно-історичної монографії про фортецю православ'я на Волині — Святу Почаївську лавру. Важко повірити, але цей задум йому вдалося завершувати більш ніж через тридцять років, уже на канадській землі.

За денниковими записами, які авторів цих рядків вдалося розшукати в архіві митрополита Іларіона у Вінніпезі, можна знайти пояснення, чому так довго зволікав митрополит з написанням цієї монографії. Цілком очевидно, що зібраних у Почаєві матеріалів все ж не вистачало. Папки весь час поповнювалися новими записами, здійсненими дослідником у Варшаві, Кракові, а пізніше й у Вінніпезі. З іншого боку, на заваді стояли складні життєві обставини: непевний статус політичного емігранта у Польщі, затиш — Швейцарії, дві складні операції у Лозанні, багатомісячний пошук виїзду в якусь країну за океан. Лише з переїздом у 1947 році до Канади та поступовим ствердженням себе як духовного провідника українського православ'я на канадських теренах митрополит Іларіон віднаходить час для завершення написання «Святої Почаївської лаври».

Це був кінець 50-х років минулого століття. Позаду залишилися хвилюючі урочистості з нагоди його 75-ліття, яке відзначалося 1958 року. На ювілейній академії, влаштованій на честь митрополита, із зворушливою, піднесеною промовою виступив і ювіляр. На жаль, виступ на тій академії не був опублікований, але його зберіг для нащадків, записавши на плівку, добрий приятель митрополита о. Сергій Герус. А вже син його професор Олег Герус подарував копію плівки авторові цих рядків. Особисто зворушують у тому виступі такі слова: *“Я багато пережив гіркоти, але рідко хто переживав таке й щастя. Я ж пережив добу відродження українського народу, був свідком того... **Настане час, коли думки, що сіютьсь тут, перекинутьсь туди, в Україну, і дадуть міць визволеному народові** (виділення моє — М.Т.). Членам же делегації від церкви, які прийшли привітати владику в його помешкання з ювілеєм і побажати ще довгих літ плідної праці в ім'я української справи і церкви, він з добродушним усміхом сказав, що сам “не пильнував у календарі зростаючого числа своїх років, а тільки пильнував, щоб зростала праця, і працюю він міряє час свого життя. То ж і це побажання він приймає тільки як побажання якомога довше служити Богові й народові своєю працею для Української церкви в Канаді, з якою він злився в одно ціле”¹².*

У ті піднесені хвилини ніхто не міг підозрювати, що переживши нещодавно тяжкі душевні болі, пов'язані із неодноразовими спробами його дискредитації численними опонентами, на його долю випадають нові, цього разу — фізичні.

Саме в цю пору, коли вимушено довелося обмежити традиційно тривалі в часі візитації по православних парафіях неосязної Канади й виконувати лікарняні приписи в домашніх умовах, митрополит Іларіон завершує більш ніж тридцятилітнє дослідження історії Святої Почаївської лаври.

Коротко зупинимось на змістових особливостях цієї книги.

Віддавши багато часу для вивчення багатовікового життя цієї української православної обители, яку, за одним з переказів, ствердили в серці волинського краю після зруйнування монголо-татарами Почайнинського монастиря втікачі з-над гирла Дніпра і Почайни — київські ченці, автор дослідження приходиться до висновку, що історія цього монастиря — це історія всієї України, всього українського народу.

Митрополит Іларіон поставив перед собою непросте завдання: на конкретних архівних матеріалах вияснити ідеологію більш ніж семи віків, показати, що робив і як жив Почаївський монастир за часів панування на українських просторах різноманітних чужинців — зокрема монголо-татар, поляків, росіян, кінцевою метою яких було знищення України як окремої нації, а щодо самої лаври — витравлення насиллям та обманом українського духу з цієї Богом освяченої для українців Почаївської гори, насадження чужої для українців традиції, чужої мови, лютої нетерпимості до всього народного, національного.

Описуючи в популярній і доступній сучасному читачеві формі маловідомі факти про заснування та подальшу розбудову цієї обители, автор найперше звертає увагу на тих патріотично налаштованих

маєтних краян, хто не пожалів своїх коштів, аби велич і краса зведеного руками українців храмового комплексу вражали не одне покоління прочан з близьких і далеких світів, налаштуваючи їх на радість відкриття й пізнання почаївських чудес, на відчуття кожним, хто увірвався, оновлювальної й очищувальної сили цих чудес. Такими є сторінки, присвячені добродійці Анні Гойській та її послідовникам Федору та Єві Домашевським. Перша заповіла “на віки-вічні” Почаївському монастиреві все своє майно з *“десятьма волоками орної землі (один волок — 20 десятин), лісом і сінокосом при монастирі, десять кіп литовських грошей щорічно, та десятину усього маєткового збіжжя”*. Подружжя Домашевських, духівником яких був сам Іов Почаївський, побудували на території лаври за свої кошти у знаменитому візантійському стилі величний Троїцький собор та заповіли після своєї смерті 16500 злотих. Син цієї маловідомої в нашій історії родини не лише підтримав добрий жест своїх батьків, а й підсилив його. Відправляючись на війну, Василь Домашевський записує на користь монастиря 3000 злотих своїх заощаджень і просить, якщо буде забитий у бою, поховати тут при своїх батьках...

Неймовірна історія духовного переродження польського графа Миколи Потоцького (від прихильника “розпусного гуляючого життя” в молодості до прийняття усвідомленого рішення про чернечий постриг на схилі літ саме в Почаївському монастирі) складає ще одну драматично виписану сюжетну лінію в проблематиці цього дослідження “меценати і фундатори українського православ’я”. Магнат Потоцький, як відомо, увійшов в українську і польську історію тим, що віддав своє кількомільйонне багатство для зведення на святій Почаївській горі в 70-х роках XVIII століття центрального Успенського собору та Братського корпусу, які за своїми розмірами та архітектурно-мистецьким утіленням затмарили досі існуючі культові споруди за тисячі верст довкола.

Детально описана в книзі історія оновлення й розбудови монастиря в так звану добу Потоцького різко контрастує з рядом інших детально прокоментованих автором фактів: багаторічна руйнівна позиція ряду світських і церковних діячів, яка призводила до поступового знищення у стінах храмів східного обряду; збурення життя ченців; втягування їх у різноманітні акції, які за сутністю своєю були далекими від високого духовного чину святих отців.

Червоною ниткою через усю розповідь проходить ідея подвижництва скромних українських монахів — насельників цієї обителі, які, за влучним висловом автора, як ті Божі бджоли, створили багато з того, що є в духовній культурі нашого народу і чим ми можемо пишатися. Уособленням такого подвижництва є життя й праця преподобного Іова Почаївського. Опису високого житейського чину цього знаменитого старця — українського філософа, богослова, письменника — та обґрунтуванню значення його в історії української православної церкви й народу автор присвячує окремих розділ свого дослідження.

З особливим інтересом читаються в книзі сторінки, де розповідається про святині Почаївської лаври, що зробили її знаменитою в

уському християнському світі, — цільбоносну стопу та чудотворну ікону Божої матері, чудотворні мощі святих. Чи не вперше в історичному дослідженні подається детальний опис чудес, які творилися на території Святої Почаївської лаври за всю історію її існування.

З-під пера небайдужого богослова й історика майстерно народилися сторінки з детальним описом зруйнованих і відновлених церков лаври, аналізом їхніх архітектурних особливостей, змістового наповнення іконостасів тощо.

Не обійшов увагою автор і багатолітню та результативну діяльність Почаївської друкарні, роль якої в історії національного друкарства зокрема і культури в цілому важко переоцінити. Чого вартує, скажімо, епізод виготовлення редакторами й друкарями набірних шрифтів, яких бракувало, із свинцевих плит, який був покритий Троїцький Собор. Відправивши спеціальну молитовну службу, ченці все ж відважилися на такий крок, покривши бані собору іншим матеріалом, а свинцеві плити переплавили заради богоугодної справи — множення слова Божого у своїх нових книжкових шедеврах.

Віднайдені в різноманітних архівах маловідомі історичні документи дали можливість авторові глибоко й переконливо описати дві найскладніші доби в історії Почаївської лаври — польську й російську. Відповідно — католицьку (унійну) й православну. В оцінці цих періодів українські й зарубіжні історики, звичайно ж, розходяться. Іларіон-Огієнко вибудовує свою аргументацію, дає власну оцінку багатьом подіям і явищам. Як на наш погляд, місцями — дещо емоційну, місцями — категоричну. Під час читання сторінок таких розділів інколи складається враження, що на позицію автора-дослідника “тисне” позиція духовної особи з її глибинним знанням релігійних канонів зокрема і релігійної історії в цілому. Чи не тому численні випадки грубого порушення таких канонів, аморальності й бездуховності деяких чільних представників духовенства викликають в автора-митрополита неприйняття й осуд.

Опис драматичних перипетій сімсотлітньої Голгофської дороги Почаївської лаври автор доводить до початку ХХ століття. Лиш окремими штрихами змальовується жорстока боротьба за духовну українську святиню воюючих сторін в роки Першої світової війни: вивезення лаврського майна на схід російськими військами у липні і депортація монахів до концентраційного табору австро-німецькими окупантами у серпні 1915-го; пограбування почаївських святинь більшовиками влітку і встановлення тут своїх порядків поляками восени 1919 року.

Радянська доба і русифікація Почаївського чернецтва, які почалися у вересні 1939 року, вже не стали предметом аналізу й опису автора цієї популярно написаної монографії. Для цього в Огієнка — вигнання з рідної землі, прізвище якого було віднесене ідеологами радянського режиму до списку заборонених для вживання у радянській пресі, на радіо, телебаченні та в книговидаванні, — вже не було під руками документально підтвердженого матеріалу. Хоча неважко здогадатися, якими б могли бути ці сторінки.

Закінчивши своє дослідження наприкінці 50-х років і відчуваючи, як сили покидають його, митрополит Іларіон спрямовує свої зу-

силля на пошук тих добродійників, хто б уможливив випуск цього багатотраждального рукопису у світ.

У момент такого пошуку обставини зводять митрополита Іларіона з групою енергійних, небайдужих до долі української культури діячів, які заснували ще 1949 року у Вінніпезі, як згодом самі висловлювалися, своєрідну, безпрецедентну організацію всеукраїнського значення — Товариство “Волинь” та Інститут дослідів Волині при ньому (з 1951 року).

Саме ця організація за короткий проміжок часу зробить, бодай частково, реальною мрію митрополита Іларіона побачити ряд своїх творів-страдників, що губилися нелегкими емігрантськими дорогами і знову відновлювалися в пам’яті автора, надрукованими.

Одним із статутних завдань Товариства “Волинь” було *“збирання матеріалів про життя українців на Волині в період від 1917 до 1949 років під московською, польською й німецькою окупаціями”*¹³. Першою помітною акцією розсіяних по всьому світу волиняків, що набула в еміграції громадського звучання, стало придбання й поміщення у всеканадській православній кафедрі Святої Тройці у Вінніпезі копії всесвітньо відомої ікони Почаївської Божої Матері. Вийшло так, що урочисте посвячення цього образу здійснив у 1956 році митрополит Іларіон. Прагнучи надати своїм акціям загальноукраїнського звучання, волиняки вирішують започаткувати видавничу діяльність. Пропозиція о. І. Скакальського про видання фундаментального дослідження митрополита Іларіона “Свята Почаївська лавра” була, як ніколи, доречною. Адже Почаїв розташований на волинській землі, а його славна Лавра віддавна вважається святинією всього українського народу. Для збирання коштів було створено видавничу комісію, яку очолив протоієрей С. Герус. Про те, як на перших порах працювала ця комісія, залишив хвилюючий спогад один з її активних членів, а згодом керівник Товариства Ілля Онуфрійчук:

*“Все вищезгадане творилося майже з нічого. Ми були новими емігрантами на чужині, в наших кишенях були перші тяжко зароблені центи, які треба було видавати на папір, на пошту. А скільки треба було віддати свого вільного часу для тієї праці, то того ніхто ніколи не порухує... В ще більш несприятливих умовинах ми почали видавати книжку “Свята Почаївська лавра”. Мало було тоді тих, що бажали нам допомогти у праці, але було багато таких, що стояли від цієї праці осторонь. Були й такі, що намагалися її пошкодити. Але все це проминуло й залишилося за нами. І попри те, що всього доля була ласкава до нас, а Бог допоміг нам перемогти всякі труднощі”*¹⁴.

1961 року накладом цієї комісії і з’являється у світ це значне за обсягом (398 сторінок), ошатне, щедро й гарно ілюстроване видання — “Свята Почаївська лавра”, жанр якої, за визначенням автора, — церковно-історична монографія. Вийшла книга з авторською посвятою: “Усім волинякам, як удома, так і в розсіянні суцям”.

З цієї пори починається непросте побутування цього твору на всіх континентах земної кулі, де перебували в розсіянні суцї українці.

До радянської України окремі примірники Огієнкової “Святої Почаївської лаври” потрапляють ще наприкінці 80-х років минулого

століття. Символічно, що до їх появи на українських теренах стає причетною колишня співробітниця митрополита Іларіона в Консисторії Української православної церкви в Канаді (працювала з англійською кореспонденцією владики), відома в українській діаспорі та й в Україні громадська діячка Анна Фігус-Ралько.

1988 року, коли весь український світ відзначив 1000-ліття хрещення України-Руси, яке з ідеологічних причин офіційно святкувалося в Москві, а не в Києві, за ініціативою п. Анни в Канаді було зібрано кілька сотень Біблій, видрукваних українською мовою в перекладі митрополита Іларіона. Вона добилася дозволу Москви переслати цей вантаж в Україну. 1989 року, знову ж таки за наполяганням організаторки акції, “дозвільний асортимент” книг було розширено: разом з Бібліями в Україну були надіслані й інші богослужбові книги, зокрема й “Свята Почаївська лавра”. За журнальним записом самої пані Анни, до Почаєва того ж року було відправлено шість примірників цієї книги на кілька адрес, зокрема благочинному архімандриту Питириму, ієродиякону Мелетію, ієромонахові Петру, бібліотеці Почаївської лаври¹⁵.

Ця акція продовжилася вже після 1991 року, коли зникли політичні й бюрократичні перепони для цієї поважної справи. Через створений з власної ініціативи при редакції всеканадської газети “Український Голос” комітет “Допомога Україні” Анна Фігус-Ралько переслала в Україну близько ста тисяч книг на більш ніж сімсот адрес¹⁶.

Найбільше примірників “Святої Почаївської лаври” цього разу потрапило, звичайно ж, на Тернопілля — до Крем’янця й Почаєва. Люди із захопленням читали цей твір, ніби заново пізнаючи історію свого краю, своєї країни, й мимоволі “накладали” деякі сторінки цієї історії на сучасні реалії почаївської обителі. Реалії ті чим рік ставали все сумніші. В узагальненому вигляді їх зафіксувала сама Анна Фігус-Ралько, яка за весь час освітньої “опіки” Почаївської лаври тричі, як канадська туристка її відвідувала.

“Вперше я відвідала Почаїв 9 липня 1968 року, — зазначає пані Анна. — Історик Почаєва Андрій Василевич Андійок подарував мені альбом усіх тамтешніх церков і каплиць. На той час у Лаврі панувала українська мова. Вдруге я побувала там 3 серпня 1989 року. Благочинний ігумен Питирим хоч і розмовляв з нами, канадськими українськими, українською, до своїх підлеглих звертався російською. Коли я почала оповідати про Українську православну церкву в Канаді та про нашого митрополита Іларіона (в миру — професора Огієнка), мій співрозмовник, почувши це прізвище, відразу ж заявив, що не знає ані такої церкви, ані такого митрополита. Зараз від нього повіяло холодним вітром. По прибутті в Канаду я все ж вислала йому окремим пакетом “Святу Почаївську лавру”. Третій раз — у травні 1994 — їхала до Почаєва в товаристві о. Якова з Тернополя, який добре знав життя лаври. Цього разу в Лаврі не чути було української мови. Монахи вже боялися до нас приступати. Звідусіль чомусь дихало ворожістю й неприязню до українців...”¹⁷

Народжена в Канаді в сім’ї українських піонерів-переселенців з Тернопілля, пронісіла в чужомовному оточенні любов і відданість рід-

ному краю своїх батьків, Анна Фігус-Ралько не помилилася в своїх відчуттях. Як не парадоксально це виглядає, але саме з набуттям України державної незалежності проросійські позиції насельників цього монастиря чомусь стали посилюватися. Відповідь на таку, здавалося б, алогічну ситуацію, віднаходимо в книзі сучасного дослідника Почаївського лаври священника УПЦ Московського патріархату В.Зелінського “Объятия Отца...: Очерки по истории Почаевской лавры”. Прочитуємо невеликий уривок з цього дослідження мовою оригіналу:

“Еще в середине 80-х годов в жизни Почаева произошло сближение с другим величайшим центром духовной и монашеской жизни древней и нынешней Руси — Троице-Сергиевой лаврой. Численность почаевской братии в то время немного пополнилась за счет иноков Сергиевской обители. В то время часть почаевских иноков ушла в другие монастыри, где приняла участие в их возрождении”¹⁸.

Виходить, ще з середини 80-х років минулого століття, в розпал так званої горбачовської перестройки, коли в усіх радянських республіках колишнього СРСР наростала хвиля національного пробудження, в тім числі й серед численної кількості православних вірних, коли серед священників Української православної церкви все частіше звучали ідеї набуття давно очікуваної незалежності від Московського синоду і створення власного патріархату, коли реальних обрисів стала набирати давня мрія розкиданих світами українців про об'єднання Української автокефальної православної церкви з матірною церквою з центром у Києві, стурбований можливістю швидкої втрати значної частини своєї так званої канонічної території провід Російської православної церкви вирішує укріпити твердиню православ'я в західній частині України... іноками з Підмосков'я. Українські ж ченці, навпаки, були споряджені до монастирів російських.

Незважаючи на такий посиленний натиск Москви, ченці Свято-Почаївської лаври, переважна більшість яких вже ж була з числа українців, на початку 90-х років починають відправляти Богослужби українською мовою. Ідею повернення насельників монастиря до українських витоків гаряче підтримав тоді сам намісник лаври Яків (Панчук). За що й поплатився перед тією ж Москвою. Ось як оцінює спробу Почаївської лаври повернутися після здобуття Україною незалежності до української традиції згадуваний вже історик російської церкви священник В.Зелінський:

“На протяжении нескольких месяцев Иаков вел закулисную работу по обработке братии, абсолютное большинство которых были украинцами (виділення моє — М. Т.), взывал их к националистическим чувствам (мы, мол, живем ни в Риме, ни в России, будем петь и читать по-украински)... Вскоре Панчук был лишен сана и затем попал под анафему. Новым наместником Лавры был избран иеромонах Федор (Гаюн) — 1992”¹⁹.

Не дивно, що саме в цей період на святій Почаївській горі відбувається подія, яка зганьбила освячені Богом кращі традиції українського монашества, високу духовну й просвітницьку місію цього монастиря, поставила адміністративний провід цієї обители в ряд заслеплених злостивістю й нетерпимістю до іншої думки інквізиторів.

Після анафемі й вигнання з монастиря патріотично налаштованого намісника ієромонаха Іакова нове керівництво з особливою запападливністю перед Московією організувало наступ на все українське — мову, традиції, книги. Найперше, зникають з прилавків книжкової крамниці буквально всі українськомовні богослужбові книги (що вже говорити про друки, присвячені об'єктивному висвітленню, скажімо, української історії, культури того народу, серед якого монастир існує). Наступним кроком стала чистка бібліотечних фондів. Надіслані Анною Фігус Ралько з Канади українські видання, зокрема й Огієнкова “Свята Почаївська лавра”, потрапляють до розряду “еретичних” першими.

Та цього виявилось замало. Окремі ценці звертаються до віруючих почаян принести книги Огієнка про історію Почаївської лаври нібито для створюваної при монастирі “воскресной школи”.

Насправді ж ці книги збирали для... багаття, яке незабаром запалало на святій Почаївській горі.

В тому страшному полум'ї горіла не лише “Свята Почаївська лавра” митрополита Іларіона, а й багато інших українських друків. Серед них — і книга вихідця з Кременеччини С. Антоновича (Семена Антоновича Жука) “Короткий історичний нарис Почаївської Успенської лаври”. Вперше ця книга побачила світ з емблемою видавництва “Церква і нарід” у Кременці 1938 року. Згодом, заходами вихідця з Почаєва Івана Дубилка, у переробленому варіанті виходить друком у Канаді (1986). А наприкінці 80-х років, розмножене на ксероксі, дослідження Семена Жука жваво продається навіть у книгарні Почаївського монастиря.

Відомий на Галичині активіст-просвітянин Жук-Антонович зацікавився історією Почаївської обителі не випадково. Його дядько був свого часу архімандритом монастиря й немало зусиль та старань присвятив тому, аби перетворити Почаївську лавру на осередок української духовної культури. Як й Іван Огієнко, Семен Антонович мав можливість у 30-х роках працювати також і з рідкісними архівними документами, розпитати живих свідків тієї запеклої боротьби за Почаївський монастир та його ідеологію в роки і після Першої світової війни.

Про причини спалення лаврськими монахами саме цієї книги йдеться в збірці творів відомого дослідника-краєзнавця з Кременця Гаврила Чернихівського “Портрети пером”: *“В яру біля скита почаяни знайшли серед спалених книжок українською мовою з історії лаври і нарис С. Антоновича-Жука. Комуś не сподобалось те що автор наголошував на тому: Почаївська лавра — духовна скарбниця українського народу. Видно, традиції інквізиції не минули і в наш час”*²⁰.

До речі, врятована з полум'я на Почаївській горі напівобгоріла книга С. Жука “Короткий історичний нарис Почаївської Успенської лаври” демонструється нині в музеї села Жуків, де створена експозиція з нагоди сторіччя від дня народження автора²¹. Спалені ж сторінки канадського видання Огієнкової “Святої Почаївської лаври” залишилися на території тієї лаври в попелі...

Розгос про спалені московськими монахами українські книги швидко розійшовся Почаєвом та його околицями. Про це йшлося і в

замітці місцевої газети “Діалог”, і у виступі Г.Чернихівського по місцевому радіо. Телефонували почаяни й до місцевого райвідділу Служби безпеки України. Проте, належної оцінки цьому справді антидержавному акту органи місцевої влади так і не дали. Більше того, історію намагалися зам’яти.

Вандалістський вчинок московських ченців привернув увагу і світової преси. Матеріали про це, зокрема, були вміщені в американській “Свободі”²², канадському “Гомоні України”²³.

Коли звістка про книжкове багаття на Святій Почаївській горі докотилася й до Києва, голова Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка), заходами якої здійснюється першоповидання творчої спадщини цього діяча в Україні, офіційно звернувся за роз’ясненням до голови управління СБУ в Тернопільській області. Витяги з цього листа варто навести:

“Під час недавньої поїздки викладачів Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка до Кременця та Почаєва довелося почути від місцевих мешканців про один прикрий випадок, що стався на території Лаври на початку 90-х років. За вказівкою керівництва Московської церкви, якій нині належить лавра, біля Успенського собору були привселюдно спалені книги видатного діяча українського відродження Івана Огієнка (митрополита Іларіона), зокрема, його наукова праця “Свята Почаївська Лавра”, що вийшла друком у Канаді наприкінці 50-х років.

Факт висилання в тому часі значної кількості книг митрополита Іларіона землякам на Тернопілля, зокрема й до Почаївської лаври, засвідчує в листі до мене колишня Ваша краянка Анна Фігус-Ралько (родом із Сапогова), що мешкає нині у Вінніпезі...

Від імені співголови Фундації Анни Фігус-Ралько і себе особисто просив би Вашого сприяння дати мені можливість ознайомитися з наявними документами у цій справі...

Сподіваюся на порозуміння і підтримку.

З повагою — Голова Фундації, д-р філол. наук, проф. М.С.Тимошик”.

Відповідь з Тернополя не забарилася. Текст її, підписаний тимчасово виконуючим обов’язки начальника Управління СБУ в Тернопільській області Б.М.Безрученком, варто навести повністю:

“Шановний професоре! Нами уважно розглянуто Ваше звернення, по суті якого проведено ретельну перевірку. Вивчення архівних масивів УСБУ в Тернопільській області матеріалів щодо спалення на території Почаївської лаври книг Івана Огієнка, звернень до Управління по даному питанню від юридичних та фізичних осіб, а також підготовлених та надісланих за результатами їх розгляду відповідей не виявлено”²⁴.

Коментарів ця відповідь не потребує. Читач статті, ознайомившись із коротким науковим викладом суті справи, з посиланням на реальні джерела інформації, має можливість сам зробити висновок про ретельність цієї перевірки. Прикро, що вона здійснювалася лише довкола пошуків звернень від юридичних чи фізичних осіб, і не спрямовувалася на пошук явних виконавців того антидержавного вчинку та їх покарання.

Немає сумніву в тому, що предметом справді ретельної перевірки посадовими державними чиновниками Тернопілля має стати не лише факт спалення українських книжок, а й той масив друкованої продукції, який поширюється нині із Святої Почаївської гори по всій Україні й на кожному примірнику якої стоїть логотип “Видавництво Почаївської лаври”.

Про одну з них — “Очерки по истории Почаевской лавры” священника В.Зелінського вже йшлося вище. Проблема не в тому, що книга ця написана з великодержавних шовіністичних позицій, сповнена зневаги до української історії, мови Української держави, а в тому, що вона поширюється не лише в церквах Московського патріархату, а й по бібліотеках шкіл, вищих навчальних закладів і навіть санаторіїв. (Для прикладу, авторів цих рядків запропонували це читиво в санаторії “Збруч” у Гусятині). До речі, її п’ятитисячний наклад друкувався не в Росії, а в Чернівцях.

Не менше бруду на українство і українців зібрано в брошурці протоієрея Олексія Добоша “Розкол: патріотизм чи злочин?”, що також вийшла з логотипом друкарні Почаївської лаври²⁵. Ось примітивні сентенції цього, з дозволу сказати, богослова, щодо заперечення ним права українців звертатися до Бога рідною мовою, якими рясніють сторінки брошурки: “*Переклад із церковнослов’янської на українську є фактично неможливий*” (с.19); “*приведені мною основні проблеми нададуть можливість тверезомислячій людині відмовитись від мрійливо-політичного патетизму і благоговійно зупинитися перед бар’єром неможливості перекладу богослужіння на українську мову*” (с.20); “*онтологічний статус української мови не дозволяє їй на сьогоднішній день виконувати функції богослужбової мови*” (с.24). Цей явно заполітизований кандидат російського богослов’я навіть осмілюється погрожувати українцям, які відважуються “*мінати семіотичну словесну оболочку до віри*”, тим, що від цього, мовляв, “*втрати будуть катастрофічні, а користі ніякої*” (с.24).

Де вже доводити цьому горе-науковцю, що канонічність повного перекладу Біблії українською мовою, здійсненого митрополитом Огієнком наприкінці 50-х років минулого століття, ретельно оцінювала авторитетна комісія Лондонського і Закордонного Біблійного товариства. Й не лише дала йому високу оцінку, а й забезпечила коштом друк цієї головної книги для українців величезними накладками у ті країни, куди їх закидала доля. Українськомовний переклад належить до 740 перекладів Біблії, здійснених за всю історію існування книг Святого Письма мовами народів світу та окремими діалектами...

Немало словесної отрути виливається на українського читача і з багатотисячних видань кожного випуску “Почаївського листка”, який за байдужого споглядання влади, безкоштовно поширюється по всій Україні.

Такі факти приводять до гіркої констатації: якими далекими від істинного розуміння честі, порядності, інтелігентності й богобоязливості виглядають нинішні редактори й творці текстів сучасного видавництва Почаївської лаври від своїх попередників — знаменитих почаїв-

ських друкарів XVI-XVIII століть, які прославили і себе, і Святу Почаївську гору дивовижними за містом і художнім оформленням книжковими шедеврами.

Агресивність шовіністично налаштованої частини ченців Почаївської лаври стала відчутнішою після оприлюднення розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року, за якою зі споруд Почаївської лаври було знято статус “заповідника”, наданий Українською державною 2001 року²⁶. Відразу після виходу цієї постанови події навколо Почаївської лаври загострилися. В Тернополі було створено ініціативну групу під назвою “Почаївській лаврі — статус національної духовної святині”. Члени цієї групи надіслали звернення на ім'я Прем'єр-міністра України, в якому, зокрема, зазначається: *“Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 року створило умови для приватизації будівель Лаври Московським патріархатом. Це фактично є офіційним визнанням духовної ієрархії Російської православної церкви над Лаврою, що суперечить цивілізованним цінностям та вибору абсолютної більшості населення України...”*²⁷.

Чітко й однозначно висловився з приводу цієї гострої проблеми й Помісний собор Української православної церкви Київського патріархату, який відбувся у липні 2004 року: *“Всі українці, які відвідують лаврські святині, заявляють, що вони відчувають у Києво-Печерській лаврі, так само як і в Почаївській лаврі, вороже ставлення до всього українського. Це небезпечно не тільки для українського православ'я, а й для Української держави, бо справедливо говориться: хто володіє Києво-Печерською лаврою, той володіє душею українського народу”*²⁸.

Отож, боротьба за українську душу і за Почаївську лавру, як одного з уособлень цієї душі, на початку третього тисячоліття продовжується. Нині, як ніколи, важливе в цій боротьбі правдиве й переконливе слово, правдивий погляд на історію проблеми.

Сумлінням чесного й патріотично налаштованого дослідника та богослова митрополита Іларіона (Івана Огієнка) створено великий за обсягом і глибинний за аргументованістю розповіді твір, головною ідеєю якого стала незламність духу українського народу, вірність вірі своїх батьків, готовність і вміння кращих представників цього народу боронити свої національні святині. Такою національною духовною святинею українців стала Свята Почаївська гора. Насельники цієї обителі немало зробили для спасіння Української церкви і української душі. Тому вистражданий у глибині серця за багато літ поневірянь на чужині твір митрополит Іларіон завершує на ось цій високій публіцистичній ноті:

“Сімсот літ існує Почаївський монастир як фортеця православ'я на Волині, сімсот літ він — душа українського народу. Сімсот літ він — головна святиня Волині, яку любить і шанує не тільки народ волинської землі, але й народ усієї України. Це все накладає на нас великі обов'язки до своєї віковичної святині. Такі ж самі обов'язки і Святої Почаївської гори до свого рідного українського народу”.

Саме з обов'язку перед цією святинею і своїм народом митрополит Іларіон писав протягом багатьох літ свій труд. Саме з такого

обов'язку Фундація імені митрополита Іларіона спільно з видавництвом “Наша культура і наука” повернула його українському читачеві.

Примітки:

1. *Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАНУ* (далі – ЛНБ). Відділ рукоп. – Ф.408. – Од. зб. 16. – Арк.1.
2. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України у Києві (ДАВОВУ)*. – Ф. 3563. – Од. зб. 188. – Арк.40, 41.
3. *Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі (Канада)*. – Коробка 17 (начерки до автобіогр. канви “Моє життя”).
4. *Огієнко І.* Рятуння України. – Вінніпег: Т-во “Волинь”, 1968. – С.68.
5. *Савчук С., Мулик-Луцик Ю.* Історія Української греко-православної церкви в Канаді. У 6 т. – Вінніпег, 1984. – Т.1. – С.460.
6. *Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі*. – Коробка 17.
7. *Державний історичний архів у Львові*. – Ф.309. – Оп.1. – Од. зб. 389. – Арк.1.
8. *Лист І.Огієнка до О.Барвінського від 12 серпня 1923 року* // ЛНБ. Відділ рукоп. – Ф.11. – Од. зб. 2046. – Арк.10.
9. *Архів митрополита Іларіона у Вінніпезі*. – Коробка 17.
10. *Центральна наукова бібліотека ім. В.Вернадського НАНУ. Ін-т рукоп.* – Ф.1. – Од. зб. 23927. – Арк.6-12.
11. *Архів СБУ у Києві*. – Спр. 67098. – ФП. – Т.238. – Арк.1-64.
12. *Делегація церкви поздоровила владика митрополита* // Вісник УПЦК. – 1958. – 1 лютого.
13. *Онуфрійчук І.* 20-ліття творчої праці Товариства “Волинь” у Вінніпезі // Літопис Волині: науково-популярний збірник волинознавства. – Вінніпег, 1971. – С.6.
14. Там само. – С.11-12.
15. *Лист Анни Фігус-Ралько до професора Миколи Тимошика від 3 лютого 2004 року* // Особистий архів Миколи Тимошика. – Папка “Канада”.
16. *Фігус-Ралько А.* Українська Канада. – К.: Наша культура і наука, 2001. – С.11.
17. *Лист Анни Фігус-Ралько до професора Миколи Тимошика від 3 лютого 2004 року* // Особистий архів Миколи Тимошика. – Папка “Листування (Канада)”.
18. *Св. В.Зелінский.* Объятия Отца...: Очерки по истории Почаевской лавры. – Св.-Успенская Почаевская лавра, 2000. – С.220.
19. Там само. – С.225.
20. *Чернихівський Г.* Портрети пером: статті, есе, рецензії. – Кременець-Тернопіль, 2001. – С.151.
21. *Лист Г.Чернихівського до професора Миколи Тимошика від 18 липня 2003 року* // Особистий архів Миколи Тимошика. – Папка “Листування (Україна)”.
22. *Тимошик М.* Спалена книга буде перевидана // Свобода (США). – 2004. – 2 квітня.
23. *Марусик Т.* “Споконвіку було слово” // Гомін України (Канада). – 2004. – 21 червня.
24. *Лист т.в.о. начальника управління СБУ в Тернопільській області Б.М.Безрученка від 15 серпня 2003 року* // Особистий архів Миколи Тимошика. – Папка “Листування (Україна)”.
25. *Прот. Олексій Добош.* Розкол: патріотизм чи злочин. – Почаїв: Видавництво Почаївської лаври, 2002. – 40 с.

26. Шоткіна К. Святиня та її національність // Дзеркало тижня. — 2003. — №36.
27. Мичко С. Церковний удар по уряду: Почаївську лавру відстоюватимуть аж до громадської непокори // Україна молода. — 2003. — 28 серпня.
28. Дповідь Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета на Помісному соборі 15 липня 2004 року // Голос Православ'я. — 2004. — №14.

The article focuses on the circumstances that made I.Ohienko write his work "Saint Pochaiv Lavra". Its main problems are characterized as well.

Key words and word combinations: political emigrant, Theology Department, church-historical monograph, orthodox monastery, pseudo-scholars, struggle for the Ukrainian soul, national sacred object.

Отримано: 19.06.2006 р.

УДК 070(71)(=161.2)

Т.І.Воротняк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

"НАША КУЛЬТУРА" ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ПРОГРАМИ ОДНОЙМЕННОГО ВАРШАВСЬКОГО ЧАСОПISУ

У статті подається опис канадського часопису "Наша культура" — як продовження програми однойменного варшавського часопису, який видавав І.Огієнко упродовж 1935-1937 рр.

Ключові слова і словосполучення: духовна культура, богословське мистецтво, свідомий громадянин, порадник.

У слово "культура" вкладають різне значення. Одні під культурою розуміють лише цінності духовного життя, інші — ще більше звужують це поняття, відносять до нього лише мистецтво та літературу. Треті — під "культурою" взагалі розуміють певну ідеологію, яка має за мету обслуговувати "трудова звершення", тобто господарські завдання.

Явище культури вивчає багато конкретних наук — археологія, етнографія, історія, філософія, естетика, релігія та ін.

Термін "культура" походить від латинського слова "cultura" — догляд, освіта, розвиток.

На сьогоднішній день поняття "культура" означає рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини в якійсь галузі знань або діяльності, а також в створенні нею матеріальних і духовних цінностей. Культура не існує поза людиною.

Культура — це багаторівнева складна система. Вона поділяється на певні роди і види. Основою для цього є врахування багатогранної людської діяльності. Звідси і пішов поділ на матеріальну і духовну культуру.

Окремо зупинимося на духовній культурі. Вона включає в себе пізнавальну й інтелектуальну культуру, філософську, моральну, художню, правову, педагогічну, релігійну.

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) розробив вплив духовної культури на суспільний розвиток, дав їй визначення. За твердженням Огієнка, духовна культура походить від слова дух, тому він вживає понят-

тя “духовий”, підкреслюючи його зв’язок із “духом народу”, “духом нації”. Митрополит Іларіон зазначає, що духовна культура — то інтелектуальний стан народу, то розвиток всенародного розуму: науки, віри, переконань, стан народних звичаїв, етики... Тільки духовна культура творить правдиву національну еліту, — духовно міцну, етично здорову...

А одним із засобів донесення надбання культури до широкого загалу було і залишається друковане слово. Завдяки йому ми пізнаємо глибинність нашої культури і творимо її.

Культура — то *“правдива душа України”*, — писав Іван Огієнко. Щоб всебічно висвітлювати духовну й матеріальну культуру, восени 1951 року він засновує новий науково-популярний місячник “Наша культура”, перший номер якого побачив світ в листопаді. Власне, часопис був новий лише за місцем видання. *“Новий місячник “Наша Культура”, новий тільки місцем своєї редакції, — ми його довгі роки видавали вже на західно-українських землях, під тією ж назвою, та назвою “Рідна Мова”, а на землі канадійській він виходив під назвою “Слово Істини”* [15, с.6].

Часопис “Наша культура”, редагований проф. Огієнком, протягом 1935-1937 років друкувався у Варшаві як науково-літературний місячник, користувався авторитетом серед науковців й завоював прихильність широкого кола читачів, але через три роки припинив своє існування.

Після другої світової війни, коли українська культура творилась під пильним наглядом радянської влади, виникає потреба відновити часопис. Нагальність такої потреби засвідчує вступна стаття “Творімо українську культуру усіма силами нації”, вміщена у числі 1 місячника “Наша культура” за 1951 рік: *“Правдива українська культура, — християнська й національна культура, — в великій небезпеці. Виростають нові покоління в задусі чаду поганства, які тільки зовнішньо зуться українцями, — ворог свідомо вбиває їм віковічну їхню культуру, щобто вбиває саме їхнє серце, саму їх душу...”*. Автор закликає творити українську культуру всіма силами нації навіть на чужині. А новий часопис він називає *“сторожем нашої вікової християнської культури”*.

Журнал виходив обсягом в 40 двоколонних сторінок. Обкладинка друкувалась двома кольорами. Програма часопису включала:

- наукові і науково-популярні статті з усіх ділянок української духовної й матеріальної культури: література, історія, історія церкви, мистецтво, філософія, богослов’я, театр, мовознавство, етнографія, право, археологія, педагогіка та ін;
- короткі спомини з нашого недавнього минулого;
- критичні огляди наукових праць і літературних новин.

Хоча редакція видання через відсутність коштів не могла виплачувати гонорар своїм дописувачам, митрополиту Іларіону вдалося залучити до співпраці авторитетних українських літераторів, мовознавців, істориків. Серед постійних дописувачів були — Андрій Чайківський, Степан Килимник, Дмитро Чуб, Ярослав Рудницький, Улас Самчук, Наталя Полонська-Василенко.

Кожен номер журналу розпочинається рубрикою “Хроніка українського культурного життя”, яка складається з коротеньких заміток, які висвітлюють найрізноманітніші культурні події.

З неї можна дізнатися про те, що в українському селі Кобаки відкрито пам'ятник Марку Черемшині, про розкопки стародавнього міста Вишгород, про наукові експедиції на Львівщині, про фільм "Тарас Шевченко", який *"дублюється на багато мов народів ССРСР"*. Частото-густо "Хроніка..." вміщувала більше двадцяти інформацій. Наприклад, "Хроніка українського культурного життя", опублікована в 6 частині місячника за 1953 рік, містить такі відомості: високошкільний курс українознавства; перебудова Дому Української Культури в Нью-Йорку; українська назва для площі в Маямі; погруддя Т.Шевченка; населення міста Вінніпегу; "Сорочинський ярмарок" у Буенос-Айрес; українець на чолі; досліді над космічними проміннями; "Назар Стодоля" на чуваській сцені; у Бейруті; українське малярство в Ірані; виставка китайського "мистецтва" у Львові; "Слово о полку Ігоревім"; літопис про війну Богдана Хмельницького; ювілейна виставка робіт художниці Олени Кульчицької; вирубують карпатські ліси; нові фільми українських кіностудій; телевізія в Києві; "колгоспний університет"; Академія Наук УСССР; нові лавреати сталінської премії; мандрівна виставка творів советських митців у Макіївці; кіностудія "Київучфільм"; виставка творів самодіяльних мистців; верхньо-інгулецьку зрошувальну систему закінчено; 250-ліття російської газети.

Це низка інформацій, об'єднаних рубрикою. Отже, можемо сказати, що часопис — інформаційно насичений. Інколи у замітках зустрічаються посилання на радянську пресу чи радіо:

"Київське радіо подає, що в столиці Ірану відкрито виставку сучасного малярства України. Виставлено образи в першу чергу малярів Київської Художньої Академії" [17, с.4];

"Рад. Україна" подає, що "контролером-доглядачем в Музеї Т.Шевченка в с. Шевченковому працює 75-літній онук брата поета, — Терентій Трохимович Шевченко" [12, с.3].

Отже, одним із джерел інформації часопису були в основному радянське радіо та періодика.

Рубрикації, за винятком "Хроніка українського культурного життя", "Нові книжки", "Читачі про "Нашу Культуру" не були сталими. Рубрики: "Наукові замітки", "Меценати та приятелі "Нашої Культури", "Різне", "Рецензії" з'являлися у виданні періодично, змінюючи одна одну.

Однією з характерних рис оновленого часопису було звернення до витоків культури, сприйняття її не тільки як національної, а й як християнської. Це засвідчують матеріали першого числа видання. В ньому було вміщено: розвідку головного редактора "Наш символ віри" (с.7-14), замітку "Незабутня хвилина" (про обрання Іларіона митрополитом Канади, с.15-21), статтю проф. П.Одарченка "Переклади Лесі Українки з Біблії" (с.22-25), літературний огляд К.Біди "Ідеологія советської літератури" (с.25-30), матеріал А.Романенка "Спомин з життя на Холмщині" (с.30-35). Перше число журналу мало релігійний та культурологічно-освітній характер.

Матеріали друкувались відповідно до їх надходження до редакції. Були спроби структурувати дописи, витримати програмну лінію часопису. Та видання поступово набрало релігійного спрямування. У 1952 році в 10-11 числі друкується нова рубрика “Хроніка церковного життя”. В лютому 1953 року замість “Церковної хроніки” з’являються дві інші: “Українська православна церква”, “Вселенська церква”.

Згодом часопис набуває значення порадики, домашнього популярного довідника для віруючих. У 4-5 номері за 1953 рік митрополит Іларіон запроваджує рубрику “Наші церковні обряди й звичаї та богослужіння”, яка є діалогом владики з читачами. Кожен пересічний громадянин міг звернутися до редакції з запитанням і отримати вищерпну відповідь. Наприклад:

“Вінці на вінчанні. По деяких канадійських Громадах окремі члени часом вимагають щоб їхніх молодих вінчати за протестантським звичаєм, — без вінців. Чи це можливе?”

Вегревіл, 2 лютого 1953 р. Прот. М.Фляк”.

Це неможливе. Сам чин зветься “Таїнство Вінчання”, і вже це саме свідчить, що накладання вінців — це наш необхідний православний звичай, який дав назву самому Чиніві... Іван Злотоустий, Святий Отець IV-го віку, так вяснює значення вінців (9-та Бесіда на Послання до Тимофія): *“Вінці кладуться на тих, що вінчаються, на знак перемоги, щоб показати, що вони переможні пристрасстю до Вінчання, такими приступають й до весільного ложа”.* Про історії Вінців для вінчання буде ще окрема стаття в “Нашій Культурі” [15, с.65];

“Як підходити до Св. Причастя. Прошу вяснити моє запитання: Як підходити до Св. Причастя: чи зо свічкою в руках, та чи старша жінка з відкритою головою”. Собориняні Св. Покрови Д.Бартошук.

Згідно з віковою православною традицією Причастя вірних робиться на Солеї перед Святими Вратами, а Священник стоїть у цих Вратах. До Чаші треба підходити з молитовно схрещеними на грудях руками. Причастившись, причасник побожно цілує долішній край Чаші (а не руку Священника)...

За православним звичаєм жінки в церкві стоять з “покритою головою” (1 Кор.11. 13), так підходять і до Св. Причастя; але нерідко в цьому випадку жінки здійснюють капелюхи” [19, с.32].

“Як ховати померлого. Хочу знати, чи то робить яку різницю ховати померлих до заходу або сходу головою”. Вегревіл, Алберта. Микола Байдола.

З найдавнішого часу в Православній Церкві зацетився звичай ховати померлих головою до Єрусалиму, до Сіону, цебто — на схід. Так само всі православні Храми ставляться Вівтарем на схід. Так само, коли молимося надворі чи в полі, стаємо обличчям на схід” [20, с.30].

Запитання були різні: Як освячується та чи інша річ? Чи жінки можуть входити до Вівтаря? Де можна правити Святу Літургію? Відповіді на них поглиблювали знання громадян в релігійній царині. Крім того, митрополит веде цикл розповідей про “Піст”, “Благовіщення”, “Великдень-Пасху”, “Стрітіння Господнє”. Оскільки піст — необхідний чинник найкращого виховання душі людської, то він

подає докладну розповідь про пости на сторінках “Нашої культури” за 1953 рік. У 4-5 частині йдеться про появу посту, а також подана унікальна інформація про Великий Піст: *“Найдавніший піст і найбільше виконуваний — це Великий Піст. Установлений він був на пам’ятку 40 денного посту Самого Ісуса Христа, а його ціль віддавна — належно підготуватися до Пасхи, як найбільшого Свята...”*

Великий Піст — це десятина нашого життя для Господа... В Законі Господь наказав ізраїлевим синам давати десятину зо всього, що здобудуть. І виконуючи це, вони були благословенні в усіх ділах своїх. Знаючи це, святі Апостоли вважали за добре відділити десятину частину всього нашого життя й присвятити її Богові, щоб ми були благословенні в ділах наших й очищали гріхи свої, зроблені протягом кожного року. Тому вони й постановили від 365 день освятити ці 7 тижнів, і відділити їх. Але Отці пізніше надумали прибавити до них ще один тиждень (масляну) почасти для того, щоб у ньому навчитися і підготуватися до трудів Посту, а почасти і рахуючи число днів, які постив Господь наш”. У сьомій частині розповідається про Петрів і Успенський пости.

Матеріали, що відображали антирелігійну політику радянського уряду, теж мали місце в часописі. Редактор звертає увагу, що відбувається навмисне нищення православної віри, видаються протирелігійні книжки. Зокрема, в статті “Боротьба з релігією”, опублікованій у 10-11 числі часопису за 1952 рік, зазначається: *“Боротьба з релігією в Україні в 1952 р. значно посилилась. Вийшли з друку протирелігійні книжки: С.Худяков: Релігійні забобони і боротьба з ними, В.Прокоф’їв: Великі російські природознавці в боротьбі з ідеалізмом і релігією, А.Емме: Наука й релігія про постання життя на землі. Ці протирелігійні книжки видані в мільйонах накладу, головно для молоді... Большевики нищать Православну Віру, щоб тим знищити Україну!”*

У замітці “Стан Церкви в Советській Україні не змінився”, надрукованій у 7 числі “Нашої культури” за 1953 рік читаємо: *“... Церкву менше обкладають податками, не переслідують Священників і вірних, і дозволено в кожному районі відкрити одну церкву... В СРСР у такі найбільші рокові Свята, як Різдво Христове чи Воскресення Христове люди повинні йти до праці, і нехай хтось спробує в ці дні не піти! А якщо релігійні свята припадають на неділю, то в цей день по всіх СРСР влаштовують “воскреснік”... У Великодню суботу ввечері місцева церква була переповнена, й то переважно молоддю. Це було не до смаку місцевим верховодам. Тоді начальник МВД Кандауров зібрав дві оркестри музикантів, підвів їх під двері до церкви й зробив бал на вулиці...”*

Заслугою Івана Огієнка також є те, що він сприяв поширенню знань з історії церкви, канонічного права, богословського мистецтва тощо. В “Нашій культурі” на релігійну тему, окрім її редактора, писали: Архієпископ Михаїл “Про ікони й іконографію” (“НК” — 1952. — Ч.2. — С.7-12), В.Сенютович-Бережний “Іоанникій Сенютович” (Ч.1. — С.21-26), М.Міллер “Гаємниці Десятинної церкви” (Ч.9. — С.19-26), Н.Полонська-Василенко “Князь Київський Аскольд і перше хрещення Руси”, М.Садиленко “Перша Українська Парафія в Полтаві” (1952. — Ч.8. — С.23-30. — С.31-32),

І.Волинський “Національне церковне право” (Ч.6. — С.9-16), Михайло Смик “Не перебільшуймо московського впливу на Українську Православну Церкву” (1953. — Ч.9. — С.21-24), Онезький “Про релігію в ССРСР” (1953. — Ч.3. — С.19-22).

Більшість з цих матеріалів залишаються актуальними й сьогодні. Наприклад, на шпальтах 2 числа місячника за 1952 рік, в статті архієпископа УГПЦ в Канаді Михаїла зібрано блискучі факти про ікони та іконографію. Автор розповідає про написання образу Діви Марії та про нерукотворний образ Ісуса Христа: *“Передання говорить, що маляр кн. Едеского Авгаря, в ім'я Ананія, бажав змалювати Ісуса Христа, коли хотів Ісуса бачити (Ів. 12. 21), тоді Ісус Христос дав йому нерукотворний образ на обрусі. Цей факт показує, що Богові угодно, щоб образи Його, написані рукою людей, були шановані людьми на землі.*

Також Церковне Передання передає, що євангеліст Лука написав образа Пренепорочної Діви Марії з Божественним Дитятком Ісусом Христом на руках (Він був також лікар і маляр). Цього образа він показав Пресвятій Діві, й Вона сказала, що так, і тут додала: “З цим образом моя благодать і сила”.

Домінування релігійної тематики над іншими пояснюється переконаннями редактора. Огієнко вважає, що український народ і Українська Православна Церква — це синоніми.

“Це наша Православна Церква створила українську націю. Вона завжди була глибоко народня — в ній міцно поєдналися усі українські класи: і інтелігенція, і селянство, і купецтво, і робітництво. І цим правдивим поєднанням створився український народ, як нація. Ось тому ще з глибокої давнини в нас стали синонімами: православний і українець. Віра й нація злилися в Українського Народу в одне неподільне ціле.

Це наша Церква створила нам усю українську культуру, — культуру духову, соціяльну й матеріяльну. І нема в нашому житті жодної культурної ділянки, якої не створила б або не започаткувала власне наша Церква” [7, с.17-18].

Значне місце в часописі відведено історії друкарства. І.Огієнко звертає увагу прихильників книги на давнє походження друкарства, розкриває таємниці його первинних форм. Вказує він і на викривлення фактів в історії друкарства: *“За останнього часу багато українських часописів умістили статейки про 375-ліття українського друкарства (1574-1949), вважаючи першим друкарем у нас диякона москвина Івана Федоровича, а першим друком — його львівський Апостола 1574 року. Це не так: з часу повстання українського друкарства минуло вже 460 (1491-1951) років, а першим нашим друкарем був німець Швайтольт Фіоль. Німець, а не росіянин”* [8, с.5].

Далі в матеріалі подана біографія Швайтольта Фіоля та інформація про перші українські книжки: *“Працював Фіоль яких два-три роки, і нарешті року 1491-го в Кракові появилися перші наші друковані книжки. Це були Октоїх (169 листків) та Часословець, обидві 1491-го року. Котра з них вийшла раніше, цебто котру з них вважати первенцем українського друку, — не відомо, але традиція вважає Октоїха 1491-го року за найпершу не тільки українську, але й взагалі слов'янську книжку, надруковану кирилицею”* [9, с.6].

Про початки друкарства йдеться не лише у великих статтях, а й в коротких інформаціях. *“Початки техніки друкарства були різні. Напр., імператор Візантійський Юстин I (518-527) був неписьменний і не вмів підписуватися. І йому зробили дощечку, на якій було вирізано слово **legi** (читав), — так імператори писали на своїх наказах. Взагалі печатки появились ще в глибоку давнину, і власне вони подали думку про друкарство книжок. — У глибоку давнину виготовляли також цілі дошки, на яких вирізували потрібне, і так і друкували. Так були друковані перші календарі в середньовіччя”* [13, с.31].

Переглядаючи “Нашу культуру”, можна зробити висновок, що її засновник стежить за станом преси в Україні, переймається проблемами її двомовності: “Двомовність партійних газет у Києві. “Радянська Україна” від 28 жовтня оголошує передплату на 1953 рік на часописи, що їх випускає видавництво ЦК КПУ “Радянська Україна”. Звідси довідуємось, що в Києві виходить “Радянська Україна” і “Правда України” (рос. мовою) — по шість разів на тиждень; “Колгоспне село” і “Колхозное Село” — по п’ять разів на тиждень; “Молодь України” й “Сталинское плем’я” — по п’ять разів на тиждень; “Зірка” й “Юный ленинец” — тижневики. Журнали: “Блокнот комуніста”, “Комуніст”, (рос. мовою), “Сучасне й майбутнє”, “Україна”, “Радянська Жінка”, “Перець”, “Культурно-освітня робота”, “Відомості Верховної Ради УРСР” (С.У.).

Цікавиться змістом літературно-мистецьких журналів і альманахів: *“В УРСР, крім нечисленних літературно-мистецьких альманахів, що їх видають обласні Видавництва, постійно (як місячники і кварталники) виходять такі літературно-мистецькі журнали: “Вітчизна”, “Дніпро”, “Жовтень” та “Советская Україна”* [6, с.37].

Друкує перелік журналів Академії Наук УРСР. У замітці “Число газет в США”, опублікованій в 6 числі “Нашої культури” за 1952 рік, наводить цікаві дані про кількісний склад щоденних часописів США. “Журнал “Едитор енд Паблішер” подає статистичні дані про обіг щоденної преси в США минулого року. Зо звіту виходить, що вперше в історії США цей тираж досягнув 54 мільйони передплатників. На 1 січня 1952 р. було в США 1,773 щоденники, а при кінці жовтня м.р. продано одного дня 54,017, 938 примірників газет. 1950 року середній обіг цих часописів виносив 53.829.072 примірники”.

Повідомляє про припинення існування окремого щоденника “Свобода”, зазначаючи, що натомість буде виходити окрема літературно-мистецька вкладка в щоденнику “Свобода” кожного другого тижня.

Іван Огієнко звертає увагу і на україномовну періодику, яка друкувалася не на теренах України. У першому номері журналу за 1952 рік сповіщається про підготовку до друку наступного числа “Бібліографічних вістей”. У 10-11 числі за цей же рік йдеться про друк наукових збірників: *“Видання УВАН в США. Друкується “Науковий Збірник Пам’яті Проф. Д.Дорошенка”, який має вийти в першій половині червня (українською мовою). Друкується також “Збірник Пам’яті М.Драгоманова” англійською мовою”* [3, с.38].

На сторінках часопису повідомлення різні: про п’ятилітній ювілей “Славістики”, яку видає в Вінніпегу проф. Яр. Рудницький, урочис-

ту Шевченківську конференцію у Нью-Йорку 8 березня 1952 року, конференцію молодих поетів, прозаїків і критиків західних областей, яка відбулася у Львові 12-13 лютого 1953 року, та про інші літературні й наукові події.

У сьомому номері за 1953 рік з гордістю подана інформація про участь кореспондентки українського журналу “Наше Життя” в Канаді у міжнародному конгресі журналісток: *“В інтернаціональнім конгресі журналісток, який відбувся в Гамбургу при участі коло 200 осіб, взяла участь також українська представниця Марія Томашівська, що її з ініціативи СФУЖО вислав журнал “Наше Життя”.*

Вів митрополит Іларіон й хроніку російськомовних еміграційних видань: *“У Нью-Йорку рік тому відкрилося нове російське Видавництво ім. Чехова, яке виявляє широку діяльність, за один рік вийшло 47 книг, а далі що місяця виходить по 3-4 книги. Усе це товсті книжки, по 200-400 ст. кожна, видруковані на доброму книжковому папері. Книжки різного змісту: романи, оповідання, збірники, праці з філософії, економії, соціології, спогади й т. ін. Книжки нових авторів, а також російські класики. Не мало перекладів європейських авторів”* [2, с.35].

З приводу 250-ліття виходу у світ першої друкованої російської газети вміщена коротка інформація, але в ній зібрані цікаві факти. Розповідається про те, що перша газета в Росії була рукописна і мала назву “Куранты”. Вона видавалася для царя Петра I та його оточення. А 13 січня 1703-го року в Москві вийшла перша вже друкована газета “Ведомости”. Друкувалась вона обмеженим тиражем на 1-4 сторінках. Цікаво, що в цих “Ведомостях” є звістки з України та про неї.

Не був позбавлений часопис гумору. У п’яти числах під загальною назвою “Для розваги” надруковано переклади гумористичних оповідань М.Зоценка: “Лазня”, “Кіно-драма”, “Злодії”, “Наша кооперація”, “Ростемо”.

Театр для всіх народів був великою цінністю, яка мала незвичайне моральне, культурне і громадське значення. Театр — це правдиве дзеркало почувань, ідей, змагань, якими жив народ в той чи інший час. Тому й писала про театральне життя “Наша культура”. В рубриці “Хроніка українського культурного життя” повідомлялося про відіграні п’єси, драми, комедії:

“Як подає “Советская Чувашия”, колектив Чуваського державного академічного театру виставив на своїй сцені п’єсу Т.Г.Шевченка: “Назар Стодоля”. Глядачі тепло зустріли нову постановку театру”.

“Український Музично-Драматичний Театр ім. Тараса Шевченка в Буенос-Айрес відіграв комедію на 4 дії М.Гоголя: “Сорочинський ярмарок” [14, с.3-4].

“Львівський Державний Театр опери та балету виставляв оперу російського композитора О.Бородіна “Князь Ігор”. Ставив оперу — Я.Гречнев, диригент Я.Вожак, художнє оформлення О.Сальмана. В головних ролях виступали: П.Дума, Г.Юрловська, В.Коржбицький” [10, с.4].

Окрім інформацій, друкувались статті про відомих театральних діячів. У 9 числі “Нашої культури” за 1952 рік розповідається про блискучу акторку Марію Заньковецьку. У своїй статті Дмитро Чуб

спирається на спогади Садовського, Романицького, М.Богомолець-Мазурської. Ставлячи українське мистецтво у безвихідний стан, Москва намагалась звести нанівець, знищити українську культуру. Автор, використовуючи спогад Садовського, описує, як М.Заньковецька виклопотала дозвіл на постановку п'єси І.Карпенка-Карого "Чарівниця" або як її ще називають "Безталанна".

Українському театру доводилось існувати серед численних заборон і перешкод. Крім того, українських артистів переманювали на російську сцену. Дмитро Чуб пише, що редактор "Нового Времени" Суворін пропонував М.Заньковецькій кинути український театр, ставив навіть навколішки, благаючи переходити на російську сцену. Але актриса не купилась на кращі умови праці, які їй пропонували. Вона не зрадила свого театру. Завершуючи статтю, автор зазначає, що від першого дебюту в Полтаві 1882 року Марія Заньковецька невтомно працювала на українській сцені аж до останнього виступу на своєму сорокарічному ювілеї в Києві в 1922 році....

Ні переслідування русифікаторів, ні поліцейні труси в її приміщенні, ні заборона і перешкоди нащадків Валуєва, ніщо не збило її з шляху.

Даний матеріал викладений аргументовано і послідовно. Автору вдалося вималювати образ Марії Заньковецької, як великої геніальної актриси. Матеріал цікавий ще й тим, що являється своєрідним намистом спогадів тих режисерів і акторів, які безпосередньо працювали з М.Заньковецькою.

Гортаючи "Нашу культуру", можна побачити, що її редактор звертає увагу на мовні питання. То й не дивно, *"адже в мові, — як зазначив Огієнко, — наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова — це душа кожної національності, її святощі, її національний скарб.."*

У "Нашій культурі" за 1952 рік вміщено чотири статті митрополита Іларіона про мову: "Перші записані слов'янські слова" (Ч.5, с.30), "Рідна мова і Біблія" (Ч.6, с.22), "Гebraїзми в старослов'янській мові" (Ч.8, с.18), "Слово «глум»" (Ч.10-11, с.26).

У 8, 9, 12 частинах журналу за 1953 рік надруковано також матеріали Огієнка "Гebraїзми в старослов'янській біблійній мові".

У праці "Наука про рідномовні обов'язки" Огієнко подає десять мовних заповідей свідомого громадянина. П'ята і восьма заповідь говорять, що народ, який не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією, а стан літературної мови — то ступінь культурного розвитку народу.

Часопис "Наша культура" за дворічний час існування, виконуючи просвітницьку і виховну місію, користувався великою популярністю серед українських переселенців. Про це свідчать численні відгуки читачів.

Ф.Кульчинський вважає "Нашу культуру" духовною стравою, яка *"дає найбільшу насолоду, тим паче в далекій Бразилії. Цей місячник переносить мене думками в ті часи, коли він із Варшави ніс світло просвіти й на нашу незабутню Волинь, а тепер він єднає мене з високою церковно-духовною культурою в Канаді"* [5, с.36].

Н.Байдола дає свою оцінку журналу: «*Наша Культура*» цікава, — *повчає про православні обряди, про Церкву, про пости, подає Устав Церковний. Усе це треба знати православним християнам...*» [18, с.38].

Отже, «Наша культура», яка виходила з листопада 1951 року по жовтень 1953 року, була важливим і корисним порадником для віруючих, інформувала українську громадськість про цікаві події в галузі культури, релігії, освіти, науки. Важливим напрямком роботи часопису було висвітлення життя різних конфесій світу, насамперед християнських. Значне місце відводилось матеріалам про Радянський Союз і Україну зокрема. Ідея культурологічного часопису «Наша культура» в Канаді згодом набула релігійного спрямування, це насамперед пов'язано з світоглядними позиціями Івана Огієнка, з обранням його Митрополитом Української Греко-Православної Церкви в Канаді.

Список використаних джерел:

1. *Боротьба* з релігією // *Наша культура*. — 1952. — Чис.10-11.
2. *Видавництво* ім. Чехова // Там само. — 1953. — Чис.3.
3. *Видання* УВАН в США // *Наша культура*. — 1952. — Чис.10-11.
4. *Вінці* на вінчанні // *Наша культура*. — 1953. — Чис.4-5.
5. *Голос* громадянства про «Нашу культуру» // *Наша культура*. — 1952. — Чис.6.
6. *Журнали* в УСССР // *Наша культура*. — 1953. — Чис.3.
7. *Ларіон*. Любімо свою Церкву! // *Наша культура*. — 1952. — Чис.9.
8. *Ларіон*. Початок українського друкарства // Там само. — 1952. — Чис.1.
9. *Ларіон*. Початок українського друкарства // Там само.
10. «*Князь Ігор*» на сцені львівського Оперного Театру // *Наша культура*. — 1953. — Чис.3.
11. *Ляхоцький В.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка. — К., 2000. — 528 с.
12. *Онук* Шевченкового брата // *Наша культура*. — 1952. — Чис.10-11.
13. *Початки* техніки друкарства // *Наша культура*. — 1952 — Чис.5.
14. «*Сорочинський ярмарок*» у Буенос Айрес // *Наша культура*. — 1953. — Чис. 6.
15. *Творімо* українську культуру усіма силами нації // *Наша культура*. — 1951. — Чис. 1.
16. *Тимошик М.* «Лишуть навіки з чужиною...» Митрополит Ларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — Вінніпег-Київ, 2002. — 548 с.
17. *Українське* малярство в Ірані // *Наша культура*. — 1953. — Чис.6.
18. *Читачі* про «Нашу культуру» та її видання // Там само. — 1953. — Чис.10-11.
19. *Як підходити* до Св. Причастя // *Наша культура*. — 1953. — Чис.8.
20. *Як ховати* померлого // Там само. — Чис.9.

The article focuses on the description of the Canadian journal «*Our Culture*» which is the continuation of the Warsaw journal of the same title which was being edited by I.Ohienko during 1935-1937.

Key words and word combinations: spitual culture, theological art, conscious citizen, advisor.

Отримано: 19.06.2006 р.

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ НОВІТНЬОГО ЧАСУ

У статті відображено умови формування та характерні риси українського націоналізму новітнього часу.

Ключові слова та словосполучення: суперечливий феномен, ідеологія-світогляд, національне самовизначення, політичне забарвлення.

При характеристиці націоналізму новітнього часу не можна погодитися з Ю.Римаренком стосовно того, що, *“напевно, немає іншого такого вкрай неоднозначного та суперечливого феномена, як цей”* [1, с.41]. На неоднозначність цього поняття в політичній термінології звертали увагу практично всі сучасні дослідники, вважаючи за необхідне починати його розгляд з визнання розмаїтості видів націоналізму, який *“обіймає всю сукупність новітніх інтелектуальних течій у філософській, політичній і т.д. науці, що беруть цілість національної спільноти за вихідний пункт своїх концептуальних побудов”* [2, с.6].

Загалом в літературі останнього часу наголошується на існуванні принаймні трьох підходів до розуміння та оцінки націоналізму. Перший, так званий “позитивний підхід”, що набув значного поширення у зарубіжній науковій літературі, розуміє його як свого роду синонім патріотизму, національної свідомості, національно-визвольного руху, прагнення до створення національної державності. Яскравим представником такого підходу можна вважати Івана Огієнка. Митрополит Іларіон, акцентуючи увагу на збереженні і розвої національної свідомості українського народу, обстоював тезу про те, що *“мова — це сторозжа нашого психічного Я...”* [3, с.19].

Інше, критичне розуміння націоналізму, характерне, наприклад, для російської наукової та публіцистичної літератури і в основі своїй має погляд на нього як на регресивне явище, отождолення націоналізму з фашизмом та расизмом, розпалювання національної ворожнечі.

Третій, дуалістичний підхід, одним із родоначальників якого був відомий Джузеппе Мадзіні (“Молода Італія”), базується на визнанні “янусоподібного характеру” націоналізму. На думку прихильників такої оцінки цього суспільного явища, в ньому існують і позитивні, і негативні риси, він і будує держави, і руйнує їх, об’єднує людей та роз’єднує їх за національними ознаками. На таку особливість націоналізму звертав увагу і В.Липинський, зауваживши, що *“націоналізм буває двоякий: державотворчий і державоруйнівний — такий, що стрияє державному життю даної нації, і такий, що це життя роз’їдає”* [4, с.77].

Всі ці підходи до розуміння націоналізму демонструють переважання ціннісних орієнтацій, критеріїв та оцінок при визначенні цього вкрай складного феномену. Однак справедливим, на нашу думку, є

запропоноване К.Поппером, Дж.Соросом та іншими дослідниками твердження про необхідність застосування при його вивченні критичного мислення, відмови від ціннісного підходу на користь нейтрального, наукового об'єктивного аналізу з виключенням твердження та оцінок" на кшталт "позитивний-негативний", "добрий-злий", "прогресивний-регресивний" [5, с.43].

Дотримуючись такого підходу, звернемо увагу на невизначеність самого поняття націоналізму. У вітчизняній літературі він розуміється і як політична доктрина, і як ідеологічний рух, різновид політичної ідеології, політичний світогляд тощо, або в цілому як *"сукупність соціально-філософських, наукових, політичних та ідеологічних доктрин і концепцій, що визнають етнонацію за необхідний і основний рівень суспільного буття..."* [6, с.61]. Стосовно більшості західних видань І.Лисяк-Рудницький зазначає, що у англо-американській літературі це поняття охоплює національну свідомість, принцип національної державності та національно-визвольний рух, ототожнюючи, таким чином, націоналізм з національним почуттям і називаючи так будь-яку концепцію чи доктрину, яка так чи інакше торкається питання нації та національних відносин. Сам автор, розглядаючи український націоналізм, диференціює його у широкому значенні як патріотизм і самостійництво від політичного руху, до якого він застосовує назву "інтегральний націоналізм".

На нашу думку, для розуміння суті цього феномена, пояснення існування його різних форм та поступової еволюції, а також зв'язку політичної теорії та практики націоналізму важливим і принциповим є його поділ на ранній націоналізм — період утвердження його у формі ідеології-світогляду та сучасний націоналізм — перетворення його у політичну ідеологію.

Утвердження націоналізму як ідеології-світогляду, період, що одержав в літературі назву "відроджувального націоналізму" (Risorgimento Nationalism), припадає, на кінець XVIII — поч. XIX століття та означає *"...любов та відданість своїй нації...та готовність до будь-яких жертв, включаючи жертву життям, заради існування та процвітання своєї нації. Роль націоналізму зводилася виключно до формування нації, об'єднання держави та її захисту"* [7, с.26]. Націоналізм як світогляд означав перш за все утвердження цінності нації як основи об'єднання людей на протигагу універсалізму християнської релігії з відповідною ідеєю релігійної спільноти. Усвідомлення цінності нації цілком природно призвело до усвідомленого прагнення політичного самовизначення — етнічні кордони нації поступово стають визначальним принципом формування держави нового типу — національної держави. Таким чином, принцип національного самовизначення надає (з кінця XIX ст.) націоналізму як ідеології-світогляду ознаки політичної ідеології, яка взаємодіє з іншими політичними ідеологіями і фактично являється ідеологією національного визволення та побудови національної держави.

В Україні процес формування націоналізму також проходить шлях від раннього відроджувального націоналізму у формі культурництва та національного романтизму до поступової політизації та радикаліза-

ції своїх вимог. Зазначимо, що в українській історіографії немає однозначного висновку стосовно причин та періоду перетворення досучасного відроджувального націоналізму в сучасний, який з часом в українському політичному лексиконі набув вужчого значення, мав, за висловом І.Лисяка-Рудницького, “партійне забарвлення” і в подальшому асоціювався виключно з так званим інтегральним націоналізмом. Цей же автор, характеризуючи дореволюційний націоналізм як “демократичний”, не вважає його предтечею інтегрального націоналізму 20-30-х років, який, в свою чергу, став “реакцією в українській духовості на події світової війни та визвольних змагань” [8, с.248].

На відміну від нього, сучасні дослідники цього питання вбачають ідейну спадковість між ним та націоналізмом початку ХХ ст. На існуванні такої спадковості наполягають й ідеологи відродженого за роки самостійності України націоналістичного руху. Вони взагалі заперечують як причину виникнення українського націоналізму міжвоєнного періоду реакцію на зовнішній ворожий тиск та виступають проти оголошення Д.Донцова його основоположником, вважаючи таким Т.Шевченка, а найвизначнішими віхами кристалізації націоналістичної ідеології поч. ХХ ст. — появу “Самостійної України” М.Міхновського, “України irredenta” Ю.Бачинського та статті І.Франка “Поза межами можливого”. До речі, сам Д.Донцов протиставляв свій “чинний націоналізм” “націоналізму загибелі”, та “провансальству” самостійницької думки кінця ХІХ — початку ХХ століття, зокрема ідеям М.Міхновського, вплив якого на формування власного світогляду він все ж визнавав.

Найбільш зваженим, на нашу думку, є підхід до цього питання сучасної дослідниці М.Кармазіної, яка наголошує на існуванні від початку в українському націоналізмі і демократичних, і консервативних, і радикальних елементів. Об’єднуючим для всіх них було те, що в центрі їхнього світогляду була нація (націоналізм як світогляд), оскільки всі вони вважали, за словами І.Франка, що все, що “*йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими вселюдськими фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації*” [цит. за: 9, с.141].

Тільки починаючи з 20-30-х років в націоналістичному русі, який сприймався в середовищі українців синонімом патріотизму та самостійництва, починається процес внутрішньої диференціації. Власне, показовим є той факт, що майже до кінця 20-х років націоналістами в Галичині називають себе представники різноманітних політичних течій — і Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО), і сформованої у 1924 році навколо редагованого Д.Донцовим тижневика “Заграва” Української партії національної роботи (УПНР) і радянської Української партії праці тощо. Об’єднувала представників різних політичних течій і Українська військова організація (УВО), яку дуже часто називають предтечею ОУН. Вона була створена у 1920 р. передусім як суто військова організація для продов-

ження збройної боротьби проти окупантів, і до неї спочатку входила не тільки націоналістичне налаштована молодь, а, перш за все, колишні бійці корпусу Січових Стрільців (В.Кучабський, Я.Чиж, Є.Зиблікевич, Є.Коновалець та інші.).

Початком виділення націоналізму як окремої ідейно-політичної течії можна вважати заснування тижневика “Заграва”, що став органом радикального крила в українському визвольному русі, а його редактор Д.Донцов — відповідно теоретиком та одним із його визнаних лідерів. Взагалі, постать Д.Донцова, його шкала політичних шукань та уподобань є показовою з точки зору твердження про ідейну спорідненість та взаємодію націоналізму і комунізму як загальноосвітову тенденцію, оскільки сам автор “Націоналізму” розпочинав свою політичну діяльність як соціал-демократ і для своїх подальших теорій запозичив у марксизму ідею гегемонії одного класу над іншими, лише замінивши класову гегемонію на гегемонію однієї нації над іншими.

Взагалі націоналізм міжвоєнного періоду є дуже цікавим прикладом взаємодії зовнішніх та внутрішніх впливів. До зовнішніх впливів на процес його кристалізації без сумніву можна віднести поразку визвольних змагань 1917-1920 рр., намагання молодшого покоління свідомих та патріотично настроєних українців виразити свій протест проти помилок та слабкої політичної організації старшого покоління, що стали, на їх думку, головною причиною упадку української державності. Одночасно процес формування українського націоналізму у його “партійному” значенні був проявом загальноєвропейської тенденції до радикалізації націоналістичних рухів, поширення в Європі після першої світової війни тоталітарних ідей, що стали особливо популярними на фоні успіхів російського більшовизму, німецького націонал-соціалізму та італійського фашизму.

Включення основних ідейних постулатів цих рухів до організації українського визвольного руху ознаменувала собою ідеологія чинного націоналізму Д.Донцова, що мала значний вплив на формування програми та ідейних засад націоналістичного руху 20-30-х років. Під впливом ідей Д.Донцова, викладених ним у статтях, опублікованих в “Літературно-науковому віснику” (згодом — “Вісник”), “Заграві”, а також у відомих працях цього періоду “Підстави нашої політики” (1921) та “Націоналізм” (1926) формувалося нове покоління бійців за незалежність України: створені у 1923 році у Львові молодіжні організації “Група української націоналістичної молоді” та “Організація вищих клас українських гімназій”, серед активних членів яких були С.Бандера, Р.Шухевич та С.Ленкавський.

У січні 1929 року під впливом вищеназваних внутрішніх та зовнішніх чинників була створена Організація українських націоналістів. Вона виникла як результат об’єднання всіх націоналістичних гуртків з УВО (з неї вийшли до цього часу ті її члени, які не підтримували радикалізацію національного визвольного руху). Це стало вирішальним кроком на шляху до розмежування націоналізму та національної демократії: при загальній підтримці заклику до боротьби за права нації, демократи наголошували на рівноправності української поряд з іншими націями, націоналісти-радикали стояли на позиції вищості

власної нації відносно інших, і перш за все російської. Розмежування між ОУН та УНДО, найвпливовішої партії Галичини демократичного напрямку, мало в своїй основі і різні погляди щодо методів політичної боротьби, оскільки перші виступали за проведення так званої “політики дрібної праці” — використання легальних методів та схилилися до компромісу з польським урядом, тоді як ОУН все більше застосовувала терор та закликала до визвольної революції. Близькою за ідеологією до ОУН був створений у 1933 році Фронт національної єдності на чолі з Д.Палієвим, колишній членом УНДО. Ця організація діяла, на противагу ОУН, легально, оскільки заперечувала терористичні методи політичної боротьби, але і за політичним впливом вона значно поступалася останній.

Після кінцевого розриву між націоналістами на націонал-демократами змінилося і значення терміну “націоналізм”. Демократи відмежувалися від самого цього поняття, бо, на думку голови УНДО Дмитра Левицького, “члени ОУН змонополізували для себе назву націоналізм та націоналісти, а що не всі патріоти погодилися опинитися поза скобками націоналізму, повстало і досі існує через путаницю цих назв і понять чимало непорозумінь. Тому ми послуговуємося назвою “українські націоналісти” тільки для означення політичного напрямку, що прийняв форму ОУН” [цит. за: 10, с.73]. З цього часу цей термін і набув того самого “партійного забарвлення”, на якому наголосив І.Лисяк-Рудницький, і яке здебільшого мають на увазі, говорячи про український націоналізм взагалі.

Список використаних джерел:

1. *Римаренко Ю.* Націоналізм: плюс чи мінус // Нова політика. — 1998. — №2.
2. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст. — К., 1993.
3. *Огієнко І.* Вчімося рідної мови. — К., 1918.
4. *Липинський В.* Націоналізм, патріотизм і шовінізм (Лист до С.Шемета) // Сучасність. — 1992. — №6.
5. *Римаренко Ю.* — Там само. — С.42.
6. *Харахаш Б.* Націоналізм як філософська концепція і політичний принцип // Розбудова держави. — 1998. — №1/2.
7. *Картунов О., Маруховська О.* Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки // Політологічні читання. — 1994. — №4.
8. *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. — К., 1994. — Т.2.
9. *Кармазіна М.* Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ — поч. ХХ століття). — К., 1998.
10. *Зайцев О.* Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920–1930-ті роки) // Сучасність. — 1994. — №2.

The article deals with the formation and characteristic features of modern Ukrainian nationalism.

Key words and word combinations: contradictory phenomenon, outlook, national self-identification, political coloring.

Отримано: 2.10.2006 р.

МОВА І ПОЛІТИКА

УДК 070.1(477)

Василь Лизанчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ У ПОЛІТИЧНІЙ І ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано, осмислено проблему усвідомлення журналістами себе як важливої частини української спільноти, носія національних, морально-духовних цінностей народу — вельми важливих чинників сучасного стандарту професійної журналістської праці.

Ключові слова: журналіст, засоби масової інформації, професіоналізм, національна свідомість, моральність, стандарт, свобода слова, інформаційна агресія, патріотизм, громадянський обов'язок.

Феномен невмирущості нації завжди міститься в інформаційному феномені збереження, незнищенності, розвитку національного слова у найширшому його значенні для суспільного розвитку. Інформація як духовно-інтелектуальна національна вартість у демократичному суспільстві вільно пульсує по вертикалі — від покоління до покоління, — і по горизонталі — на рівні одного покоління чи особи. Свідоме й активне прискорення руху інформації знань, досвіду академік С.Й.Вовканич називає духовною інформаційною мобільністю нації. Важливість застосування цієї концепції інформаційної мобільності нації виходить за рамки творення українського інформаційного простору і поля культури, науки, освіти, мови. Вона стосується всіх народів, які звільнилися чи звільняються з-під інформаційного імперіалізму. Адже кожен народ може внести у світову інформаційну скарбницю єдності розмаїття мов, культур, звичаїв, традицій свій вагомий доробок, якщо забезпечити умови створення його власного інформаційного потенціалу.

Вважаю, що саме з таких позицій потрібно оцінювати діяльність політиків, державних службовців, працівників засобів масової інформації. Не будучи господарем власного інформаційного простору, не зробивши українську мову реально державною, не створивши національного життєвого середовища, Україні важко реалізовувати свою державотворчу національну ідею, з'єднувати поняття етнічного і політичного

українця в єдине ціле, йти своїм шляхом розвитку, акумулюючи і використовуючи вітчизняний і світовий досвід. Тому надзвичайно важливо, щоб орієнтири нашого державотворення базувалися на національних пріоритетах в економіці, політиці, культурі, мові...

Після кримінального, корумпованого розгулу, який набрав найбрутальніших, найзловісніших обертів перед і під час виборів Президента України 2004 року, ситуація в державі поліпшується. За кучмівського режиму високі поняття честі, совісті, національної гідності, елементарної порядності у людських стосунках відверто підмінювалися вільно конвертованою валютою, за яку все продається і купується. Цинізм, брехня були методом політики багатьох найвищих державних “керманичів”, аморальність просякнула чимало засобів масової інформації. Тому не було підстав констатувати, що свобода слова в Україні стала сподіваною, бажаною передумовою прискорення духовної інформаційної мобільності української нації. Навпаки — свобода слова оберталася свободою низьких стандартів, огульним порушенням принципів і функцій діяльності ЗМІ. Це також є однією з причин, що досі в Україні немає єдиного національного інформаційного простору, як, до речі, і — єдиного українського культурного простору.

У цьому контексті реалістичні слова сказав Президент України Віктор Ющенко під час відзначення всесвітнього Дня свободи преси 3 травня 2005 р. Він назвав аксіомою існування вільних ЗМІ в Україні. *“Одним із гасел Майдану була свобода слова. Майдан звільнив журналістів”,* — зазначив Президент. *Сьогодні перед українськими журналістами стоять серйозні виклики, адже Майдан поставив високу планку стосовно демократизації суспільства й професійних стандартів. “Безумовно, преса виконує роль четвертої влади, але ми повинні бути єдині в одному: в захисті національних інтересів”,* — підкреслив Віктор Ющенко [1].

В інтерв'ю інтернет-виданню “Телекритика” редактор газети “День” Лариса Івшина зазначала: *“Потрібна відкрита розмова про те, що відбувається в нашій журналістиці. Рівень антисанітарії в журналістиці такий, що загрожує загибеллю всьому організму. Потрібно говорити правду — не ту, коли кажуть: у кожного своя правда. Ми знаємо, що існують об'єктивні речі. Ось про них і треба вести мову. Ми не можемо зараз розраховувати на політиків. У них на журналістів свої плани. Їм не потрібна журналістська корпорація — їм потрібні конкретні розцінки. Тому тут поки що особливих змін не помітно. Ми — відкрите суспільство. Але ж не прохідний двір? Насправді мало би бути так: ось інтереси українських громадян — ось інтереси українського суспільства. І через них — в інформаційному суспільстві — ми розглядаємо все, що відбувається. Цього ще немає, і це велика та надзвичайно серйозна національна проблема. Якщо ми хоча б трошки почнемо думати саме так, то це дозволить добре побачити тих, у кого ще є професіональність і совість”,* — вважає головний редактор “Дня” [2].

Дуже важливі думки висловили стосовно функціонування ЗМІ в Україні Президент Віктор Ющенко і редактор газети “День” Лари-

са Івшина. На ваш суд виношу своє розуміння цієї проблеми. Вважаю, що фундаментальною основою нинішніх високих стандартів журналістського професіоналізму має бути українська національна свідомість, державницьке мислення, висока моральність і духовність, патріотизм і громадянська мужність.

Ці стандарти, на наш погляд, визначають по-перше, мету діяльності ЗМІ, по-друге, зміст і характер функціонування ЗМІ, по-третє, методи і форми подачі журналістських матеріалів.

Стандарти журналістської праці впливають із принципів діяльності ЗМІ, нерозривно пов'язані з функціями і нормами службової чи професійної етики журналіста, його світоглядною позицією, національно-духовним переконанням, державотворчим мисленням, фаховою обдарованістю, інтелектом, здібністю завжди бути готовим до праці. Творчий процес повинен ґрунтуватися на органічному поєднанні свободи слова, плюралізму думок, гласності і журналістської етики, основними засадами якої є: повага до істини і гідності особи; відмова від використання нелегальних або нечесних методів під час збирання інформації; активна участь у процесах українського державотворення; захист і розвиток українського національного інформаційного простору; критичне ставлення до розтиражування фактів, що принижують гідність людини за расовими, релігійними чи національними мотивами.

Моє розуміння національних, моральних, професійних стандартів журналістської праці не виходить за межі європейського і світового контекстів, але закорінене у національно-громадянській позиції видатних українців.

Згадаймо Тараса Шевченка: *“Нема на світі України, немає другого Дніпра...”*, *“В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”* [3, с.250].

Осмилюючи діяльність І.Вишенського — *“першого южноруського публіциста в великім стилі”* [4, с.486], — Іван Франко підкреслював, що найбільшим достоїнством його є те, що моральне почуття у нього домінує над усім іншим. *“Навіть теоретичне його знання стоїть під контролею його морального чуття або являється навіть на ньому основане”*. Силу його публіцистики він вбачав у *“високій підйомі моральної сили, котрою тремтить кожде слово, в тій гарячій, сердечній крові автора..., котрою накіптіла кожда стрічка... твору”* [5, с.105].

Ефективність журналістської праці Іван Франко ставив у пряму залежність від суспільно-політичної атмосфери, “суспільної совісті”, “суспільної моралі”. *“Тнила суспільність, за переконанням письменника, не видасть собі здорових та сміливих заступників. Вона не прийме їх, відтратить або — що гірше — затопче, оглушить”*. Там, де *“література, і політика, і все суспільне життя хромають нестачею “цивільної відваги”, дихавічність брехнею, фальшю та пустомельством, хиріють на сухоти совісті, — робив категоричний висновок Франко, — нема рук робочих, нема голів мислячих, нема серць смілих і щирих”* [6, с.156]. Франко завжди виступав за єдність слова і діла. Щоб слово сталося ділом, — говорив він, — треба духу свободи і любові до правди та до народу в публічній дискусії.

Іван Франко, який геніально вмів бачити злети і провали в духовному житті суспільства, мабуть, уперше в українській мові вжив для позначення певного стану суспільства термінологічне словосполучення “духовний вакуум”, чим, безперечно, збагатив як соціолог україністику. Це поняття він ввів для характеристики “морального занепаду”, “патологічного стану” суспільства, його “хвороби”, до чого, як вважав, спричинялися моральне каліцтво “*одиниць і всієї суспільності*”, “*здиціння та розп'ячення*”, безмірне “*чинопочитання*”, “*повна духовна безплідність інтелігенції*” [7, с.80-83].

Журналіст у концепції Івана Франка — це чесна, порядна людина, яка вміє “*переконувати не самою силою... аргументів, але моральним і психологічним впливом особи на особу, живого слова, тону, колориту бесіди*” [8, с.71].

Національно-патріотичні переконання, мислення, мова, навіть правописна система — це речі настільки пов'язані у Франка між собою, що відхід від правди в одному веде до фальші в іншому; “*мертвечина мови і думок для нього (Івана Франка. — В.Л.) — явища взаємозумовлені*” [9, с.55], — підкреслює дослідниця основ мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка, відомий мовознавець Олександра Сербенська.

Привертаємо також увагу до думок журналістикознавця, полтавця з Прилук, професора Степана Сірополька (1872-1959) про морально-фахові вимоги, що впливають із принципів творчої роботи: “*Хто не оволодів ту справу, про яку збирається писати, той приносить шкоду справі, а себе самого може виставити на сміх, бо відсутність знання не може компенсувати жвавість пера та добір хвиських слів. Але, з другою боку, хто не опанував журналістської форми вислову, той і при найліпшому ознайомленні із справою не досягне успіху. Відповідна форма вислову разом із якістю думки й силою переконання є передумовою журналістичної праці для досягнення найбільшого успіху...*” [10, с.146].

Журналіст мусить глибоко вірити в те, що пише, усвідомлюючи свою моральну відповідальність за усне чи писемне слово, за кожну думку, за кожне твердження. “*Особа, яка добре не знає своєї літературної мови, яка глибоко не збагнула свого національного обов'язку й яка не усвідомила собі потреб своєї нації, — не сміє бути журналістом та взагалі працівником пера*” [11, с.314-315], — наголошував професор Костянтин Костів. Таких переконань був Іван Огієнко, який підкреслював: “*Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов'язків, не може бути робітником пера*” [12, с.24]. Надто категоричні вимоги, але небезпідставні, бо й нині досить актуальні, коли мовиться про складники українського стандарту журналістської праці.

Підкреслюємо, що після Національної революції, яку називають Помаранчевою, створилися умови для вироблення в суспільстві сучасної філософії свободи слова, професійної незалежності журналіста, утвердження високоморальних стандартів функціонування засобів масової інформації. Але потрібно також враховувати, що нині протистоять дві точки зору стосовно покликання ЗМІ, журналістсько-

го слова: *“американська полягає в тому, що ЗМІ — це винятково економічні товари, і, отже, концентрація чи розширення власності мають підпадати під дію лише загального антимонопольного законодавства. Більшість опонентів у Європі намагаються захищати іншу точку зору: ЗМІ представляють собою особливий культурний і демократичний ресурс і повинні бути захищені як такі”* [13, с.17]. На жаль, у багатьох ЗМІ України вважають, оцінюють інформацію, журналістське слово лише як товар — не інакше, не дбають, щоб газетний матеріал, теле- чи радіопередача були насичені українською гуманістичною життєстверджуючою національною ідеєю, переважно пропагують “естетику зла”. Тільки свобода слова, яка не є синонімом безвідповідальності, хамства, зневаги до національних інтересів українців, їх мови, культури, духовності, може створити моральні правила гри, професійні стандарти, за якими виграватиме все суспільство, всі громадяни України. Українська держава, що існує на власних етнічних землях, не може бути маргінальною, а тільки — традиційно національною, що створює також належні умови для розвитку національних меншин.

Щоб свобода слова працювала на розбудову української України, на духовно-національне збагачення всяк суцільних у ній, потрібна політична воля законодавчої, виконавчої і судової влад, державна економічна підтримка тих засобів масової інформації, які сприяють розвитку і зміцненню української України. Свобода слова мусить бути законодавчо не лише окреслена, а й забезпечена, щоб політичні узурпатори не обмежували його добротворчу енергію, активно розвивали кращі традиції демократизму, а не свавілля, політичний розбій чи антиукраїнське ідеологічне піратство. Мабуть, ви згадали телепередачі Джангірова, Корчинського, Піховська та деяких інших журналістів, які користувалися лексикою 30-х–40-х років, коли комуністичний режим знищував “ворогів народу” — його найкращих синів і дочок, відстрілював національну інтелігенцію, морив голодом українських господарів-селян. У той час, коли мільйони українських дітей, їх матерів, батьків, дідусів, бабусь вмирили під зоряним небом з радіо динаміків лилася весела мелодія, звучали пісні “Виряджала сина вільна Україна у Москву, до Сталіна передать привіт”, “Я другою такою країною не знаю, где так вольно дышит человек”.

У 1965 році Іван Дзюба написав книжку “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, яка багато в чому залишається актуальною сьогодні. Найтяжчим наслідком довготривалого, цілеспрямованого російщення виявилось “малоросійство”, яке особливо небезпечно, коли уражає політичну, бізнесову еліту, працівників засобів масової інформації. Іван Дзюба вперше показав механізм російщення, обґрунтував, що російщення та денационалізація суперечить інтересам як самого російського народу, так і інших народів, які входили до СРСР. Запитання “Інтернаціоналізм чи русифікація?” вимагає від кожного з нас чіткого вибору. Бути десь посередині неможливо. Кожен журналіст, політик, кожна думуюча людина повинна зробити висновок стосовно того, де і на якій землі вона стоїть, які моральні, національні цінності сповідує. Найвища місія журналіста — шукати причини добра і зла, сіяти Добро.

“Коли більшовицькі кремлівські лідери вирішили покласти край українському духовному відродженню, до столиці України був посланий Молотов, — зазначав Олексій Братко-Кутинський. — Не скидаючи шапки, він вийшов на трибуну і покритив відбірним матом весь український провід, що зібрався вершити подальшу долю України. Цей вчинок Молотова викликав шок, розгубленість, відчай. Слухачі були повністю деморалізовані, що полегшило присланим з Москви чекістам і місцевим негідникам досить легко розправитися з урядом та партійним керівництвом України. За короткий час вони були розз’єднані, ошельмовані і постріляні” [14, с.107].

На превеликий жаль, чимало політиків, в тому числі депутатів і журналістів, користувалися та ще й нині не всі відмовилися від колишньої комуністичної цинічної лексики. Слово ще не стало реальним морально-духотвірним началом у життєдіяльності людей. Ми були і є свідками, ба навіть більше, учасниками аморального процесу знецінення слова, варваризації інформаційного простору в Україні, маємо справжній апофеоз так званої “ненормальної лексики”.

Давно минули часи, коли лексика п’яного російського мужика дивувала світ. Сьогодні вже зявий мужик може позаздрити лексиці владної “еліти”. Згадаймо “висококультурні”, “морально-духовні” вислови Владіміра Путіна, Леоніда Кучми, Віктора Януковича. За визначенням Івана Дзюби, це — вершина айсберга. Підводна ж його частина — омертвіння тонких структур душі, сформованих багатьма тисячоліттями розвитку роду людського.

Можуть сказати, що завжди, в усі епохи, була стилістика соціального дна. Але під час президентства Л.Кучми з допомогою заангажованих владою та чужими олігархами ЗМІ — це дно потужно сплило нагору і правувало як законодавець мод, як елітарність. Тобто йдеться вже не про стилістичні зрушення в культурі, що є закономірністю її розвитку, а про зміни якості людини, про скасування того, що відрізняє її від тварин, — відчуття сорому, підкреслює І.Дзюба. А це означає руйнування всієї структури духу. Відбувається те, що наш відомий письменник Валерій Шевчук назвав “підсвідомим колаборантством”, коли своя мова, культура вже не сприймаються навіть у найвищих її проявах, коли молода мама не співає немовляті колискову, а забавляє дитячко транзистор, з якого на всю потужність лине чужомовна попса, на кшталт, “купілі малолеточку за таблеточку”.

В сучасних умовах особливо загострилися дві світові тенденції: а) глобалізація (економіки, торгівлі, інформаційних процесів тощо) і б) ренаціоналізація світу, тобто духовне і національне відродження народів та народностей, творення їхніх нових держав. Однак вектори цих тенденцій *“не лише не збігаються, а часто є протилежними за дією, за національними інтересами держав, особливо колишніх метрополій і колоній, — підкреслив професор С.Й.Вовканич. — Відсутність рівнопартнерського діалогу не сприяє виникненню синергетичного (додаткового, спільнодіючого) ефекту співпраці світової спільноти” [15].* Це яскраво видно на прикладі ставлення Росії до України. Прикро про це писати, але Росія за будь-яких умов намагається утримати

Україну у своїх лабетах, духовне каліцтво українців триває. Нинішнє тотальне російщення органічно переплелось з глобалізацією, яка призводить не лише до американізації, а й — африканізації України, нівеляції національного життєвого середовища.

Національний інформаційний простір є запорукою стійкості, незалежності держави. Адже людські спільноти творяться мережами інформаційних комунікацій, через які передається необхідна державно-політична, суспільно-економічна, ідеологічна, історична, етнічна та інша інформація. Національна мережа засобів масової комунікації — це один з “трьох китів”, на якому базується державна самосвідомість, поряд з національною інтелігенцією та національною політичною елітою. Відповідно, політична еліта забезпечує умови (комунікативну мережу) для донесення до громадськості результатів праці інтелігенції. У сучасних умовах вирішальна роль у творенні людських спільнот належить телебаченню, газетам, радіо, літературі для масового читача, аудіо й відео, а також сфері діловодства.

Однак, слушно підкреслює кандидат історичних наук Василь Балужок, в Україні дуже слабка система комунікацій — *“своєрідна мережа судин, якими кров — інформація — пульсує від виробників української продукції до її споживачів. Звісно, у нашій країні є мережа засобів масової комунікації, дуже потужна. Тільки не українська, а російська”* [16].

У своїх працях “Навічно кайдани кували” (1995 р.), “Завжди пам’ятай: Ти — Українець!” (1996, 2001 рр.), “Не лукавити словом” (2003 р.), “Кайдани ще кують: Факти, документи, коментарі про російщення в Україні (Допов. вид. Лизанчук В. Навічно кайдани кували. — Львів, 1995. — 416 с.). — Львів, 2004. — 992 с.)” автор цієї статті розкрив зловісний механізм російщення, агресивно-руйнівний інформаційний наступ проти природних, національно-гуманістичних засад українців. Не таємниця, що 90% книг, які є у продажі в Україні, зроблені в Росії; 80 відсотків газет і журналів — не тільки російськомовні, але за більшістю з них у той чи інший спосіб стоїть Росія; більшість фільмів, які демонструються в Україні, — або російські, або перекладені в Росії; абсолютно переважають на українському ринку касети і CD із записами “зірок” російської естради; фільми на дисках — у перекладі винятково російською; на телебаченні панують російські розважальні програми; FM-радіостанції більше, ніж на 90 відсотків передають музику іноземних виконавців.

Отож, наші національні судини забиті таким-от “холестерином” (В. Балужок). Де вже через них пробитися до громадськості з правдивими історичними дослідженнями чи з різновидами національного мистецтва, новинками вітчизняної науки чи педагогічної думки. Все це, звісно, не вивітрується. А осідає на полицях бібліотек чи архівів. У “мозгу” складається враження, що він працює марно, а громадяни в більшості не знають, що відбувається в їхній країні. Більше того — “холестеринова” мережа у так званих “розважальних” текстах, радіо- і телепрограмах щодня невтомно переконує нас, що наша рідна Україна за своєю природою недолуга, люди — роззяви й ледарі, нездатні до

самостійного життя, отожд і країні, і людям-невдахам не обійтися без опіки. Опікуватися, звісно, є кому. У цьому контексті високим професіоналізмом володіє Росія. Утім про ці маніпуляції із свідомістю людей також мало кому відомо: судини такої інформації не доносять.

Світовий досвід свідчить, що в умовах безпосереднього сусідства новоутверджених націй з колишніми метрополіями витворити власну мережу інформаційних комунікацій, відмежовану від старої “покровительки”, можна тільки використавши мовну відмінність. Маємо переконливі приклади Ірландії та Білорусі, які так і не звільнилися остаточно з-під впливу метрополій. На відміну від американських колоній Англії та Іспанії, яких від “покровительок” у часи здобуття незалежності відокремлював Атлантичний океан. Поряд з Україною — брутально сильна Росія, яка ніяк не полишає великодержавницьких намірів. Тому всі регіони України, в яких переважає російська інформаційна комунікація, як пілососом, всмоктуються в орбіту московського впливу. *“Українські, але російськомовні засоби комунікацій (включаючи сферу діловодства), привчаючи людей до споживання російськомовної продукції, прокладають цій продукції шлях із Росії в Україну. І групи населення, виключені зі сфери української мови, й досі залишаються майже повністю включеними до сфери дії російського інформаційного поля. А воно дуже потужне і виховує своїх споживачів спрямовувати свої інтереси на Росію і саме з нею пов’язувати свої сподівання на майбутнє”* [17].

Академік Анатолій Погрібний, вболіваючи усім своїм єством за долю Української держави, безугаву б’є на сполох в авторській радіо-програмі “Якби ми вчилися так, як треба...”, у виступах на різних нарадах, конференціях, газетних публікаціях. *“Те, наскільки цинічно певні сили та політики обертують проти України її найпосутніші та найорганічніше прикмети — і, поза якими вона просто не існує, спостерігаємо й на прикладі мовного питання, що має тенденцію виростати до розмірів саме питання кожного разу, як тільки в країні відбуваються чи то парламентські чи президентські вибори. І це не випадково. Адже, як на мене, мова — то серцевинна точка, в яку найперше цілять, аби здійснити вбивство України. Цілять і з відверто зловорожих намірів, і з причини суто малоросійського “недомислія”, як то полюбляв колись висловлюватися М.Хвильовий”* [18].

Повністю погоджуюся з Анатолієм Погрібним, щире серце якого ще і ще запитує: всездозволеність у закиданні лайном самої нашої державності — хіба це демократія? І розгул шовінізму в сучасній Україні — хіба це демократія? І бандити на волі й у комфорті та освячувана владою корупція — демократія? І повсякчасні зневажання, принижування українців та їхньої мови і культури — демократія? І загалом — свобода руйнації Української держави — демократія?

Безперечно, самостійна, вільна особа, її громадянський, державницький дух, всебічний моральний розвиток можливий лише у національно-культурному і високодуховному середовищі, за межами брехні, лукавства, насильства, зневаги, асиміляції. Воля здійснюється у Духові, а Дух — у національному Слові, яке покликане служити насам-

перед, порозумінню, злагоді, об'єднанню, інтеграції української людності, будівництву та утвердженню соборної, незалежної, демократичної української України. Шляхетне покликання ЗМІ — сприяти синтезу етнокультурних, політико-ідеологічних компонентів регіонів України на засадах українських національних інтересів, високої моралі, духовності.

“Я маю бабусь — на Луганищині і Волині, а сама живу в Києві. Тому точно знаю, що немає різниці між нами, українцями, — підкреслює Віра Орлик. — Протидії заходу і сходу нема, просто інколи двоє хороших людей не розуміють одне одного. І це не війна, а лише небажання розуміти і поважати точку зору іншої людини. Річ не в мові спілкування, а у ставленні до неї, у повазі й любові до рідної української. Чомусь замість того, щоб об'єднуватися, ми боремося самі із собою. Ми пошкоджуємо частинки власного тіла замість того, щоб його лікувати, і стаємо слабкими; ми руйнуємо себе ізсередини. Ми не хочемо зрозуміти, що Україна — неподільна, що кожне найменше селитце по обидва боки Дніпра створює її самобутність. І я щаслива, що живу в Україні, такій бідній і такій багатій...” [19].

Аморальними, злочинними є перепони на шляху повернення української мови в Україні до свого природного стану функціонування, в якому вона уже була б, якби не чужі і доморощені асимілятори. Швидкість і оперативність, з якою Росія здійснила окупацію нашого інформаційно-культурного простору, забезпечили два чинники: асиміляція населення на сході країни, що зруйнувало мовний кордон із Росією, і проросійська орієнтація влади.

Юрій Шевельов, дослідник мовної політики, яку провадили різні режими на українських теренах, так визначав її специфіку за радянської доби: *“Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих “клясичних” метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфографічні правила, а натомість пропонує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові” [20, с.173].*

Зазначена практика була впроваджена на початку 30-х років. Вся, майже без винятку, плідна праця мовознавців 20-х років була оголошена *“шкідницькою й націоналістичною”, “спрямованою на відрич української мови від російської” [21, с.42-43], а видання тих років,*

у тім числі “Український правопис” 1928 р., академічний “Російсько-український словник”, що встиг вийти до літери “П”, термінологічні словники були заборонені.

6 квітня 1933 р. за наказом нового керівництва Наркомосу України було організовано комісію під головуванням А.Хвилі “*для перевірки роботи на мовному фронті*”. Завданням комісії було “*очистити теоретичний фронт від усього буржуазно-націоналістичного сміття, повести дійсно пролетарськими шляхами творення української наукової термінології, виправити українську фразеологію, український правопис*” [22, с.35].

Головним звинуваченням, висунутим комісією до українського правопису 1928 р., термінологічних словників Інституту української мови та низки мовознавчих праць, попередніх років, було звинувачення у створенні “*штучного бар’єру між українською і російською мовами*” [23, с.41].

Фактично цю ж мету переслідувало і впровадження таких змін, внесених до правопису, як “*усталення правописних форм з ліквідацією паралелізмів, архаїзмів, провінціалізмів*”, “*спрощення правописних правил*” та “*цілковите перероблення невірних, політично шкідливих розділів про правопис “чужих слів” та власних імен (III і IV розділи)*” [24, с.41].

Новітні асимілятори через ЗМІ наполегливо поширюють міф про лінгвістичну близькість української і російської мов, мовляв, природно, що російська мова для українців є рідною. Якоюсь дивною односторонністю характеризується ця “близькість” — лише на користь Москви. Але погляньмо на таблицю “Лексичні відстані мов”, що у лінгвістичному музеї Київського національного університету ім. Т.Шевченка. Що бачимо? Українська мова відрізняється від польської на 30%; від болгарської — на 32%; від чеської — на 36%; від російської — на 38%. Отже, причина засилля російської мови в Україні не в лексичній близькості, а в політиці, метою якої вигублювання українського етносу, недопущення розквіту української України. Питання “бути чи не бути українській мові”, “національному інформаційному просторові” означає “бути чи не бути українській Україні”. Тому таке гостре мовно-культурне протистояння в Україні, яке підживлюється багатьма ЗМІ, працівники яких ігнорують національними, загальнолюдськими, морально-етичними стандартами професійної праці.

Збереження і розвиток української мови, культури, духовності є основою безпеки української нації і на її захист повинні бути спрямовані охоронні дії органів державної влади, засобів масової інформації, громадських, політичних органів, кожного жителя України. Адже людина виступає не планетарною особиною, планетарним громадянином, а конкретно-історичною, національно-культурною індивідуальністю.

Відомо, що за майже 350 років панування Московії над Україною було видано 479 циркулярів, указів, розпоряджень, спрямованих не на захист, а проти української мови, на її знищення. Це призвело до зросійщення, морально-духовного каліцтва мільйонів українців. Дискримінаційне становище, в якому опинилася українська мова внаслідок її уполлідження російськими колонізаторами упродовж сто-

літь, сьогодні декому з ешелонів вищої влади дуже кортить законсервувати. Будучи секретарем Ради національної безпеки і оборони України П.Порошенко на всю Україну заявляв про необхідність російськомовних груп навчання у ВНЗ (ніби на Сході й Півдні конституційне право студентів-українців на навчання українською мовою задоволене) та ще йому потрібний спеціальний телевізійний канал для російськомовних (ніби всі теперішні телеканали не є російськомовними).

Санкціонування офіційної двомовності (тобто, одномовності — російської), надання російській мові в Україні статусу офіційної (тобто державної) — це творення передумов для остаточного занепаду української мови в Україні. На це спрямований проект Закону про мови головного соціаліста О.Мороза. *“Цілять справді у кореневу систему, де немає першорядного чи другорядного, бо все велике, — зазначає Борис Олійник. — І паспорт, з якого викреслили як “релікт тоталітаризму” позначку національності. І сегментована церква, де в самому православ’ї маємо чотири сегменти. І один із варіантів майбутньої регіоналізації, за якою чітко вгадується федералізація”* [25]. Єдиний серед комуністів в Україні Борис Олійник підкреслює, що *“треба не забувати, чийого ми роду, бо інколи складається враження, що деякі мої колеги бояться назвати себе українцями — видно, давить ще 37-й рік, де всіх, хто любив своє, обзивали націоналістами. Але ж нормальний націоналізм — це патріотизм. Нормальний націоналізм — це здорове начало. Якщо своїх не любиш — ніхто не повірить, що ти любиш інший народ. Антипод патріотизму є націонал-шовінізм”* [26].

Але так не думає переважна більшість комуністів в Україні разом з прогресивними (Н.Вітренко) та звичайними (О.Мороз) соціалістами, соціал-демократами об’єднаними, регіоналами, союзниками Костусева, а також чимало свіжоспечених “помаранчевих” чиновників. Вони зовсім не розуміють, що чужа інформаційна агресія нав’язує нині українцям чужі ідеали та інтереси; аскіологічна агресія нав’язує менталітет чужих держав і їх народів; агресія культурна нав’язує чужі звичаї, мову, психологію. Ці та інші форми агресії спрямовані на те, щоб усі українці остаточо втратили національні морально-психологічні засади рідної мови, культури, духовності, щоб назавжди було знищено українське життєве середовище, національний мікросвіт і макросвіт, щоб не дати утвердитися українській Україні.

До найтипівіших форм зовнішньої інформаційної агресії належить масове завезення з Росії в Україну досить дешевих (в порівнянні з вартістю українських) російськомовних газет, журналів, відео- та аудіокасет, заповнення українського ефіру російськими телерадіо-програмами, насичення українського побуту чужоземною (російсько- і англомовною) “масовою культурою” (агресивною, цинічною, насильницькою, порнографічною). До внутрішніх форм агресії належить заснування і видання в Україні дуже великої кількості (в порівнянні до потреб росіян, які є громадянами України) російськомовних газет, журналів, книжок, засилля російськомовних теле- і радіоорганізацій, а також демонстративне ігнорування, зневажання української мови, культури, духовності багатьма працівниками — від найвищих до найниж-

чих владних структур. На це негативне явище також звернула увагу 13-річна дівчинка Анна Вакулєнко із с. Михайлівки Олександрійського району Кіровоградської обл., яка у листі до редакції газети “День” запитє: *“Чому народні депутати України виступають на сесії російською мовою, чому більшість телєпередач, газет російськомовні; чому сільська інтелігенція не передплачує газети та журнали, обмежується лише маленькою газеткою з програмою ТБ, а їхні диспути зводяться тільки до обговорення “Вікон” Нагієва; чому відсутній українськомовний сектор Інтернету; чому, купуючи книжечку про тварин рідною мовою для молодшого братика, я заплатила 18 гривень?...”* [27].

Зрозуміло, що люди, які вирішили стати провідниками українського суспільства, мають бути з твердою волею та послідовними у своїх національно-моральних переконаннях. *“...Чому б політикам і чиновникам не продемонструвати свою непохитність та принциповість і, незалежно від ситуації, розмовляти рідною мовою? Це, крім іншого, сприяло б і вдосконаленню вимови та скороченню часу для перекладу думок на потрібну мову”* [28], — підкрєслює Сергій Мекеда з Київської обл.

Мабуть, ніхто не буде отак зразу дискутувати з народним депутатом України Володимиром Гошовським з Харківщини, який стверджує, що *“можна говорити російською і щиро любити Україну”* [29]. Таких прикладів є багато. До того ж в Україні не переслідують за спілкування російською, івритом, китайською, японською або іншою мовою. Чим більше людина знає мов, тим вона є освіченішою. Але після століть зневажання, приниження, переслідування, заборон української мови і примусового російщення українців національно свідомо державна еліта мала би своїм прикладом виховувати повагу, любов до державної мови в Україні, як це роблять в Росії, Польщі, Ізраїлі, Франції..., а не закликати консервувати аморальну ситуацію, тобто зросійщеність мільйонів українців, не відтворювати нав’язану царським і комуністичним режимами малоросійську, хахлуйську психологію. Дивно, що народний депутат України В.Гошовський протиставляє патріотизм і націоналізм. Ці поняття взаємозалежні: високий дух націоналізму впливає із справжнього патріотизму, щирий патріотизм живиться гуманістичним націоналізмом. На жаль, цього не розуміє чимало працівників ЗМІ. Патріотизм і націоналізм єдиний, одухотворений морально-психологічний стан людини — українця, єврея, німця, росіянина, поляка, японця...

Переконаний, що саме за таке відчуття, розуміння патріотизму і націоналізму були покарані земляки народного депутата України В.Гошовського. *“1951 (!) року за вироком закритого судового засідання розстріляли 33 студентів Харківського університету за... відмову складати іспити російською мовою, 800 — репресували; так, нізачо, загубили життя юних обдарувань, сповнених краєчих сподівань. Ось у який спосіб Харків став “русским городом”* [30]. А нині народний депутат України В.Гошовський дуже вболіває, щоб не було “насильницької українізації освіти”, бо це, мовляв, “порушення прав людини”. Невже добродій В.Гошовський не знає, що модель світу задаєть-

ся мовою. І якщо людина говорить російською мовою, то рано чи пізно вона стає росіянином за глибинними засадами психіки. Щоб відтворувати, успішно формувати українську свідомість, то передусім необхідне становлення, утвердження національної культури, а вона народжується, виникає, розвивається на цілісній мові. Тому надто важливими й нині є думки відомого демографа Артура Вірта, який справедливо переконував у тому, що синдромами занепаду нації є зменшення народжуваності в країні, еротизація мистецтва, схиляння перед чужим та занепад національної мови. Подібну, ситуацію, на жаль, спостерігаємо в Україні. Наприклад, вірус російщення уже проник у найдальші гірські села Західної України, де на весіллях витанцювують під Машу Распутіну, м'ясоєдовськую, низькопробну попсу “целуй меня везде”, “кручу, верчу — тебя хочу”.

Відомий мовознавець, член-кореспондент НАН України, автор книжки “Українська мова і мовне життя світу” Орест Ткаченко визначає нинішнє становище української мови як близьке до кризового, оскільки вона не стала не тільки мовою загальнотериторіального поширення, як це мало б бути де факто відповідно до її державного статусу; — її не можна віднести до мов загальноєтнічного поширення, оскільки на Сході і Півдні значна частина українців вживає російську в побутовому спілкуванні.

Для того, щоб українська мова, як державні мови інших країн, досягла рівня загальнотериторіального поширення, необхідно шляхом відповідної мовної політики, що її повинна здійснювати керівна еліта, засоби масової інформації, зсинхронізувати мовний розвиток Західної і Східної України, тобто українська мова має стати мовою загальноєтнічного поширення не тільки на Заході, а й на Сході. Лише після цього вона зможе стати й мовою міжнаціонального спілкування в Україні, отже, стати мовою загальнотериторіального поширення, як це властиво абсолютній більшості державних мов країн світу.

Боротьба за українську мову — це боротьба за майбутнє життя українців. Утвердивши в Україні українську мову — збережемо Україну як європейську націю, піднімемо в кожного українця дух національної свідомості. Адже мова — дім нашого буття, категорія духовна, світоглядна, націєтворча, — це матеріалізована свідомість, яка є основою формування і утвердження морально-психологічного явища — україноцентризму.

Кожний із журналістів, який сповідує національні, моральні, високі професійні стандарти, покликаний пропагувати й утверджувати у народній свідомості переконання україноцентризму, сутність якого визначається категоріями патріотизму, національної гідності, поваги громадян до Української держави, цілеспрямованою працею задля добробуту і всебічного розвитку усіх життєвих сфер, необхідністю розглядати всі політичні події у світі та в Україні крізь призму національних інтересів України, її духовних і культурних цінностей, потребою обстоювати добре ім'я та рівноправність України у світовому співтоваристві. Щоб вижити, міцно стати на ноги, досягнути добробуту, українцям за будь-яких обставин обов'язково треба вирватися з морально-

психологічного рабства чужих думок, звичаїв, традицій, облудної комуністичної химери, утверджувати українську мову, національну свідомість, а не консервувати малоросійство, не розвивати хахлуйство.

Йдеться не про будівництво “китайської стіни” між Україною та Росією, приниження чи ігнорування російської мови і культури, мов інших національних меншин в Україні, а про відродження і піднесення понищеної, поруйнованої, уполісованої української мови, культури, духовності. То ж нехай ніхто не заважає зросійщеним українцям реалізувати своє природне право повернутися до національного джерела, до національного буття. Саме тут доречно процитувати Тараса Шевченка: “... *На москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А ще краще, нехай судять люди*” [31, с.66]. У розмаїтості мов, культур — краса світу і невмирущість людства. “*Немає культури (чи, як хто воліє, “цивілізації”) без коріння, без генеральної лінії і без обличчя, звичайно національного,* — стверджує Євген Маланюк. — *Безнаціональної культури нема*” [32, с.88].

Україна — не єдина в світі країна, яка потерпіла і нині терпить від імперіалізму чужого слова. Одвічна боротьба Правди і неправди, Добра і зла й тепер ворохобить життям. З глибини століть закликає нас великий князь Володимир Мономах “*не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Господа ради*”. Дуже важливо повернути довіру до слова і побороти руйнівний скепсис у суспільстві. “*Бо принцип довіри до слова є зараз визначальним у розбудові України*”, — підкреслив Віктор Ющенко у листі до керівників засобів масової інформації. Повноцінно жити і правильно будувати — значить користуватися правдивою інформацією. Державотворення повинно здійснюватися на фундаменті, який закладається правдивим, одухотвореним словом у книжці, газетній статті, радіо- і телепередачі, що сприяє процесам національної ідентифікації і самоідентифікації українців, утвердженню почуття громадянина-патріота України.

Важливе надбання українців — виборена впродовж століть незалежність, демократизація суспільства, політичний та ідеологічний плюралізм без глибоко продуманого, прозорого механізму контролю, захисту, регулювання перетворюється на непримиренну протилежність: з одного боку — демократичний принцип свободи слова, вибору, діяльності ЗМІ, а з другого — нехтуванні українськими національними інтересами, яке може призвести до повної втрати незалежності: психологічної, духовно-моральної, культурної, економічної, державної.

Тому будь-яка інформаційна діяльність, що заторкує інтереси і потреби тієї чи іншої людини або українського суспільства загалом — незалежно від того, чи стосується вона соціальних проблем, політики, культури, економіки, — повинна базуватися на високих професійних стандартах (принципах), бути спрямована не тільки на об’єктивне інформування своєї аудиторії, а й на формування високих моральних якостей, національної свідомості, державницького мислення, громадянської гідності. Інформування глядача, слухача і читача повинно

ґрунтуватися не тільки на правді, а й на турботі про духовний стан людини і суспільства, що включає розкриття позитивних рис української ментальності, національних ідеалів, а також боротьбу з розповсюдженням зла, гріха, пороків. Засоби масової інформації не повинні пропагувати насилля, ворожнечу і ненависть, національний, соціальний і релігійний розбрат, а також гріховні людські інстинкти, хоча б заради комерційних інтересів. Працівники ЗМІ, які володіють потужним впливом на аудиторію, несуть моральну відповідальність за виховання людей, особливо молодого покоління і дітей. Постійне злорадство, кепкування над вадами української ментальності породжує почуття невпевненості, загананості, песимізму, ущербності. Не применшуючи, не забігаючи негатив, потрібно підносити, пропагувати шляхетні, героїчні, патріотичні, жертвовні риси українців. Дивитися на істинне треба істинно, міряти велике належить великими мірками. Українська нація цього вартує, вона дотримується принципів гуманності, толерантності, поваги до інших націй, їх культур, але на своїй землі вона має природне право бути повноцінним господарем. Цьому активно сприяють ті журналісти, які дотримуються високих професійних стандартів, що базуються на моралі, духовності, українській національній свідомості.

Список використаних джерел:

1. Цит. за: *Денисенко В.* Зміни із застереженнями // *День*. — 2005. — 6 трав.
2. Там само.
3. *Шевченко Т.* І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє // *Повн. збір. творів у 12 т.* — К., 1989. — Т.1.
4. *Франко І.* Іван Вишенський і його твори // *Збір. творів: У 50 т.* — К., 1981. — Т.30.
5. Там само.
6. *Франко І.* Перша передмова до перекладу “Фауста” Й.-В. Гете // *Збір. творів: У 50 т.* — Т.26.
7. *Франко І.* Стара Русь // *Збір. творів: У 50 т.* — Т.37.
8. *Франко І.* Іван Вишенський і його твори // *Збір. творів: У 50 т.* — Т.30.
9. *Сербенська О.* Мова преси в контексті вимог перебудови. — К., 1989.
10. *Бочковський Ольгерд Іттоліт, Сірополко Степан.* Українська журналістика на тлі доби. — Мюнхен, 1993.
11. *Костів К.* Моральні й етичні засади журналіста // *Животко А.* Історія української преси. — Мюнхен, 1989-90.
12. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов’язки. — Львів, 2001.
13. *Хегі Гіла.* Свобода слова та інформації в засобах масової інформації в Європі // *Журналіст України*. — 2001. — № 3.
14. *Братко-Кутинський О.* Феномен України. — 1996.
15. *Вовканич С.* Не даймо сильним загубити ні людини, ні нації // *Молодь України*. — 2001. — 2 серп.
16. *Балушок В.* На сторожі нації — власні комунікації // *Україна молода*. — 2005. — 25 трав.
17. Там само.
18. *Позрібний А.* Дещо про національні пріоритети та стратегію націєвбивства // *Літературна Україна*. — 2005. — 24 листоп.
19. *Орлик В.* Я — українка // *Голос України*. — 2004. — 29 жовт.

20. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. — Чернівці: Рута, 1998.
21. *Хвиля А.* Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті // Більшовик України. — 1933. — № 7-8.
22. *Хвиля А.* Знищити коріння українського націоналізму на мовному фронті. — Харків, 1933.
23. Там само.
24. Там само.
25. *Олійник Б.* Наша доля — в наших руках // Літературна Україна. — 2005. — 9 черв.
26. *Олійник Б.* “З українцями не можна довго жартувати” // День. — 2005. — 17 черв.
27. День. — 2004. — 7 квіт.
28. *Мекеда С.* Наскільки українські політики є українськими // День. — 2003. — 10 жовт.
29. *Гошовський В.* Не треба плутати патріотизм і націоналізм // Голос України. — 2004. — 12 жовт.
30. *Албул С.* Студентів Харкова розстріляли за відмову складати іспити російською мовою // Молодь України. — 2000. — 28 верес.
31. Цит. за: *Найдорожний* скарб. Слово про рідну мову. Поезії, вислови. — К., 1990.
32. *Маланюк Є.* Книга спостережень. — К., 1995.

The problem of journalists' identification themselves as important part of the Ukrainian community is analysed. The embody national and moral values of people and prove contemporary standard of profession of a journalist.

Key words: the journalist, mass media, professionalism, national consciousness, morality, the standard, a freedom of speech, information aggression, patriotism, a civic duty.

Отримано: 18.05.2006 р.

УДК 008(477+569.1):821.161.2

Каміран Шейхо

Львівський національний університет імені Івана Франка

ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНЕ СЛОВО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ТА ЄДНОСТІ РОЗМАЙТТЯ КУЛЬТУР

Розглянуто щоденник Павла Алепського “Подорож патріарха Макара”, який подорожував Україною у часи гетьманування Богдана Хмельницького, та наукові, прозові і поетичні твори Агатангела Кримського, який перебував у відрядженні в Сирії у 1896-1898 роках. На основі праць П.Алепського та А.Кримського показано взаємозацікавленість сирійців і українців культурою, звичаями, традиціями, побутом.

Ключові слова: Сирія, Україна, культура, релігія, побут, архітектура, публіцистика, журналістика, етнічна багатоманітність, орієнталістика.

Осмилення історичного розвитку Сирії та України дає підставу стверджувати про ряд спільних обставин, що впливали на долю сирійського і українського народів. Колонізатори, які впродовж багатьох століть панували над Сирією і Україною, намагалися збутися

“національної обмеженості” своїх різноплемінних громадян. *“Для творців такої цивілізації пріоритетним є побутово-комфортне, матеріально-споживачке, космополітичне, а не національно-духовне життя людини”* [16, с.10], — підкреслює професор Василь Лизанчук. Йдеться про втрати етнічного характеру, нівеляцію етнічного розмаїття людства, яке саме по собі є величезною цінністю. Адже етнічна багатоманітність людства з багатоманітністю культур, багатоманітністю мов — основний здобуток людської історії. І втрата його — величезне збіднення і примітивізація. *“Якщо за рахунок цього досягається концентрація сил — насамперед технічних і певною мірою інтелектуальних, то ця концентрація відбувається таким чином, що досягнення, які вона забезпечує, — проблематичні; втрати ж — очевидні”,* — [11, с.3], — зазначає академік Іван Дзюба.

Отже, загальносвітова культура у процесі глобалізації аж ніяк *“не повинна формуватися як головна одиниця, одержана в результаті уніфікації й знищення множинних окремих національних і традиційних пріоритетів, хоч які б малі території ними були охоплені,* — наголосує всесвітньо відомий японський філософ, діяч культури, письменник Дайсаку Ікеду. — *Перли не міцніші від діамантів, але від цього не менш прекрасні. Соловей дрібніший від орла, але не гірший від нього. І культура жива лише тоді, коли світ стовнений багатоманітністю. Наша цивілізація зуміє створити воістину загальносвітову культуру, коли навчиться цінувати всі без винятку суспільні й духовні надбання людей як різноманітні варіанти вираження єдиної для всіх людяності”* [12]. Саме тому у цьому контексті важливо привернути увагу до сирійсько-української взаємозацікавленості, адже людина на кожному відрізьку часу прогресує у своєму розвитку і стає, таким чином, творцем національного розмаїття навколишнього світу, в якому живе, встановлює нові закони, дотримується або не дотримується цих нових законів, народжує нове покоління і врешті-решт помирає природним шляхом. Ця закономірність повинна влаштовувати кожному людину, за умови, якщо не буде жодного зазіхання на право мирного та безпечного співіснування кожного етносу, народу, нації.

Цілими сторіччями та тисячоліттями всі культурні народи висилали своїх передових людей, щоб розкрити всі тайни нашої землі. Про українську землю найстаріші відомості належать арабам, грекам, римлянам. У IX-X ст. араби були культурним народом; як купці багато їздили по різних землях і тому на свій час вважалися першими географами у світі. Майже всі арабські письменники, серед яких Аль-Масуді, Ібн-Хаукаль, Ібн-Даст, Ібн-Якуб, ясно відрізняють слов'ян від “Руси”, причім головним містом слов'ян вважають Київ, який називають “Куяб”. Про самий народ кажуть, що він займається хліборобством та почасти скотарством, є суворий і войовничий. *“Подорожували чужинці по Україні, щоб чи нав'язати зносини з Україною, чи притягнути її до політичного, культурного, а то й господарського життя своєї країни, та використати наші скарби та цінності, а дати нам свої. Поза політичними, господарськими й культурними причинами були й релігійні”* [1, с.126], — писав доктор Володимир Огоновський у передмові до денника Павла Алепського “Подорож патріарха Макара”.

Антіохійський патріярх Макар III їздив до Москви “по милостину, бо його патріярхія була дуже задовжена” (В.Огоновський). Цю подорож, яка почалася з родинного міста Алеппо в Сирії 5 серпня 1652 р. і закінчилася 21 червня 1658 р., куди патріярх повернувся “із великою милостиною — хутрами”, описував син Макара III Павло, який виконував функції секретаря антіохійського патріярха. У 1666 р. патріярх Макар III вдруге їздив до Москви на Собор, що судив московського патріярха Никона. Під час повернення в Сирію у Тифлісі (Тбілісі) 1669 р. архідиякон Павло Алепський помер, а патріярха Макара III в Царгороді заарештували.

Подорож патріярха Макара III Павло Алепський описав своєю рідною, арабською мовою. “Вона видко була дуже поширена, бо досі вдалося віднайти три її тексти: лондонський, московський і кийвський. З лондонського, найпоширенішого тексту зробили 1836 р. англійський переклад, але перекладач багато пропуслав. Потім цей текст десь затратився. З англійського перекладу робили переклади на російську мову. Але щойно в 1896-1900 рр. арабський учений Муркос дав повний переклад з арабської мови на російську на основі московського тексту. З третього, кийвського тексту, робили теж переклад, але досі його не видрукували. На українську мову дав переклад у витягах академік М.Грушевський (Історія України-Руси. — Т. IX. — С. 966-1010), при чому місцями робив порівняння з рукописом перекладу кийвського тексту. Наш переклад дає без пропусків усе, що Павло списав за час подорожі по Україні” [1, с. 126], — зазначив Володимир Огоновський.

З великого твору 15 книг В.Огоновський переклав цілу книгу IV, частину V і XII книги. Свій переклад він зробив із перекладу Муркоса. Цей переклад В.Огоновського надрукував журнал-місячник “Життя і знання” у 1935-1936 роках.

Хоч в Україні Павло Алепський перебував всього 100 днів у 1654 і 1656 роках, але його описи, на думку В.Огоновського, вичерпніші, ніж не одного з тих чужинців, що роками проживали в Україні. “З незвичайною вражливістю й безпосередністю свіжого, незагромадженого знаннями і досвідом інтелекту, з жадністю майже дикун, — ловить Павло і зафіксує в своїх споминах враження, — не викривлені якою-небудь літературною рутиною — не маючи претензій піклуватися ні ерудицією, ні блискучим стилем, захоплений бажанням перекласти землякам можливо докладно всі ті чудеса і дива...” [10, с.966-967], — підкреслював академік Михайло Грушевський.

З висоти нинішнього часу можна сміливо стверджувати, що описана Павлом Алепським подорож антіохійського патріярха Макара III є незаперечним зразком художньо-документальної публіцистики. Око Павла Алепського вміло помітити найцікавіші деталі, які він осмислював і вправно описував. Це не лише дивує, а й захоплює, адже Павло Алепський не знав ні української, чи як він писав козацько-руської, ні російської, чи як він зазначав, московської, ні якої-небудь слов'янської мови. Йому могла почасти помагати і грецька мова, але розмови мусили відбуватися через перекладачів-драгоманів.

Подорожуючи Україною з патріярхом Макаром III Павло Алепський бачив великий зрив українського народу за незалежність, свобо-

ду, свою державу під проводом Б.Хмельницького. Він, як пише М.Грушевський, *“незвичайно живо відчув красу цієї героїчної доби в житті українського народу, пафос революції, народного повстання, боротьби за визволення, повної жертв, самовідречення її ідеалізму. ...Він з насолодою дихає цим повітрям свободи, відчуваючи весь трагізм цього нетрівкого балансування між її вживанням і розплатою, смертю за неї та всіма іншими страхами війни і неволі. Його завваження на тему цього щастя визволення і тих жертв, якими воно купувалося, не раз дивують тонким відчуженням, так що воно глибоко вражає сучасного читача. Навіть в українській літературі не знаходимо такого безпосереднього ентузіазму...”* [10, с.969]. Про зустріч з гетьманом Богданом Хмельницьким Павло Алепський пише так: *“Він над’їхав від міської брами з великим почетом, серед якого ніхто його не міг би був пізнати, всі були в гарних одягах, у коштовній зброї, а він мав простий короткий одяг і зброя його була незамітна. Побачивши нашого патріярха здалека, він зліз із коня, а з ним позлазили всі, що були з ним, підійшов до патріярха, поклонився йому двічі, поцілував край його одежі, а потім хрест і правицю, а наш владика-патріярх поцілував його в голову...”*

...Сам Хмель людина в похилих роках, але держиться ще кріпко: нелукавий, спокійний, мовчаливий, людей не зуряється; всіх справ доглядає сам, у їжі, питті й одягу поміркований, — у способі життя наслідує великого царя Василя Македонського, як про нього оповідає історія. Всяк, хто його побачить, здивується і скаже: “Так ось це той Хмель, що його слава й ім’я рознеслися по всьому світу!” [2, с.239].

Описуючи адміністративний устрій Української гетьманської держави, Павло Алепський із захопленням наголошує: *“Знай, що у Хмеля тепер 18 полковників, себто башів, і кожний з них кермує багатьома містами та фортецями з безліччю людей. Між ними є чотири або п’ять таких, що мають під своєю владою сорок, п’ятдесят і шістдесят містечок, а обов’язаного до служби війська 60, 50, 40 тисяч; найменший із них має під своєю владою 30, 40 містечок, а війська 30, 20 тисяч. Нижчі від них ступнем мають під владою по 20 містечок кожний і менше, а війська по 20 тисяч і менше. Всі ці тисячі збираються до Хмеля в поході, творячи разом понад 500 тисяч. Вони цілком повичучвані, знають прерізні военні штуки. Під цю пору при гетьмані яких 100 тисяч хоробрих молодців, що по-мистецьки їздять і гарцюють на конях. Більшість вояків Хмеля були колись простими селянами, що не мали ніякого военного досвіду, але згодом підвчилились. Лише згадані молодці вчилися змалку стріляти з рушниці та з луків, нападати та хоробро воявати. Не забувай, що всі ці вояки не дістають ніякої платні, лише сіють збіжжя кілька хочуть, потім жнуть його і возять додому. Ніхто не бере з них десятин, ні нічого іншого подібного; вони вільні від усього того”* [3, с.270].

Про Україну пише Павло Алепський із захопленням. Уперше вступивши на українську землю у Рашкові над Дністром, П.Алепський зразу помітив високий рівень культури: *“Починаючи цим містом, себто по всій Козацькій землі, ми відмітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони за малими винятками, навіть здебільша, їх*

жінки та дочки вміють читати та знають порядок богослужби й церковний спів. Крім цього, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялись неуками по вулицях” [1, с.128]. В іншому місці зазначає: “Ми в умах дивувались, дивлячись на безліч дітей різного віку, що сипалися мов той мак. Ми відмітили в цього благословенного народу побожність, благочестивість і страх божий, просто напрочуд” [4, с.157]. Вказуючи, що майже все населення України грамотне, П.Алепський відмічає велику освіченість української верхівки. Серед монастирських наставників є люди вчені, правники, промовці, знають логіку, філософію й пишуть наукові розвідки. “...Є прегарна, славна друкарня, що обслуговує цю країну. Звідси виходять усі їх церковні книги з їх чудовим друком різної форми та кольору, а також рисунки на великих листах замітних місцевостей країн, образи святих, окремі наукові праці та ін.” [5, с.334].

Павло Алепський звертає увагу на прекрасні будови по всіх містах і містечках та упорядкування їх. Тут є скрізь лазні для мешканців, скрізь на дзвіницях і вежах бачив він гарні годинники, на майданах — водограї. Павло описує все: і вигляд мешканців, і їх одяг, і їжу, і будинки. Високий духовник особливо зацікавлений церковними справами: “Нас привели в величну високу церкву з залізною банею, помальованою гарною зеленою фарбою. Церква дуже простора, вся розмальована, побудована з дерева. В ній багато срібних лампад з прегарними зеленими свічками. Над притвором гарна дзвіниця. В притворі високо загороджена галерея, звернена до головного вітара; за нею стоять співаки та співають із книг із нотами під звуку органів, голоси їх розходяться наче грім. Це місто, перше велике місто в козацькій землі; його дома високі та гарні; вони, здебільша, належали до ляхів, жидів і вірмен; в них багато округлих різноколірних вікон, а над ними висять ікони. Міщани одягнуті в дуже гарне вбрання. Місто має дев’ять церков, напричуд, із високими банями: Воскресення, Вознесення, Трійці, Різдва Богородиці, Успення, св. Михайла, св. Миколая, Чесного Хреста та Великодня, бо ж це місто було осередне і столичне за ляхів і має багато палаців” [6, с.191-192].

Печерський монастир Павло Алепський описує так: “Довкруги цього монастиря є двадцять три церкви, де відправляють монахи. Ті з них, що стоять серед садів, призначені для мирян... Вся вона (велика церква. — К.Ш.) із каменю й цегли, побілена всередині та знадвору вапном, має високе склепіння і дев’ять високих бань, покритих блискучою бляхою, з дев’ятьма позолоченими хрестами... Церква має чотири вітари, найбільший — середній. Над згаданими західними дверми образ Успення Богородиці, праворуч і ліворуч від нього змальовані два князі, що побудували цю церкву... За брамою великої церкви від західної сторони є дві дзвіниці одна проти одної. Вони дерев’яні, високі, чотирикутні. Одна з них дуже висока та вийти на неї, то так, як вийти на мінарет Ісуса в Дамаску” [7, с.302, 304].

Із описів Павла Алепського постає широка панорама українського життя. “А саме на основі церковного життя виведене ним мистецьке відродження України. Бо ж XVII вік — це доба найвищого розвитку українського будівництва дерев’яних церков і переходу його форм у

будівництво кам'яних церков, — зазначав В.Огоновський. — Павло Алепський у своїх записках описав не одну таку мистецьку пам'ятку, що пізніше загинула. Тут і найбільша цінність його записок" [1, с.127].

Неабияку цінність має "Подорож патріярха Макара" для сирійської, арабської культури. Адже син Сирії Павло Алепський записував з особливою увагою те, що могло зацікавити його земляків. Докладно розповідає про московську гостру зиму, в дуже непривабливих фарбах описує побут у Москві. Незважаючи на те, що патріярх там одержав великі подарунки, Москва їм не сподобалася. Про москалів П.Алепський написав, що вони, від великого до малого, мають п'ятий темперамент, а саме лукавство..., чужинцям нічого не скажуть... "*Життя москалів дуже зв'язане, та ніхто з чужинців не може зносити цього, і людині все здається, ніби вона у в'язниці... Цілі два роки в Москві колодка висіла на наших серцях, а розум був стиснутий і пригнічений до безкраю... Зате Козацька країна була для нас начебто нашою рідною батьківщиною, козаки були нашими добрими приятелями та людьми такими, як ми*" [18, с.29]. Двічі Павло Алепський торкається питання, чому у Східній Європі покрівлі нахилені, а в Малій Азії — плескаті, та вияснює як слід, щоб ізсувався сніг. Великі ріки, що він їх може вперше побачив за час подорожі, стають у його уяві ще більшими.

Водяне господарство, — це дуже важливе питання для мешканця посушливої країни, розбирає Павло Алепський з особливою увагою. Загалом господарські справи його займають немало. Оповідає він і про хліборобство, і про садівництво, і про скотарство. Тут знову цікавить його годівля свійських свиней, що їх у Сирії немає.

Павло Алепський не лише подорожник, що прискіпливо придивляється до побаченого та оповідає про нього: він фаховий оповідач, добре володіє образним словом, вміє зацікавити, бо добирає гарну, хоч невибагливу форму, тобто він досить повно виявляє свій публіцистичний хист. Його "*описи свіжі, від них чути подув наших степів і лісів, спів дітей, з цих описів б'є радісне творче життя. Часто їх форма поетична, барвиста, немало прегарних порівнянь*" [1, с.127], — так характеризує Володимир Огоновський публіцистичний стиль Павла Алепського. Чи то Павло пише, що іконостас св. Софії чудовий і величавий, новий, безмірно великий, глядач з дива не сходить, на нього дивлячись; чи прирівнює Україну до східного гранатного яблука*; чи каже, що від співу хлопчиків колихалися гори та долини; чи врешті дає мальовничу картину лісу, що на його галуззі сніг, наче прана білизна розвішана; чи описує дорогу через Україну, що йшла здебільшого через численних садів, що їм нема ліку, і ланів усякого збіжжя заввишки людини, неначе те море безкрає, широке та довге — все це має пізнавальну, публіцистичну, мистецьку цінність.

Ні величавість Москви, що з нею Київ, як каже Павло Алепський, не міг рівнятися; ні велике значення Москви — цього нового

* Гранатне яблуко — овод гранатного дерева (лат. — *Punica granatum*), невеличкого куща, що цвіте ясно-червоним квітом; цей овод подібний до яблука, невеликий, темно-червоний, соковитий; кущ цей походить із Азії, тепер його плекають у південній Європі; оводі були символом (знаком) любові.

Риму, як його підносять московські патріярхи; ні достойне прийняття патріярха Макара III царем, ні велика милостиня не мали сили послабити любови та захоплення Україною: “О, яка це благословенна країна! Що за благословенний нарід! Який він численний!.. Цієї ночі ми спали на березі ріки, зовсім задоволені та спокійні, бо від тої хвилини, коли ми лише побачили Печерську Лавру, що здалеку виблискувалася своїми банями, та як лише до нас долетіли премилі пахощі цих цвітучих земель, наші душі затремтіли від радощів та втіхи, серця наші порозкривалися, і ми розливалися в подяках Господеві Богові” [18, с.29]. Але, розповідаючи про українські національно-визвольні змагання, Павло Алепський вклав у свої описи багато народних оповідань, легенд. Істориком він не був. “До того, як кажуть історики (наприклад, російський учений Оболенський), він не вмів дивитися критично на все, що йому оповідали, та кожне оповідання брав за дійсну подію. І над виясненням цих подій у Павла панує серце, а не розум. З розважань Павла проглядає його своєрідний світогляд, перепоеаний східним фаталізмом” [1, с.127], — так оцінював деякі описи у “Подорожі...” Володимир Огоновський.

Безперечно, в описах Павла Алепського чимало і поетичних перебільшень. Наприклад, про дітей на Україні читаємо: “а дітей більше, ніж трави та листя, їх більше, ніж зір на небі та піску в морі”. З другого боку, описи дуже виразні, аж видно, що вони взяті з природи, що вони схоплені безпосередньо, що лише сам автор може так говорити. Є й описи надзвичайно драматичні: “Земля і добич — нам, а полонені вам”, — так змальовано договір козаків з татарами. Створені писемні картини Павла Алепського різнобарвні, наче базарний майдан у Дамаску, гамірні, як купці на нім і живі, як живі рухи східних торговців. А до всього цього додане ще особливе арабське забарвлення. Ахміль, Сайташні, Фишнофаска — це Хмельницький, Сагайдачний, Вишневецький; бисарій, боркоунікос — це писар і полковник; великий бей — це король, позбаша — це сотник, везир — це гетьман і т.д., а все на те, щоб сирійські араби зрозуміли повість Павла Алепського про далеку, але гарну Україну, “що повна мешканців і замків, як гранатне яблуко зерен”.

“Подорож патріярха Макара” Павла Алепського належить до важливих історичних документів, створених чужинцями, які з різних причин перебували в Україні минулих віків. Українцям цікаво, корисно пізнати як на українську землю, її тодішніх визначних діячів і події дивилися чужі люди. Адже тоді й той образ, що його дає нам історія тих часів, робиться яснішим і зрозумілішим. Тоді нинішнє покоління може безсторонніше ставитися й до самих подій, і до осіб, коли пізнає історію зі самих джерел.

Надзвичайно багатим джерелом для пізнання сирійців є фундаментальні праці про культурну спадщину народів Сходу Агатангела Кримського — українського орієнталіста світової слави, який вільно володів більшістю поширених європейських і східних мов, що дало змогу йому залучати до української культури естетичні скарби найвіддаленіших народів. У ньому напрочуд дивно поєднався талант ученого — історика, фольклориста, літературознавця, лінгвіста — з талантом поета і прозаїка.

“Виняткова увага А.Кримського до орієнталістики — не випадкове захоплення своєрідною сферою наукової цілини. Так чи інакше його дослідження підпорядковані науковим аргументаціям про спільність людей усього світу, — підкреслює професор Михайло Веркалець. — Самопожертвування А.Кримського на користь орієнталістики спричинене величезним бажанням наблизити до культури рідного народу скарби народів Сходу. Тому так тісно сплелися його інтереси як дослідника східної культури й української філології” [8, с.3].

Розмаїта наукова і літературна спадщина Агатангела Кримського все більше привертає увагу дослідників. Наприклад, Олег Бабишкін видав нарис “Агатангел Кримський” про життєвий і творчий шлях вченого і поета (1967 р.). У 1974 р. вийшов збірник матеріалів ювілейної наукової сесії АН УРСР, присвяченої 100-річчю з дня народження видатного українського вченого — академіка АН УРСР А.Ю.Кримського. К.І.Гурницький у книжці “Агафангел Ефимович Крымский” (1980 р.) основну увагу приділив його східнодослідницькій діяльності. Професор М.М.Веркалець підготував і видав праці “А.Ю.Кримський у колі своїх сучасників” (1990 р.), “Проблема духовності тюркських народів в дослідженнях А.Е.Крымского” (1994 р.), “Нація на ординських володах” (2001 р.). У 1997 р. М.М.Веркалець захистив докторську дисертацію на тему: “Художня та науково-публіцистична орієнталістика А.Кримського у контексті літературного і культурного процесу України II-ої пол. XIX — поч. XX ст.”.

Ми у своїй науковій розвідці привертаємо увагу до праць А.Кримського, що стосуються Сирії. У 1896 р. Лазаревський інститут східних мов у Москві скерував молодого вченого А.Кримського у дворічне наукове відрядження до Сирії та Лівану, які належали тоді до Османської імперії. Перебуваючи там, він не тільки вивчає розмаїття арабських говірок, а й працює в архівах, записує казки, прислів'я, приказки, повір'я, звичаї, цікавиться взаєминами християн з мусульманами, збирає відомості про дипломатичні взаємини України зі Сходом. Глибока зацікавленість арабським світом, зокрема Сирією і Ліваном, вилилася у ґрунтовні наукові дослідження “Сирийская литература”, “История новой арабской литературы (XIX– начало XX века)”, “Арабская поэзия в очерках и образах”, орієнтальний роман-трилогію “Андрій Лаговський”, “Бейрутські оповідання”, поетичну збірку “Пальмове гілля”. *“Саме цими творами вчений наблизив до України весь арабський Схід”* [9, с.105], — підкреслює професор Михайло Веркалець. Читач побачить у них не тільки екзотичний світ, а й порине у східну філософію, естетичні смаки, звичаї, норми мусульманської релігії. Пізнавши Схід, український читач може порівняти рідне з чужим, збагнути переваги й прорахунки двох світів. Пропагуючи культуру арабів, А.Кримський збагачував культуру українського народу, сів вольнодумні зерна, які мали проростати визволенням сирійців і українців від багатовікового колоніального іґа.

Для сирійців і українців цікавим та важливим є кожний науковий, прозовий чи поетичний твір А.Кримського. Осмислюючи історію розвитку сирійської літератури (стаття “Сирийская литература”),

А.Кримський зазначає, що початковий період сирійської літератури (II-IV ст.) — православний. Розквіт сирійської літератури (IV-VI ст.) збігається з першими двома віками розділення сирійської церкви на дві ворогуючі гілки — несторіанську і монофізітську. Важкий слід на сирійській нації і літературі залишило мусульманське завоювання. Одна частина сирійського населення добровільно перейшла в мусульманство і зразу ж обабарилася; друга, залишаючись вірною християнству, все ж таки не могла протистояти асиміляційному впливові спорідненої арабської мови і з кожним поколінням все більше і більше забувала свою рідну мову. У перші два віки арабського панування (VII-IX ст.) сирійська література була ще досить таки багатою, особливо в духовна. Але, якщо порівнювати її з духовною літературою попереднього періоду, то спостерігається значне пониження, зазначає А.Кримський. Водночас література VII-IX ст. відзначалася особливим спрямуванням, яке дає їй право на всесвітню подяку: *“вона допомогла арабам засвоїти плоди грецької науки і філософії, а араби зберегли це досягнення у вік європейського варварства і невігластва”* [13, с.535].

Свіжий поштовх для розвитку сирійської літератури і журналістики дало визволення з-під турецького поневолення, коли європейський вплив міг вільно проникнути до Сирії, Єгипту, а на заході — в Алжир. У статті “Арабская литература” А.Кримський наголошує, що *“нова арабська інтелігенція під впливом європейських ідей звільнилася від схоластики і разом з тим навчилася від європейців високо цінити і гаряче любити свою стару класичну літературу золотого періоду. Поки що літературні працівники поповнюються не стільки арабами-мусульманами, скільки арабами-християнами; араб-християнин Бутрос ель-Бистрані склав і енциклопедичний словник на зразок європейських; у руках переважно християнських емігрантів із Сирії знаходиться цікава і багата арабська преса в Єгипті, де панує свобода преси; подавлена турецькою цензурою, арабська преса в Сирії до перевороту 1908 р. була менш цікавою. Із наукових органів важливі “Моктатаф” в Єгипті і науковий орган бейрутських єзуїтів “Матрик” в Сирії. ... Нові арабські літератори, хоч не виділяються у світовій літературі, швидко і неухильно ведуть талановиту арабську расу по шляху зближення з європейською культурою”* [13, с.553].

Із праць Агатангела Кримського, дослідників його спадщини, до яких насамперед належить професор Михайло Веркалець, видно, що А.Кримський був свідком становлення дружніх взаємин Заходу зі Сходом, і добре усвідомлював значення культурних контактів народів Європи й Азії. Він намагався відкрити українському народові досягнення східної цивілізації, відшукати в ній тотожні ідеали, доводячи таким чином спорідненість людських душ, незалежно від расової та релігійної приналежності.

У коментарях “З приводу спільних святих християн та мусульман Сирії” до зібраного фольклору вчений зауважує: *“Іслам, як відомо, визнає багато святих людей і Старого й Нового Завіту. Старозавітних патріархів — Авраама, Мойсея, Ісаїю та ін. вважають за божественних пророків і мусульмани. Іса, тобто Ісус Христос, теж є*

для них великим пророком (але не Богом), його мати Діва Марія (Батьку Мар'ям) високо поважана і Кораном, і повсякденною мусульманською практикою. Визнає іслам і християнських великомучеників, які постраждали від язичницьких царів. У повазі там свяятий Георгій, Сім сплячих юнаків ефеських та ін.” [9, с.97].

Однак, за законами своєї релігії, в святі християнські храми, в чудотворні ікони, в силу й святість окремих християнських празників мусульманин, власне, не повинен би вірити. Проте в Сирії часто густо натрапляємо на випадки прекрасного релігійного синкретизму. Віфлеємську печеру, де народився Ісус Христос, зі щирою молитвою на устах відвідують, наприклад, і мусульмани. Італійський абат Маріта у нотатках за 1860 рік зауважує, що мусульмани приходять сюди, коли хворіють, і вірять, що, ввійшовши до печери босоніж, неодмінно видужають. А польський князь Микола Радзівіл у книзі “Паломництво до святої землі” (Краків, 1628) розповідає, що незадовго до його проходу через Дамаск проїжджала знаменита татарка-пілігримка з величезною челяддю. Але, перш, ніж відвідати Мекку, вона вирішила побувати у Віфліємі, щоб таким чином поклонитися двом святиням.

Певна річ, нічого незвичайного в цьому немає. Адже, підкреслює А.Кримський, Творець як для християн, так і для мусульман — єдиний. Навіть у священних книгах — Біблії і Корані — чимало спільного. Візьмімо хоча б вступну суру (“фатіхе”), яка нагадує християнський “Отче наш”: *“Хвала Богу, Господові світів, милосердному, милостивому Владиці судного дня! Воістину тобі ми поклоняємось і просимо в тебе помилування. Направ нас на шлях справедливий, на путь твій, до кого Ти милостивий, на кого не гніваєшся і хто не блудить”*.

Вияв релігійного синкретизму навіть у наш час заповлітизованих релігій можна спостерігати в будь-якій християнській церкві Сирії та Лівану, зокрема в страсну П'ятницю під час обнесення Плащаниці. Бездітні мусульманки переконані, що, пірнувши під Боже покривало, вони здобудуть шанси мати дитину.

Іслам, зазначав А.Кримський, трактують як релігію, що не терпить поруч з собою іншої релігії. А тим часом араби, визнаючи іслам винятковим, вважають себе братами однієї національності з арабами-християнами. А.Кримський наголошував, що краща арабська журналістика та література перебували у той час у християнських руках, становлячи, попри це, гордість всякого мусульманина-араба. І такий висновок вченого не безпідставний. Наприклад, геніальний письменник новітнього часу Михаїл Найме, який, здобувши освіту в Полтавській духовній семінарії, був щирим пропагандистом християнського віровчення і, незважаючи на це, є найулюбленішим письменником усіх арабських мусульман. Ще цікавішою в цьому плані є постать араба Тоуфіка Кезми, вихованця Київської духовної академії, який, залишившись в Україні, викладав арабську словесність у кількох вузах Києва, зокрема в університеті, і разом з А.Кримським переклав українською мовою дослідження Абу-Ходжі Рудраверського про хрещення України-Руси, комплектував матеріали для дослідження “Історія нової арабської літератури” тощо. Слушно підкреслює

М.Веркалець, що водночас він прославився у себе на батьківщині як неперевершений літературознавець і перекладач.

Сходознавство, українознавство в дослідженнях А.Кримського часто-густо підпорядковане художній творчості, зокрема поезії. Письменницькій діяльності А. Кримського передувала копінтка праця над арабськими, перськими і турецькими архівами, де зберігалося багато відомостей про взаємини України з Орієнтом, записів східних казок, прислів'їв, повір'їв тощо. Творчий доробок А.Кримського як письменника, за незначним винятком пересипаний східними мотивами, образами, філософською символікою. Чи не найбільше їх у поетичній збірці, що вийшла у Львові в “Українсько-руський видавничий спілці” 1901 р. під назвою “Пальмове гілля. Екзотичні поезії (1898-1901)”.

Відкривається перша частина книги циклом “В горах Ліванських”, започаткованим присвятою І.Франкові — “Всякі пахощі там дишуть”. Вірш, як відомо, побачив світ у ювілейному збірнику “Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності” (Львів, 1898) із супроводом такого змісту: “*З тої далекої гарячої Сирії, з тої сторони високих, гордовитих пальм, широколистих бананів і ароматних миртів, лаврів та померанців нехай до Тебе донесеться і мій голос на Твоє свято. Нехай він летить до Тебе на північ, за чотири синіх моря, і зіллється з голосами мільйонів Твоїх прихильників, що кличуть до Тебе із щирого серця:*

Слава Тобі, наш Іване Франку!

Слава Тобі, великий руський письменниче!

Слава Тобі, великий руський патріоте!

Слава Тобі, великий слов'янине!” [14, с.604].

Другий цикл “Самотою на чужині” опубліковано у “Літературно-науковому віснику” в одинадцятій книзі за 1898 р. і присвячений князеві О.Гагаріну та його дружині. Поезії, хоч і пройняті тугою за батьківщиною та близькими людьми, дихають на повні груди Сходом. У них — не тільки екзотична лексика, назви квітів та дерев. Український читач мимоволі потрапляє в чарівний світ сирійської весни, де, незважаючи на “*жар палючий*”, пишню цвітуть банани, “*шелестять високі пальми, мирти, фіги і платани*”. Не вишукуючи пишних епітетів, А.Кримський просто, але майстерно подає українцям тамтешні картини:

Горді пальми. Думні лаври...

Манячливий китарис.

Океан тропічних квітів...

Ще й цвіте цитринний ліс...

Живучи в Сирії, А.Кримський назавжди полюбив її природу, людей. Своє захоплення, зливу любові до Сирії висловив так:

Свята моя земле! Мій краю чарівний,

Ти — вічний спогад мій, в тобі я був щасливий...

Порівняймо емоційні, проникливі, щирі слова про Україну Павла Аленського: “*О, яка це благословенна країна! Що за благословенний нарід!*”.

Агатангел Кримський однаковою мірою любив сирійців, татар, грузинів, як і українців. В одному з віршів циклу “Мусульманський рай” читаємо:

*І от, коли я н'ю повітря
Пахучеє весняне,
Із грудей рветься щирий голос:
“Я ваш, о мусульмани!”*

У вірші “Сон Христового ворога” А.Кримський закликає до взаємної поваги та релігійної терпимості, бо *“Той Бог єдиний, батько він над нами // Він хоче, щоб усі були братами”*.

Письменник описує не тільки екзотичні картини природи, а й арабський побут, використовуючи при цьому тубільну лексику в українській транскрипції. Навіть діалоги передано місцевим діалектом, після чого в дужках подається переклад. М.Веркалець зазначає, що така практика в українській літературі не нова, якщо брати до уваги репліки латинською, російською чи французькою мовами, наявні в багатьох письменників. Але то були переважно стійкі словосполучення, переклад яких здійснювався у вигляді підрядників. А.Кримський порушив цю традицію, подаючи їх безпосередньо в тексті.

Під час наукового відрядження А.Кримський зібрав кілька тисяч вірців арабської народної творчості, що згодом використав у власній літературній творчості. Тільки в одному оповіданні “Розтління нравів” натрапляємо на двадцять три сирійських прислів'я. Наприклад, коли сирійці кого лають, то зичать йому: *“Бодай твоя хата завалилася!”*. А.Кримський у примітці до цього прислів'я говорить: *“Хати в Сирії будують не інакше, як із тесаного каміння: згоріти вони не можуть, а завалитися та зруйнуватися можуть”*.

Яскравих контурів набирають герої оповідання “Соломонія, або Соломон у спідниці” при вмілому використанні фольклорних засобів. Пустопорожність фрази однієї з героїнь не була б такою переконливою без арабського прислів'я: *“Язык у неї на двадцять чотири метелики”*. Бундючність, пихатість Лябібе дотепно передана устами народу: *“Її обличчя не засміялося б навіть на тепленький свіжий хлібець”*. І якщо читач візьме до уваги, що в Сирії хліб надто швидко висихає, то годі й придумати чогось влучнішого для характеристики Лябібе.

Агатангел Кримський був наділений від природи унікальним даром спостерігача, аналітика, поетичним, художньо-публіцистичним хистом. Читаючи його твори, відчувається, що автор — не випадковий подорожній, а фахівець, знавець культури не лише сирійців, а всього мусульманського Сходу. Його цікавили взаємини між культурами — східною та європейською, у тому числі українською. Досконале знання десятиків мов світу, колосальна наукова ерудиція дозволили А.Кримському *“зробити великий внесок у культуру багатьох народів, зокрема арабів, — підкреслював С.Шаховський. — Кожна його наукова праця, кожен його вірш відкривали перед людством нові й нові наукові та естетичні обрії”* [15, с.359]. Агатангел Кримський, як підкреслює професор Михайло Веркалець, *“за голову на мету свого від-*

криття вважав усунення штучних бар'єрів між народами, що опиралися на вороже й штучне політиканство. У наш час дослідження А.Кримського в галузі арабістики є могутнім фактором налагодження контактів незалежної України з арабським світом" [9, с.108].

Отже, праці орієнталіста світової слави Агатангела Кримського та "Подорож патріарха Макара" Павла Алепського у контексті нинішніх глобалізаційних процесів, розгулу тероризму спонукають працювати над тим, щоб у мирі та злагоді зберегати і утверджувати "всю поліфонію світу. Саме тоді рух до самовизначення вписуватиметься в загальний плин глобалізації" [17, с.7]. Адже відсутність рівнопартнерського діалогу не сприяє виникненню синергетичного (додаткового, співнодіючого) ефекту співпраці світової спільноти. Усім людям потрібно усвідомити, що ми всі жителі однієї планети, що наша цивілізація збереже себе за умови збереження культури, духовності, мови кожного народу.

Список використаних джерел:

1. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.4.
2. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.7/8.
3. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.9.
4. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.5.
5. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.11.
6. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.6.
7. *Алепський Павло*. Подорож патріарха Макара // Життя і знання. — 1935. — Ч.10.
8. *Веркалець М.М.* А.Ю. Кримський у колі своїх сучасників. — К., 1990. — 48 с.
9. *Веркалець Михайло*. Нація на ординських воловодах. — К., 2001. — 230 с.
10. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. — Т. IX. — Кн.2, 1997.
11. *Дзюба І.* Злам тисячоліть: фантом чи реальність? // Універсум. — 2001. — № 1/2.
12. *Ікеда Дайсаку*. Наша цивілізація зуміє створити загальносвітову культуру... // Літературна Україна. — 2001. — 16 серп.
13. *Кримський Агатангел*. Вибрані твори. — К., 1965.
14. *Кримський А.Ю.* Твори в п'яти томах. — Т.1. — К., 1972.
15. *Кримський Агатангел*. Пальмове гілля. Екзотичні поезії. — К., 1971.
16. *Лизанчук Василь*. Не лукавити словом. — Львів, 2003. — 560 с.
17. *Лильо Т.* Глобалізація комунікаційного простору і процеси національної ідентифікації у посткомуністичному світі: Автореф. дис....канд. філол. наук. — К., 2001.
18. *Січинський Володимир*. Чужинці про Україну. — Львів, 1991. — 96 с.

It is considered Paul Alepskogo's diary "The traveling of patriarch Makar", which traveled on Ukraine hetmaning of Bogdan Khmelnitskiy, and scientific, prose and poetic compositions of Agatangel Krymskij, which stayed in Syria in

1896-1898 years. On the basis works of P.Alepskogo and A.Krymskogo it is shown both-interest Syrians and Ukrainians by culture, customs, traditions, a life.

Key words: Syria, Ukraine, P.Alepskiy, A.Krymskiy, a life, architecture, publicism, ethnic variety.

Отримано: 18.05.2006 р.

УДК 811.161.2(092):32(477)

В.П.Ляхоцький*, Л.Л.Ляхоцька**

**Національний медичний університет імені О.О.Богомольця (м. Київ)*

***Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти
АПН України (м. Київ)*

ІВАН ОГІЄНКО І СУЧАСНІ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНІ ПРОБЛЕМИ

У статті на основі аналізу творчої спадщини Івана Огієнка йдеться про проблеми формування мовної політики сучасної України, визначаються шляхи її вирішення.

Ключові слова: мовна політика, полілінгвістична освітня політика, культурна глобалізація, україномовна веб-сторінка, мовна ситуація в Інтернеті, сучасні мовні освітні технології

В історії кожного народу є постаті, звернення до спадщини яких є доцільним за будь-яких змін у житті нації. Тим паче є воно доцільним за умов втілення в життя найсокровенніших мрій цих постатей. Такою є мрія Івана Огієнка про розбудову України як суверенної держави, мрія, що вже більш як п'ятнадцять років є нашою життєвою реальією.

Усе свідоме життя І.Огієнка було, як відомо, пов'язане з роботою на повноцінний розвиток української мови, культури, державності як першооснови збереження та розвитку нації. Наріжним каменем державотворчої роботи інтелігенції Огієнко вважав турботу про національну мову. Як один з найвидатніших мовознавців ХХ ст., він, зокрема, писав: *“На стане мови — не стане національності: вона геть розпорошиться між дужчим народом... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, і от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань”* [1, с.240]. Піклування про якнайкращий розвиток “спільної для всіх племен народу” літературної мови є, на думку Огієнка, найголовнішим обов'язком кожної держави, всіх її інституцій. Разом з турботою про літературну державну мову ми бачимо усвідомлення необхідності повноцінного розвитку мов національних меншин. Це питання український освітній діяч вважав не тільки культурним, але й політичним: *“кожна держава, що дбає про своє майбутнє, мусить давати своїм меншинам повну змогу нормально розвивати свої літературні мови”* [2, с.13]. Така позиція І.Огієнка є надзвичайно актуальною як в умовах розвитку суверенної української держави, так і в сучасного людства в цілому. Повага до

мови рідної і мови державної (за умови, що це дві різні мови) є запорукою стабільного розвитку кожної поліетнічної держави, якою є і сучасна Україна.

Відповідно до актуальності поставленої проблеми визначається мета та завдання даного дослідження: на підставі аналізу творчої спадщини Івана Огієнка розкрити проблему формування мовної політики сучасної України, визначити шляхи її вирішення, проаналізувати мовні стратегії українського освітнього простору відповідно до їх реалізації засобами інформаційних систем.

На жаль, сучасна українська держава має серйозні проблеми не так із формуванням мовної політики, як із самою філософією цього процесу. Підтвердженнь того, що у сфері формування мовної політики Україна має багато проблем, є вдосталь — від витискання української мови зі сфери масової комунікації до велетенських регіональних розбіжностей у втіленні мовної політики. Дослідженню цього процесу присвячена значна кількість праць науковців, зокрема: В.Андрущенко, В.Бикова, К.Жоля, В.Журавського, В.Кременя, К.Корсака, М.Михальченка, В.Огнев'юка, В.Ткаченка та ін. Основною проблемою формування мовної політики України, як показує досвід, має стати питання правильного, обґрунтованого, адекватного й коректного формулювання цілей такої політики. *“Цілей, які були б раціональними. Цілей, які б піддавались виміру. Цілей, які б відповідали довгостроковим інтересам українського народу”* [3]. Адже неправильно вибрані цілі призводить до глибокого розчарування у своїй діяльності — будь-де, в будь-якій сфері життя людини. Тому останнім часом українські правники й політики намагаються узагальнити міжнародний досвід мовного законодавства та мовного будівництва в різних країнах світу, що можуть слугувати більшою або меншою мірою зразком для України. Завдяки цьому встановлено, що за своїм мовним законодавством Україна належить до найпоширенішого зразка, а саме до того, де мовою державного життя законодавчо закріплено мову корінної національності, яка переживає кількісно і яка зробила найбільший внесок у становлення своєї держави. Водночас українське законодавство сприяє розвитку тих мов, на які поширюється дія Європейської хартії регіональних мов або меншин.

Сучасна полілінгвістична освітня політика, яка сформульована в міжнародних документах з питань розвитку грамотності на V Міжнародній конференції ЮНЕСКО з питань освіти дорослих, цілком відповідає, на нашу думку, логіці міркувань І.Огієнка: від мови рідної, що є *“найголовнішим наріжним каменем існування народу”*, до мови державної, як найміцнішої основи для духовного об'єднання нації. Подальший розвиток ця ідея знайшла і в найсучасніших українських освітніх документах, згідно з якими *“у галузі освіти українська мова має в повному обсязі забезпечувати інтеграційно-консолідуючу, організаційну та інформаційну функції. ... Українська мова в галузі освіти повинна реалізуватися: як навчальний предмет; як основний засіб комунікації і здобуття знань з інших (немовних) сфер пізнання; як засіб розвитку та саморозвитку школяра і студента, творчого*

самовираження і утвердження особистості в суспільстві” [4, с.5]. Рівень глобальний у мовній політиці за життя І.Огієнка ще не набув великої актуальності, оскільки для цього ще не існувало ні політичних умов (світ був поляризованим за принципом “капіталізм — соціалізм”), ні технічних, на зразок сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Нові реалії, з яких знання глобальної мови перетворюються на перепустку до сучасної світової культури, науки, інформаційно-комунікаційних технологій, ринку праці ставлять національну освітню політику перед “новим викликом”.

Істотний вплив на розвиток міжкультурних зв'язків України чинять процеси глобалізації. Це означає насамперед, що конкурентність, суперництво націй, країн, держав набувають глобального, загалом планетарного характеру і охоплюють буквально всі сфери життя.

У сучасних умовах, коли реалії політичної та культурної глобалізації все більш активно входить в життя кожної національної держави, йдеться про необхідність виробки більш широкого кола спільних вселюдських цінностей. Найбільш активно робота з формування таких цінностей здійснюється на регіональній основі і, перш за все, в європейському регіоні, де протягом останніх десятиліть сформувався спільнота, що змогла виробити не тільки спільну валюту, але й спільні уявлення про громадянські цінності. До них, зокрема, належать: рівноцінність кожного людського життя; повага до себе та інших; свобода; солідарність; етнічна, расова, політична, культурна та релігійна толерантність, взаєморозуміння; громадянська мужність. У результаті тривалих наукових дискусій експертами Ради Європи були сформульовані уявлення про систему знань та навичок, необхідних громадянину для життя в умовах демократичної держави, єдиної Європи. Такими знаннями є відомості про функціонування демократії та її інститутів: політичні, юридичні та фінансові аспекти життя держави, регіону: громадянські права, свободи та обов'язки у визначенні державних та міжнародних документів, розуміння поняття “демократичне громадянство” у суспільстві, в якому живуть громадяни, європейський (міжнародний) контекст демократичного громадянства. До навичок, необхідних громадянину Європи, були віднесені: розв'язання конфліктів у неагресивній манері, аргументація та захист власної точки зору, інтерпретація аргументів іншого, розуміння та прийняття відмінних поглядів, здійснення вибору, моральний аналіз альтернативних позицій, прийняття на себе спільної відповідальності, розвиток конструктивних стосунків з іншими людьми, розвиток критичного мислення, вміння порівнювати позиції та істини [5, с.21-22].

Процес глобалізації загострює необхідність міжнародного спілкування, а відтак і знання іноземних мов. *“Тому, — на думку В.Журавського, — завдання постає так, що ми повинні готувати конкурентоспроможного фахівця не тільки з огляду на сучасне становище України, а й у світовому контексті”* [6, с.7]. А звідси випливає чимало вимог, починаючи з обов'язкового знання іноземної мови. Причому майбутнє вимагає від фахівця з вищою освітою знання не однієї, а

декілька іноземних мов, що має знайти своє якісне відображення на всіх рівнях освіти, починаючи з дошкільної.

Система цінностей, яка склалася в Україні після здобуття незалежності, пов'язана з крахом старих радянських вартостей і, не в останню чергу, — з руйнуванням моральних підвалин у гуманітарній сфері. Пробудження самосвідомості стало результатом того, що народ звернувся до своїх коренів, ідентифікації своєї мовно-культурної належності. Мовна політика в країні стала проводиться не тільки в інтересах громадян, а й набула істотного впливу на розвиток їхніх культурних зв'язків, міжнародне спілкування, освітні технології тощо. З огляду на це в Україні, на нашу думку, слід здійснити мовний прорив. Який означає, що передусім кожна молода людина, яка закінчує будь-який навчальний заклад, повинна володіти державною українською мовою. Це необхідно й важливо не стільки для держави чи суспільства, скільки для самої людини, щоб у подальшому житті вона була конкурентоспроможною на загальнодержавному рівні... Мовний прорив, окрім утвердження української державної мови, означає і те, що не можна втрачати знання російської мови, тим більше, що для багатьох вона є рідною. І третє, що ми вкладаємо в поняття “мовного прориву” — це знання чи англійської, чи будь-якої іншої мови міжнародного спілкування. Знання таких трьох мов дасть можливість нашим громадянам бути максимально конкурентоспроможними й реалізувати себе в житті.

На освіту впливають також інші чинники глобалізації. Це насамперед динамізм зміни технології отримання знань, інформації, що ми спостерігаємо у світі. Тому вже сьогодні потребує змін і сам навчальний процес. Ми не можемо тепер навіть у найкращому університеті дати суму знань, навичок, умінь, які зможуть забезпечити ефективне функціонування спеціаліста протягом усього його продуктивного життя. І виникає об'єктивна проблема: потрібно, окрім надання певної суми знань і навичок, навчити навчатися. Навчатися самостійно й оперативно отримувати інформацію, використовувати її в повсякденній діяльності. Це теж потребує серйозних змін у навчальних планах і взагалі у навчальній діяльності.

Отже, Україна сьогодні не може залишатися осторонь глобальних світових освітніх тенденцій. Головною серед них є та, що світ дедалі більше використовує науково-інформаційні технології, які, у свою чергу, призводять до двох важливих наслідків. З одного боку, розвиток людини, особистості нині, як ніколи раніше, стає показником, виміром прогресу будь-якої країни, а з другого, — цей розвиток особистості виявляється головним важелем подальшого поступу країни. Йдеться передусім про те, щоб формувати не лише носія знань, а й творчу особистість, здатну використовувати одержані знання для конкурентоспроможної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя.

Комп'ютерна техніка виявилася могутнім засобом навчання в складі автоматизованих систем різного ступеня інтелектуальності. У сфері освіти все більше стали використовуватися автоматизовані системи навчання, контролю знань і керування навчальним процесом.

Сучасний етап інформатизації освіти характеризується використанням потужних персональних комп'ютерів, швидкодіючих нагромаджувачів великої ємності, нових інформаційних і телекомунікаційних технологій, мультимедіа-технологій і віртуальної реальності, а також філософським осмисленням процесу інформатизації, що відбувається, та його соціальних наслідків.

Сьогодні присутність у мережі Інтернет автоматично визначає імідж держави у світовому інформаційному і культурному просторі. А оскільки мова є одним із основних атрибутів державності, то ця місія репрезентувати національну спільноту світові частково лягає і на неї. Втім, специфікою Інтернету є те, що не обов'язково ця присутність "іміджу" ототожнюється з поширеністю у гіперпросторі національної мови тієї або тієї держави. Навпаки, позитивом здається репрезентація інформації про національну спільноту якомога більшою кількістю мов. Прецедент обговорення цього питання був і в Україні: коли у 1999 р. до розгляду Верховною Радою було запропоновано законопроект "Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України", один із його коментаторів відзначав, що позитивним моментом цього проекту закону є те, що він заохочує українську присутність лише до україномовної продукції. Адже з інформацією про Україну, яка поширюється через Інтернет англійською або навіть китайською мовою, зможе ознайомитись значно ширший загал.

Водночас не слід перебільшувати впливу інформаційно-комунікаційних технологій на можливість спілкування наших співвітчизників із зарубіжними фахівцями, колегами, просто знайомими. На жаль, відсутність доступу до Інтернету та слабе знання іноземних мов українськими громадянами — від науковців до ділових кіл — дуже обмежує їхнє комунікаційне поле, робить заручниками перекладачів з різних іноземних мов, а іноді й повертає до ілюзії володіння іноземною мовою "за допомогою словника". Бо наші вітчизняні фахівці ще мало привчені до того, що володіння іноземною мовою — це не тільки данина часу, а й нагальна життєва необхідність.

Не треба забувати й про те, що в Україні Інтернет тільки починає набирати обертів із часу впровадження. Обличчя українського користувача цією мережею лише потроху увиразнюється, і ми багато в чому маємо послугуватися тими засобами комунікації, які пропонує Інтернет усім на засадах універсалізації. На сучасному етапі розвитку, коли відбувається становлення української держави й самовизначення української культури, важливе не тільки вміння користуватися послугами іншомовних сайтів мережі, а й *"формування україномовних веб-сторінок, просування в інтернеті українських текстів і навіть... освоєння української клавіатури. Адже через хаотичність системи кодування шрифтів, яка застосовується в електронному листуванні (навіть у межах України), часті виникають труднощі з передаванням українських літер ("ї", "і", "е"), а це вагома й показова деталь.*

Таким чином, досліджуючи мовну ситуацію в Інтернеті, ми порушуємо декілька питань: по-перше, репрезентованість українського тексту у "всесвітній мережі" порівняно з джерелами іншими мовами

(у нашій ситуації такими мовами “міжнаціонального спілкування” виступають передусім англійська та російська). По-друге, цікавим видається характер цього тексту, в тому числі і його якість, а також інтереси та зацікавлення яких груп він презентує, яким проблемам його присвячено і хто є його потенційними споживачами. По-третє, з останнім пов’язане питання про сучасного українського користувача Інтернетом: його вікові, професійні характеристики, суспільна позиція і, зокрема, те, яке значення має для нього мова того електронного джерела, яке він використовує” [7]. Водночас треба мати на увазі, що благо спілкування в мережі Інтернет часто несе з собою безмежне сплетіння взаємного непорозуміння та недовіри і, як наслідок, взаємонетерпимості, що може викликати приховане і навіть відкрите протистояння. Цей своєрідний зворотний бік прогресу можна подолати лише за умови готовності суб’єктів спілкування пильно враховувати інтереси кожного та прагнення знаходити конструктивні компроміси, які задовольнили б інтереси всіх учасників співпраці в будь-якій сфері життєдіяльності [8, с.394-395].

Вирішальним, на нашу думку, для реформування суспільства в царині міжкультурних зв’язків та міжнародного спілкування є реформування вищої школи, формування нової, не закомплексованої генерації фахівців, новітньої української еліти. З огляду на це головне призначення досконалого знання державної української мови та європейських мов — стати засобом спілкування нових поколінь українців завдяки сформованим комунікативним умінням: мовлення, аудіювання, читання та письма. На жаль, сьогодні ми ще говоримо про підсилення вивчення державної української мови, оскільки, як показують останні політичні події, введення другої державної російської мови призведе до витіснення української спочатку з розмовної середовища спілкування, а потім і з письмової. Для зацікавлення зросійщеного українського населення щодо вивчення української мови потрібно переглянути методіку викладання, створення відповідних підручників, навчально-методичних посібників для вчителів, продумати зміст самого процесу навчання. Наприклад, за допомогою створення у навчальному закладі під час навчання української мови якнайбільш кількості ситуацій спілкування і заохочення до участі в них тих, хто навчається, викладач зможе досягти найголовнішої мети навчально-виховного процесу — прищепити учням, студентам, слухачам почуття того, що вивчення української мови є приємним процесом, в результаті якого вони отримують знання, необхідні для їхнього майбутнього. А під час роботи з підручниками навчально-виховний процес має бути творчим, який передбачає створення найкращих умов для саморозвитку, життєтворчості людини.

Щодо “російської мови”, яка зараз панує в східних регіонах України і якою говорять деякі відомі політики, то, на нашу думку, ця мова є діалектом російсько-українських прикордонних територій. Тому сьогодні в українському суспільстві варто звернути увагу на комунікативно орієнтоване викладання іноземних мов, до складу яких відноситься і російська. Така методика набуває великого значення в

роботі з підручниками, словниками, методичною літературою. Головне — треба зробити так, щоб ті, хто вивчає мову, могли стати її ефективними користувачами. Вони повинні не тільки здобувати відповідні знання, а й розвивати навички та вміння використання мовних форм для реальних комунікативних цілей. Основними принципами, притаманними комунікативно орієнтованому викладанню мови, мають стати:

- активна участь слухачів у процесі навчання;
- їх заохочення щодо висловлювання своїх думок, вираження своїх почуттів і використання власного досвіду;
- участь у навчальній діяльності, яка імітує, або створює реальні чи реалістичні ситуації використання мови;
- заохочення слухачів працювати разом;
- формування потреби брати на себе відповідальність за власне навчання і розвивати вміння вчитися протягом усього життя;
- стимулювання у слухачів когнітивних процесів;
- виконання педагогом різних ролей під час навчання (інформування, консультувати, контролювати і давати поради щодо навчальних матеріалів тощо).

Сучасні мовні освітні технології передбачають, що навчання різновидів мовленнєвої діяльності має бути взаємопов'язаним. Ця інтеграція чотирьох умінь (аудіювання, мовлення, читання, письмо) — головні риса сучасної практики навчання іноземних мов, закладена в нових науково-методичних комплексах.

Сьогодні на освітньо-кваліфікаційному ринку з'явилися оригінальні CD-програми, які все успішніше конкурують за користувача з традиційними формами навчання. Викладачів завжди турбувало, як зробити вивчення мови цікавим. Використання для цих цілей мультимедійних CD за умови, що вони методично грамотно скомпоновані, може бути дуже корисним. Правильний підбір матеріалу дає можливість засвоїти значну кількість лексики і впоратися з граматичними труднощами. Як правило, матеріал багатьох CD цілком органічно вписується в будь-який курс мови, оскільки він побудований на базовій тематиці й лексиці. Крім того, програми надають користувачеві максимальну гнучкість при виборі темпу вивчення матеріалу. Вони дають змогу самому вибирати послідовність вивчення матеріалу, хоч його структура і порядок подання можуть бути розраховані на послідовне просування за темами і уроками. Притому не має особливого значення й те, вивчає користувач мову в школі, в університеті чи на курсах або, можливо, просто хоче запам'ятати кілька корисних фраз перед поїздкою, наприклад, за кордон.

Непоганий ефект під час вивчення мов дає індивідуальне дистанційне навчання, при якому завдання поступово ускладнюються відповідно до індивідуальних особистісних та інтелектуальних особливостей того, хто навчається. Притому сам користувач може вивчати мову у власному режимі, а вже потім для корекції або для контролю зустрічатися з викладачем. Під час таких зустрічей викладач має оцінити прогрес слухача і скоригувати курс вивчення мови. На думку

російського мовознавця К.Карманової, дистанційне навчання непри-в'язує людину до твердого графіка, не вимагає від неї постійної при-сутності у визначеному місці, а регулярні зустрічі з викладачем і групою спілкування тільки підвищують мотивацію. У групи спілку-вання збираються 3-4 особи, щоб потренуватися в досягнутому само-стійно, а викладач спрямовує, допомагає, і, природно, стежить, щоб жвава бесіда в найцікавіші моменти, коли слова не встигають за емо-ціями, не переключалася на іншу мову. Така система доволі швидко дає результати: людина здобуває впевненість у собі, розуміє звернену до неї мову і може сама скласти висловлювання, не перекладаючи конструкцію в свідомості з рідною на іноземну. До речі, перекладу при такому підході навчитися не можна, і якщо виникне потреба в ньому, може знадобитися невеликий спеціальний курс і тренування в цій галузі, та й це не знадобиться, якщо ви вже вчили мову раніше традиційним способом [9].

Проте хоч би якими розвиненими були сучасні комп'ютерні тех-нології навчання, не можна забувати і того, наскільки важливою є особистість самого педагога. адже саме він закладає базу для ефективно-го використання будь-яких технічних засобів. Тому фахівець з мови має добре розумітися на комп'ютерних технологіях. Лише тісна спів-праця викладачів із програмістами дасть можливість принципово ство-рити нові навчальні засоби. Нині з'явилась велика кількість якісних програм, за якими навчають мовам. На жаль, далеко не всі педагоги належним чином знають, як використовувати всі ці ресурси. Досвід різних навчальних закладів, що вже мають добре комп'ютерні осна-щення, багатий набір навчальних засобів і необмежений доступ до Інтернету часом призводять до парадоксальних висновків: викладачі не поспішають використовувати ці технічні можливості, в них низька мотивація для подолання психологічного бар'єру, який виникає під час оволодіння новою технікою.

Однак для багатьох українських навчальних закладів належне комп'ютерне обладнання дотепер залишається недоступною розкіш-ню. Навчальні електронні ресурси мають краще узгоджуватися з під-ручниками і різними посібниками. Крім того, для одержання необме-женої кількості автентичної інформації з мови настав час створювати навчальні електронні ресурси нового покоління. Прикладом є елект-ронне видання "Словники України".

На нашу думку, заміна викладача новими технологіями можли-во тільки тоді, коли він або зовсім непотрібний, або коли мову вивча-ють самостійно.

Однак причина, яка перешкоджає впровадженню сучасних мов-них освітніх технологій, — брак простих і чітких методичних розробок.

Таким чином, на підставі вивчення творчої спадщини Івана Огієн-ка відповідно до сучасних національно-мовних проблем, можна зро-бити висновок: мовна політика в сучасній Україні з орієнтацією на євроальянс стала проводитися не тільки в інтересах громадян, а й набуває істотного впливу на розвиток їхніх культурних зв'язків, міжна-родне спілкування, освітні технології тощо. Водночас мовні стратегії

та їх реалізація засобами інформаційних систем, створення спеціальних методик, організація спеціалізованих очно-дистанційних навчальних курсів для викладачів-мовників ще недостатньо вивчені, ця проблема залишається для подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу (репринтне відтворення видання 1918 року). — К.: Абрис, 1991. — 272 с.
2. *Огієнко І.* Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства. — Львів: Українська Академія Друкарства, 1995.
3. *Плахута Є.* Цілі мовної політики держави: українські проблеми на тлі досвіду Латвії та Білорусі // Державність української мови і мовний досвід світу. Матеріали міжнародної конференції. — К., 2000.
4. *Освіта в Україні.* Доповідь міністра освіти і науки України на II Всеукраїнському з'їзді працівників освіти // Освіта України. — №47. — 12 жовтня 2001.
5. *Borzéa Cesar.* Education for democratic citizenship. Generaleport. Consulation Meeting. Council of Europ / Strasbourg. 24-25 July 1996. — 25 p.
6. *Журавський В.С.* та ін. Політична еліта України: теорія і практика трансформації // Журавський В., Кучеренко О., Михальченко М. — К., 1999.
7. *Іванова Н.* Мовна ситуація в українському віртуальному просторі // Нова мова. — 2003. — 6 вересня.
8. *Рус Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама новітньої науки. — К., 1998
9. *Карманова К.* Держитесь от преподавателя на расстоянии // Иностранец. — 2000. — 25 сентября.
10. *Скубашевська Т.* Мовні стратегії в контексті впровадження новітніх інформаційних технологій // Вища освіта України. — №4. — 2004. — С.82-88.

In this research work, what based on creative heredity analysis of Ivan Ogienko, are expounded problem of language politics forming in modern Ukraine. In this work are determed ways of decision it.

Key words: language policy, polylinguistic educational policy, cultural globalization, Ukrainian language web-page, language situation in the Internet, modern language educational technologies.

Отримано: 25.09.2006 р.

ІВАН ОГІЄНКО — МОВОЗНАВЕЦЬ

УДК 161.2

Л.І.Бондарчук

Житомирський державний університет ім. І.Франка

ЛІТЕРАТУРНА МОВА — ОСНОВА ДУХОВНОГО Й КУЛЬТУРНОГО ЗРОСТАННЯ

*Літературна мова — це сила культури,
а культура — це сила народу.*

І.Огієнко.

У статті йдеться про вищу форму української мови — літературну, що є основою духовного й культурного зростання народу, йдеться також про необхідність плекати її як “рідномовний обов’язок” (І.Огієнко) кожному з нас.

Ключові словосполучення: українська літературна мова, духовна скарбниця, мовна норма, культура мови, культура мислення, Закон про мови, національна еліта.

Мільярди людей, що живуть на планеті, користуються тисячами мов (приблизна кількість — від 2 з половиною до 6 тисяч). І кожна мова має свою історію розвитку, як і кожен народ, що користується цією загальнонародною (національною, етнічною) мовою. Українська національна мова існує у своїй вищій формі — сучасній літературній мові.

Українська мова належить до групи слов’янських мов, що розвинулися на основі індоєвропейської прамови, спільної і для германської групи (німецька, англійська, данська, шведська та ін.), романської (іспанська, португальська, французька, італійська та ін.), індійської (гінді, урду, бенгалі та ін.), кельтської (ірландська, бретонська, валлійська та ін.). Спільною для племен, що населяли територію від Вісли й Одери до Дону і Волги, від Карпат до Балтики, була праслов’янська мова. Вона й стала основою розвитку сучасних живих слов’янських мов: української, російської, білоруської (східна підгрупа), польської, чеської, словацької, верхньо- і нижньолужицької, кашубської, полабської (західна група), болгарської, сербської, хорватської, словенської, бугарської або славо-македонської (південна група).

За дослідженнями учених, первісна східнослов’янська єдність почала розпадатися після татаро-монгольської навали у XIII ст., і

уже в XV ст. (а можливо, й раніше) існують, як окремішні, — російська, українська й білоруська мови.

Тоді, коли спілкування відбувалося безпосередньо, народна (етнічна) мова існувала лише у звукових формах. Однак з виникненням та поширенням на наших землях письма виникає літературна (від лат. *Littera* — буква) мова. Успадкувавши давньоруську писемність часів Київської Русі, збагачуючись народнорозмовними елементами, староукраїнська книжна мова широко вживається у ділових документах, у мові літописів, творах І.Вишенського, Г.Кониського, Г.Сковороди.

Формування ж нової української літературної мови пов'язане з творчістю І.Котляревського (“Енеїда”, 1798 р., “Наталка Полтавка”, 1838 р.), оцінку якої Т.Шевченко висловив двома рядками:

*Будеш, батьку, панувати
Поки живуть люди!*

Основоположником сучасної літературної української мови став Тарас Шевченко. Саме він своєю мовно-літературною творчістю відкрив українську мову як духовну скарбницю, як багату систему на усіх рівнях мови — фонетичному, лексико-фразеологічному, граматичному, стилістичному, відкрив, разом з цим, — і безмежну перспективу вживання та розвитку мови. Своєю творчістю, енергією свого слова Шевченко захопив не тільки сучасників, але й забезпечив потужний вплив на наступні покоління. Українська сучасна літературна мова — це одна з високорозвинених мов Європи та всього світу. Вона вивчається у національно-культурних товариствах інших країн, живе в найкращих світових університетах.

Це рідна мова українців, розкиданих по світах, зокрема, більше 1 мільйона українців проживає у Канаді, понад 5 мільйонів — у країнах Західної та Східної Європи, Америки, Австралії, 7 мільйонів — у країнах СНД і Прибалтики, зокрема 4,4 млн. у Російській Федерації. За кількістю носіїв українська мова є другою після мови російської у сім'ї слов'янських мов. У самій Україні, за даними останнього перепису, кількість українців становить 78%.

Літературна мова, що об'єднує всіх громадян України, — це мова нормативна, пов'язана з поняттям мовної норми, певними, визначеними критеріями вживання мовних норм. Норма літературної мови — це сукупність загальноприйнятих правил, якими користуються на рівні орфоепічному (вимова), орфографічному (написання), лексичному (добір слова), граматичному (уживання форм слова, засобів творення слів, складання слів у словосполучення та речення), стилістичному (уживання відповідних певному стилю мовних засобів), пунктуаційному (уживання розділових знаків). Мовні форми фіксуються у словниках, орфографічні та пунктуаційні визначені українським правописом.

Із засвоєнням мовних норм тісно пов'язане поняття культури мови та культури мислення. Стійке володіння нормами літературної мови забезпечує повноцінне спілкування мовою в її усному та писемному різновидах, є основою для оволодіння іншими мовами.

Культура мови передбачає ставлення до мови не тільки як до системи умовних знаків, кодового механізму спілкування, але й як до

духовної цінності, “найдорожчого духовного скарбу”, у визначенні Панаса Мирного. Як до психологічного, живого, рухомого явища закликав ставитися до мови І.Огієнко: “...це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я. І поки житиме мова, житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорозить між дужчим народом” [2, с.301].

За дослідженнями багатьох мовознавців, психологів, істориків (О.Потебня, М.Грушевський, О.Гончар, П.Мовчан та ін.), у національній мові відбитий спосіб мислення, увесь лад народного життя, мораль, родинна етика, традиції, звичаї — усе те, що є природним джерелом повноцінного існування цілого народу й окремого представника. Кажуть: батько-мати — і в цьому сполученні відчуваємо нерозривність поняття батьків для української дитини. Вслухаймося: дружина — це не просто жінка свого чоловіка, це, насамперед, друг, духовний товариш. Освіта. Це слово пов’язане зі змістом світла, світлоти, свічка. Освічений, отже, — це не просто атестований чи дипломований, це, передусім, — освітлена, осяяна знанням людина.

Яка мова найкраща? Яка найскладніша для вивчення? Можливо, ці питання не зовсім правомірні й не зовсім етичні. Можна говорити про багатство чи бідність культур, що віддзеркалюються у мовах. Наймилішою для кожного, без сумніву, є мова рідна, материнська. Однак правомірно розглядати національну мову як одну з перших ознак (чи атрибутів) нації, тобто етнічної спільноти. “Без мови рідної, юначе, народу нашого нема”, — так точно визначив роль мови поет В.Сосюра.

Поряд з живими національними мовами живуть мови штучні, наприклад, есперанто, мета якої — зблизити народи, полегшити спілкування. Благородна мета! У сучасному діловому світі визначені й міжнародні мови, наприклад, англійська, французька, німецька, російська — не тому, що вони найкращі, а тому, що нації — носії цих мов — є підприємливими, політичне впливовими, є лідерами, як англійці, — у науці, економіці тощо.

Кожен народ береже і плекає свою літературну мову як основу усього економічного, політичного, наукового та культурного життя. Все більше й більше людей в Україні (і не тільки в Україні) хоч повільно, але неухильно повертаються до української мови, прагнуть вивести її з пасиву в актив, удосконалити власну культуру мови.

Українська мова в Україні сучасній — це чинник соціальної злагоди та братерства. Закон про мови в Україні, ст. 11 Конституції України забезпечують і вивчення мов національних меншин. Десятки тисяч дітей різних національностей, що проживають в Україні, вивчають історію свого народу, його мову, зокрема, — кримськотатарську, молдавську, румунську, польську, угорську, гагаузьку, єврейську, новогрецьку, словацьку, чеську, турецьку. Організовані групи й для вивчення есперанто.

З мовою тісно пов’язані державотворчі процеси, без неї не можливий факт існування національної еліти, що завжди подавала зразки мовно-національного сумління, творчої участі у громадському житті, залишалася символом честі й совісті України. Такими були І.Котля-

ревський, Т.Шевченко, І.Франко, Леся Українка, М.Грушевський, десятки інших представників української культури, що вірили в національну мову, культуру, розвивали їх та докладали зусиль, аби люди духовно ставали ближчими (*“отоді, — за словами Шевченка, — ї щастя буде”*).

Плекання літературної мови як основи нашої культури ще в 30-х роках І.Огієнко називав *“рідномовним обов’язком”* кожного свідомого громадянина, що зве себе інтелігентом [1, с.20-32]. Літературна мова — це основа для повноцінного духовного формування окремої особистості та цілого народу, його економіки, бо й економіка має бути духовно наповненою. Джерелом літературної мови є мова народна, але й літературна мова впливає на мову народну.

Список використаних джерел:

1. *Огієнко Іван*. Наука про рідномовні обов’язки. — Львів: Фенікс, 1995. — 46 с.
2. *Огієнко Іван (Митрополит Іларіон)*. Українська культура. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 342 с.

The article deals with the higher form of the Ukrainian language — that is the literary one, which is the basis of spiritual and cultural nation's development. It also deals with the necessity of cherishing it as the “native language duty” (I.Ohienko) of everyone.

Key combinations of words: Ukrainian literary language, spiritual treasury, language standard, culture of thinking, Law about language, national elite.

Отримано: 3.07.2006 р.

УДК 81’246.3+25(092)

М.О.Лецін

Житомирський державний університет

“ВІРА НАРОДУ — У МОВІ ЙОГО” (богословсько-лінгвістична концепція Івана Огієнка)

У статті охарактеризовано складові богословсько-лінгвістичної концепції І.Огієнка, визначені його професійним рівнем як ученого-мовознавця та богослова.

Ключові словосполучення: багатомовність як Божий промисл, панслов’янські зазіхання, рідна мова, християнська мораль, релігійний стиль, патріот-сборник.

Тема цієї розвідки зродилася на перетині інтересів автора як філолога та православного християнина і щасливо підкріпилася відповідним перетином діяльності Івана Івановича Огієнка як професора-мовознавця і як митрополита Іларіона. До нього приєднується і краєзнавче міркування, оскільки Іван Огієнко народженням і дитинством пов’язаний з містечком Брусилівом на Житомирщині. Розробка

теми (як і багатьох інших) значно полегшується тим, що чимало глибоких за замістом та яскравих за формою викладу ідей ученого-богослова зібрано у книзі “Огієнкові афоризми і сентенції” [1], де вислови Івана Огієнка систематизовані й понумеровані; в нашому матеріалі посилання на ці вислови даються після цитат вказівкою на відповідний номер.

Чільне місце в мовознавчо-богословській проблематиці, яку розробляв Іван Огієнко, займає теза про божественне походження мови й — через це — її невмирущість як людського атрибуту: “Слово, як породження Духа, безсмертне й немає сили на його знищення!” [1, №419]. Цей постулат, який, зважаючи на знак оклику, щиро захоплював митрополита Іларіона, впливає з відомих тверджень Біблії про те, що Божа мова передувала світові, котрий був створений нею: “І сказав Бог: “Хай станеться світло?” І сталося світло... Бог назвав світло: “День”, а темряву назвав: “Ніч”. І був вечір, і був ранок, — день перший” [1.М, 1:3, 5]. “Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога споконвіку” [Ів. 1:1-2].

Божим промислом пояснював Іван Огієнко й багатомовність сучасного світу: Духом Святим “Господь поблаговолів різноманітність мов усього світу” [1, №13]. Певне коло читачів може збентежити те, що митрополит бачить у багатомовності благословення Боже, тобто позитивний дар Господній людству, тоді як із старозаповітного сюжету про Вавилонську башту випливає, що це було покаранням Божим за людську гордоту: “І була вся земля — одна мова та слова одні... І промовив Господь: “Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити. Тож зійдімо і змішаймо там їхню мову, щоб не розуміли вони один одного”. І розпорочив їх звідти Господь по поверхні всієї землі, і вони перестали будувати те місто. І тому то названо ймення йому: Вавилон [2], бо там помішав Господь мову всієї землі” [І.М:1, 6-9]. Так, спочатку це було карою, але пізніше Бог виходить із багатомовності як із незмінної даності і благословляє сприйняття своєї проповіді всіма мовами світу, про що свідчить зшестья Святого Духа на Христових апостолів: “Усі ж вони сповнилися Духом святим і почали говорити іншими мовами, як їм дух промовляти давав... А коли оцей гомін зчинився, зібралася безліч народу, — та й дивувалася, бо кожен із них тут почув, що вони розмовляли їхньою власною мовою... Усі ж побентежилися та дивувалися, та й казали один до одного: “Хіба ж не галілеяни всі ці, що говорять? Як же кожен із нас чує свою власну мову, що ми в ній народились? Парфяни та мідяни, та еламіти, також мешканці Месопотамії, Юдеї та Каппадокії, Понту та Азії, і Фрігії та Памфілії, Єгипту й лівійських земель край Кірени, і захожі римляни, юдеї й нововірці, критяни й араби, — усі чуємо ми, що говорять вони про великі діла Божі мовами нашими!” [Дії. 2:4, 6-11]. Тому, посилаючись на Святе Письмо, Іван Огієнко зазначає: “Церква, що належно не плає рідної мови, тяжко грішить проти Духа Святого, а цей гріх, як сама ж вона навчає, не прощається ані в цім світі, ані в будучім” [1, №351].

Звідси впливає важливий принцип, яким керувався Іван Огієнко — і як професор філології, і як ієрарх православної Церкви: *“Нема мов великих і малих, — усі вони дар Духа Святого для людини”* [1, №56]. Принцип цей в історії церкви прокладав собі шлях у нелегких змаганнях, бо чимало було церковних екзархів, які саме поділяли мови на “великі” й “малі”, дозволяючи в богослужінні вживання лише “великих” мов — наприклад, лише тих, якими було написано над Хрестом Господнім на Голгофі: *“Ісус Назарянин, Цар Юдейський”* [Ів.19:19-20], тобто гебрейської, грецької та латинської. У ІХ сторіччі по Р.Х. просвітителю Кирилу й Мефодію потрібно було виявити чимало мужності (а візантійському імператорові, що санкціонував їхню діяльність, — політичної далекоглядності), аби дати слов'янам Слово Боже більш рідною (бо ж однією для всіх цих народів) мовою.

Ця мужня позиція була притаманна й Іванові Огієнку, який, розвиваючи й конкретизуючи подвижництво Кирила й Мефодія та йдучи в нових умовах далі за них, поламав тисячолітню традицію обов'язковості у слов'янському православ'ї старослов'янської мови, що за умов панслов'янських зазіхань Російської імперії фактично була перетворена на російський церковнослов'янський варіант і накидалася українцям та іншим народам. *“Зв'язок між обрядом і рідною мовою надзвичайно глибокий та міцний, — писав Іван Огієнко, — через що й повстають національні церкви...”* [1, №278].

Свою ідею Іван Огієнко карбував афоризмами на кшталт тако-го: *“Рідна мова — шлях до Бога, шлях найкоротший і найкращий”* [1, №14]. Як бачимо, митрополит у цьому важливому питанні замикався тільки в українстві, а ставив проблему на планетарний, загальнолюдський рівень. Про це ж свідчать і ще чимало аналогічних висловів: ось один із них — визначальний: *“Біблія ж — найсвятіша книга світу, і вона навчає конче говорити мовою своєї нації”* [1, №18]. Дійсно, весь 14 розділ 1 Кор. присвячений цьому, от хоч би вірш 19: *“Але в Церкві волю н'ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчати, аніж десять тисяч слів чужою мовою!”*. Тому для Івана Огієнка *“рідна мова — ... свята мова”* [1, №437]. Цю ідею він підносить до рівня високої поетичності і патетики: *“Рідна мова гріє нашу душу божественним вогнем, вона брентить для нас небесними звуками”* [1, №440]; *“Народ, що слухає Службу Божу в нерідній йому мові, подібний до в'язня, що любить світлом Божим через в'язничні ґрати”* [1, №445]. І якщо у складній міжконфесійній ситуації (скажімо, сучасної України) одним із розділових рубежів стає мова богослужіння, то варто замислитися над перспективою, яку обґрунтовано малює митрополит Іларіон: *“Церква, що нехтує рідною мовою, копає найперше сама собі”* [1, №257]; *“Найбільша відповідальність за мовне винародовлення народу падає найперше на священика, як на опікуна народної душі”* [1, №317].

Для Івана Огієнка — мовно-релігійне питання виростає до висот етичних: *“Рідна мова — ... це вищий вияв християнської моралі”* [1, №197]. А оскільки справжній християнин бажає, щоб релігійна мораль усе більше ставала мораллю загальнолюдського, то не дивно, що й у цьому процесі мова кожного народу відіграє важливу роль: *“Рідна*

мова — *могутнє оруддя християнізації світу*” [1, №276]. У такому підході яскраво виявляється діалектика нерозривності всесвітнього характеру християнства та національної неповторності кожної мови: *“Християнська наука найлегше пізнається тільки в національнім рідномовнім переломленні”* [1, №307]. Іншим проявом такої діалектики є взаємозв'язок рідної мови й рідної релігії народу: *“Рідна мова й рідна віра — ... двоєдина неподільна істота”* [1, с.41]; *“Віра народу — ... у мові його”* [1, №277]. А позаяк людина у стихії рідної мови знаходиться з моменту народження, а до віри прилучається пізніше, вже стаючи свідомою, то в цій діалектиці Іван Огієнко нерідко на перше місце ставить мову: *“Хто міцніший у рідній мові, той міцніший в своїй вірі”* [1, №284]; *“У кожного народу в його живій мові ховається найсвятіше: його Віра, його серце, його душа його культура, його філософія”* [1, №420].

В наші голови довго вбивалося означення нації, вироблене недоченим семінаристом Йосипом Джугашвілі; в цьому означенні, зрозуміло, місця для церкви, релігії не знайшлося (але їх боялися й нищили — в Україні чи не найінтенсивніше). На відміну від цього “творчого марксизму” в теоретичному доробку Івана Огієнка знаходимо принципово діаметральний підхід: *“У кожній окремій нації є три головні ознаки, що її творять: церква, мова і рідні звичаї”* [1, №453].

Не дивно, що всі ці “загальнолюдські” міркування Івана Огієнка відповідним чином переломлювалися ним щодо України, її народу та християнської історії: *“Українська мова в церкві — це найбільший дар Духа Святого”* [1, №256]; *“Мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, пережитки довгих століть, — усе це склало людину, у нас — українець”* [1, №406]; *“Православна віра українська мова й батьківські звичаї... роблять нас повновартісною людиною, цінним членом своєї української нації”* [1, №446].

У світлі зазначеного важливим [дещо й незвичним] є закид, який Іван Огієнко адресує рідному народові: *“Ми, українці..., ніколи поважно й свідомо не ставили собі Біблії за джерело вивчення своєї рідної мови. І власне на цьому ми, як нація, багато й зо шкодою для себе втратили”* [1, №40]. Незвичність цього докору полягає в тому, що ми звикли вважати джерелом вивчення мови оригінальну — перш за все художню — літературу, а не переклади. Але на користь Огієнкового підходу до цього питання можна навести кілька аргументів. Українська література в російській імперії постійно заборонялася, а в радянській — спотворювалася ідеологічним просіюванням і вилученням найкращих зразків. Що ж до перекладів з Біблії на українську мову, то їх здійснювали справжні майстри національного слова: Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй і, головне, сам Іван Огієнко — митрополит Іларіон, — що робило ці переклади взірцем мовної нормативності, вправності, культури. І якщо вірно, що *“зрілість літератур і досі визначається тим, чи мають вони перекладеного Гомера і який це переклад”* [3, с.11-12], то відносно перекладів Біблії, взагалі християнської літератури ця істина постає ще вагомішою. *“Церква, — зазначає Іван Огієнко, — основа культури літературної мови”* [1, №273], а *“добра, вміла, милозвучна мова — то найперший ключ до серця вірних”*

[1, №275]. України це торкається особливо: *“Релігійний стиль віддавна вже став душою української мови”* [1, №454].

Термін релігійний стиль в останньому вислові є принциповим і науково виваженим. Зрозуміло, українська мова в церковному вжитку — це не вся українська мова, це лише один із її стилів, але стиль вагомий, для митрополита визначальний. Іван Огієнко формулює деякі ознаки цього стилю. До них належить метафористичність, алегоричність: *“Треба вміти читати Святе Писання і поза його рядками, бо воно ж так часто, за східним звичаєм, алегоричне”* [1, №30]. Ця алегоричність помітна й без спеціальних наукових спостережень, на неї вказує сам текст Біблії, особливо Нового Заповіту. Широко відомо, що своє вчення Ісус Христос, адресуючи до натовпу, часто висловлював алегоричними притчами. *“І учні Його приступили й сказали до Нього: “Чому притчами Ти промовляєш до них?” А він відповів і промовив: “Тому, що вам дано пізнати таємниці Царства Небесного, — їм же не дано... Я тому говорю до них притчами, що вони, дивлячись, не бачать, і, слухаючи, не чуять, і не розуміють”* [Мт. 13: 10-11, 13]. А ось як у Об'явленні св. Івана Богослова Ангел “розшифрує” алегорії: *“Сім голів — це сім гір, що на них сидить жінка... А десять тих рогів, що бачив ти їх, — то десять царів... Води, що бачив ти їх, де сидить та розпусниця, то народи та люди і племена та язики... А жінка, яку ти бачив, то місто велике, що панує над царями земними”* [Об.17: 9, 12, 15, 18].

Ще однією ознакою релігійного стилю є емоційність: *“Євангельська мова — мова душі, це мова серця, це мова гарячої молитви!”* [1, №39]; *“Церква — душа народу, а мова Церкви — ключ до душі”* [1, №308]. Знаменно, що схожі спостереження відносно пророчих книг Біблії робила ще одна велика наша землячка — Леся Українка: *“...ми знаходимо в пророків запал і завзятість, ... нагромадження образів, порівнянь, докорів, погроз, обітниць, віщувань, жалю, надії, гніву — всі почуття, всі пристрасті людського серця відбилися яскраво в тій огнистій ліриці”* [4, с.160].

Леся Українка не випадково назвала пророчі книги Біблії “лірикою”. Іван Огієнко також відзначав поетичний характер Святого Писання — вірніше, у дзеркальному відображенні, божественність поезії: *“Поезія — то Божья мова”* [1, №153]. Окремим проявом цієї поетичності Біблії є її ритмічна організованість: *“Молитовний ритм тісніше єднає нашу душу з Небом... він окрилює нашого духа”* [1, №36]. Відносно оригіналу Біблії відомо, що він поетичний, наспівний [5, с.46], не випадково ж окремі фрагменти традиційно називаються віршами. В перекладі цю ритміку, зрозуміло, передати важко, але й тут вона нерідко відчувається, наприклад:

“Освітили вселенну Його блискавиці, — те бачить земля та тремтить” [Пс. 97:4] — анапест і амфібрахій.

У вступній статті до “Огієнкових афоризмів і сентенцій” Зиновій Тіменік зазначив: *“Як патріот-соборник, як ієрарх, митрополит Іларіон залишив нам цілу концепцію “соборності духа”, що базується на кількох триєдностях (зокрема, “мови — народу — Церкви”), що у*

своїм вічним розвитку мали системний зв'язок" [1, с.15]. Видатна наша землячка Ніна Матвієнко, вітаючи Огієнківських лауреатів, щиро зізнавалась: "Бог дає, що людина має коли-небудь прийти до сповіді. Не можемо ми сьогодні забувати наших пророків... І пробачте мені сьогодні, що я мало до вас їздила, що мало перед вами сповідалась..." [6, с.4]. Гадаємо, наші спостереження підтвердили справедливість цієї думки та значущість мовно-богословського спадку, залишеного нам великим брусилівцем — титаном українського духу.

Список використаних джерел:

1. Див.: *Огієнкові афоризми і сентенції*. — Упорядкування, вступна стаття і покажчик Зиновія Тіменика. — Львів, 1996. — 91 с.
2. *Вавилон* — помішання (примітка Біблії).
3. *Опанасюк Олексій*. Не зраджував Богом дане покликання // Кожному мила своя сторона. — Частина друга. — К.: Аверс, 1998.
4. *Леся Українка*. Зібрання творів у 12 томах. — Т.8. — К.: Наукова думка, 1977.
5. Див.: *Опанасюк Олексій*. Трійця з передпілля Києва. — Житомир: АСА, 1999.
6. *Вісник* Комітету в справах премії ім. Івана Огієнка. — Житомир. — 1999. — №1. — 25 с.

The article presents characteristics of the components of theological-linguistic conception of I.Ohienko determined by his professional level as linguist and theologian.

Key words and word combinations: multilingualism as God's craft, Pan-Slavonic encroachment, mothertongue, Christian moral, religious style, patriot.

Отримано: 30.09.2005 р.

УДК 811.161.2'35(09)

Ольга Мак

Письменниця, Торонто (Канада)

КАТЕДРА УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ ЧИ КАФЕДРА МАЛОРОСІЯНСТВА?

Автор захищає харківський правопис 1929 р. і натомість критикує укладачів українського правопису 1993 року (стаття написана ще 1996 і цікава для розуміння сучасної мовознавчої думки про український правопис. — *Ред.*), які відступили від нього, посилаючись при цьому на Івана Огієнка.

Ключові слова та словосполучення: правописна комісія, українізація, національна самобутність мови, русифікація.

Як уже повідомляла "Свобода" (число 226 за 29-те листопада 1995-го року), при столичному університеті в Оттаві (Канада) урочисто відкрито Катедру Українських Студій. Здавалося б, ще одне досягнення української діаспори, ще одна підстава радіти й гордитися здобуттям нового причілка, з позиції якого наші науковці матимуть мож-

ливість далі розвивати й ширити у вільному світі свої осяги у дослідженнях історичних, національних, культурних й інших ділянках життя своєї заокеанської Дідизни Але саме тепер, коли вільному світові відкрилися вуха й очі, і він починає вірити, що ми говорили правду, оповідаючи, як під світлом кремлівської зірки за літеру “г” чи за “флоту”, написану замість “флот”, можна було заплатити десятками роками каторги, а то й життям, ми раптом і добровільно наставляємо лоба під московський налігач і даємо самі собі на цілий світ голосно-го самополичника. Йдеться ж бо про НАУКОВУ УСТАНОВУ, покликану справляти і надолужувати те, що було здушене, стоптане, викривлене і спрофановане антиукраїнським режимом на українських землях і подосі не може виборсатися з липких тенет червоної мафії. Натомість, та ніби наукова установа дає сама проти себе ворогові зброю в руки і визнає “де-факто” справедливість усіх знущань над нашою мовою і кривавих розправ з тими, хто пробував оборонити її самобутність. Чи подумали ініціатори засновання злочасної КАФЕДРИ, що вони самозванчо підписали капітуляцію, на яку не мали права і на яку ніколи не погодиться свідомою частиною нашої діяспори, яка при всіх своїх недоліках, неоднотайності, міжцерковній неприязні і навіть міжпартійній ворожнечі НІКОЛИ, НІ РАЗУ, АНІ В НАЙМЕНШІЙ ДРІБНИЦІ НЕ ПІШЛА НА КОМПРОМІСИ З МОСКВОЮ? Першими це зробили організатори КАФЕДРИ, добровільно, у вільному світі, здавши Москві один з головних форпостів, об якій вона розбивала лоба ще від злопомного Переяславського договору. Якими мотивами вони керувалися? Чи радиліся з українськими науковими установами чи іншими компетентними в цій справі чинниками? Чи певні, що покійний професор Костянтин, Біда, залишаючи в тестаменті спадок для української наукової установи, залишив її для КАФЕДРИ, а не для КАТЕДРИ? Адже це має ЗАСАДНИЧЕ ЗНАЧЕННЯ, бо, прийнявши КАФЕДРУ, треба прийняти й решту ОРФОГРАФІЇ, складеної на “общепонятний кшталт”, починаючи від чужомовних слів, як ЛАМПА, КЛАС, КЛУБ (не з тих, що ними модельки на показі мод викручують, а той, в якому люди для розваг чи спорту збираються), ВІЗИТ, СИЛУЕТ, ПАУЗА, ХОЛ, ШОУ (БЕРНАРД) і знову ШОУ (але вже не письменник, а видовище), ХОКЕЙ, УАЙЛЬД, УЕЛЬС, ХЕКЕЛЬБЕРІ тощо, тощо — геть аж по АЙЗЕНХАУЄРА включно. Чи на це покійний професор Костянтин Біда погодився б? Адже він був одним з основоположників нашої ВУАН в діяспорі: й одним з найвизначніших членів НТШ — цих двох наших найавторитетніших і найзаслуженіших установ, які ще в 1951-му році схвалили для впорядкування правописної анархії в нашій “заокеанській” пресі впровадження Харківського правопису. Схвалили, вважаючи його найкраще науково опрацьованим і в сутності своїй справжньо-національним. Схватили, давши перевагу перед іншими спробами навіть непоганих еміграційних науковців і вже цілком відкидаючи покалічені на московський лад уресерні правописи, що їх вийшло на той час уже два. Отже, й професор К.Біда як дійсний член УВАН і НТШ визнавав Харківський правопис, а Харківський правопис, ставши свого роду засадничим заборолом перед воро-

жою інвазією на нашу мову, велів писати КАТЕДРА, а не КАФЕДРА! Опираючись на той правопис, інтелектуальний провід нашої діаспори здолав зберегти бодай на вигнанні українство в українській мові, яка на рідних землях методично перемелюється на малоросійський жаргон. Тим часом організатори КАФЕДРИ поставили себе по другий бік ідеологічного бар'єру. Чи вони того не розуміють? Чи вони не відчувають усього понижуючого людську гідність ідіотизму, до якого приєдналися на велике вдовolenня “старцого брата” і його малоросійських прихвостнів? Бож хоч з тієї КАФЕДРИ звучатиме і не-українська мова, а виклади старанно обминатимуть навіть найменш драстичні політичні справи — оте кляте Ф неодмінно вилазитиме шилом з мішка у найнесподіваніші моменти і спричинятиме всякого роду конфузії. Важко повірити, що до такої поважної справи її ініціатори поставилися з цілком не-науковою неповажністю й у світі діаспори зі своєю КАФЕДРОЮ нагадують модерних підлітків, що для оригінальності носять картузи задом наперед і цим демонструють свою зневагу до принятих у нормальному суспільстві звичаїв. Ми не дивуємося усній і письмовій мові наших земляків, що впродовж майже трьох поколінь жили й виховувалися під пресом комуно-московської ідеологічної обробки. Пригадаймо собі, що терміни “денаціоналізація”, “русифікація” і “дезорієнтація” — це не просто собі страшні слова, а поняття, які криють за собою грізний, як невилічима хвороба, зміст.

КАФЕДРА, логічно беручи, була тільки завершенням певних уподобань, завезених ще на початку семидесятих років з УРСР нашими діаспорними ягнятами в рожевих окулярах, які поверталися з відвідин в стані повної екзальтації і з поглядами, що сильно нагадували накручену касету з більшовицькою пропагандою: Як там усе змінилося! Які там театри! Які хори! Як розвинулася індустрія! Як збагатилася українська мова! І померлі з голоду зовсім по вулицях не валяються — це все неправда! І були серед відвідувачів не лишень молоденькі ягнятка — були й такі, що вже повиростали на дорослих і навіть мали впливів в педагогічному світі Вони скликали на збори наших сіромах-учителів зі шкіл українознавства і сердито-пресердито наказували: *“Ніяких дурниць! Україна — самостійна держава, що засідає в Об'єднаних Націях”*. (І мова — державна мова, і такої мови мусите вчити наших дітей на еміграції! На щастя, привикши користуватися всіми правами демократичного суспільства, вчителі не злякалися)...

Останній наплив іміграції з колишніх колоній СРСР помітно пожвавив справу змовою, вимовою і правописом серед українців, зокрема тоді, коли новопробульці позаймали редакторські місця при наших видавництвах, а то й позакладали власні. Вийшло з того трохи розчарувань, трохи суперечок і трохи сміху. “Нові”, щоб виявити свою інтелігенцію, почали “виправляти” мову на “прогресивний” лад і пересипати її англізмами, чого ніколи не робили наші пресові органи. Хоч би й наша поштива бабусенька “Свобода”, проіснувавши на англломовному терені понад сотню літ, якось обходила і без “рейтінгів”, і без “брифінгів” чи яких там інших “релізів”. Але деякі наївні видавництва трохи попеклися, довіривши редагування людям з університетськими дипломами. Так з'явилися на сторінках преси “В'я-

чеслави”, “б’юра” й навіть “мертв’яки” з апострофами, а на всякі наглі випадки, замість викликати ЗАГІН поліції, її чомусь чи то від чогось чи то від когось відділювали і присилали на місце випадку ВІДДІЛЕННЯ ПОЛІЦІЇ, щоб іти в парі з російським “отделенієм”. Якщо ПОВІДОМЛЯЛОСЯ, то повідомлялося не КОГОСЬ, а КОМУСЬ — так чисто як би оповідалося антисемітський жарт. Чому? Тому, що в російській мові дієслово “сообщіть” вимагає давального відмінку. То й ми так... А для того, щоб вжити російське слово “почерпнути” треба було припасувати до нього ціле речення і, замість сказати, що Енциклопедія містить усі відомості про Україну, написано: “Тут можна ПОЧЕРПНУТИ всі відомості про Україну”. Дрібнича? Так, але засадничка: навіщо вживати росіянізм (слово “русизм” авторці також відоме), коли він цілком непотрібний? Щоб нагадати зайвий раз про свою близькість з “братнім російським народом”?

Ще в 1993-му році торонтонський тижневик “Україна і Світ”, що його видають новоприбульці (і, треба віддати їм належне, видають зі знанням фаху), вмістив кілька блискучих підвалів пера двох мовознавців з Монреалю — Романа Сербина і Ярослава Харчуна під промовистим заголовком “ШОВКОВА РУСИФІКАЦІЯ”. Автори, як видно по всьому, поліглоти, зуміли зберегти наукову холоднокровність (нижчепідписана їм дуже за цю прикмету заздрить) і з нещадною безсторонністю викрили численні московські безчинства в ділянці нашої мовної культури. Редакція “України й Світу”, згідно з засадами журналістичної етики, матеріал видрукувала, але у своїх поглядах не похитнулася, чи тому, що вважала себе більше компетентною за згаданих науковців, чи попросту тому, що переучуватися у зрілому віці лінь. А що напевне читачі в листах до редакції критикували засмічену (хоч назагал і вироблену) мову тижневика, то редакція відповіла таке: “... *наша мовна політика (!) полягає у повазі до друкованого слова незалежної держави на ім’я Україна. Ми шануємо її закони, в тому числі і її літературну мову*”... Звичайнісенька демагогія! З почуття такту ми не спитали і не питаємо редакцію “України і Світу”, чому ж вона втікала з України, якщо так шанує її закони, і то втекла в такий критичний час, коли в державі відчувається гострий брак свідомих молодих людей зі знанням української мови? Бо вся попередня еміграція покидала Рідні землі тому, що не визнавала пануюче там насильство законом, хіба наругою над законністю взагалі, в тому числі і над СВОЄЮ РІДНОЮ МОВОЮ, яку вперто й нещадно витравляли з обігу, хоч ніби українська мова в УРСР вважалася державною від самого початку встановлення “радянської” влади Даті в тому редакційному листі “України і Світу” було написано таке повчання: “*Мова — складний організм і далеко не завжди підпорядкована політичним законам (sic! — О.М.). А закони лінгвістики змінювати не політикам (ще один камінець у горді “буржуазних націоналістів”, а лінгвістам, тобто, науковцям — мовознавцям)*”. Знову демагогія, але все ж ми внесли б до неї коректу: **МОВА НІКОЛИ НЕ СМІЄ ПІДПОРЯДКОВУВАТИСЬ ПОЛІТИЧНИМ ЗАКОНАМ**, як то було в УРСР. А тим часом **НАШ ЗАКОННИЙ ПРАВОПИС БУВ НЕ**

ПРОСТО ЗМІНЕНИЙ, А ЗАБОРОНЕНИЙ, З НАКАЗУ МОСКОВСЬКИХ “ЛІНГВІСТІВ”, “НАУКОВЦІВ – МОВОЗНАВЦІВ” З-ПІД ПРАПОРА ГПУ І БУВ ПОГРОМЛЕНИЙ І ЗНИЩЕНИЙ РАЗОМ З ЙОГО АВТОРАМИ УЖЕ МЦЕВИМИ “ЛІНГВІСТАМИ” І “МОВОЗНАВЦЯМИ” ПІД КЕРІВНИЦТВОМ БАЛІЦЬКОГО ПРИ ДОПОМОЗІ МАЛОРОСІЙСЬКИХ ДЕРЖИМОРД БЕЗ НІЯКИХ НАУКОВИХ СТЕПЕНІВ, ЗАТЕ З ПАРТІЙНИМИ КВИТКАМИ В КИШЕНЯХ. Чисто “по-науковому”, чи не так? Трохи дивно, що редакція “України й Світу”, складена з людей інтелігентних, не знає цього історичного факту. Натомість, як видно поміж рядками, уважає українство якоюсь політичною партією, в той час, коли саме між нами тих партій навіть трохи забагато, починаючи від монархістів і кінчаючи комуністами. А втім, можуть і не знати. Коли на Україні люди у віці сороківки навіть не чули про голодомор, то тим подібніше могли не чути й про трагедію з Харківським правописом. А голодомор, як і погром правопису, були лишень двома сторонами загального наступу червоної Москви на Україну і все українське. Так що коли Гітлер зі своїми полчищами вдерся на нашу землю то застав уже цвинтарище, на якому було закопано добробут, свободу праці, свободу мови, свободу вибору місця проживання свободу творчості і навіть право почувати себе людським індивідуумом — ідеальний терен для німецького “геренфольку”, якому треба було рабів, рабів і лишень рабів Але навіть і Гітлер не наказував нам, чи ми маємо писати “лямпа” чи “лампа”, а чи “зал” чи “заля” або “гол” чи “хол”, як також не виступав у ролі “старшого брата”, покровителя й учителя. Тому, признавшись по-правді, здалека дуже несмачно виглядають урочистості свят Перемоги, що була нічим іншим лишень заміною нового зашморгу на старий.

Але вернімся назад до теми.

Правопис — у певній мірі річ умовна, але, признаний і узаконений, стає обов’язковим для літературної мови. Це, звичайно, коли сам уряд і його структура, якій підлягає культура, виховання й освіта, законні, а не накинені силоміць віроломним колонізатором. У нас справа з узаконенням саме через ці причини взагалі спочатку була безвиглядна і тому припізналася, хоч ми мали досконаліх знавців нашої літературно! мови І кільканадцять дуже солідних правописних проєктів ще в минулому столітті. Взяти наприклад, хоч би й Пантелеймона Куліша (сам себе він демонстративно з-українська називав Паньком) — витонченого й аж до педантизму прискіпливого знавця української мови. Сьогодні багато людей навіть не знає, що ми вживаємо саме його абетку, КУЛШШВКУ, бо в УРСР небезпечно було навіть вимовляти вголос його ім’я. Та й досі малоросійська братія не дуже охоче його згадує

Основою нашого правопису послужив і досі неперевершений і досі актуальний словник Бориса Грінченка (виданий в 1906-1907-х роках), а вирішальне опрацювання його доручено найкращим мовознавцям. Першим з них був академік Агатангел (не АгаФангел!) Кримський — феномен, який знав понад три десятки східних мов,

починаючи з урало-алтайських і кінчаючи японською, не згадуючи, звичайно, європейських Цей учений був настільки знаним у науковому світі, що, наприклад, одна з найсолідніших енциклопедій — німецька Брокгауз — вважала собі за честь мати його в колективі своїх співробітників. Крім нього, до складу комісії входили професори О.Синявський, М.Грунський В.Ганцов, М.Наконечний і Г.Голоскевич. Для узгодження відмінностей між східними й західними українськими говірками для співпраці було запрошено також трьох найвидатніших професорів з Галичини: Кирила Студинського, Василя Сімовича й Іларіона Свенціцького. Вже підготовані чернетки були розіслані до інших науковців, мовознавців, письменників, журналістів й учителів і всіх, чия думка могла бути корисною. І щойно тоді, після такої ґрунтовної підготовки, в Харкові, тодішній столиці УРСР, було скликано у травні — червні 1927-го року широку Правописну конференцію з участю п'яти академіків, двадцяти восьми університетських професорів, журналістів, учителів та інших працівників на полі мови чи літератури, на якій правопис ще раз обговорено і схвалено. Ця справа тягнулася роками, і ще в 1919-му році Всеукраїнська Академія Наук прийняла “Найголовніші правила українського правопису”, але щойно завершилася в 1928-му році. Правопис затвердив сам нарком освіти Микола Скришник, який особисто головував на згаданій конференції і визнав його зобов'язуючим в УРСР державним правописом. І цей правопис подосі залишився в нас ЄДИНИМ ЗАКОНОПРАВНИМ, ВИЗНАНИМ ВСЕУКРАЇНСЬКОЮ АКАДЕМІЄЮ НАУК, ПРИЙНЯТИМ ШИРОКИМИ КОЛАМИ ФАХІВЦІВ І НАУКОВЦІВ І НАРЕШТІ ЗАТВЕРДЖЕНИМ ФОРМАЛЬНО. Сталося це в оптимістично-тривожний, одчайдушне — ризикований, але все ж радісно-сп'янілий час національного відродження, коли вже вгасав біль по втрачених жовто-блакитних (ЖОВТО-БЛАКИТНИХ!) прапорах, й ентузіясти починали вірити, що можна бути українцем, комуністом і чесною людиною в одній особі. Буйно розвіла поезія, мов гриби по дощі, почали вилазити масово великі і малі творчі прози, оживилися театри з новими репертуарами, а по урядових драбинах почали спинатися вгору НАШІ політики: Шумський, Затонський, Скришник й інші... Українізація! Можете собі уявити? УКРАЇНІЗАЦІЯ! Обов'язкова українська мова у всіх установах, у школах, у транспорті, у медичних закладах — скрізь! Вивіски на вулицях українські, оголошення українські, проїзні квитки — і ті українські, хоч і здебільша видрукувані безграмотно. Обов'язкові курси для тих, хто не знав української мови! Це ж було просто нечуване! Обмосковлені малороси, а то й корінні росіяни, що наїхали на українські білі паляниці, мусили вчитися місцевої мови! Радість з одного боку, обурення — з другого. Прочитаймо ще раз п'єсу “Мина Мазайло” Миколи Куліша, засланоного і на засланні розстріляного десь у 1937-го році.

Потім почався погром. Погром не лише правопису, а всього, що було українське-несамовито моторошна доба Розстріляного Відродження. На тлі колективізації і страшного голодомору воно пройшло не так помітно. Людям було не до граматики. А правопис громили, за “правий ухил”, себто, за намагання ЗБЕРЕГТИ НАЦІОНАЛЬНУ

САМОБУТНІСТЬ української мови, за “буржуазний націоналізм” себто, за спробу компромісу між східними і західними говірками України, бо Москва дуже боялася всяких західних орієнтацій, ну і, врешті — найстрашніше! — ЗА ВІДРИВ ВІД БРАТНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ. Авторів правопису знищили: О.Синявського розстріляли, Г.Голоскевича заслали в такі умовини, що він не витерпів знущань і скінчив самогубством, Наконечного знищили, Ганцова знищили, Кримського, як світило світового габариту, просто знищити не поважилися, але заслали його в Казахстан, де ця геніальна людина згасла серед невимовних злиднів у дикому пустельному містечку Кустанай. “Для профілактики” нищили мовників і з-поза Комісії. Тисячами! Як один з найбільших курйозно-трагічних прикладів, можна згадати випадок з дуже визначним українознавцем Оленою Курило, яку знищили, обвинувативши в українському буржуазному націоналізмі, без огляду на те, що Олена Курило була чистокривною єврейкою. Не чекаючи черги, застрелився М.Скрипник, кого ні партійний квиток, ні становище наркома не могли врятувати перед обвинуваченням в українстві. І смертоносна куля, що ввірвала життя колишнього наркома освіти України МИКОЛИ СКРИПНИКА, прибила вікопомну печатку на узаконенні Харківського правопису.

А тоді на розтращених здобутках наших учених почалося звичайне босяцьке варварство. Мерзенно — підле, мерзенно — дрібничкове і дикунськи-примітивне. Наприклад, за участю голосу в українській мові існує сім пар приголосних: б-п, в-ф, г-х, г-к, ж-ш і з-с. В російській мові з браку “г” таких пар є лишень ПШСТЬ. “Шість? А в мазепинців сім?! Буржуазний націоналізм! Контрреволюція! Негайно відрізати хахлам Т”! “Відрізали”. А що то там за кличний відмінок? По-нашому як це буде?” “По нашому такого нема”. “Як це нема??? У хахлів є, а в нас нема?! Скасувати! Скасували. “А що це написано?” “Show” “А як його читати? Шоф?” “Ні, треба казати “show”. “Ага, шоу?” “Та ні, ані “ф”, як в російській мові вимовляють “в” у кінці слів, ані “у”. “А хахла як вимовляють?” “Ну, в українців “в” вимовляється двоюко: як “в” і як півприголосне “у”. Наприклад, у слові “вода” — “в”, а в кінці слова не то “в” не то “у”, як “пиу/в”, “замоу/вк”. То вони пишуть “шов” і вимовляють майже так, як англійці”. “Знову?! Заборонити! Хай пишуть “у” так, як ми! Хай пишуть “хобі”, хай пишуть “хол”, хай пишуть “Айзенхауер”, хай пишуть “хімія”, “Іспанія”, “гава”, “бал”!... І пишуть, А спробували б написати інакше!.. Попередні покоління писали з примусу, а теперішнє пише вже по звичці, ба, навіть з переконання, ще й інших повчає, що саме так треба писати.

Про той правопис, що вийшов на гарячому ще згарищі Харківського, самі “господарі ситуації” нового, виданого в 1946-му році, написали таке: *“Питання про потребу переглянути український правопис виникла ще за кілька років до Вітчизняної війни. Неврегульованість багатьох моментів у самому правописному кодексі, прийнятому в 30-их роках а також самостійні зміни, запроваджені газетами на підставі ще не затверджених проектів, розхитали наш правопис (який? О.М.). Особливо шкідливі були ці хитання в школі, де болюче відчувалися іноді кричущі протиріччя між тим, чого навчали за правилами і що не*

збігалося з практикою неучбової книги та багатьох органів преси”. Перекладена на зрозумілу мову, ця вся писанина означає дуже невеселе правду. А саме: скасувавши Харківський правопис і знищивши його авторів, а разом і всіх видатніших мовознавців, сторожі, відповідальні за класову якість уресерної мови, зліпили такий правопис, що й самі не вміли ним користуватися. Ею всі знали, ЯК НЕ МОЖНА, але ніхто не знав, ЯК ТРЕБА. Пам’ятаючи долю попередників, з уцілених мовознавців ніхто до небезпечної справи братися не хотів, і правопис “хитався” в різні боки, завжди стаючи прецедентом до різного роду особистих поррахунків під закидами “буржуазного націоналізму”, “правих ухилив” і всяких інших неправовірних злочинів.

Але “розхитався” не лише український правопис. Війна з німцями розхитала цілий СРСР, разом з генеральною лінією. За комунізм, за компартію, світовий пролетаріят і “геніяльного батька всіх народів” битися ніхто не хотів, і цілі армії здавалися в полон, правда, ще не підозріваючи, в чій лабеті переходять. Але СРСР тріщав. Отже, щоб задобрити своїх підданих, московські правителі, поховавшись аж за Ураном, почали витягати на світ Божий давно забуті, сточені шашлями ідеали: “родина”, рідна земля, родина, забувши гасло, що “пролетаріят не має батьківщини”. Всім співчували, всіх запевняли, що після війни жити стане краще, всіх обіцяли винагородити за пережиті терпіння, а українців зокрема — ошчасливити новим правописом. Так і написали: “*Дбаючи за культурні потреби українського народу і в суворий час Вітчизняної війни, Уряд у 1942 році звернувся до Академії наук УРСР з пропозицією поновити роботу над урегулюванням і удосконаленням українського правопису. Президія Академії наук доручила в Уфі цю роботу дійсному членові Академії Л.А.Булаховському*” ... і т.д. Бачите, саме тоді, коли СРСР опинився на краю пропасти, а Україну в голоді й пожежах, стікаючу кров’ю і сльозами ясирних колон, розпинали новітні варвари, — найважливішим виявилось упорядкування “розхитаного” українського правопису. Чи не зворушливо?

А втім, до роботи взялися без особливого поспіху з причин, що знову ж нічого спільного з правописом не мали. Саме тоді німці потерпіли нищівну поразку під Сталінградом і почали відступати. Становище, правда, далі було грізне й непевне, тож і надалі патріотичні гасла майорили на прапорах, а правописна комісія таки працювала, перекинена з Уфи під Харків. Її члени також через ту саму непевність становища не мали особливої причини поспішати.

Але, врешті, в кінці серпня 1943-го року “*під Харковом у воєнній обстановці проект та думки правописної комісії, що прибула туди в повному складі, були викладені в присутності: Голови Верховної Ради Народних Комісарів УРСР тов. М.С.Хрущова, Голови Президії Верховної Ради тов.М.С.Гречухи, Секретаря ЦК КП(б)У тов. Д.С.Коротченка, Заступника Голови Ради Народних Комісарів УРСР тов. В.Ф.Страченка і Секретаря ЦК КП(б)У по пропаганді тов. К.З.Литвина. Проект в основному було схвалено, і затвердження його доручено Народному Комісарові Освіти УРСР тов. П.Г.Тичині*”.

І продовження цитати з передмови до “нового” правопису з 1946-го року:

“8-го травня 1945-го року Рада Народних Комісарів УРСР постановила: “З метою врегулювання українського правопису відповідно до зрослих вимог культури, науки і мовної практики (! О.М.) населення України проект українського правопису, розроблений Інститутом мовознавства Академії наук Української РСР під керівництвом дійсного члена Академії наук УРСР тов. Л.А.Булаховського і затверджений Народним Комісаром Освіти УРСР тов. Тичиною, схвалити”.

Дуже характерні в цьому всьому факти, що перша нарада відбулася вже тоді, коли успіх у війні з німцями був очевидний, а схвалення правопису “співпало” саме з днем капітуляції Німеччини. Отож, усі знали, “на чому стоять”, і влада більше не потребувала з українцями панькатися, а, навпаки, лише нагадала їм, що її мовна політика йтиме далі тією самою дорогою.

І однак не може проминути уваги той капітальний факт, що і влада, і правописна комісія далі боялися вже погромленого, знищеного і викоріненого “українського буржуазного націоналізму”. Страх Народного Комісара Освіти П.Г.Тичини був обґрунтований: він сам ще в 1933-му році разом з М.Рильським, В.Сосюрою, М.Бажаном та ще десятками інших поетів пройшов належну “профілактичну обробку” в холодно-горській тюрмі в Харкові, так що покинув свої “Соняшні Клярнети” і, ридуючи, заспівав пісні на честь компартії. Найжалюгідніше — смішно виглядала “влада”. Уявіть собі, що в столиці Канади збирається повністю парламент і сенат з представниками керівників усіх трьох партій, щоб розглянути й ухвалити якісь правописні зміни французької мови у Квебеку? Воно ніби й смішно, але насправді зраджує страх Москви перед загрозою ОПОРУ УКРАЇНИ ПЕРЕД РУСИФІКАЦІЄЮ — загрозою, яку, на жаль, наші братчики-малороси цілком легковажать: “овоч” чи “фрукт”, “обстановка” чи “умовини”, “кафедра” чи “катедра” — “какая різниця”!

Що ж особливе схвалив новий правопис? Розглянемо з нього тільки три пункти:

1. Подбати в першу чергу про врегулювання чинного правопису (?), без поважних підстав не відходячи від того, що вже усталилось (Sic! О.М.), отже, не примушуючи культурну масу країни переучуватись...

2. Зберегти народні засади правопису — його близькість до мови широких мас.

4. У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописом братніх народів Радянського Союзу, **ОСОБЛИВО — РОСІЙСЬКОГО** (підкреслення моє — О.М.), орієнтуючись на останній проект Державної комісії.

Отже, протягом тринадцяти років шляхом насильства “устелялося” певні правописні й ортоепічні закони, до яких люди хоч-не-хоч уже звикли, тому **НЕ ТРЕБА ПРИМУШУВАТИ ЇХ ПЕРЕУЧУВТИСЬ**.

Другий пункт є типовим клясовим підходом до мовної проблеми: нема нації, нема говірок, нема полтавчан, гуцулів, поліщуків, лемків, слобожан і т.д. — є лишень якісь безобличні “широкі маси” (вже очищені від ворогів народу), до мови яких “треба зберегти засади правопису”.

До четвертого пункту коментарі зайві. Хотілося б лишень висловити жаль, що, не знаючи ані банкірської, ані бурятської, ані тунгуської, ані яких десятків інших урало-алтайських і тюрко-татарських “братніх мов”, не можемо зміркувати, наскільки були б успішними старання Державної комісії, впровадити скрізь однакові правила пунктуації чи написання слів з великої або з малої літери. Але знаємо напевно, що втнути таку штуку з європейськими мовами було б таки досить важко. Напевно тому, що ті народи не входили до складу СРСР ані до теперішнього СНД...

Цей самий правопис було перевидано ще раз в 1960-му році й у передмові до нього похвалено попереднє видання з таким “але”: *“Од-нак від часу попереднього видання “Українського правопису” у ряді правописних моментів, СПІЛЬНИХ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ Й РОСІЙСЬКОЇ МОВ, ВИНИКЛА Певна НЕУЗГОДЖЕНІСТЬ, ЯКУ ТЕПЕР, ПІСЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ “ПРАВИЛ РУССКОЙ ОРФОГРАФИИ И ПУНКТУАЦИИ”, МОЖНА УСУНУТИ. ТАКОЖ ВИЯВИЛОСЬ, ЩО ОКРЕМІ ПРАВИЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ ПОТРЕБУЮТЬ УТОЧНЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ”* (підкреслення моє — О.М.).

Кожному, хто вміє читати, зайвим буде пояснювати, що справжньою метою цієї клоvnади був зовсім не правопис а передмови до нього, в яких виразно повторювалося українцям, якою саме їхня українська мова має бути. Народ, не маючи змоги протестувати, мовчки терпів і а наступних поколіннях звивав.

Увесь народ? Ні. Завжди і скрізь, навіть серед найбільше поневолених і серед найбільше упосліджених, неодмінно знаходяться винятки з власними поглядами й непідкореною думкою. До таких найбільше яскравих прикладів можна зарахувати вдумливого психолога нашої доби — Євгена Сверстюка, який на “сорочці” своєї збірки “Блудні Сини України” написав таке: *“Це перша (коли не рахувати передруків) у сучасній Україні книжка, яка засвідчує повернення до давнього “харківського” правопису, вживаного лишень в закордонних виданнях. Автор виходить з переконання що повернення до нормальних понять і до української традиції диктує нам також і повернення до українського правопису ще до його спотворень, продиктованих політичною кон’юктурою однобічного “зближення братніх мов”. Хай цей перший крок прихильний читач прийме без зайвої полеміки, навіть коли він не скрізь певний Але хтось же повинен зробити перший крок”*.

Книжку видано в 1993-му році, себто, в тому самому, коли виходив, а чи й вийшов, новий правопис і коли в згаданому на самому початку торонтонському українському тижневику друкувалася у відділі листування відповідь редакції невдоволеному правописом читачеві. Вернемося ще раз до неї, бо вона вже кілька разів набувала актуальності сьогодення. Закінчуємо цитування: *“Тож наберімся терпіння (треба б у даному випадку “терпеливості” — О.М.) і почекаємо прояснення ситуації в самій Україні, де Українська Академія наук і її інститут мовознавства розробляють єдину сучасну граматику української мови. А поки (мабуть, краще “покищо” — О.М.) не зайве прислухатися до кийвського професора Ірини Коропенко, яка веде нашу рубрику “Мова калинова”, перебуваючи у Канаді на запрошення уні-*

верситету Торонто. Остання порада випала вкрай нещасливо, в чому незабаром переконалася й сама редакція “України і Світу”.

Звичайно, було б дуже наївно сподіватися, що найновіший український правопис воскресить у всій величї й славі потоптаний Харківський ще й з необхідними доповненнями і поправками. Знаємо матеріально-побутові обставини, знаємо політичну ситуацію — нічого не сприяє радикальним змінам у такій драстичній справі. Але все ж, для чого було висувати на почесне місце неоправданий АЛФАВІТ, поруч уживаючи зовсім українське АБЕТКА? Слово має три корені походження з перших двох літер: від грецького — альфа-бета (часом казали альфа-віта) — АЛЪФАБЕТ, церковнослов'янського аз-буки — АЗБУКА, і від нашого — а-бе — АБЕТКА. То чому АЛФАВІТ з твердим Л, коли навіть у словниках підбільшовицького видання назва цієї літери пишеться м'яко: АЛФА? Чому? Та тому, що по-російському пишеться АЛФАВІТ — ось і все! А як же з нашим власним мовним фондом?

Правописна комісія була численна, і напевно спроможна розглянути наші правописні проблеми у всіх профілях. Але чи були запрошені до співпраці представники хоч би двох найвизначніших діяспорних наукових установ як НТШ з осідком у Франції і ВУАН з осідком у ЗДА? Адже за час свого існуванні вони виконали величезну роботу і практично довели, що могли би бути гордістю в науковому світі кожної високоцивілізованої держави. Більше того, всі наші наукові установи своїми поважними публікаціями українською і мовами держав поселення, викладами, доповідями тощо тримати Москву у свого роду дефензиві, змушуючи її давати більше прав і для сколонізованих нею народів, зокрема Україні. Якби не наші діяспорні наукові установи, Україна напевно ніколи б не мала ані Української енциклопедії, ані словників, ані інших публікацій, що їх видавали з наказу, чи там дозволу, Москви, яка примушена була йти на поступки для замилування світові очей Тому справді шкода, що наші науковці з “двох світів” не засіли за спільним столом бодай для обміну думок у такій важливій справі, бо Харківський правопис, безсумнівно, вже вимагає доповнень і деяких поправок. Може, якогось спільного рішення і не винесли б, але зробили б бодай перами крок у тому напрямку, а в кожному разі не допустили б до досить характерного ляпсусу, що вискочив у самій передмові. Критикуючи комісію Харківського правопису за її “компромісові” намагання поєднати східноукраїнські мовні традиції зі західними, комісія новою правопису з 1993-го року пише: *“Шкода, що не всі члени правописної комісії прислухалися до думки проф. Огієнка: «Наша літературна традиція по пам'ятках починається з XI-го віку, — і в цих старих наших пам'ятках переховується й певна відповідь, в якій саме формі вживати нам чужих слів. Скажімо, коли ми споконвіку все писали Америкі, Ірина, ефир, то яка ж рація міняти ці споконвічні свої форми на латинсько-польські Амброзій, Ірена, етер? Коли ми ще з початку своєї літературної мови чужі звуки G, I, I все передавали через Г, Л, И й писали ГИГАНТ, МИТРОПОЛИТ, ПЛАТОН, то чому я тепер повинен махнути на все те рукою й писати та вимовляти ГІГАНТ, МИТРОПОЛІТ, ПЛЯТОН?»”.*

Ми не знаємо, чи згадані члени комісії прислухалися до тодішнього професора І.Огієнка, а чи мали й свою власну думку, але дивуємося, що ніхто з усіх понад сорок членів найновішої комісії найновішого правопису не потрудився заглянути у побудований на Харківському правописі словник Г.Голоскевича і побачити, що там нема ніякого ГІГАНТА, ані МІТРОПОЛІТА, ані ПЛЯТОНА, ані ІРЕНИ. Правда є ЕТЕР замість ЕФИРУ, але ж чи не більша половина України фонемі Ф не мала взагалі? Це в західній частині України казали “фіст”, “фіртка”, “филя” (замість хвіст, хвіртка, хвиля), але на східних землях навіть запозичені слова в літературній мові набули української форми звучання, або, принаймні, подвійної: картопля чи картохля, сап’ян, Скитія, капган, кохта, кахлі, проскура — місто Проскурів — (сучасне Хмельницький) і село Проскурівка, фура — хура, футро — хутро, фасоля — квасоля. А в розмовній мові, то такі кожне “ф” у запозичених словах (і лишень у запозичених, оскільки у своїх його не було) майже завжди вимовлялося як “хв”: “охвіцер”, “бухвет”, “кухвайка” і навіть по досі — “мікрохвон”. Тож утвердивши правописом Ф у запозичених словах перед голосівками, ми б у вимові мали ЕХ-ВІР, КАХВЕДРА, АХВІНИ, МАРАХВОН, як порівняно недавно ще мали ХВІЛОСОХВІЮ (вірте — не вірте — “хват”!). А з власними хресними іменами, прийнятими разом з християнством з Греції, справа виглядає ще більше курйозно. Найвизначнішим нашим святим — основоположником християнства на Русі уважаємо князя по його поганському імені — Володимира. Свята княгиня Ольга була Ольгою, доки не охристілася і не стала Еленою чи, вірніше, Геленою, але і в літературній і в народній мові є зукраїнізована Олена. Ще цікавіша справа з Іриною — Іреною. Г.Голоскевич подає варіант Ірина — Орина. На Білоцерківщині є ще один варіант — Ярина, на Чернігівщині — Оришка. І це не зневажлива фірма, а звичайна, як Іван чи Марія. Взагалі наші пращури проявили далеко більше стійкості у зберіганні традиційності рідної мови, ніж сучасне “передове” покоління. Вже хоч яка була істотна справа власних назвиськ, давні русичі, змушені приймати разом з новою вірою чужі імена, “перехришували” грецьких святих на свій народний лад, зокрема безоглядно викидаючи “ф”: Афанасій став Опанасом чи й попросу Панасом, Феодосій — Хтодосем, Пелагія — Палажкою, Параскевія — Параскою, Євгенія — Ївгою, Феодор — Хведором, Февронія — Хіврею, Феодосія — Хвесьюкою, Євфимію — Химою, Мефодій — Кяхюддем, Асіафії — Остапом, Тимофій — Тимошем, Нікіфор — Нечипором, Єфрем — Охрімом, Філіпій — Пилипом, Агафія — Гапкою, Ксенія — Оксаною, Февронія — Хіврею і т.д. і т.д. І цілі покоління так і вмирили, не знаючи толком, якому святому вони своїм християнським іменем зобов’язані. Але для московської мовної політики це було дуже зручним аргументом у визначенні правописних законів для України: *“Не смійте нічого справляти на свій лад! Нікаково українською язика нет!”*. І якраз така думка приходиться в голову, коли читаєш вступ до найновішого (покищо) українською правопису. Правда, дещо в ньому зроблено й позитивне. От хоч би “віддано назад” пару десятків “г”,

напевно, не без того, щоб не було і якихось інших слухних змін, про які, не маючи правопису під руками (і дістати ніде не можна), важко міркувати. А втім — це справа науковців. Та все ж і не-науковцеві правопис чужих слів, хоч би й у самій передмові, таке малоросійщиною. Наприклад, невже ми аж такі телепні, щоб не могли засвоїти, в яких запозичених словах пишеться *V*, а в яких “*r*”? І як наслідок такої безграмотності маємо скандальний випадок на найвищому дипломатичному рівні. Та й взагалі оця відверта тенденція спрощення нашої мови, насильне випростовування гнучкості її стилістики, намагання спримітизувати, засмітити непотрібними запозиченнями і якимись калікуватими новотворами справляють враження, що ми, збагативши нашу технічну й наукову термінологію, одночасно відкотилися назад на ціле століття у нашій мовній культурі. Відкотилися, бо не пішли вперед.

Щодо найновішого правопису. Нема сумніву, що в “Орфографічній” комісії брали участь мовознавці, вповні відповідаючі важливості свого призначення. Віримо глибоко й твердо у живучість нашої науково-мовної засадничості. Але переконаємося, що, на жаль, довговічна колонізаційна політика своє жниво збирає навіть у наукових святинях. Сумно бо стрічати на вигнанні, наприклад, професорів “кафедри української мови Київського університету ім. Т.Шевченка”, які родіють українською мовою на рівні пересічного учня неповної середньої школи, безсилі здобутися на якусь нову тезу, а тим більше обґрунтувати її. Був і такий випадок на телевізійній програмі, що на питання про архаїзми у творчості Т.Шевченка ми почули приголомшуючу відповідь від “професора київського університету”: “ПАНЩИНА”. Мовляв, панщина вже більше не існує, то й назва її стала архаїзмом. Було б негідно обвинувачувати таких професорів чи й університет, який тримає їх на професорських посадах — обвинувачувати треба цілу систему, що навмисно зводила українські наукові заклади до такого низького рівня, зокрема у галузях гуманітарних наук. І чи буде великим гріхом спитати: а скільки ж у тій найновішій правописній комісії було справжніх науковців, а скільки “професорів кафедри української мови”? Скільки членів стояло на засадах пізніших правописів, а скільки було за повернення до Харківського? Чи Євген Сверстюк не мав жадного однодумця? Таки нікогосінького? І, врешті, чи найновіша правописна комісія працювала в демократичних обставинах, чи під Дамоклевим мечем “органів управління”? А, виразніше сказавши, чи не було серед комісії й таких, які, тримаючись за полу старої номенклатури, в засаді були проти всяких українських правописів? Хай це питання не буде образою, бо воно логічно напрошується, зокрема після того, як через два роки після виходу правопису пролунав розпучливий Маніфест української інтелігенції (а слово “інтелігенція” через “*r*” таки звучить дуже не-інтелігентно), під яким знаходимо також підписи чотирьох членів правописної комісії.

Власне, в самому Маніфесті для людей, що слідкують за подіями в Україні, нічого несподівано-нового не було. Але несподіваною була пекуча бурхливість обурення, гніву й нещадних обвинувачень проти уряду. В Маніфесті читаємо: “Сьогодні вже не тільки за межа-

ми України, а й самій Україні поновився кількасотлітній стратегічний курс “Україна без українців”, курс на знищення української нації під прикриттям “загальнодемократичної”, “загальнослов’янської”, загальноправославної демагогії, що завжди слугувала нашим гнобителем”, і далі: “Руйнації зазнає фундаментальна наука. Фактично знищується Національна Академія наук, що дала світові таких видатних учених як Вернадський, Грушевський, Палладій, Патон, Глушков та інші. На межі фізичного виживання перебувають науковці, вчителі, лікарі, культосвітні працівники. Все це дає підстави зробити висновок: національна мова й культура дратують органи управління як у столиці, так і в областях, їм чиниться активний опір, вони переслідуються. Створюється абсурдна ситуація. Наш народ упродовж століть всупереч заборонам і цькуванню, оберігав і викохував рідну мову, і зараз, у самостійній державі, йому доводиться боронитися за її порятунок”.

Підсумовуючи це все, поставмо перед собою питання: **ЧИ МИ МОЖЕМО СПРИЙНЯТИ ОСТАННІЙ ПРАВОПИС, ВИДАНИЙ ВЖЕ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ У 1993-МУ РОЦІ, ЗАКОННИМ?** А друге питання: **ЧИ НАУКОВА УСТАНОВА ПРИ ОТГІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МАЄ БУТИ КАТЕДРОЮ ЧИ КАФЕДРОЮ?**

На кінець трохи моралі.

З давньої давнини всім народам знаний культ мертвих, зокрема предків. Скрізь кладовища вважаються священними місцями, а могили шанується далеко більше, ніж живих. Пізніше виник обряд поклоніння символічним могилам Незнаного Вояка. У нас на Україні козацьким могилами поклонялися цілими століттями, хоч уже частенько ці могили від давності осідали і поростали деревами. Цих могил по нашій землі розкидано сотнями, а в кожній з них спочивають сотні героїв, що поклали життя за якусь справу. Та далеко більше могил у нас поза Рідною Землею — по холодній сибірській тундрі, поза Уралом, на Камчатці, Сахаліні і ще десь, і ще десь... Ми не знаємо, де ті могили, і ніколи не дізнаємось. І ніхто до них ніколи не прийде, не помолиться над ними, не покладе польової квіточки. Ані не вбираємо ми символічних могил Незнаних Мучеників. То, може, бодай будьмо настільки гідні, щоб не зневажати їхньої пам’яті, кидаючи під ноги ті осяги для добра народу, за які вони заплатили життям. Маймо сором!

The author supports Kharkiv Orthography of 1929 and criticizes the compilers of the Ukrainian orthography of 1993 (the article was written in 1996 and is interesting for consideration of contemporary linguistic ideas about the Ukrainian orthography), who rejected it referring to Ivan Ohienko.

Key words and word combinations: commission in orthography, Ukrainianization, national identity of language, Russification.

Отримано: 06.07.1996 р.

Степан Демчук

Літератор, м. Ольштин (Польща)

ІВАН ОГІЄНКО ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС 1929 р.¹

У статті, посилаючись на Івана Огієнка, автор розмірковує про вживання «ґ» та м'якого «л» в українському правописі.

Ключові слова та словосполучення: харківський правопис 1929 р., східноукраїнська вимова, псевдореформатори, псевдоукраїнізація.

Пишучи про компромісний правопис 1929 р., митрополит Іларіон (тобто проф. Іван Огієнко) відзначив:

“Але ця харківська Правописна конференція 1929 р. переступила своє завдання: їй доручено було покласти в основу своєї праці академічний правопис, а конференція з багатьох правилах, а головню в правопису чужих слів, відступила від нього: наприклад, конференція прийняла — як компроміс для Галичини — тяжкі й поплутані правила писання г і ґ та л і ль, тоді як Академія наук постановила була писати тільки г і л.

Як і треба було чекати, проти нового правопису зараз таки пішли протести, може й нацьковані, а головне — виступило українське організоване вчительство, заявляючи, що таких поплутаних правил писання чужоземних слів вони в школі при найбільшій своїй охоті не зможуть, запровадити. Наприклад, було постановлено писати г, л головню в словах грецького, а ґ, ль — у словах латинського походження, але велика більшість громадянства, коли не казати, сильніш, цих мов не знає. Як же тоді їй виплутатися було з такого правопису? Як навчати дітей у школі? І це була прикра правда (...).

Школа чекати не могла, і О.Ізюмов від імені вчительства ще року 1931-го випустив свого правописного словника, опертого на східноукраїнській традиційній вимові в першій системі Академії наук. І таким чином в Україні фактично постало два правописи: урядовий і вчительський, що різнилися писанням чужих слів. І Академія наук змушена була латати харківську постанову, і аж 1933-го року в нових своїх правилах викинула харківські постанови про ґ та ль і вернулась до попередньої своєї постанови — у чужих словах писати головню г і л” [1, с.241].

Тож, щоб знову не наварити собі такої каші, визнаймо безглузди марення про так зване повернення втраченого, тобто повну “реабілітацію” ґ і м'якого л. Тим більше, що вже й у Галичині мало хто нині геґекає, лялякає, люлюкає, й лелєкає, бо внаслідок запровадження єдиного загальноукраїнського правопису й тут уже непогано засвоєно нашу традиційну східноукраїнську вимову. Заступати ж її колишніми галицькими (а тепер діаспорними) формами сьогодні

¹ Стаття була задумана як додаток до статті автора “Пора вже вдосконалити український правопис”, уміщеної в журналі “Сучасність” (1996. — №11), але у свій час не була надрукована.

аж ніяк не годиться, оскільки вони (напр.: агент, багнет, Вашингтон, гарнізон, гвардія, граната, ґрунт, делегат, деґрадація, енерґетика, інтеліґент, колеґа, конґрес, легенда, мітінґ, неґативний, організація, регіональний тощо) нагадують польські (агент, багнет, Вашингтон, гарнізон, гвардія, гранат, ґрунт, делегат, деґрадація, енерґетика, інтеліґент, колеґа, конґрес, легенда, мітінґ, неґативни, організація, регіональни) та — російські відповідники (агент, Вашингтон, гарнізон, гвардія, граната, ґрунт, делегат, деґрадація, енерґетіка, інтелліґент, каллеґа, канґресс, легенда, мітінґ, неґативний, арганізація, регіональний). Одне слово, від інтеліґента, колеґи й агента вже, звісно, недалеко (зокрема на Східній Україні) до інтеліґента, колеґи й агента.

Отже, нема за чим тужити, бо пропоноване “реформування” нашого правописного кодексу сприяє уподібнюванню сучасної української літературної мови до російської й польської мов і, таким чином, її каліченню, знекровлюванню та асиміляції. Цьому, безперечно, зможемо успішно запобігти, якщо, між іншим, не піддамося тисковій псевдореформаторів і далі будемо писати й говорити по-теперішньому: агент, багнет, Вашингтон, гарнізон, гвардія, граната, ґрунт, делегат, деґрадація, енерґетика, інтеліґент, колеґа, конґрес, легенда, мітінґ, неґативний, організація, регіональний тощо. Так бо краще, милозвучніше й, головне, згідно з давньою гарною традицією нашого, героїчного народу, а то й порадами, Івана Огієнка, котрий цілком слушно вважав, що *“окремішності рідної мови мусимо збільшувати, а не кидати її те, що маємо”* [2, с.68].

Тому-то й наші завзяті діаспорні і й місцеві прихильники надмірного геґекання повинні врешті все це збагнути, узяти до уваги й раз назавжди закинути свою вимогу щодо узаконення цього ж геґекання в “Українському правописі”. Воно ж бо — це не що інше, як псевдоукраїнізація, яка кінець кінцем призведе до ще більшої русифікації нашого багатостраждального народу (значну частину його синів і дочок заражено аканням, щьоканням, чьомуканням, щяканням і лелеканням, а нині декому заманулося ще й покарати їх неприродним для них російським геґеканням). І то вже в самостійній Україні, до того ж добровільно, бо вже без жодних указів царських і радянських сатрапів. Ну, а бездумно готуватися на заріз личить тільки дурним телятам, а не нашому мужньому козацькому родові, котрий після довголітньої неволі розправляє крила, намагаючись твердо стати на ногах, щоб не зникнути дурно з лиця землі.

Тож дозволюмо своєму народові спокійно й упевнено, без морочення й збивання з пантелику, усебічно (а отже, і національно!) зростати, мужніти й процвітати на славу нашій Неньці-Україні.

Список використаних джерел:

1. *Огієнко Іван*. Історія української літературної мови. — К.: Либідь, 1990. — 294 с.
2. *Огієнко Іван*. Про українські приголосні // Мовознавство. — 1990. — №1. — С.67-70.

The author refers to Ivan Ohienko and considers the use of «ґ» and palatal «л» in Ukrainian orthography.

Key words and word combinations: Kharkiv Orthography of 1929, Eastern Ukrainian pronunciation, pseudo-reformists, pseudo-Ukrainization.

Отримано: 19.02.1997 р.

УДК 811.161.2(092)

Сергій Лашенко

Мовознавець, Київська область

І ВСЕ-ТАКИ І.ОГІЄНКО БУВ ПРАВИЙ...

У статті автор солідаризується з польським дослідником С.Демчуком, виступає проти надмірного вживання букви г в українському правописі, посилаючись при цьому на авторитет Івана Огієнка.

Ключові словосполучення: єдина мова, національна школа, авторитет Івана Огієнка.

Рідко коли, надібавши в газеті роздуми того чи іншого автора на тему, що тебе хвилює, погоджуєшся абсолютно з усім. Однак стаття Степана Демчика “Задля ясности” (щодо вживання літери “г”), надрукована в “Українському слові” за 11.07.96,¹ — якраз саме той випадок.

Автор настільки тактовно і делікатно роз’яснює шкідливість надмірного захоплення дзвінкого “г”, що йому хочеться по-дружньому потиснути руку. Особливо враховуючи ту обставину, що сам він з Ольштина (Польща), а українські проблеми розуміє значно краще, ніж Василь Гранас-Ониськів зі Львівщини, який його критикує.

Спробую висвітлити цю проблему з точки зору “східняка”, що вболіває за долю рідної мови.

...Колись, на Установчій конференції Товариства української мови, я був здивований тим, що група галичан збирала підписи з приводу реабілітації “дзвінкого г”.

“Невже немає важливіших проблем?” — подумалося тоді. Адже перемога фрикативного “г” це чи не єдина мовна перемога східних українців у нерівному двобої з російською, якою вони справедливо можуть пишатися.

Автор цієї статті радіє (і я розділяю його почуття!) з приводу того, що на Дону, Кубані, Ставропіллі — скрізь, де переважали українці, наше “г” перемогло російське “г”, і його там вживають навіть росіяни.

Більше перемог у нас не було, це єдина. В усьому ж іншому українська мова поступово відступала під натиском російської...

То невже тепер, на догоду деяким недалекоглядним галичанам, ми повинні закласти фундамент для остаточної русифікації Східної України та виценазваних регіонів?

Адже поки що, не дивлячись на зростання кількості українських шкіл і класів, непомітно, щоб населення Сходу почало частіше вжи-

¹ Стаття С.Демчука була реакцією на критичну статтю львів’янина В.Гранаса-Ониськіва “Роздуми про мову. Чи слухні?” (газ. “Укр. слово”, Польща. — 1996. — Ч.50).

вати українську мову (написано 1997 р. — *Ред.*) Часом фрикативне “г” є чи не єдиною ознакою, за якою можна ідентифікувати українця.

Нагадаю, що литовський мовознавець Казімерас Буга ще у минулому столітті висловлював занепокоєння з приводу того, що литовці, під впливом російської мови, навчилися вимовляти звук “х” (до цього вони вживали “к”, — “корошо”, “кор”, а не “хорошо”, “хор”). “Ще один рубіж асиміляції пройдено...”, — з сумом констатував тоді литовський патріот.

Литовська мова все-таки вистояла, а ось українська знаходиться в значно тяжчому стані...

Тому я, з одного боку, є палким прихильником наявності цієї літери в нашому алфавіті, з іншого — вважаю, що вживати її треба згідно із словником Грінченка, а не так, як це роблять деякі наші газети.

Чи варто, наприклад, писати Горбачов, коли ні сам носій цього прізвища, ні сорок мільйонів українців так не вимовляють?

А Гамсахурдія? Українці на Сході так не говорять. Якщо ж ставити за мету якомога більш точне відтворення грузинської вимови, то тоді треба писати не “Гамсахурдія”, а “Гамсахурдіа”.

Інколи зустрічаємо вираз “литовський князь Гедимін”. Українською природніше сказати “Гедимін”; якщо ж відтворювати саме литовську вимову, то треба писати “Гедімінас”, або ще краще: “Гядімінас”. Всі літери, щоб правильно передати звучання цього литовського імені, в нашому алфавіті є. Тож треба просто самим розібратися, чого ми хочемо — зберігати рідну мову, вірно відтворювати іноземні слова, чи просто міняти нашу солов’їну мову на угоду росіянам чи полякам?

Те, що під впливом польської, галичани почали “гекати”, а східні українці вистояли, витримали натиск російської, аж ніяк не означає, що галичани гірше боронили мову.

Програли тут, зате виграли багато в чому іншому.

Але тепер, коли ми маємо єдину мову, вдосконалення її має бути дуже виваженим, обережним. Регіональні амбіції недопустимі! І вдосконалювати її, треба на мій погляд, керуватись такими положеннями:

1. Українська мова, по можливості, не повинна наближатися, ні до російської, ні до польської (себто до своїх історичних “могилицьників”).
2. Вибираючи між окремими варіантами написання (і вимови), треба враховувати — для якої частини населення те чи інше нововведення буде прийнятним.

Виходячи з цих двох положень, до вживання дзвінкого “г” треба підходити обережніше.

З наших сусідів “гекають” лише білоруси (а з боку білоруської мови нам нічого не загрожує); усі східні українці, волиняни, буковинці також вживають фрикативне “г”.

“Гекання” притаманне росіянам, полякам, частині галичан (більшість від нього вже відвикла), а до деякої міри ще й закарпатці. Тож чи варто “Гекання” поширювати на всю Україну? Що це нам дасть?

Тут можливі два варіанти:

1. Східна Україна буде і надалі “бойкотувати” цей звук, оскільки він не властивий цьому регіонові. Тим більше, що цей “бойкот” може бути очолений свідомими українцями, які не потерплять у себе дома ні російських впливів, ні шкідливих (тобто русифікуючих) галицьких (корисні галицькі охоче сприймуть!)

2. Якщо під впливом навчання в школі, юні східняки цей звук все-таки засвоять, то ще не відомо чи не витіснить він фрикативне “г”. Адже українська мова на Сході “хворіє”, і як будуть іти тут мовні процеси — передбачити важко. Аж ніяк не виключений варіант “ірландизації” мови; тобто населення, навіть вивчаючи українську в школі, буде залишатися російськомовним. Тож і вийде, що національна школа, впроваджуючи дзвінке “г”, тільки сприятиме змосковщенню.

І якщо галичани (а саме вони найохочіше беруть на себе місію “очищення рідної мови від русизмів”) хочуть прислужитися українській справі, то почати найкраще з того, що схвально буде сприйнято і “східняками”.

Наприклад, повернутися до українського варіанту написання таких слів як “Йосиф” (Сліпий), “Андрей” (Шпентицький) або ж “святий Миколай”. Наддніпрянці, попри завдану русифікацією шкоду, все-таки пишуть: “Йосип”, “Андрій” і тепер, при потребі, без будь-яких зусиль звикнуть до написання “святий Микола”.

А ось вживання у родовому відмінку: “вічності”, “смерти”, “крови” — скоріше за все не сприймуть ніколи. Навпаки, спроби запровадження у мову саме цього варіанту, лише зміцнять позиції російської мови. Чому?

Та тому, що вибираючи між “звичною українською” і “звичайною російською” українці ще можуть віддати перевагу першому варіанту. Але коли доведеться вибирати між “вдосконаленою” (тобто спотвореною до невпізнання) українською і звичною російською, то яким буде цей вибір, — вже тепер можна точно спрогнозувати...

Захищаючи польського українця Степана Демчука від “нищівної критики” В.Гранаса-Ониськіва, я попутно зазначу, що вирази останнього: “пописуватися українською мовою”, або: “не слід покликуватися на І.Огієнка, який у дитинстві і в молодості напевно не користувався українською мовою” з точки зору українця є настільки неграмотними, що викликають лише посмішку.

Як і те, що автор цих виразів ставить під сумнів авторитет І.Огієнка.

The author shares the opinion of polish scholar S.Demchuk and opposes excessive use of letter «r» in Ukrainian orthography. He refers to Ivan Ohienko here.

Key words and word combinations: the only language, national school, Ivan Ohienko's authority.

Отримано: 19.02.1997 р.

М.С.Поліщук

Краєзнавець, м. Брусилів

“...ЦЯ МОВА ПОЕТИЧНА, МУЗИКАЛЬНА, МАЛЬОВНИЧА”

У статті йдеться про утиски української мови в часи Російської імперії та в радянський період і захист її діячами культури.

Ключові слова: українська мова, заборонні акти, утиски, переслідування української мови, освіта, школа, державність української мови.

1834 року з'явилась стаття І.І.Срезневського під назвою “Погляд на пам'ятники української народної словесності. Лист до професора І.М.Снегирьова”, в якій автор дав високу оцінку українській мові: *“...українська мова, чи, як декому хочеться називати малоруська, є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською, щодо мальовничості, перед сербською, щодо приємності, що це мова, будучи ще не обробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості й багатства синтаксичного — це мова поетична, музикальна, мальовнича”* [1, с.134].

Отже, Срезневський, визначний учений-філолог, славіст, академік Петербурзької Академії наук у цій та інших працях твердив, що українська мова — самостійна мова, а не діалект (під кінець життя погляди Срезневського значно змінилися: українську мову він став вважати за наріччя російської [2, с.31].

Та й не тільки Срезневський схвально відгукнувся про українську мову. Високу оцінку їй дали й наші представники філологічної науки. Я.Ф.Головацький, член “Руської трійці”, професор кафедри української мови і літератури Львівського університету, який захищав самобутність і окремішність української мови, вказував, що І.Бандтке називав українську мову найчарівнішою із слов'янських мов; О.Бодянский вихваляв поетичність і музикальність української мови і ставив її поряд з грецькою та італійською. Найчарівнішою серед російських мов вважав українську мову А.Міцкевич. А ось Коубек і Мацевський визнавали українську мову кращою за чеську. Інший знавець мов — Раковецький — досить жалкував з приводу того, що українська мова не стала панівною у всій Росії. В.Даль визнавав першість української мови перед великоруською народною і книжною мовою [3, с.327].

Проте зовсім інший погляд на українську мову існував серед реакційних кіл російського суспільства. Так, наприклад, редактор газети “Московские ведомости” М.Катков, виступив зі статтею, в якій доводив, що *“Україна ніколи не мала окремої історії, ніколи не була окремою державою, український народ є чистий російський народ...”* І далі Катков твердив, що малоросійської мови ніколи не було і, незважаючи на всі зусилля українофілів, до цього часу не існує. Він посмів

заявити: *“Нема нічого згубніше, як систематичними зусиллями піднімати місцеве нареччя на ступінь мови, засновувати для нього школи, створювати для нього літературу”* [4].

Образливі для українського народу заяви реакціонерів відбувалися в той час, коли далеко за межами України лунала слава народної творчості, коли у 1798 р. була видана “Енеїда”, а в 1840 р. вийшов у світ “Кобзар” Т.Г.Шевченка.

Російське самодержавство, однак, підтримало виступ Каткова і з новою силою розпочало наступ на українську мову, освіту, науку, культуру. Міністр внутрішніх справ П.Валуєв 18 липня 1863 р. видав циркуляр, за яким заборонялося друкування українських книг *“як духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу”*. П.Валуєв цинічно заявив, що *“никакого малоросійського язика не было, нет и быть не может”* [5, арк.1-2].

У наступні роки продовжувалися утиски всього українського. 18 травня 1876 р. цар Олександр II видав Емський указ, за яким заборонялося ввезення в межі Російської імперії українських книг з-за кордону, видання творів і перекладів українською мовою, проведення на цій мові вистав і художніх читань, а також друкування текстів до музичних творів композиторів. 16 жовтня 1881 р. царські власті опублікували черговий циркуляр, що забороняв влаштування українського театру і формування труп для виконання п'єс і сцен українською мовою [6, арк. 7, 85-86]. Через деякий час, у 1892 р., власті заборонили робити переклади з російської мови на українську, а наступного 1893 р. забороні були піддані українські дитячі читанки. Знову, повторно, в 1894 р. було видано заборонний акт про недопущення ввезення з-за кордону українських книг у межі Російської імперії.

Отже, ще з більшою силою, ніж раніше, було закручено маховик зрощення українського народу. Жорстока русифікація знизила сферу застосування української мови в Україні. Скориставшись Переяславською угодою 1654 р., царизм почав розцінювати Україну як свою провінцію. Московська держава розпочала поступово робити спробу на ліквідацію української державності. Царизм добре розумів, що, знищивши історію, мову і культурні надбання народу, буде знищений і сам народ. Тому вже в 1690 р. Собор російської православної церкви засудив книги київських учених П.Могили, С.Полоцького, Л.Барановича і наклав на них прокляття та анафему. 5 жовтня 1720 р. цар Петро своїм указом заборонив друкувати українські книги. А пізніше цариця Анна Іоанівна наказувала своїм сатрапам в Україні *“науки вводити на собственном российском языке... а беспокойных и вражды творящих учителей и учеников унимать и смирать”*. У 1769 р. було заборонено друкувати, використовувати українського “Букваря”. Викладання навчальних предметів у Києво-Могилянській академії з 1784 р. стало вестись виключно російською мовою. За наказом київського митрополита богослужіння в церквах проводили з 1786 р. лише російською мовою. Цією ж мовою в Україні священники читали в школах молитви, викладали закон Божий.

Українська мова була вигнана з урядових установ, вона була цілком заборонена в школі. Як навчальні предмети українська мова і літератури не вивчались ні в початковій, ні в середній, ні у вищій школі. Також було заборонено викладання в школі історії України та географії України, народознавства і навіть української пісні. Спілкування вчителів з учнями велося російською мовою. За діяльністю учителів пильно стежили шкільні інспектори. Тих учителів, які не дотримувалися вказівок вищого начальства, запідозрювали в неблагонадійності і відстороняли від педагогічної праці або ж переводили до навчальних закладів російських губерній. Так, наприклад, сталося з викладачем російської мови і літератури Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії Т.Беленським. Його запідозрили в неблагонадійності, в українофільстві. Директор гімназії “обгрунтовував” неблагонадійність Беленського тим, що він *“говорить з малоросійським акцентом; з приватного його життя видно, що в душі співчуває українофільським тенденціям, але на службі обережний; для боротьби з особливостями місцевої говірки учнів корисніше було б замінити його урожденцем великоросійських губерній”* [7, арк.70]. Наскільки хиткі були обвинувачення проти Беленського, показують ті факти, що проти них виступав сам подільський губернатор Муханов, який зазначав, що *“в музиці і піснях Беленського дійсно переважають малоросійські елементи”*. Це стало поводом гімназійному начальству запідозрити його в українофільських тенденціях. Однак губернатор ради справедливості, треба зазначити, визнав такі підозри необгрунтованими [8, арк.71]. Ці ж обвинувачення відкинув і попечитель Київського навчального округу Антонович, вказуючи, що *“говір з малоросійським акцентом не є належність до українофільства, а складає наслідок того, що Беленський, як і більшість викладачів навчальних закладів Київського округу, народилися, росли і виховувалися і навчалися в малоросійському середовищі і в ньому довелося їм розпочинати службово-навчальну діяльність”* [9, арк.71]. І все ж таки Беленського було переведено в реальну школу м. Баку [10, арк.125].

Гоніння над українською мовою у навчальних закладах України викликало обурення серед прогресивних кіл педагогічної громадськості. Зокрема, український педагог К.Д.Ушинський, який працював у Росії, у своїй статті “Педагогічні замітки про Швейцарію”, написаній 1862 р., обурювався політикою російського самодержавства щодо утисків української мови. У цій статті Ушинський з гіркотою зазначав, що *“...наша багата південноросійська мелодійна, співуча мова, на якій розмовляють 14 мільйонів народу, на якій існує така народна література, якою не може похвалитися жоден народ, на якій ще недавно співав Шевченко, виганяється зі школи, як яка-небудь чума”* [11, с.79].

Щоб наше слово, наша пісня не завмерла повністю, представники прогресивної частини української інтелігенції налагодили друкування українських книг в Галичині, яка знаходилася у складі Австро-Угорської імперії. Однак ввезення цих книг в межі Російської імперії, як зазначалось вище, було заборонене за указом 1876 р. У Києві, в національному й культурному центрі України, неможливо було навіть

провести концерт української пісні. Через це українські діячі культури змушені були в 1877 р. влаштувати тут концерт української пісні французькою мовою [12, с.163].

Нищення української культури призводило до деморалізації провідних верств українського суспільства, внаслідок чого втрачалась національна свідомість, історична пам'ять, забувалася рідна мова. Таке трагічне становище надто сильно турбувало українських культурно-освітніх діячів. Сидір Воробкевич, поет, з болем у серці писав ці рядки:

*Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила? [13, с.155].*

З пошаною ставились до рідного слова класики української літератури Т.Г.Шевченко, І.Я.Франко, Леся Українка, І.С.Нечуй-Левицький та ін. Зокрема, Т.Г.Шевченко наполегливо відстоював право на гідне, достойне функціонування українського слова і літератури в Україні попри зверхне зневажливе і brutальне ставлення Росії до духовних скарбів українського народу. У передмові до нездійсненого видання “Кобзаря” 1847 р. поет писав: “... *А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди*” [14, с.314]. Т.Г.Шевченко з синівською любов'ю піклувався про рідне слово в тяжкі часи, коли народ зазнався утисків, заборон, принижень внаслідок проведення царизмом політики русифікації. Поет глибоко обурювався, коли українці цуралися рідної мови, не турбувалися про її чистоту, а засмічували мову іншомовними словами. Адже через русифікацію українці стали вживати суміш українських і російських слів. У листі до рідного брата Микити Григоровича Шевченка від 15 листопада 1839 р. з Петербурга поет писав: “...*Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по нашому.*

*Бо москалі чужі люди,
Тяжко з ними жити:
Немає з ким поплакати
Ні поговорити.*

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими слезами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу во сні, що тебе, Керелівку, та рідню, та бур'яни (ті бур'яни, що колись ховався од школи); весело стане, прокинусь, заплачу. Ще раз прошу, напиши мені письмо та по-своєму, будь ласкав, а не по-московському” [15, с.10]. А в наступному листі з того ж Петербурга до М.Г.Шевченка від 2 березня 1840 р. Тарас Григорович гнівно скаржився: “... *я твого письма не второпую, по-якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському — ні се, ні те, а я ще тебе*

просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні, язиком людським" [16, с.11]. Отож, у цих листах до свого рідного брата поет висловив свою громадянську мужність.

У радянські часи, в силу своїх можливостей, такі письменники, як М.Рильський, В.Сосюра та ін., оберігали рідну мову від повного її занепаду. В.Сосюра, наприклад, у своєму вірші "Юнакові" закликав українську молодь любити рідну мову, користуватися нею в повсякденному житті, не забувати її:

*... Листку подібним над землею,
Що вітер з дерева зрива,
Хто мову матері своєї
Як син невдячний забува.
О, мово рідна, їй гаряче
Віддав я серце недарма.
Без мови рідної, юначе,
Й народу нашого нема.*

Далі поет радив брати приклад з росіян, які ніколи не забувають своєї російської мови [17, с.250]. В іншому поетичному творі "Любіть Україну", написаному 1944 р., В.Сосюра закликав українців любити свою Україну і рідну мову:

*... Любіть Україну
Вишневу свою Україну,
Красу її вічно живу і нову,
І мову її солов'їну* [18, с.173].

За цей вірш поет зазнав цькування і гонінь з боку владоможців.

Захищали українське слово й ті діячі культури, що вимушено опинились на вигнанні, на чужині, в еміграції.

В історії людства було чимало випадків, коли той чи інший народ позбавлявся своєї державності, але зберіг свою мову, не піддався цілковитій асиміляції з іншим народом. Так, наприклад, Болгарія у 1396 р. була завойована турками-османами і лише 1878 р. звільнилась від чужинців. 482 роки без своєї держави! У 1620 р. чехи пули поневолені сусідами. Німецька мова запанувала замість чеської, повсюди в публічному житті, занепало національне життя чеського народу майже на два століття. Внаслідок трьох поділів Польщі (1772, 1793, 1795 рр.) між Прусією, Російською імперією і Австрією польський народ позбувся своєї державності і лише відродив її в 1918 році.

Ще більше часу без власної держави існував єврейський народ. Протягом 3,5 тисяч років євреї зберегли чистоту своєї релігії, і тепер вона в непорушному вигляді стала офіційною релігією держави Ізраїль. Окрім цього, через якихось 3-4 тисяч років євреї повернулись до своєї стародавньої мови — івриту. Ця мова стала державною мовою Ізраїлю. Після втрати івриту єврейському народу довелося розмовляти на багатьох мовах, зокрема, новоєврейською мовою вважався ідиш. Але коли в 1948 р. відродилась єврейська держави, цю мову ідиш було відкинута [19, с.198].

Не так давно, перебуваючи у Києві, ізраїльський дослідник української літератури Бен-Ціон Томмер висловив цікаву, повчальну для інших народів, думку: *“Коли наш храм був зруйнований і мій народ пішов у вигнання, у нас не залишилось нічого, окрім рідної мови. Наша мова була лікотком, яким ми повернулись на свою Батьківщину. Життя і смерть в руках мови”* [20].

У результаті національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. виникла Українська Народна Республіка. Розпочалось відродження державності, а разом з тим і національно-культурного життя українського народу. Українська мова набула статусу державної. Вона займала своє належне місце в державних установах, підприємствах, в культурно-освітніх закладах тощо. Відроджується мережа українських національних навчальних закладів — початкові школи, гімназії, університети. Друкуються українські навчальні підручники.

Серед активних духовних провідників українського народу, які провадили відродження національно-культурного життя в Україні, був Іван Іванович Огієнко — учений, мовознавець. Йому самому довелось відчувати русифікаторську політику царизму, навчаючись спочатку в початковій школі, а потім і у вищій. Що являла собою народна школа з чотирьохрічним навчанням, яку він закінчив у містечку Брусилів? З цієї “народної” школи було вигнано все українське. Це брутална напруга, цинічний глум над українським народом. Народна школа була російським навчальним закладом. Таким був і Київський університет св. Володимира, який Огієнко закінчив і в якому йому довелося працювати приват-доцентом російської мови і літератури. Цей університет був покликаний провадити політику русифікації в Україні. В ньому не існувало жодної кафедри з українознавчих дисциплін!

А у Галичині, яка з 1772 р. перебувала в складі Австро-Угорської імперії, існували, хоча й у невеликій кількості, українські школи. На початку ХХ ст. тут діяли 2343 українські школи, які утримувалися на державні кошти. Крім того українські діти мали здобувати середню освіту в українських гімназіях українських шкіл нараховувалось дев'ять державних і вісім приватних. У Львівському університеті була відкрита кафедра української мови і літератури [21, с.20, 25]. Насадження у навчальних закладах України, яка перебувала в складі Російської імперії, російської мови та російської культури призвело до денационалізації молодого підростаючого покоління українського народу. Школа провокувала зростання національного нігілізму, проявив комплексу національної неповноцінності, відступництво від своєї нації.

З цього приводу варта уваги оцінка такої школи педагога, класика української літератури І.С.Нечуя-Левицького, який пропрацював на педагогічній ниві понад двадцять років. Він наголошував, що *“...московська школа на нашій Україні багато відрізняла кращих людей від свого народу, від свого племені, від батька і матері. А знову народ дуже відрізнив сам себе від панів, від учених українців і косим оком споглядає на їх. Між ними викопана велика безодня, і потрібно великої важкої праці не одного генія, щоб засипати ту провалину, почату ляхами, скончену москалями, щоб зв'язати те, що порвала наша не-*

дбайливість та стидка українська байдужість та лежача недобагливість..." [22, с.110, 111].

Школа готувала слухняних, запопадливих, спритних прислужників для російського самодержавства. Випускники середньої та вищої шкіл поповнювали ряди чиновників у колоніальній адміністрації в Україні та в російських губерніях, а також — офіцерський корпус російської армії. Той же І.Нечуй-Левицький так охарактеризував цю ситуацію: *"...з українських університетів і других шкіл повиходили халтурники, хабарники-урядники, несправедні судді, що правого робили винним, а винуватого правим, ті консерватори-вчителі і професори, що вертіли історією по московському наказу, ті офіцери-москалі, що забивали свій же народ на екзекуціях. А народ робив панщину, а поміщики ляхи і москалі дерли останню шкуру з України, тим часом як наші щироукраїнці за свою молоду ідею сиділи вже в неволі, в далекій московській півночі"* [23, с.128]. Отже, як бачимо, система освіти в Україні носила антинародний характер. Школа була однією з важливих ланок політики царизму, спрямованої на русифікацію і асиміляцію українців і злиття їх з російським народом.

У часи відродження української державності 1917-1920 рр. І.І.Огієнко брав активну участь у заснуванні українських університетів у Києві та Кам'янці-Подільському. А коли його призначили міністром освіти в уряді Директорії Української Республіки, він впроваджував українську мову як державну у навчальні заклади. За його участі складено український правопис. І.Огієнком були написані й видані кілька підручників з української мови. Пізніше на посаді міністра віросповідань І.Огієнко ввів у церквах богослужіння українською мовою, сприяв виданню рідною мовою богослужбових книг. Найбільшим внеском Огієнка в скарбницю духовних надбань нашого народу був переклад Біблії українською мовою.

Після розгрому російськими більшовицькими військами Української Народної Республіки і встановлення радянської влади система національної освіти ліквідована. Знову зазнавали утисків, обмежень переслідувань українська мова, культура, релігійне життя. Українська мова витіснялася з житку, перевага надавалась російській мові. Одна за одною йшли з Москви вказівки про ширше впровадження російської мови у всі сфери суспільного життя в Україні. Ось лише кілька прикладів. У 1978 р. колегія Міністерства освіти УРСР схвалила директиву "Про удосконалення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах республіки". Це був черговий етап зросійщення української освіти. У травні 1978 р. відбулася Всесоюзна науково-практична конференція у Ташкенті під назвою "Російська мова — мова дружби і співпраці народів СРСР." На ній було накреслено ряд заходів для подальшого російщення неросійських народів СРСР. Пленум КПРС у своїй Постанові 1989р. оголосив про єдину офіційну загальнодержавну (російську) мову в СРСР.

Гоніння зазнала українська мова і на тих землях, що перебували у складі інших держав. У Польщі 1924 року було прийнято закон, який забороняв користуватися українською мовою в державних установах. Згідно реформи міністра освіти Польщі С.Грабовського розпо-

чалась полонізація українського шкільництва. У 1924р. в Румунії видано закон, за яким розпочалася румунізація української школи.

За часів перебування України в складі Російської імперії, а пізніше в СРСР було видано 134 заборони щодо української мови [24].

В Україні, крім корінного українського народу, проживають кілька десятків національних меншин, як-от білоруси, болгари, гагаузи, євреї, поляки, румуни, словаки, татари, угорці та ін. Усі національні меншини мають рівні права в українській державі. Однак деякі анти-українські політичні сили, які перешкоджають утвердженню української державності, прагнуть вивістити російську меншину з-поміж інших, створити для неї привілейоване становище і надати російській мові статус другої державної мови. Російська національна меншина, таким чином, посідатиме панівне становище серед інших національних меншин. Для росіян, які живуть в Україні, видається велика кількість книг, журналів, газет, аудіо-і відеопродукції російською мовою, створюється чимало телерадіостанцій, передачі яких ведуться теж російською мовою. З Росії завозиться надмірна кількість книг, видань періодичної преси тощо.

Це все робиться в той час, коли українська мова, як державна, ще не посіла належного місця в українському суспільстві. Адже й нині, на 15-му році існування незалежної держави України, триває процес русифікації українського народу. Майже всі міста в Україні зрусифіковані, російська мова панує на підприємствах, будовах, транспорті, в державних установах, культурно-освітніх і соціально-побутових закладах. Телерадіофір, на жаль, заповнений чужоземною продукцією.

Та що там говорити, коли високі державні керівники стидуються розмовляти рідною мовою. Не користуються нею і росіяни, які займають високі державні пости. Не мають бажання вивчити українську мову, а для цього при сучасній інтенсивній методиці вивчення мов знадобиться кілька місяців.

З цього приводу доречно згадати поета В.Маяковського, який написав у 1926 р. поетичний твір з промовистою назвою “Долг Украине”, в якому він висміяв тих росіян, які зневажливо ставляться до культурних надбань українського народу, і закликав їх вивчати українську мову, називаючи її “величною”. Цей твір в радянські часи замовчувався. Про нього просто не знали. Наведемо кілька речень в оригіналі:

*... Знаний груз у русского тощ, —
К тем, кто рядом, почета мало.
Знают вот украинский борщ,
Знают вот украинское сало...
И с культуры снимали пенку:
Кроме двух прославленных Тарасов —
Бульбы и известного Шевченки, —
Ничего не выжмешь, сколько ни старайся.
А если прижмут, то зардеется розой
И выдвинет аргумент новый —
Возьмет и расскажет пару курьезов
Анекдотов украинской мовы.*

*Говорю себе: товарищ москаль
На Україну шуток не скаль.
Разучите эту мову на знаменах –
Лексиконов альх, –
Эта мова величава и проста:
“Чуеш, сурми заграли, час розплати настав...”
Разве может быть затрепанней да тише
Слова поистасканного “слышишь”?!
Я не мало слов придумал вам,
Взвешивая их, хочу одно лишь, –
Чтоб всех моих стихов слова
Стали полновесными, как слово “чуеш”!* [25, с.134-136].

...Прогресивна частина діячі української культури, й серед них лауреати Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка, як, наприклад, А.Погрібний, В.Лизанчук, П.Федотюк та ін., нині стали на захист рідного слова, обстоюють природне його функціонування у всіх сферах життя в Україні. У своїх виступах по радіо й телебачення, у своїх публіцистичних статтях у періодичній пресі, у своїх книгах вони захищають право української мови бути державною в Україні, викривають злісні наміри тих, хто виношує відсторонити рідне слово на задвірки.

Незважаючи на те, що понад 700 років Україна була позбавлена мати свою державність, український народ зберіг свою мову, як найпершу ознаку нації. І нині відроджує свою державність, а разом з тим відроджує і утверджує українську мову, як єдину державну мову, в усі сфери життя. Адже, як наголошував І.І.Огієнко: “... *Мова — душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. Звичайно, не сама по собі, а мова як певний орган культури, традиції. В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова — житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужими народам... От чому мова має таку велику вагу в національному русі. Тому й вороги наші завжди так старанно пильнувати, аби заборонити насамперед нашу мову, аби завести та знищити її дощенту. Напади на нашу мову почались дуже давно — ще майже з самого приєднання України до Москви*” [26, с.239-240].

Закінчуємо розповідь про сумну, трагічну долю рідного слова оптимістичними рядками з вірша В.Сосюри “Рідне слово до брата”, написаному у 1960 р., який так і не був уміщений в повному зібранні творів поета і лише недавно, кілька років тому, опублікований у періодичній пресі:

*...Яке прекрасне рідне слово
Воно не світ, а всі світи...
Шевченка мову і Франкову
Невже під ноги кинеш ти?
...Ні, наша мова не загине,
Її не знищать сили злі!
Ти власним світом, Україно,
Сіяти будеш на землі!*

Список використаних джерел:

1. *Ученые записки Императорского Московского университета. Год второй.* — Ч.6. — М., 1834.
2. *Українська радянська енциклопедія.* — К., 1963. — Т.4.
3. *Грушевський М.С.* Очерк истории украинского народа. — К.: Либідь, 1990.
4. *Московские ведомости.* — 1863. — 22 июня.
5. *Центральний державний історичний архів Російської Федерації.* — Ф.733. — Оп.120. — Спр.52.
6. Там. — Ф.776. — Оп. 11. — Спр.61-6.
7. *Центральний державний історичний архів України в Києві.* — Ф.707. — Оп.261. — Спр.30, 1876.
8. Там само.
9. Там само.
10. Там само.
11. *Ушинський К.Д.* Собр. соч. — М.-Л, 1952. — Т.11.
12. *Історія міст і сіл Української РСР.* — К., 1968.
13. *Воробкевич С.* Твори. — Ужгород: Карпати, 1986.
14. *Шевченко Тарас.* Повне зібрання творів: у 6-ти тт. — К.: Вид-во АН УРСР, 1964. — Т.6.
15. Там само.
16. Там само.
17. *Сосюра Володимир.* Вибране. — К.: Дніпро, 1972.
18. Там само.
19. *Каныгин Ю.М.* Вехи священной истории. Русь. Украина. — К., 1999.
20. *Літературна Україна.* — 1995. — 30 березня.
21. *Грушевський Михайло.* Про українську мову і українську школу. — К.: Веселка, 1991.
22. *Нечуй-Левицький І.С.* Причепа. — Львів, 1889.
23. Там само.
24. *Українське слово.* — 2005. — №9.
25. *Маяковский В.В.* Собрание сочинений: У 8-ми тт. — [Б-ка “Огонька”]. — Т.5. — М.: Правда, 1968.
26. *Огієнко Іван.* Українська культура. — К.: Абрис, 1991.

The article is about the Ukrainian language persecutions in the period of the Russian Empire supremacy and its protection by culture figures.

Key words: Ukrainian, prohibited acts, persecutions, persecution of the Ukrainian language, education, school, status of the Ukrainian language as official one.

Отримано: 28.02.2006 р.

Н.Д.Коваленко

Кам'янець-Подільський державний університет

ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ І.ОГІЄНКА І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ АРЕАЛЬНОЇ ФРАЗЕОГРАФІЇ

У своїй науковій та видавничій діяльності І.Огієнко важливого значення надавав проблемам української діалектології — записуванню говіркового мовлення та його теоретичному осмисленню. Актуальним для сучасної діалектології залишається систематизація та опис фраземіки всіх українських говорів. Особливу зацікавленість викликають фрази народних обрядів на території Західного Поділля.

У статті окреслено основні засади побудови словника обрядової фраземіки.

Ключові слова: діалектне мовлення, діалект, обряд, фразема, обрядова фраземіка.

Для сучасних дослідників народного мовлення особливий інтерес становлять конкретні технології науковців різних часів збирання та фіксації говірок, спроби розв'язувати проблеми описової та порівняльної діалектології. Тому актуальним і найнеобхіднішим є вивчення інтелектуальної спадщини професора І.Огієнка у царині мовознавчої науки, а особливо в його видавничій праці.

На сторінках періодичного видання “Рідна мова” (1933-1939), редактором якого був І.Огієнко, формулювалися найголовніші завдання та проблеми усіх ділянок українського мовознавства, та на особливу увагу заслуговують матеріали та статті з діалектології, подані на сторінках журналу самим редактором, фольклористами та етнографами, усіма, хто любив рідну мову, був небайдужим до її долі.

Питання загальної діалектології ґрунтовно представлено статтею І.Огієнка “Як записувати народні говори”, де автор подає методичні рекомендації, як зібрати цінні та достовірні зразки народного мовлення. Особливо на сторінках періодичного видання автор наголошував на першочерговому завданні — зафіксувати живе народне мовлення. Важливим у цій роботі є запис слів фонетичною транскрипцією (нехай спрощеною, але з обов'язковим зазначенням наголосу), що надалі уможливить зробити висновки про мовленнєві особливості та ареальне поширення лексем та фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також із одиницями літературної мови.

Опубліковані на сторінках журналу праці з діалектології різних авторів можна розподілити на дві групи: першу складають ті статті, у яких приділено увагу описові особливостей групи говорів; до другої належать роботи, у яких подано диференційні риси одного населеного пункту. Отже, предметами дослідження стали: 1) загальна характеристика груп говорів; 2) диференційні особливості окремих говірок; 3) опис окремого явища (фонетичного, граматичного) в межах говірки або групи говорів.

Найповніше у статтях було представлено лексичний склад говірок південно-західного наріччя, а саме: 1) діалектизми певної говірки чи групи говірок; 2) опис окремої лексико-семантичної групи (напр.: назви народного одягу, ткацька лексика, назви Великоднього обряду та ін.); 3) іншомовні запозичення в окремій говірці чи говорі; 4) народна етимологія окремих лексем [8; 9].

Особливо цінними є видрукувані у журналі “Місцеві закарпатські вирази” І.Огієнка, тому що фраземіка, як відомо, зберігає давні діалектні слова, граматичні форми, тому вона є джерелом для історичної діалектології та основою для мовної реконструкції [7]. Крім того, у зафіксованих зв'язних текстах народного мовлення віддзеркалено особливості всіх інших мовних рівнів певної говірки.

Значення зібраного матеріалу та спроби його теоретичного осмислення на сторінках журналу “Рідна мова” важко переоцінити. Наявні етнографічні та діалектологічні матеріали певної історичної доби засвідчують: по-перше, фіксація того, що характеризувало діалектну мову більш як півстоліття тому, є своєрідною пам'яткою, у якій відображені живі мовні процеси; по-друге, це дає змогу сучасним дослідникам проаналізувати розвиток говірок, встановити основні та периферійні риси говірок в ретроспективі, аналізуючи динаміку мовної системи [4, с.269].

Отже, традиції науковців минулих століть у вивченні говірок підтримали вчені ХХ ст. Упродовж останніх десятиріч фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів їх дослідження [15; 19]. Поряд із теоретичним вивченням та лексикографічним описом фразем різних українських говірок існує необхідність у порівняльному аналізі з різними українськими та слов'янськими діалектними зонами як крок до вирішення питань про своєрідність, етимологію, генезу мовних явищ.

Вивчення здобутків учених 30-х років ХХ ст., сучасні діалектологічні розвідки переконують у тому, що важливим етапом вивчення еволюції мови є фіксація та укладання словників живого народного мовлення конкретної доби як правдивих свідчень матеріального та духовного життя українців.

Одним із важливих завдань сучасної української діалектології сьогодні залишається робота над укладанням словників фраземіки окремих українських говірок. Такі матеріали дозволять отримати дані про ареальне поширення та особливості побутування фразем, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також фраземами літературних мов.

Зазначимо, що цінний фраземний матеріал було зафіксовано у словниках діалектної лексики окремих говірок. Опубліковано матеріали до словників фразем середньополіських говірок [6], східнополіських [10], буковинських [2], слобожанських [21], [11], східнослобожанських і степових [17].

Особливо вагомим доробком є публікація регіональних словників, до складу яких входять власне діалектні фраземи і такі, що ви-

ступають у сучасній українській літературній мові: “Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини” Н.Вархол, А.Івченка [3], “Словник стійких народних порівнянь” О.Юрченка, А.Івченка [22], “Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини” В.Чабаненка [20], “Сказав як два зв’язав. Народні вислови та загадки із західного Полісся і західної частини Волині” Г.Аркушина [1], “Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу” В.Ужченка, Д.Ужченка [16].

Створення ідеографічної схеми фраземіки говірок є важливим етапом у побудові класифікації на матеріалі українського діалектного континууму, що в майбутньому дозволить із максимальною ефективністю використати дані у дослідженнях з української та слов’янської фраземіки.

Загальновідомо, що подільські говірки належать до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя, мають загальноукраїнську мовну основу, є старожитніми за визначальними рисами. Крім того, порівняно чітко виокремлюється західний ареал подільського говору, який територіально виділяється на захід від р. Студениця і має ряд говіркових особливостей (фонетичних, граматичних), схожих з наддністрянським діалектом [5, с.80].

Сталі вислови і паремійні одиниці, що побутують на Поділлі з давніх часів привертали до себе увагу фольклористів, етнографів, письменників, дослідників, усіх, хто цікавиться як народною мудрістю, так і способами її фіксації у мові [12]. Потреба залучення фразем сучасних західноподільських говірок до наявних діалектологічних студій зумовила вибір цієї зони та проблематики ідеографічного й ареального опису.

Свідчення діалектоносіїв — мешканців Західного Поділля — це важливі матеріали не тільки для лінгвістів, а й для істориків, соціологів, етнологів, для усіх, хто цікавиться проблемами української мови і культури, краєзнавством.

На жаль, зведеного фразеологічного словника подільських говірок поки що немає. У “Матеріалах до словника діалектних фразеологізмів Поділля” М.Доленка [10] подано більше 300 фразем, і хоч не всі вони паспортизовані, все ж укладач зауважує, що записи здійснені лише на території Вінницької області, тобто фраземи західного ареалу подільського говору не увійшли до реєстру словника.

Підготовлено до друку “Словник фразем західноподільських говірок” (про засади укладання та фрагменти словника див.: [13; 14]), у якому подається близько 5000 виразів (разом з варіантами), зафіксованих протягом 1993-2002 рр. у 32 населених пунктах Західного Поділля. Деякі досліджувані населені пункти входять до сітки Атласу української мови (с. Врублівці Кам’янець-Подільського р-ну, с. Зеленче та с. Рахнівка Дунаєвського р-ну, с. Іванківці та с. Лісоводи Городоцького р-ну, Хмельницької обл., с. Іванків Борщівського р-ну, Тернопільської обл.), а також до сітки Загальнослов’янського лінгвістичного атласу (с. Іванківці Городоцького р-ну, Хмельницької обл.).

Мета “Словника обрядової фраземіки західноподільських говірок” — зафіксувати все розмаїття фраземного складу (загальноукраїн-

ських та вузьколокальних) з усіма наявними варіантами (фонетичними, морфологічними, лексичними), синонімічними рядами, полісемією. Сьогодні актуальним для діалектологічних студій є опис всього мовленнєвого пласту, тому, досліджуючи обрядову фраземіку західноподільських говірок, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів, включаючи й літературні зразки, як активний елемент народнорозмовного мовлення.

Запис матеріалу здійснювався впродовж п'ятнадцяти років (1991-2006 рр.) за спеціально складеним авторкою питальником, що налічує 58 питань, у 280 населених пунктах Західного Поділля. Окрім приватної картотеки, до словника залучено записи студентів під час проходження навчальної практики з діалектології, фольклорно-етнографічних експедицій, а також матеріали курсових, дипломних та магістерських робіт. Запис зразків діалектного мовлення за питальником дасть змогу зробити висновки про територіальне поширення окремої фраземи, що уможливить наступну роботу над укладанням атласу.

Сталі вислови подаємо за тематичними групами, наприклад: Фраземіка родильних обрядів. 1. Етапи родильного обряду: 1. Передродові обряди. 2. Власне родильні обряди. 3. Післяродові обряди. Оскільки деякі вислови можуть відноситися до двох і більше тематичних груп, то їх наводимо двічі. У межах кожної групи ці вислови розташовуємо відповідно до змісту.

Кожна словникова стаття побудована так: фразема, набрана великими літерами за нині чинним правописом; далі в квадратних дужках запис фонетичного транскрипцією із позначенням наголосів; тлумачення семантичного значення; у кінці числа, що відповідають порядковому номеру села у списковій населених пунктів (номери у зростаючому порядку).

Запис фразем у фонетичній транскрипції та чітка паспортизація дають можливість робити висновки про їх мовленнєві особливості та ареальне поширення, здійснити порівняльний аналіз з іншими українськими та слов'янськими говірками, а також фраземами літературних мов.

Матеріали до словника дозволяють зробити висновки про те, що в говірках Західного Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито народне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них.

Особливе значення мають фраземи, які: 1) не зафіксовано в лексико- і фразеографічних працях літературної мови: хлопич'ц' на ногу стаїє кому (17), лиж'ї мостити до кого (21), во'рота гри'зе 'залицяється до кого-небудь' (34, 35); д'ї'їчи'на з' подуш'ками 'доросла, готова до заміжжя дівчина' (19); п'ити ўже слово 'робити заручини' (19); п'ішоў за знаком 'йти свататися' (34); д'бати рушн'ки 'готуватися до весілля' (24, 26); гоцки спраў'л'ати 'весілля' (46), гарбу'за з'їла 'вагітна' (147), роз'биўс'а глек (15), п'ішоу під чотири дошки 'померти' (47);

2) відрізняються від літературних якими-небудь формальними ознаками: *літ.* скуштувати гарбузової каші — *зах. под.* покуштуваў гарбу'за (16, 26), поп'робуваў гарбузової каш'ї 'дістати відмову при

сватанні' (67, 69); 'буз'ка при'н'іс (61) / 'боц'ан / 'боц'ун при'н'іс (123, 35, 136, 137); чорногуз при'н'іс (44); ў капус'ц'і знайшли (212) / ў кукуруз'і (212); ў барабл'ах найшли (159);

3) мають іншу семантику, ніж загальноживані: *літ.* покласти око *на кого* 'виявити свою увагу, симпатії до кого-небудь' [18, II, с.666] — *зах. под.* 'око поклаў, глаз положиў (57, 68) 'готуватися вкрасти що-небудь'; *літ.* як з неба впасти 'несподівано, зненацька з'явиться' [18, I, с.148] — *зах. под.* ўпасти з неба (87) 'як відповідь на питання, звідки взялася дитина'.

Запис фразем фонетичною транскрипцією відбиває особливості говіркового мовлення, зокрема:

1) епентетичні явища: зй'авиўс'а с'імн'анин ў нашу хату (39, 58); поповнен'а є ў с'імн'і (58);

2) явище протези: ўродилос'а йангел'атко (129); го'вечка при'несла (144);

3) явище депалаталізації: знайшли ў бура'ках (133), п'іти до в'і-утатара (54).

Отже, за нашими спостереженнями, в говірках Західного Поділля, як і в інших українських, значне місце посідають загальноукраїнські фраземи, в яких виразно відбито народне вміння спостерігати і поєднувати найбільш суттєве від часто повторюваних явищ та вражень від них.

Аналіз фразеологічного фонду говірок Західного Поділля засвідчує його численність у мовленнєвій практиці носіїв цих говірок та беззаперечний яскраво виражений антропоцентричний характер діалектних фразем.

Сучасні записи обрядової фраземіки та численні фольклорні та етнографічні записи народних обрядів минулих століть уможливають укладання бази даних звичаєвої, обрядової, загалом матеріальної та духовної культури окремих діалектоносіїв, виділення основи та периферії говору, встановлення шляхів розвитку діалектного мовлення.

Список використаних джерел:

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. — Люблін-Луцьк, 2003. — 177 с.
2. Бабич Н.Д. О фразеологическом словаре буковинских говоров // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.5-13.
3. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. — Пряшів, 1990. — 160 с.
4. Глуховцева К.Г. Говірка як об'єкт діалектологічних досліджень // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми. / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 2004. — С.262-274.
5. Грищенко П.Ю. Основні риси подільського говору // Поділля: історико-етнографічне дослідження / Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. — К.: Доля, 1994. — С.74-84.
6. Грищенко П.П. Матеріали для діалектного фразеологічного словаря українського Полісся (село Лучанки Овручського району Житомирської області) // Вопр. фразеологии. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.162-177.

7. *Дзендзелевский И.А.* Фразеология как материал для реконструкции (палеонтологический) утраченных лексем и их ареалов // Русское и славянское языкознание. Сб. статей к 70-летию члена-корреспондента АН СССР Р.И.Аванесова. — М.: Наука, 1972. — С.83-91.
8. *Дзендзеливський Й. І.* Огієнко як діалектолог і організатор діалектологічних досліджень // Іван Огієнко (Незабутні імена української культури). Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Івана Огієнка (26-27 травня 1992 року). — Львів, 1992. — Ч. I. — С.74-77.
9. *Дзендзеливський Й.* Питання діалектології на сторінках журналу “Рідна мова” // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка в контексті українського національного відродження. До 100-річчя від дня народження. — Кам’янець-Подільський, 1992. — С.95-98.
10. *Доленко М.Т.* Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолля // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып.272. — №8. — С.131-161.
11. *Івченко А.О.* Матеріали до фразеологічного словника Харківщини // Збірник Харківського історико-географічного товариства. Нова серія. Т.1. — Харків, 1993. — С.153-162.
12. *Коваленко Н.Д.* З історії досліджень фраземіки подільських говірок // Кам’янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв’язків: історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково-практичної конференції. — Кам’янець-Подільський, 2004. — С.181-183.
13. *Коваленко Н.Д.* Лексикографічний опис фразем західноподільських говірок // Діалектологічні студії. 4: Школи, постаті, проблеми / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. — Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2004. — С.379-391.
14. *Коваленко Н.Д.* Матеріали до словника фразем західноподільських говірок // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов’янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзендзеливського. — Ужгород, 2001. — С.253-257.
15. *Міняйло Р.* Діалектні фразеологічні одиниці у словниках // Діалектологічні студії. 1: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П.Гриценко, Н.Хобзей. — Львів, Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАНУ, 2003. — С.392-397.
16. *Ужченко В., Ужченко Д.* Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ, 2002. — 263 с.
17. *Ужченко В.Д.* Матеріали до фразеологічного словника східнослобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ, 1993.
18. *Фразеологічний* словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін. — К.: Наук. думка, 1993. — Кн. I. — 530 с. — Кн. II. — 984 с.
19. *Хобзей Н.* Український діалектний словник нового сторіччя. — С.148-154.
20. *Чабаненко В.А.* Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. — Запоріжжя, 2001. — 201 с.
21. *Юрченко А.С., Роїзензон Л.И., Роїзензон С.И.* Украинский диалектный словарь Харьковской области (Фрагменты словаря) // Вопр. фразеології. Тр. СамГУ. — Самарканд, 1975. — Вып. 272. — №8. — С.192-207.
22. *Юрченко О., Івченко А.* Словник стійких народних порівнянь. — Харків, 1993. — 172 с.

I.Ohienko as a scholar and editor paid much attention to the problems of Ukrainian dialectology, recording of dialect speech and its theoretical consideration in particular. The systematization and description of phrasemics

of Ukrainian dialects is very relevant for dialectology. Of special interest are phrasemes of folk ceremonies in Western Podillia region.

The article presents main principles for compiling a dictionary of ceremonial phrasemics.

Key words: dialect speech, dialect, rite, phraseological unit, ceremonial phrasemics.

Отримано: 4.09.2006 р.

УДК 811.161.2'276:070

Б.О.Коваленко

Кам'янець-Подільський державний університет

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЖАРГОНУ В МОВІ СУЧАСНОЇ ПРЕСИ

У статті розглядається використання жаргонізмів у мові сучасних українських газет. Показано, що вони є вагомим засобом створення мовної образності в публіцистиці. Матеріал спостережень над використанням жаргонізмів у публіцистиці свідчить також про те, що в суспільстві змінюються ставлення до жаргону: наприкінці ХХ століття він усвідомлюється як джерело особливо виразних, експресивних слів і висловів, а використання елементів жаргону на сторінках газет вносить у текст оригінальність і яскравість.

Ключові слова: арго, жаргон, сленг.

Іван Огієнко — український вчений-філолог, педагог і церковно-громадський діяч — досліджував українську мову і давнє українське письменство. Взагалі коло наукових зацікавлень митрополита Іларіона дуже широке: “Нариси з історії української мови”, “Наука про рідномовні обов’язки”, “Граматико-стилістичний словник Шевченкової мови”, “Українська граматична термінологія” — ось лише побіжний перелік його праць. Свого часу І.Огієнко писав: *“Мова — це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості ... Мова — душа кожної національності, її святощі, її національний скарб ... І поки живе мова — житиме й народ, як національність. Не стане мови — не стане й національності; вона геть розпорошиться поміж дужчим народом...”* [20]. Не можна не згадати також його “Український стилістичний словник” — унікальну працю в україністиці, в якій міститься багатий матеріал із відповідними коментарями. Цінним для нас є підхід І.Огієнка до аналізу мовних явищ: *“З особливою натиском, — зауважує він, — підкреслюю, що ніде я не виступаю законодавцем моди, — скрізь я тільки об’єктивний історик того, що було і що єсть в житті нашої мови. Ніде я не осуджую ніякої форми, — бо всі вони вивір живого життя, — я лише констатую самий факт, яким він єсть”* [19, с.8-9]. Джерелами побудови своєї праці вчений називає, зокрема, мову щоденної преси.

В умовах теперішньої лібералізації мовностилістичних норм у мові української періодики досить звичайним засобом увиразнення

стилістичної розкутості автора стало залучення в текст лексичних елементів, не кодифікованих нормативними словниками української мови. Так, досліджуваний матеріал (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) засвідчує проникнення в мову газет жаргонізмів. Завдання нашої статті — виявити і класифікувати жаргонізми, що активно функціонують у мові газет як експресивні засоби мови, за допомогою яких забезпечується фігуральність, виразність і навіть певна стислість тексту. Матеріалом для спостережень послуговували тексти україномовних газет з орієнтацією на охоплення видань різної тематики з центральних та західних регіонів України.

Жаргонізми все частіше проникають в розмовно-побутову мову і через неї в літературну мову, зокрема в мову публіцистики. О.О.Тараненко, зокрема, зазначає: “Позначка *жарг.* характеризує одиниці, що, вживаючись у середовищі певних соціальних, професійних або вікових груп мовців для номінації специфічних понять, з криптологічною метою чи експресивними навантаженнями, потрапляють до загальнонаціональної мови (до просторіччя, переважно міського, перебуваючи на межі з ним, до мови художньої літератури та публіцистики)” [25, с.118-119]. Наприклад: “Зловмисникам довелося змитися” (ВК, 23.01.99, с.3); “Шукали кайфу — знайшли реанімацію” (заголовок) (УМ, 23.04.99, с.14); “Як з’ясувалося згодом, дідусь жив навпроти управління пожежної охорони і *кайфував*”, коли пожежні машини із сиренами виїжджали на виклик” (УМ, 26.01.99, с.8); “Політичні *розборки*”, які в парламенті тривають постійно, часом набувають несподіваних форм” (ПВ, 11.12.99, с.3), “Маючи *блат*” нагорі, тепер саме Ніколаєнко організовує відбір кралечок на “Всесвіт” (УМ, 05.05.06, с.4).

Класифікувати жаргони можна за сферою вживання та способом утворення.

За сферою вживання виділяємо:

1) молодіжний жаргон: *стипуха* — стипендія, *хвіст* — академічна заборгованість, *підставляти* — робити комусь навмисне неприємність, *пофіг* — байдуже, все одно, наприклад: “Той, хто запропонував це місце, просто підставляє Президента” (УМ, 19.04.06, с.2), “Деякі боржники-переробники навіть змінюють назви підприємств, щоб відмежуватися від свого досить солідного *хвоста*” (УМ, 09.02.99, с.6), “Закони, Конституції” — все пофіг!” — поскаржилась на судову систему України пані Вітренко” (УМ 20.04.06, с.5);

2) професійний жаргон: *лабух* — музикант, *лабати* — грати, *конса* — консерваторія, *фанера* — фонограма, *розкрутка* — популяризація музичного гурту, виконавців, диска — жаргон музикантів, наприклад: “...останній [Богдан Кучера], як виявилось звуковий нестикування на сцені, радував глядачів піснями “під *фанеру*” (Г, 28.09.99, с.8), “Інна Цимбалюк грала в “Ігри патріотів”, подавала голос у проєкті “Шанс”. Одні називають це “розкрутка” (УМ, 05.05.06, с.23); *Сухий* — гол у ворота противника без гола у відповідь, *дев’ятка* — верхній кут воріт, *художниця* — спортсменка з художньої гімнастики, *вишка* —

вища ліга, *збірник* — член збірної команди на спортивних змаганнях, *основа* — основний склад команди — жаргон спортсменів, наприклад: “В обох матчах 18 туру *сухі*” перемоги здобули господарі” (УМ, 07.12.05, с. 11), “Ріку Хахль вкидав шайбу в зону суперника потужним пострілом і... поціливі “дев’ятку” воріт Мілана Гнілічки” (УМ, 23.05.06, с.14), “Результати кількох попередніх турнірів *художниць*” несподіваними не стали” (УМ, 23.05.06, с.15), “Щодо кількісного складу *вишки*”, то тут змін немає” (УМ, 06.05.06, с.11), “На чемпіонат світу, який сьогодні стартує у Латвії, на знак протесту проти хронічного недофінансування хокею відмовився їхати лише один наш *збірник*” (УМ, 05.05.06, с. 20), “Але і в сьогоднішнього “Дніпра” є кому, крім *збірників* Назаренка та Шелаєва, “повозити” суперника “один в один” (УМ, 22.10.05, с.11), “Герой матчу, який рідко потрапляв до *основи*” і взагалі вже вважався невдалим придбанням “Дніпра”, спокійно скаже, що таким себе не відчуває” (УМ, 19.04.06, с.11);

3) табірний (злочинський) жаргон: *баланда* — юшка, *стукач* — донощик, *мокрушник* — убивця, *мокруха* — вбивство, *відмазати* — виправдати когось, зняти звинувачення з когось, підтримати когось, виручити, часто за допомогою грошей, *замочити* — вбити, *стирити* — украсти без дозволу, *колотися* — давати свідчення (на слідстві, суді), *кум* — оперативний працівник//начальник оперативної частини колонії, *ходка* — судимість, строк відбування покарання, *зек* — ув’язнений, *мент* — міліціонер; будь-який працівник правоохоронних структур, *опер* — оперуповноважений карного розшуку, *сексот* — зрадник, донощик, наприклад: “Отримавши від парламенту пункт “а”, прокуратура має сказати “б” і наразі завершити цю резонансну справу судом, додавши чимало нових (за деякими даними і взагалі *мокрушних*) штрихів” (УМ, 19.02.99, с.3), “... *відмазала*” від нар головного “ПНСУАРника” країни Віктора Тихонова...” (УМ, 7.03.06, с.5), “Це вже в середині 90-х років прийшла мода на реп з відвертими закликами “вбий поліцейського” чи *замочи нігера-братана*” (УМ, 12.05.06, с.23), “Заарештований... почав *колотися*” та розповідає про страшні плани змовників” (УМ, 3.11.05, с.2), “Сказане можна “продовжити фактами хабарництва окремих *кумів*” та “хазяїв” колоній” (УМ, 23.05.06, с.10), “...у віці 21 рік уже мав дві *ходки*” (УМ, 23.05.06, с.10), “Теперішній чоловік героїні (60 кг ваги і купа *зеківських* наколок) каже...” (УМ, 16.12.05, с.13), “... він (Юрій Луценко), за даними “УМ”, більше настроєний залишитися на чолі *ментів*” (УМ, 17.11.05, с.4), “Тепер за кермом звичайних авто опинилися звичайні *опери*” і слідчі” (УМ, 22.10.05, с.3), “Найгітулованіший *сексот*” (заголовок) (УМ, 6.05.06, с.9), “Це коли навіть у провінції є що *стирити*” (УМ, 22.10.05, с.12).

За способом утворення:

1) створювалися власне арготизми (*хаза* — квартира, *блат* — злочинець — злочинський жаргон, наприклад: ...розбомблена *хаза* Мілошевича...”. — УМ, 23.04.99, с.2);

2) створювалися скороченням чи переключенням загальнозвичайних слів (*відик* — відеомагнітофон, *коменда* — комендант, *училка* —

учителька, *універ* — університет, *дружбан* — товариш — молодіжний жаргон, наприклад: Через п'ять годин за місцем проживання працівники міліції затримали двох п'ятнадцятирічних киян-меломанів і їм тепер не до музики і “*відиків*”. — ВК, 20.01.99, с.3);

3) переосмислювалися загальноновживані слова і подавалися у зниженому стилістичному значенні (*перо* — ніж, *малина* — кубло злодіїв, *кафедра* — могила, наприклад: Василь та Віталій знайшли її [Таню] на вокзалі і запропонували розділити долю огульної “*малини*”. — УМ, 20.01.99, с.9);

4) запозичення з інших мов (*бан* — вокзал (з німецької), *браслетти* — наручники (з французької), *шамати* — їсти (із циганської), *хевра* — шайка (із єврейської), *кіпіш* — пошук (із єврейської), *арана заправляти* — дати фальшиві гроші (з турецької), *капати* — доносити (з польської) — злодійський жаргон, наприклад: ...взяли господаря під руки, зтягли в кутову кімнату, щоб не зчинив “*кіпішу*”. — ВЖ, 22.07.99, с.4).

Соціальні жаргонізми в літературі можна вживати з почуттям міри лише як художній засіб мовної характеристики героїв твору. Вживання жаргонної лексики в авторській мові шкідливе й нічим не може бути виправдане.

Вважалося, що “*у радянському суспільстві немає соціальних умов для виникнення різних жаргонів, а якщо вони як пережиток з'їдка й трапляються у окремих осіб, то такі слова не тільки не збагачують їх словника, а лише засмічують його*” [17, с.71]. Крім того, потрібно зазначити, що лише порівняно недавно почали з'являтися роботи українців, у яких робиться спроба дати об'єктивну переоцінку ролі українського жаргону в інтенсивному процесі демократизації літературної мови, визнається той факт, що розвинена сучасна мова повинна мати й розвинену арготичну сферу спілкування [1; 22; 23]. Те, що це справді так, підтверджує досвід аналізу мовного стану Англії, Німеччини, Росії, США, Франції та інших країн, де традиційне арго зараз зазнає функціональних перетворень, що сприяє динамізації та інтернаціоналізації мовних систем.

Характеризуючи мовну ситуацію в Україні кінця ХХ століття, Л.Ставицька зазначає, що в цей період стався справжній “жаргонний вибух”, особливо на шпальтах газет і журналів [22]. Якнайширше представлений на сторінках газет кримінальний жаргон. Серед елементів злодійського жаргону, які трапляються на сторінках газет, можна виділити такі, що мають уже досить тривалу традицію функціонування: *гон-стоп* “пограбування”, *зона* “виправно-трудоий заклад, тюрма”, *малина, хаза* “квартира, злодійське кубло”, *на діло (на справу)* “йти на злочин” тощо, наприклад: “Синові почуття зрозуміти можна: 27 років свого життя “відтарабанив” у *зоні*” (ВЗ, 29.01-4.02.99, с.12), “Але невже вона [Н.Вітренко] не розуміє, що, стаючи на службу навколо президентським кланам, вона вступає в світ, де правлять не закон, не мораль, а звичаї злодійської “*малини*”, в якій життя людське нічого не варте” (Звернення О.Морова, 18.10.99. — Т, №43, Х.99, с.1), “Як священними “*на діло*” ходили” (УМ, 05.05.99, с.11), “Споку-

сився ними [грішми] близький знайомий Тетяни з двома покликаними на “справу” подільниками” (УМ, 29.04.99, с.8) та ін., так і нові, пов’язані з організованою злочинністю: *дах* ‘прикриття’, *кілер* ‘убивця’ та ін., наприклад: “Позавчора було розглянуто черговий епізод — звірства *кілера* 19 лютого 1996 року в селищі Олевськ Житомирської області, де він укоротив віку родині Дубчаків” (УМ, 21.01.99, с.3), “Найдешевші *кілери* — сільські” (заголовок) (УМ, 12.05.99, с.9). Елементи кримінального жаргону наприкінці ХХ ст. є одним із потенційних джерел поповнення стилістично зниженої лексики у мові газет, хоч арготизми, на думку деяких мовознавців, були приречені на вимирання [10, с.166]. Активне вживання слів і висловів кримінального жаргону у загальноживаній мові розпочалося з кінця 80-х років, коли актуальною стала тема висвітлення життя політв’язнів 30-х — 50-х років. Тому на початку 90-х зрозумілим є вживання елементів тюремного і табірної жаргонів у мові художньої літератури та публіцистики. Пізніше факт масового вживання слів кримінального жаргону став прямим відображенням розгулу злочинності в країні. У кримінальних звітах засобів масової інформації в 90-х роках звичайним явищем є такі одиниці, як *авторитет* ‘злочинний лідер’, *беспредел* ‘розгул злочинності’, *ботати* ‘говорити злодійським жаргоном’, *браток* ‘член угруповання рекетирів або інших кримінальних структур’, *братва*, *братки* ‘угруповання рекетирів або інших кримінальних структур’, *вишка* ‘виняткова міра покарання, розстріл’, *в законі* ‘злочинець, який дотримується кримінального закону’, *забити стрілу* ‘призначити зустріч’, *западло* ‘погано’, *зона* ‘місце ув’язнення’, *манси* ‘обман, брехня’, *мент* ‘мільйонер’, *лажа* ‘обман’, *мокрушник* ‘убивця’, *мокруха* ‘вбивство’, *общак* ‘спільний фінансовий фонд’, *пахан* ‘лідер злодійського угруповання’, *підлянка* ‘підлість’, *понтерство* ‘хвастощі’, “*по поняттям*” ‘дотримуючись законів злодійського світу’, *розборки* (розбірки) ‘з’ясування стосунків’, *розколоти* ‘примусити кого-небудь зізнатися в чомусь’, *туфта* ‘фальсифікація’, *фуфлу* ‘свідома брехня’, *ходка* ‘ув’язнення’, *шмон* ‘обшук’ тощо. Наприклад: “...тобто з тим бандитським “*беспределом*”, що панував у Криму наприкінці 80-х та на початку 90-х, покінчено” (УМ, 17.02.99, с.2), “У жовтні 1997 року до “*братків*” приєднався 30-річний С.Лавренко ...” (ВК, 28.01.99, с.3), “А ми тую “*братву*” повиводимо” (УМ, 29.04.99, с.5), “*Братків* “зняли” з гелікоптера” (заголовок) (УМ, 22.01.99, с.2), “Юнак прямо зі службового кабінету “*забив стрілу*”” (УМ, 10.02.99, с.9), “Столиця — «*в законі*» (заголовок — стаття про підписання Президентом Л.Кучмою Закону “Про столицю України — місто-герой Київ”) (ВК, 29.01.99, с.1), “Тепер згряя школярів-злочинців з великого райцентру гуляє на волі, хоча за ними плаче “*зона*”” (УМ, 10.02.99, с.1), “*Круті менти* одразу ж узяли “біка за роги”: вони повідомили, що стосовно підприємниці порушено карну справу” (УМ, 22.04.99, с.9); “Тепер карну справу порушено стосовно “*ментів*” (УМ, 22.04.99, с.9); “*Менти*” залишилися позаду” (заголовок) (УМ, 21.05.99, с.5); “Останні погодні “*манси*” продемонстрували, що Україна таки дійсно — країна контрастів” (УМ, 02.02.99, с.1), “Отримавши від парламенту пункт “а”, прокуратура має сказати “б” і нарешті завершити цю резонансну справу

судом, додавши чимало нових (за деякими даними і взагалі *мокрушних*) штрихів” (УМ, 19.02.99, с.3), “Виборчими технологіями назвали те, що на жаргоні іменується *“підлянкою”*” (Т, №46, 11.99, с.2), “Хто ближче стикався з Лазаренком, той знає ціну *понтерства* та показної впевненості” (УМ, 19.02.99, с.3), “...навіть втаємничені історики, філософи та літературознавці, здатні розбирати Парамонова *“по поняттям”*, позбавлені можливості друкуватися...” (УМ, 22.04.99, с.13), “Політичні *“розборки”*, які в парламенті тривають постійно, часом набувають несподіваних форм” (ПВ, 11.12.99, с.3), “Уже був випадок, коли членом фонду намагався стати хтось із бандитського угруповання, — його швидко *“розкололи”*” (УМ, 09.02.99, с.10), “...більшість із них уже мали по кілька *“ходок”* за колючий дріт” (УМ, 03.02.99, с.9), “А там [дома] — непроханий гість *“шмон”* влаштував” (УМ, 27.01.99, с.11).

Елементи жаргону злочинців, що трапляються в мові сучасної періодики, як правило, запозичені з російської мови. Інтенсивне вивчення арготизмів розпочалося в Росії в середині XIX ст. і особливо в 20-х — 30-х роках XX століття. Дослідження арготизмів цього періоду пов’язані з іменами В.І.Даля, С.В.Максимова, І.О.Бодуна де Куртене, Б.О.Ларіна, В.М.Жирмунського тощо. Але, як зазначає В.М.Мокієнко, “для вивчення російського жаргону, який зараз активізувався не тільки в мовленні, але й у засобах масової інформації, дослідження українського арго можуть дати немало цінного” [18, с.365]. Далі дослідник наголошує на тому, що існує “певна спрямованість засвоєння арготизмів: з Заходу — на Схід, з України (Польщі, Німеччини) — в Росію. Відповідно, роль українців у російському жаргонному лексиконі важко переоцінити” [18, с.367]. До цієї ж думки схиляється і Л.Ставицька: “Українські слова активно проникали в російськомовний блатняк. Наприклад, *базлать* ‘скандалити’, споріднене з *базкати*; *шмотки* — зі *шматтям*” [22, с.7], а також “*куняти* ‘дрімати’ — *кунеть* ‘спати’; *шкапа* ‘стара баба’ — *шкапа* ‘крупная, дородная жінчина’ [18, с.366-367] тощо. Українські жаргони та арго досліджували О.Горбач [2-9] та Й.О.Дзендзельський [11-16]. Але, на жаль, жаргонна та арготична лексика української мови залишається й досі маловивченою.

Наведемо приклади арготизмів — як слів, так і усталених висловів, які активно побутують у мові сучасної української публіцистики. Ось лише деякі фразеологічні арготизми, які перейшли в шар розмовно-літературної лексики: *дати дуба* ‘вмерти’ [Горбач 63, с.142] → фразеологічний арготизм вояків царської армії — *дати дуба* ‘померти чи загинути’ [ФСУМ, I, с.221], наприклад: “Поки їхала ‘швидка’, чоловік *дав дуба* (найвірогідніше через переохолодження) прямо під баками для сміття” (Ф, 03.02.97, с.3); *кловати носом* ‘дрімати’ [Горбач 63а, с.201] → вулично-тюремний арготизм — *кловати носом* ‘дрімати, засипати сидячи, час від часу опускаючи на мить голову’ [ФСУМ, I, с.382], наприклад: “Замість того, щоб приймати закони, депутати прямо у сесійній залі *клюють носом*” (ПВ, 15.06.99, с.2); *дати драпака* ‘тікати’ [Горбач 66, с.32] → арготизм українських школярів — *дати драпака* ‘швидко тікати, бігти’ [ФСУМ, I, с.205], наприклад: “Слушна нагода невдовзі підштовхнула до крадіжки: якимось Надю Сергій удома не застав і удвох з її дідом влаштувався біля телевізора. Коли

той вийшов, спритно привласнив гроші і *дав драпака*” (Ф, 02.03.98, с.3); *дати хropaка* ‘спати’ [Горбач 63, с.142] → арготизм вояків царської армії — *дати хropaка* ‘міцно, з хropінням спати’ [ФСУМ, I, с.213], наприклад: “Деякі депутати обласної ради думають, що у сесійній залі можна спокійнісінько дати хropaка” (Пн, 11.04.97, с.3).

У мові газет немало елементів арго кримінальних злочинців, запозичених з інших жаргонів. Так, слово *понт*, яке спочатку вживалося у картярському жаргоні в значенні ‘визначена висота ставки’ (з *франц.* point) [Горбач 60, с.9], пізніше відоме як східноукраїнське сленгове ‘чванливість’. Фразеологізм *бити понт* — ‘красти з помешкань і передпокоїв’ зафіксовано у правопорушників східних областей України перед першою світовою війною [Горбач 74, с.15]. У російській мові слово *понт* набуло таких значень: 1) умови, обставини, які створює помічник кишенькового злодія з метою полегшення крадіжки; 2) натовп; 3) обман, хитрість, виверт; видимість будь-чого. (фразеологізми: *гнилий понт* ‘відверта брехня’; *крутити понт* ‘брехати, обманувати’; *брати на понт* кого ‘діяти по відношенню до когось за допомогою обману, хитроців’); 4) напускний вигляд, удаваність; 5) зухвала, самовпевнена поведінка; гонор, величний вигляд; 6) користь; перевага; прибуток; 7) жертва шулера; 8) душевне хвилювання [БСЖ, с.459]. За нашими спостереженнями, слово *понт* і похідні від нього використовуються в мові преси і частіше виступають у значенні ‘чванство, погорда’, наприклад: “Восени ж у Південну Корею відбували без усіляких надмірностей, і раптом — з таким “*понтом*” (УМ, 19.01.99, с.8), “Кличко вибиває “*понтти*” за півтора раунда (заголовок)” (УМ, 30.06.99, с.14). СУМ цього слова не фіксує.

Слово *блат* (‘злодійський жаргон’, звідси і *блатна музика* [ЭСРЯ, I, с.172]), яке в кримінальному арго означало ‘злочин, шахрайство’ [БСЖ, с.64], у загальноновживаній мові функціонує з іншим значенням: ‘знайомство, зв’язки і т.ін., що використовуються в особистих інтересах’ [СРЯ, с.44]. СУМ подає його з ремаркою “фамільярне” [СУМ, I, с.196], у мові сучасної української публіцистики воно, як і похідний від нього прикметник *блатний*, не рідкість, наприклад: “До школи — по *блату*” (заголовок) (ПВ, 28.10.99, с.2), “У справі Лазаренка він, *по-блатному*, не паровоз” (УМ, 20.02.99, с.2).

Зустрічається в мові газет і слово виразно російського походження *кореш*, наприклад: “Зібралися *кореша* і вирішили навідатися до самотньої бабці” (Ф, 13.04.1997, с.3). Тлумачні словники російської мови подають його під ремаркою “*прост.*” [СРЯ, с.240]. Арготизм *корешок* вживався і українськими вояками Червоної Армії в значенні ‘товариш’. Етимологію його Горбач О. виводить від слова *корінь* — ‘дишловий кінь у трійній запрязі’ [Горбач 63, с.152].

Широко вживається у публіцистиці слово *штана*, наприклад: “Захищали монастирські володіння доводиться часом не тільки від п’яної *штани*” (УМ, 04.02.99, с.9), “Це й закономірно: з командою нинішнього Президента не можуть співпрацювати справжні професіонали — під неї лягає всяка псевдожурналістська *штана*” (Т, №43.10.99, с.3). Як арготизм воно відоме ще з кінця XIX ст. Так називали основну стандартну тюремну масу [21, с.461]. У М.Фасмера *штана* ознає

‘бродяга’ [ЭСРЯ, IV, с.470]. О.Горбач зазначав, що перед Першою світовою війною військово-босаяцько-тюремний арготизм *шпана* вживався у значенні ‘прости в’язні’ [Горбач 74, с.27]. У кінці 30-х років цей арготизм побутує в мові школярів у значенні ‘банда, шайка’ [Горбач 66, с.29]. Приблизно таке ж значення має це слово в табірному жаргоні ‘хулігани, дрібні злочинці’ [Росси Жак, с.461], а також у тлумачному словнику російської мови [СРЯ, с.734]. Сьогодні, за нашими спостереженнями, слово *шпана* означає ‘хулігани, дрібні злочинці’ і ширше — ‘гурт підлітків, що займаються чимось поганим, недозволеним’, але СУМ його не фіксує.

Не рідкість на сторінках газет й елементи інших жаргонів. Підтвердимо сказане прикладами з газет досліджуваного періоду:

- елементи жаргону п’яниць і безпритульних (помітну кількість серед них становлять одиниці з явними ознаками русизмів): *алкаш*, *забулдига* “алкоголік, п’яниця” (наприклад: “Наш дом — Россия”, зовсім не бомжуючі під мостом *забулдиги* “з сокирами”, а мільйони (мільйони!) найчесніших, сумлінних і розумних людей, позбавлених можливості працювати або отримувати плату за роботу”. — Т, №3.1.99, с.3); *бодун* “похмілля”; *бухати*, *киряти*, *квасити*, *хильнути* “п’яти, випивати алкогольні напої” (наприклад: “Туристи, підігріті тайськими коктейлями, а також привезеним із собою за десять тисяч кілометрів і розлитим під низьким тайським столиком “Гетьманом”, *побухали* на славу...”. — УМ, 30.01.99, с.7, “Добре *хильнувши* оковитої, він (злодій) пробрався у літню кухню 69-річної Н., але до кінця справу не довів”. — Пн, 02.09.98, с.3); *побухайлівка* “п’янка” (наприклад: “*Побухайлівка* закінчується зазвичай далеко за північ...”. — УМ, 21.04.99, с.1); *підзарядитися* “спожити алкогольних напоїв” (наприклад: “Перед цим завітав із матір’ю та колегами в аеропортівську кав’ярню. Трохи *підзарядився*” і пішов до літака”. — ВЗ, 29.01-04.02.99, с.12); *вирубитися* “сильно сп’янівши, перестати адекватно сприймати дійсність” (наприклад: “...він сильно напився і повністю *вирубився*”. — ВЗ, 22.01-28.01.99, с.11); *кайф*, *кир* “алкоголь”; *бухло*, *випивон* “випивка” (наприклад: Галина Шестопалова: “У всякій поважній фірмі, чи організації приблизно тричі на тиждень влаштовується *випивон*”. — УМ, 21.04.99, с.16); *конина* “коньяк”; *чорнило* “червоне вино”; *сухар* “сухе вино” (наприклад: “...в Ракетному знайшли ще 75 пляшок готової продукції, 40 літрів *сухаря* в каністрах, 200 етикеток”. — УМ, 05.01.99, с.8); *медведик* “медвитверезник” (наприклад: “*Медведик*” зустрічає нового господаря” (заголовок). — Ф, 12.07.99, с.2);

- елементи жаргону музикантів: *лабух* “музикант”, *лабати* “грати на музичному інструменті”, *конса* “консерваторія”, *солянка* “концерт з багатьма виконавцями” (наприклад: “Таку жанрову *солянку* не завжди зустрінеш навіть на оглядах художньої самодіяльності”. — УК, 19.10.98, с.8), *фанера* “фонограма” (наприклад: “І треба ж такому трапитись, щоб під час виступу Юрка Юрченка заспівала ... Ані Лорак. А ще, кажуть, *фанера*” не підводить”. — УМ, 26.01.99, с.13, “...останній [Богдан Кучера], як виявили звукові нестикування на сцені, радував глядачів піснями *під фанеру*”. — Г, 28.09.99, с.8);

• елементи армійського жаргону: *дембель* “демобілізація”, *дід* “солдат, що закінчує службу” (наприклад: “*Дід*” помер напередодні *дембеля*”. — УМ, 14.01.99, с.2, “*Дід*” із простреленою наскрізь головою ще живе” (заголовок). — УМ, 12.01.99, с.2), *дідівщина* “деспотичне ставлення солдатів, що закінчують службу, до новачків” (наприклад: “*Дідівщина*” російської влади знову примусила світ згадати, що у мом цю країну “не понять”: учора Борис Єльцин відправив у відставку Євгена Примакова з усім його урядом”. — УМ, 13.05.99, с.1), *збройка* “кімната для зберігання зброї” (наприклад: “По дорозі у “*збройку*” він зустрів солдата, вочевидь “*діда*”. — УМ, 12.01.99, с.2), *кирзаки* “кирзові чоботи” (наприклад: “Справді, солдатські онучі, “*кирзаки*” та намети з “НЗ” — не дуже ходовий товар”. — УМ, 04.02.99, с.4), *муха* “протитанкова граната одноразового використання, що пробиває товстелезну броню” (наприклад: “Саме в той момент по “крутому” авто й випустили надокучливу “*муху*». — УМ, 27.01.99, с.11), *салага* “солдат першого року служби”, *старлей* “старший лейтенант” (“Крутий “*дід*”, вочевидь, вважаючи, що *старлей* його просто лякає, відповів на це приблизно так: “Ану, спробуй вистріли”. — УМ, 12.01.99, с.2);

• елементи жаргону наркоманів: *колеса* “таблетки”, *ломка* “наркотичне голодування” (наприклад: “...саме після *ломки* виникають рецидиви”. — ВК, 22.01.99, с.8), *нарик* “наркоман” (наприклад: “В лівому кутку сидить купка синіх “*нариків*” під “*кайфом*”...”. — УМ, 24.04.99, с.8); *наркота* “збірне до *наркотик*”, *травка* “гашиш” (наприклад: “Провітрити обкурені *травкою* “точки” відпочинку молоді обіцяв ще попередній міський голова Богдан Борович, однак “*наркота*” і нині там”. — УМ, 09.02.99, с.9), *ширка* “саморобний наркотик, який отримують з головок маку” (наприклад: “Все це “бадилля”, як пояснив господар, він скуповував по селах у приміській зоні, потім варив “*ширку*” і обмінював черговий шприц з “дозою” на продукти, бо, мовляв, не було чим харчуватися”. — ВК, 13.01.99, с.2);

• елементи жаргону спортсменів: *вишка* “вища ліга” (наприклад: “Також з упевненістю можна сказати що “*вишку*” залишать СК “Миколаїв” та “Прикарпаття”. — УМ, 18.05.99, с.14), *гірчичник* “жовта картка” (наприклад: “Друга половина змінила малюнок гри: хорвати *фошили*, і польські судді діставали один “*гірчичник*” за другим ...”. — УМ, 05.02.99, с.15), *дев’ятка* “верхній кут воріт” (наприклад: “Після кутового вони так спішно виносили м’яч із свого карного поля, що він потрапив у спину свого ж гравця і влетів у “*дев’ятку*””. — ПВ, 27.11.99, с.3), *дихалка* “дихальні шляхи, легені” (наприклад: “Марафон на телевізійній дистанції. Головне, щоб “*дихалки*” вистачило”. — УМ, 21.05.99, с.5), *рамка* “ворота” (наприклад: “...три заміни вже було зроблено, а забрати Тольдо й поставити в “*рамку*” польового гравця було б повним безглуздом”. — УМ, 04.07.2000, с.14), *свічка* “вертикально вдарений м’яч”, *фізуха* “фізична підготовка спортсмена”;

• елементи з жаргону сексуальних меншин: *гей*, *голубий* “гомосексуаліст” (наприклад: “Вбивство веселого *гея*” (заголовок). — УМ, 11.02.99, с.10), *рожеве кохання* “кохання між жінкою і жінкою” (наприклад: “Дехто намагався навіть романтизувати його [вбивство],

натякаючи на якісь особливі, “нетрадиційні” взаємини вбивці та її жертви, подаючи тему нерозділеного “рожевого” кохання тощо”. — УМ, 23.02.99, с.8);

- елементи жаргону автомобілістів: *запаска* “запасне колесо” (наприклад: “Я щоразу співчуваю водію за його пекельну роботу, бо йому доводиться копирсатися то в двигуні, то *запаску* міняти, то ще щось ремонтувати”. — УМ, 03.02.99, с.9), *калим* “гроші”, *колеса* “автомобіль” (наприклад: “На відібраному в такий жажливий спосіб “Фіати” вирушили в Донецьк, де поміняли престижні “колеса” на легковик із доплатою”. — УМ, 23.02.99, с.9), *лівий* “побічний, незаконний” (наприклад: “...жоден автобусний рейс у Грецію з колишнього Союзу не обходиться без “*лівих*” пасажирів”. — ВЗ, 15.01-21.01.99, с.9);

- елементи міліційного жаргону: *бомж* “безпритульний” (наприклад: “Хто не зустрічав брудних, обірваних маленьких *бомжів*? Вештаючись вулицями міста у сподіванні знайти їжу, вони позбавлені турботи не лише власних батьків, а й суспільства”. — ВК, 16.01.99, с.1); *браслети* “наручники” (“...на руках злочинця клацнули “*браслети*”. — УМ, 05.05.99, с.9, “Тільки-но “правоохоронці” отримали “зелені”, на їхніх руках замкнулися “*браслети*”. — УМ, 22.04.99, с.9); *зек* “ув’язнений” (наприклад: “Черговий помічник начальника колонії переконаний: “швидка” в цей час могла б допомогти вагітній жінці, а тут якийсь *зек* помирає” (УМ, 20.05.99, с.10);

- елементи молодіжного жаргону: *амбал* “здорова, фізично міцна людина” (наприклад: “Ще кілька років тому власники мобільних телефонів асоціювались у нас з *амбалами* у бордових піджаках з тугими гаманцями”. — ВК, 13.01.99, с.3); *бабки* “гроші” (наприклад: “Минув час — можна підбити “*бабки*””. — УМ, 26.01.99, с.7); *бакси* “долари” (наприклад: “Бізнесмени почали відгукуватися, виділяючи певну кількість “*баксів*” і розбірливо розписуючись у підставлених під ручки із золотими перами відомостях”. — ПВ, 20.11.98, с.2); *за бугром* “за кордоном”; *випендрюватися* “намагатися звернути на себе увагу”; *відстебнути, відстібнути* “дати гроші, заплатити комусь” (наприклад: “На поточний рік для такого необхідного будівництва Українська держава має *відстібнути* 20 мільйонів гривень, а три з них перепаде Черкасам”. — УМ, 26.01.99, с.2, “Услід за марками підприємствам доведеться чималу суму “*відстібтати*” і за касові ордери”. — ВЗ, 05.03-11.03.99, с.1); *кайф* “задоволення, насолода” (наприклад: “...сморбнувши від літнього відпочинку не лише очікуваний “*кайф*”, а й решту “принад” перенаселених курортних зон...”. — УМ, 14.01.99, с.14, “...хлопець вчинив криваву екзекуцію під легким алкогольним “*кайфом*”. — УМ, 21.04.99, с.9); *кайфово, кльово* “дуже добре”; *канати* “намагатися бути схожим на когось” (наприклад: “...один із групи “стильно” одягався, тобто натягував на себе чоботи, шапку-вуханку, якусь потерту одяжину, щоб “*канати*” під звичайнісінького сільського дядька”. — УМ, 28.04.99, с.9); *крутий* “надзвичайний, крайній у вияві своїх ознак, властивостей” (наприклад: “... “*крутою*” цивілізацією, яка має свою історію, літературу...”. — УМ, 20.05.99, с.10); “Є апарат *крутіший* від самогонного” (заголовок). — УМ, 22.04.99, с.2);

лажа “будь-що низької якості” (наприклад: “...українська публіка з маніакальною впертістю купується на чергову рекламу чергового московського театрального проекту, щоб потім з місяць захоплено розповідати родичам і знайомим, яка то була *лажа*”. — УМ, 09.02.99, с.12); *наліво* “незаконно, на сторону, на стороні, використовуючи службові можливості з корисливою метою” (наприклад: “У Дніпропетровську майже два місяці працював *наліво*” пункт з обміну валюти ...”. — УМ, 20.04.99, с.9); *напряг* “напруження, зусилля” (наприклад: “Але більш-менш підготовленому глядачеві відомо, що будь-який комікс — це, як правило, максимально, до абсурду спрощений сюжет, котрий не вимагає жодної роботи думки, жодних емоційних *напрягів*”. — УМ, 09.02.99, с.12); *прикол*, *прикольний* “смішний” (наприклад: “Він [секс] іноді буває *прикольним*, фаховим, романтичним, іноді — аби відбутися номер”. — УМ, 23.01.99, с.7); *стильно*, *супер* “добре, гарно”, *суперовий* “дуже хороший” (наприклад: “...один із групи *“стильно”* одягався...”. — УМ, 28.04.99, с.9), “...*суперові* хореографічні композиції...”. — УМ, 09.02.99, с.12); *предки* “батьки” (наприклад: “Воно ще більше відчужує дітей від *“предків”*, бо найбільше молодь потребує впевненості в тому, що може довірити старшим на них”. — УМ, 20.02.99, с.1); *прикид* “одяг, манера одягатись”; *тусівка* або частіше *тусовка* “місце збору, спілкування” (наприклад: “Чи вдасться нашим вдало скористатися цією *“тусовкою”* світової фінансової та політичної еліти?”. — УМ, 29.01.99, с.1); *центровий* “гарний, авторитетний”; *чувак*, *чувачок* “хлопець”, *на шару* “задарма” (наприклад: “Так не пропадати ж добру заробленому *“на шару”*”. — ВЗ, 01.01-07.01.99, с.11), “А в самій обителі ченці організували прийом для місцевих молодих вітрогонів, які любили гуляти *“на шару”*”. — УМ, 27.04.99, с.16); *хвіст* “академічна заборгованість” (наприклад: “Депутати, як студенти: пішли на канікули з *“хвостами”*» (заголовок). — ВЗ, 08.01-14.01.99, с.3) тощо. Як бачимо, молодіжний жаргон — це продукт урбанізації, що містить у собі чимало запозичень (зокрема з російської та англійської мов), характеризується експресивністю і вільно функціонує у мові газет.

Як показують наведені приклади, жаргонізми вільно вживаються в мові сучасної української публіцистики.

Отже, матеріал спостережень над використанням жаргонізмів у публіцистиці свідчить про те, що в суспільстві змінюються ставлення до жаргону: наприкінці ХХ століття він усвідомлюється як джерело особливо виразних, експресивних слів і висловів.

Умовні скорочення

Умовні скорочення назв газет

ВЖ — Вільне життя (Тернопіль), **ВЗ** — Високий замок (Львів), **ВК** — Вечірній Київ (Київ), **Г** — Галичина (Івано-Франківськ), **ПВ** — Подільські вісті (Хмельницький), **Пн** — Подолянин (Кам'янець-Подільський), **Т** — Товариш (Київ), **УК** — Урядовий кур'єр (Київ), **УМ** — Україна молода (Київ), **УС** — Українське слово (Київ), **Ф** — Фортеця (Кам'янець-Подільський).

Умовні скорочення інших джерел

- БСЖ** — *Мокиєнко В.М., Никитина Т.Г.* Большой словарь русского жаргона. 25000 слов и 7000 устойчивых сочетаний. — Спб.: “Норинт”, 2000. — 720 с.
- Горбач 60** — *Горбач О.* Лексика наших картярів і шахістів // Вільне слово. — Торонто, 1960. — С.2-15.
- Горбач 63** — *Горбач О.* Арго українських вояків // НЗУВУ. — Мюнхен, 1963. — Ч.7. — С.138-173.
- Горбач 63а** — *Горбач О.* Вулично-тюремні арготизми у Франковій прозі // ЗНТШ. — Нью-Йорк, 1963. — С.197-206.
- Горбач 66** — *Горбач О.* Арго українських школярів та студентів // НЗУВУ. — Мюнхен, 1966. — С.3-55.
- Горбач 74** — *Горбач О.* Правопорушницькі східньоукраїнські арготизми в дотичних словниках і в літературі перед 1-ю світовою війною // НЗУВУ. — Мюнхен, 1974. — Т.8. — С.14-28.
- Росси Жак** — *Росси Жак.* Справочник по ГУЛАГу: В 2 ч. — 2-е изд. — М.: Просвет, 1991. — Ч.1. — 263 с., Ч.2. — 282 с.
- СРЯ** — *Ожегов С.И.* Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю.Шведовой. — 19-е изд., испр. — М.: Рус. яз., 1987. — 750 с.
- СУМ** — *Словник української мови / За заг. ред. І.К.Білодіда.* — Т.І-ХІ. — К.: Наук. думка, 1970-1980.
- УСЖЛ** — *Ставицька Л.* Український жаргон. Словник. — К.: Критика, 2005. — 496 с.
- ФСУМ** — *Фразеологічний словник української мови / Уклад. В.М.Білоноженко та ін.* — К.: Наук. думка, 1993. — Кн. І. — 530 с. — Кн. ІІ. — 984 с.
- ЭСРЯ** — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. Т.І-IV: пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачёва / Под ред. и с предисл. Б.А.Ларина. — 2-е изд., стер. — М.: Прогресс, 1986-1987.

Список використаних джерел:

1. *Березовенко А.* Посттоталітарна динаміка і перспективи української мови // Про український правопис і проблеми мови. — Нью-Йорк-Львів, 1997. — С.115-119.
2. *Горбач О.* Арго українських вояків // НЗУВУ. — Мюнхен, 1963. — Ч.7. — С.138-173.
3. *Горбач О.* Арго українських лірників // НЗУВУ. — Мюнхен, 1957. — Ч.1. — С.5-44.
4. *Горбач О.* Арго українських школярів та студентів // НЗУВУ. — Мюнхен, 1966. — С.3-55.
5. *Горбач О.* Арго чернігівських прошарків і лірників: матеріали до української діалектології // НЗУВУ. — Мюнхен, 1974. — Вип.4. — С.1-14.
6. *Горбач О.* Вулично-тюремні арготизми у Франковій прозі // ЗНТШ. — Нью-Йорк, 1963. — Т. 177. — С.197-206.
7. *Горбач О.* Лексика наших картярів і шахістів // Вільне слово. — Торонто, 1960. — С.2-15.
8. *Горбач О.* Львівські проступницько-тюремні арготизми (до 1930-х років) // НЗУВУ. — Мюнхен, 1983. — Т. X. — С.296-326.
9. *Горбач О.* Правопорушницькі східньоукраїнські арготизми в дотичних словниках і в літературі перед 1-ю світовою війною // НЗУВУ. — Мюнхен, 1974. — Т.8. — С.14-28.

10. Григорьев В.П. Современное просторечие и жаргоны // Книга о русском языке. — М.: Знание, 1969. — С. 159-173.
11. Дзензелівський Й.О. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Наукове видання. Українознавча бібліотека НТШ. Число 6. — Львів, 1996. — 520 с.
12. Дзензелівський Й.О. Арго волинських лірників // Йосип Дзензелівський. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Наукове видання. Українознавча бібліотека НТШ. Число 6. — Львів, 1996. — С.310-349.
13. Дзензелівський Й.О. Арго нововижвівських кожухарів на Волині // Йосип Дзензелівський. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Наукове видання. Українознавча бібліотека НТШ. Число 6. — Львів, 1996. — С.245-285.
14. Дзензелівський Й.О. Про арго спиських дротарів // Йосип Дзензелівський. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Наукове видання. Українознавча бібліотека НТШ. Число 6. — Львів, 1996. — С.307-309.
15. Дзензелівський Й.О. Про арго українських ремісників (Колківське арго на Волині) // Йосип Дзензелівський. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Наукове видання. Українознавча бібліотека НТШ. Число 6. — Львів, 1996. — С.286-306.
16. Дзензелівський Й.О. Український бурсацько-семінарський жаргон середини ХІХ ст. На матеріалах повісті “Люборацькі” А.Свидницького // Йосип Дзензелівський. Українське і слов'янське мовознавство. Збірник праць / Наукове видання Українознавча бібліотека НТШ. Число 6. — Львів, 1996. — С.353-359.
17. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. — К.: Вища шк., 1972. — 401 с.
18. Мокиєнко В.М. Украинские источники русского жаргона // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. Випуск 4. Українське і слов'янське мовознавство. Міжнародна конференція на честь 80-річчя професора Йосипа Дзензелівського. — Ужгород, 2001. — С.365-378.
19. Огієнко І. Український стилістичний словник: Підручна книжка для вивчення української мови / Інститут дослідів Волині. — 2 вид. — Вінніпег, 1978. — 496 с.
20. Огієнко І.І. Українська культура. — К., 1991. — С.240-241.
21. Росси Жак. Справочник по ГУЛАГу: В 2 ч. — 2-е изд. — М.: Просвет, 1991. — Ч.1. — 263 с., Ч.2. — 282 с.
22. Ставицька Л. “Блатна музика” української мови // День. — 1999 р. — №48 (585).
23. Ставицька Л. Кровозмісне дитя двомовності // Критика. — Число 10 (48). — Жовтень 2001. — С.20.
24. Ставицька Л. Український жаргон. Словник. — К.: Критика, 2005. — 496 с.
25. Тараненко О.О. Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). — Київ-Кам'янець-Подільський, 1996. — 171 с.

The use of slang words in the language of modern Ukrainian newspapers is considered in this article. The words are powerful means of creation language figurativeness in publicistic writing. The observation of use of slang in publicistic writing testifies also to the fact that the attitude to slang is being changed in the society: at the end of the XX-th century it is realized as a source of particularly expressive words and expressions and the use of slang in newspapers brings to the text originality and brightness.

Key words: argot, jargon, slang

Отримано: 4.09.2006 р.

ІВАН ОГІЄНКО — ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ

УДК 821.161.2.09(092)

Є.І.Сохацька

Кам'янець-Подільський державний університет

ШЕВЧЕНКІАНА ІВАНА ОГІЄНКА

У статті аналізуються літературознавчі праці Івана Огієнка, присвячені творчості Тараса Шевченка та визначенню світоглядних позицій поета.

Ключові слова: зміна ідеологічних постулатів, толерантність, християнські цінності.

Маловідомою в сучасному шевченкознавстві є творчий доробок митрополита Іларіона (Івана Огієнка). Проте він є автором низки праць, присвячених інтерпретації творчості Тараса Шевченка та визначенню його світоглядних позицій, а саме: “Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка”, 1960; “Словник Шевченкової мови”, 1961; “Релігійність Тараса Шевченка”, 1964 та ін. Широкому науковому загалу вони стали доступні завдяки Фундації імені митрополита Іларіона (Огієнка), яка до 120-ти річчя від дня народження Івана Огієнка видала збірник його праць “Тарас Шевченко” (К., 2002 р.).

Повернення Шевченкіани І.Огієнка до наукового обігу стало можливим завдяки зміні ідеологічних постулатів, відкритості та толеруванню різних оцінок у сучасній українській науці.

Виразне захоплення Шевченком Огієнко виявив ще за молодих літ. У всеукраїнській газеті “Рада” за 1909 рік він вміщує чимало статей, присвячених феномену Шевченка: “Шевченко на селі. Чи знають Шевченка та його твори наші селяни?” (1909. — № 46), “Як колись читали Шевченка” (1909. — № 47), “Нариси з духовного життя селян. Українська самосвідомість наших селян” (1909. — № 125).

Усі нариси об'єднує просвітительська настанова автора — донести до свідомості українського селянства велич Шевченкової постаті. Виявилось уміння Огієнка аналітично мислити, надавати викладу емоційності. Доброю ж школою для науковця Огієнка була участь у “Семінарії російської філології” В.Перетца під час навчання на історико-філологічному факультеті Київського університету (1907-1909 рр.). За твердженням В.Ляхощкого, він був одним з найактив-

ніших його учасників, заявив про себе як здібний і перспективний науковець [1]. Проявилися виразно й задатки майбутнього Огієнко-ученого і державника. Так, тут сформовано принцип моральності науки, притаманний усієї його діяльності. *“Моральний обов’язок всіх нас — розказати народові правду про його славетного поета”*, — наголошує Огієнко [2, с.2].

Порушує він і таку актуальну на той час проблему [і сьогодні не менш. — Є.С.] *“української книжки, якої обмаль (...) у нас для народу, мало пишеться, мало видається”* [2, с.2]. Виразно визначає молодий вчений-публіцист ті чинники, які гальмують духовний розвиток української села: брак української книжки, русифікація школи, низька національна свідомість селян, яка все-таки *“починає спроквола зростати”*. Вдало вводяться в текст статті *“Українська самосвідомість наших селян”* ремінісценції з *“Кобзаря”*: *“Чий сини? Яких батьків?”* [3, с.2]. На оптимістичній ноті завершує Огієнко своє дослідження соціологічного плану про сприйняття творчості Шевченка читачем з народу: *“За три останні роки [1906-1908. — Є.С.], як-не-як, а українська самосвідомість серед селян починає спроквола зростати. А це вже певна ознака, що вона виростає, і зацвіте, і вродить. Тоді тільки настане час, коли селяни з певністю знатимуть, — “хто ми, що ми, і чий ми діти”* [3, с.2]. Отож Шевченковими словами завершує Огієнко свою працю. Влучно зазначає огієнкознавець М.Тимошик, що його нариси — не *“традиційна розповідь про життєвий і творчий шлях генія українського народу”*, а *“твір — проблемний, доказовий, емоційний”* [4, с.12].

Згодом зацікавлення Огієнка Шевченком оформляються в праці *“Грамаітично-стилістичний словник Шевченкової мови”* (1919, 1936, 1961), *“Шевченко як творець української літературної мови”* (1961), *“Вираз” в Україні в Шевченка* (1954), *“Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка”* (1961), *“Релігійність Тараса Шевченка”* (1964); в праці, підготовленій до 100-річчя від дня народження Шевченка: *“Чергові завдання шевченкознавства”*, *“Шевченкові рукописи”*, *“Видання Шевченкових творів”*, *“Три літа”*, *“Скасування панщини”*, в численні статті і рецензії, що друкувалися у його журналі *“Віра й Культура”* (1953-1967 рр.), у його душпастирських посланнях та промовах.

У чому ж своєрідність, а почасти й новизна шевченкознавчих досліджень Огієнка?

Це, передусім, ствердження думки про глибоку релігійність Тараса Шевченка. У праці *“Релігійність Тараса Шевченка”* (написана у канадський період життя у Вінніпезі 1964 р., вперше опублікована в Україні 2002 р. заходами фундації імені митрополита Іларіона (Огієнко) у Києві) сам Огієнко визначає новизну свого підходу до творчості Кобзаря: *“Про релігійний стиль взагалі, а в мові Шевченка зокрема, ще ніхто не писав. Я починаю цю ділянку, і то тільки поверхово, — виставляю саму цю думку, саму ідею, — коротенько я торкнувся її в своїй новій праці “Словник Шевченкової мови” 1861 р., ст. 1110-15. Це першорядне питання в українській літературі, яке ми обходимо мовчанкою, а його треба докладно вивчати.*

У нас здавна ведеться дискусія про релігійність Шевченка: чи він був взагалі релігійний, чи може був атеїст, як тепер советська літера-

*тура вперто твердить по сотнях своїх видань. Я на це питання відпо-
відаю цією об'єктивною працею про релігійність Тараса Шевченка.*

*Я покажу тут, що релігійний стиль у Шевченкових творах дуже
сильний, що він — душа його мови й його загального стилю, що він —
ознака Шевченкового думання від початку його писань до могили (1837-
1861) (...) завдання цієї праці: показати, що “Кобзар” — високо релі-
гійний твір” [5, с.6-7].*

Треба зазначити, що у названій праці (та й в усіх інших) Огієн-
ко полемізує з радянськими шевченкознавцями, обвинувачує їх у ідей-
ному перекрученні, догматизмі та суб'єктивізмі. Інакше і не могло
бути в працях радянського часу, часу ідеологічних застережень і табу,
одновимірних оцінок. За ними, Шевченко — лише борець проти ца-
ризму та атеїст. Правда, в силу явної очевидності й безсумнівності
Шевченкових слів, відзначалося захоплення поета Біблією, одкро-
вненнями старозавітних пророків і апостолів нової віри. Але всі ці
твердження закамуювалися в ортодоксальну стилістику, підда-
валися дозувальному пресу.

Квінтесенцією праці “Релігійність Шевченка” є тлумачення по-
няття “Шевченкова моральна й релігійна наука”. Огієнко знаходить
дуже влучне слово для визначення суті Огієнкової творчості — учите-
льно-навчальна. Чи не найближче до такого визначення стилю Шевчен-
кових творів підійшов сумлінний шевченкознавець Ю.Івакін. У праці
“Творчість Т.Г.Шевченка періоду заслання” (К., 1984) він слушно на-
голошував на просвітительсько-дидактичній настанові творів цього
періоду, зокрема соціально-побутових поем “Варнак”, “Марина”, “Сот-
ник”, “Титарівна”, “Москалева криниця”, однак слово “просвітительсь-
кий” у нього поєднувалося зі словом “революційний” [6, с.156-157].

За твердженням Огієнка, “*Шевченко був проповідником і вмів
ним бути*” [5, с.47]. З цього погляду зрозумілими стають, за Огієн-
ком, недоробленість, незакінченість та неопрацьованість форми де-
яких віршів поета, що сильно дратувало Панька Куліша [5, с.47].
Зате зміст Шевченкових творів завжди ясний і великий. Будучи сам
великим оратором, Огієнко відзначає високу духовність Шевченко-
вих віршів, обстоювання в них правди Божої. Він пише: “... *більшість
Шевченкової науки можна повторювати в Церкві на проповідях, так
ніби цитати з якого церковного твору. І треба тільки жаліти, що
українське Духovenство так рідко цитує “Кобзаря”, — для проповідей
з нього можна брати обома руками!*” [5, с.47]. За проїнятість віршів
релігійною та національною наукою і називають, стверджує Огієнко,
Шевченка національним пророком. Таке визначення згодом у Огієн-
ка буде модифіковане і в остаточному висліді буде сформульовано
так: “*Шевченко — творець української національної ідеології. Саме під
впливом Шевченкових творів українці перетворилися в міцну свідому
націю*” [7, с.417-418]. Для Огієнка-державника не було чистої кабінет-
ної науки. Вся вона має націотворчий характер, насичена націотворчи-
ми філософемами. Під цим кутом зору значну цікавість має творчість
Огієнка варшавського періоду, зокрема видання “Наша культура” (1935-
1939 рр.). У часи української бездержавності, закамуюваною біль-

повищальним радизмом, Огієнко дбав про духовний розвиток нації, її консолідацію та плекання її національної свідомості [8, с.32-33].

У цьому ж розділі Огієнко торкається питання про атеїзм Шевченка, зачеплене перед тим, приміром, у працях “Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка” (1961) та у “Три літа” (незакінчена, вперше опублікована у виданні М.Тимошика). Суть названого питання, за Огієнком, така: *“Шевченко невіруючим не був, але Шевченко часто був глибоко експансивним, нездержливим, нервовим — тоді він міг виступати і проти Бога. Це — не свідомий атеїзм, це — безсилий, хворобливий відчай, але відчай тимчасовий”* [9, с.335].

Огієнко по-новому, по-своєму трактує основи світовідчуття Шевченка. Саме він, стверджує митрополит, засуджував, дошкульно і в’їдливо висміював безбожників-атеїстів, сучасних йому і будучих, приміром у “Дружному посланні” (більше відоме як “І мертвим, і живим...”):

*Заліжете на Небо
І ми — не ми, і я — не я!
І все те бачив, і все знаю:
Нема ні пекла, ані Раю,
Немає й Бога — тільки я,
Та куций німець узлуватий,
А більш нікого!* [10, с.269].

Огієнко робить співставлення висловів з поезії Шевченка і Псалм. Так, у Псалмі 13.1 сказано: *“Говорить безумний у серці моїм: Нема Бога!”* або *“Хто говорить Нема Бога той безумний”* [5, с.52].

Моральна Шевченкова наука, за Огієнком, досягає рівня релігійно-церковної. Це проявляється насамперед у його проповідях Новозавітного вчення (“Святого Господа любить, І брата милувать!”), у наскрізних у його поезії культу родини, батька-матері, у дихотомії любити Україну — любити Бога:

*Україну любіте
І за неї, безталанну,
Господа моліте!* [10, с.291].
*Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть!* [10, с.300].

У завершальному акорді розділу виразно проявилися риси громадянської позиції Огієнка, зрощення релігійності й світкості. Потрібне не голе шанування Шевченка, а втілення його науки в життя. Ця заувага Огієнка варта томів директив і постанов партій! Жаль, що ці слова не доходили в Україну і не могли мати відповідної реакції! Обкрадений духовно люд мовчки терпів ярмо більшовизму...

У цьому ж феномен Огієнка: прийнявши церковний сан, він не зрікався українськості, відчуття болю за поневолений народ. Воістину був втіленням ним же сформульованого принципу: *“Служити народові — то служити Богові!”*

У розділі VIII (“Шевченко в безнадії та в розпачу”) названої праці (“Релігійність Тараса Шевченка”, 1964) Огієнко торкається дражливого питання про богохульність Шевченка. Відомі його випадки ніби проти Бога, проти церковних служителів (“Кавказ”). Однак у цьому Шевченко не був винятком. Глибокий знавець релігії, Огієнко наводить приклади подратованого звернення до Бога, оправдані дійсністю, з Псалтиря, Біблії та Книг Пророчих. *“Хто глибоко й по-синівському любить Бога, як рідного батька, той часом і поводить ся з Ним, як зо своїм батьком”* [5, с.57]. За Огієнком, “Кобзар” — це чиста книга гарячих сліз, тяжкого горя та смертельної печалі, а то й чорної розпуки... [5, с.59]. Знаменно, що в своїй великій ненависті до царату Шевченко залишається і не забуває про Бога:

*Пошлем душу аж до Бога,
Його розпитати, —
Чи довго ще на сім світі
Катам панувати?* [11, с.189-190].

*Людоїде, змію, —
На Страшному на Судищі
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих!* [10, с.196].

Отже, стверджує справедливо Огієнко, *“у Шевченка насильство — це одне, а Бог — це непорушне в нього”* [5, с.59].

Друга причина так званого богохульства Шевченка, його виступів проти Бога, на думку богослова, це відбиток двовір'я у його творчості, що ще сильно панувало в Україні в часи Шевченка. Це поєднання чистого християнства з ідеями та віруваннями поганства. Названа проблема стала предметом аналізу в його праці “Дохристиянські вірування українського народу”, написаній 1946 (Лозанна) і вперше видрукуваній заходами Інституту Дослідів Волині (Вінніпег) 1965 року [11]. Звернення до ворожки, освячення ножів помсти, хула — яскраві того прояви. Шевченко любив Україну найбільше за все, бачив, як її грабують і зневажають, і кричав з розпуки:

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену Святого Бога:
За неї душу погублю!* [10, с.318].

Отже, і в відчай думка Шевченка залишається релігійною (бо ж пам'ятає про загублення душі!). Тому можна цілком погодитися з Огієнком, що *“свідомим богохульником Шевченко ніколи не був”* [5, с.56].

ІХ розділ “Зіссуття Шевченкових творів” є логічним продовженням попереднього. Подаючи свої аргументи контроверсійного питання “богохульності” Шевченка, Огієнко лише заторкнув питання редагування творів поета. І тут він виявляється глибоким шевченкознавцем: *“... повного “Кобзаря” Шевченко сам не редагував. А коли б редагував “Кобзаря” сам Шевченко, безумовно, деякі свої вірші він би викинув! Бо вони зродилися в нього в час глибокої безнадії...”* [5, с.56]. Справді, сучасне повне видання “Кобзаря” не є тотожне останньому прижиттє-

вому виданню “Кобзаря” 1860 р. Книга була задумана Шевченком як перший том “Поезії” Т.Шевченка”, на вимогу цензури вийшла під назвою “Кобзар”, до того ж добре була проціджена нею [12, с.474].

Якщо перший “Кобзар” вміщував лише 8 творів, то 1860 року — 17 (16 — друкувалися в 40-50-х роках, вперше повністю “Давидові псалми” — 1845). Отже, сюди не ввійшли революційна сатира періоду “трьох літ”, поезія Шевченка періоду заслання (1847-1857) та неспокійних останніх літ, спричинена арештом поета 1859 р. Саме в цих творах муза Шевченка сповнена гніву, зневіри та розпачу (“Сон”, “Кавказ”, “Заповіт”, “Варнак”, “Княжна”, “Марія” та ін.).

Дев'ятий розділ (“Зіссуття Шевченкових текстів”) тієї ж праці повністю присвячений питанню стану рукописної спадщини Шевченка. Згодом він напише спеціальну працю “Шевченкові рукописи”, копію рукопису якої опублікував М.Тимошик [9]. Огієнко відзначає поширений за Шевченкових часів старий звичай читати літературні твори в рукописах. Згадаймо факт появи “Енеїди” І.П.Котляревського (1789) завдяки рукопису, що попав в руки конотопця Максима Парпури. Так побачила світ книга, що започаткувала нову українську літературу.

Тому нерідко бувало, зазначає Огієнко, що при переписуванні Шевченкові твори підправлялися, до них дещо додавалося переважно гострішого характеру. Згодом сам Шевченко це приймав, ще щось додаючи. Так народжувалися різні не авторські варіанти Шевченкових творів.

Серцевиною розділу є різночитання Шевченкових текстів, яке знову зачіпає тему “Шевченко-атеїст”. Огієнко наводить місця з радянських видань і видань “Кобзаря” 1910 за редакцією В.Доманицького та лейпцизького видання 1859 р. (“Новые стихотворения Пушкина и Шавченки”) і робить висновок не на користь перших. Особливо вражаючими, досі не відомими в шевченкознавстві (бо ж праці Огієнка не видавалися!) коментарі вченого до “Заповіту” (“Як умру, то поховайте”), вперше надрукованого в лейпцизькому виданні. Виявляється, там не було атеїстичного *“а до того — я не знаю Бога”*. На думку Огієнка, *“... хтось пізніше навмисне вставив “я не знаю Бога”, і тим зіпсував і будову вірша, і Шевченкову ідеологію, роблячи з нього атеїста”* [5, с.67-68].

Учений зазначає, що чув про автографи, де нібито рукою Шевченка написано *“я не знаю Бога”*, але є й автографи і без цього. Доповнюючи Івана Огієнка, треба сказати, що названий вислів є все-таки у книзі автографів Т.Шевченка [13, с.107]. В інших же списках, за В.Бородіним, їх справді не було, приміром, у списку В.М.Білозерського, який було відібрано у нього під час арешту [14, с.509]. Отож, дослідник дав настанову на подальший пошук, але вона не могла бути почути в Україні. Справа за майбутнім.

Поки немає єдиного текстологічного вивіреного тексту, вчені різних поколінь по-різному трактують цей дразливий вислів Шевченкового “Заповіту”. Леонід Білецький (сподвижник Огієнка по Кам'янець-Подільському університету і сокурсник по Київському) у вінніпезькому виданні “Кобзаря” так коментує ці рядки: *“а до того... а до того часу, доки ворог в Україні, я Бога не знаю. Думка, що Бог є сторож правди на*

землі, проходить через усі твори Шевченка. Коли ж Україна в неволі, то цю неволю допускає сам Бог. Тому поет є готовий відректись навіть від Бога, коли така несправедливість його народові діється” [15, с.439].

Євген Сверстюк у вислові: *“Полину до самого Бога молитися... а до того, я не знаю Бога”* бачить прояв “своєї” шевченкової мови, тобто своєрідність шевченкового стилю. На його думку, *“це містичне відчуття: поки не розірвані кайдани, він навіки заклятий. Він просить-заповідає: порвіть кайдани — відпустіть мою душу на покаяння... Це незабгненна таємниця любові до матері — України, її розірвати неможливо, і навіть смерть безсила”* [16, с.112].

Огієнкове проникливе читання тексту “Заповіту” лейпцизького видання, на мою думку, повинно бути взятим за основу. Це назавжди відкине бажання трактувати ці рядки в атеїстичному дусі. Все велике, геніальне — просте. Твердження Є.Сверстюка про просьбу відпустити душу на покаяння не може бути прийняте. Шевченко відчував себе живим, пишучи “Заповіт”, у поезії-візії його позаземного життя. Поки живий, він не може бачити Бога, адже Бог на небі. Полину на небо й там побачу Бога, адже місце Бога на небі. А завдання живих — боротися за волю. Тому вираз *“до того я не знаю Бога”* не має ніякого атеїстичного змісту. Однак у це щиро вірив авторитетний і проникливий шевченкознавець Юрій Івакін: *“...а до того Я не знаю бога. Варте уваги, що ці антиклерикальні рядки написані 25 грудня 1845 р., тобто на різдво. Ось які думки про релігію володіли поетом у день, найбільшого християнського свята!”* [17, с.369].

Розділи X-XVI присвячені аналізу поеми “Марія” (1859 р.) Тараса Шевченка.

Відомо, що ще в дожовтневому літературознавстві цей твір був причиною визначення поета як атеїста й богохульника. Відомо, що російська православна церква (та й греко-католицька в Галичині) засуджували Шевченка за довільне, на основі власної творчої інтуїції (І.Франко) трактування біблійної оповіді про народження Христа від Пречистої Діви. Поема “Марія” — одна з численних варіацій теми жінки-матері. Вона стоїть в ряду з “Катериною”, “Наймичкою”, “Слепою”, будучи кульмінацією зображення образу матері [18, с.149]. І.Огієнко ж головною метою “Марії” вважає бажання Шевченка допомогти визволенню селян з кріпацтва, заступитися за них. Підтвердженням цього є вступ до поеми, в якому звучить звернення до Пречистої заступитися за окрадених, сліпих “невольників” і поблагословити селянство до нового життя, яке уряд готував йому проектом визволення (1861). Жанр поеми вчений визначає *“як літературно-поетичну агітацію за краще визволення селян від паничини”* [5, с.76]. Як і Франко, Огієнко називає поему вершиною поетичної досконалості: *“Поема лагідна, спокійна, любовна, а мова її переповнена величними, солодкими церковнослов’янізмами, які Шевченко все життя щиро любив”* [5, с.78]. У “Марію”, твердить він, Шевченко вклав всю свою віруючу душу, все своє любляче серце. Вражає велика любов поета до Богородиці. Він називає її найніжнішими словами й епітетами: Препенорочная, Святая, Пречиста та ін.

Вказує Огієнко й на джерело поеми — це “Акафіст Пресвятої Богородиці”.

Глибокий знавець церковної літератури, Огієнко, як ніхто з дослідників, вказує на неповне використання Шевченком багатой апокрифічної літератури [5, с.81], а натомість — його опертя на свою поетичну уяву (порівняймо: у Франка — на основі власної інтуїції). Святу Родину він змалював, як українську селянську бідну родину. Треба було ж пожаліти селян хоча б тому, що Діва Марія, її Синок Ісус і Йосип були теж прості селяни!... Не відповідає “церковному Переданню” (вслів Огієнка) закінчення поеми. Марія не померла з голоду під тином (селянська версія), а виконувала християнську місію, як і всі інші Апостоли. А уділом її була свята Гора Афон. Все своє життя Діва Марія прожила в Апостола Івана, і в нього й упокоїлась — на острів Патмосі. За Огієнком, усього цього Шевченко ніби й не знав, бо писав свою поему лише за “Акафістом Пресвятої Богородиці”. Про інше ж, тобто правдивий і ширший життєпис Марії, Шевченко не дбав, адже мета його була інша — агітаційна проповідь визволення селянства від панщини.

Повністю інноваційним є розділ XV — “Основна Шевченкова помилка в Марії”. Огієнко подає свій, заснований на глибокому знанні старослов’янської мови, переклад епіграфа до поеми: “*Радуйся, ти боновила еси зачатя студно*”. У В.Сімовича: “*Радуйся, бо тиновила тих, що в ганьбі зачаті*”. У Л.Біленького: “*Радуйся, Богородице, бо ти віродила тих, що у соромі*”. “*Здається, що й Тарас Шевченко, на великий жаль, — пише І.Огієнко, — зрозумів цей привіт з Акафіста власне так, як його більшість сприймає: “Радуйся, бо Тиновила соромно зачатих”. Таке розуміння повний еретичний нонсенс, і він приводить до великої ересі, бо кидає дику хулу на Народження Дівою Марією... І самого Акафіста, що існує 13 віків, аж надто понижує!*” [5, с.90]. Переклад Огієнка: “*Радуйся, бо Тиоживила (новила) у скверні зачатих!*” Точніше: “*Радуйся, бо Тиоживила тих, що зачалися в первородному гріху (від Адама і Єви)!*” [5, с.91]. Отже, робить висновок І.Огієнко, не про покриток мова, як помилково зрозумів це і Т.Шевченко, і багато інших. І глибше: Св. Синод неясним виданням Акафіста (без примітки, в якій потрібно було сказати, що таку ересь осудив анафемою ще III Вселенський собор 431-го року в Ефесі) увів у заблудження Т.Шевченка. “*І коли винуватити кого за “Марію”, то не одного Шевченка, а й Св. Синод російської Церкви!... — зазначає І. Огієнко. — Через усе це я стверджую: Тарас Шевченко помилився в “Марії” невідомо, тому це накинена помилка, а не гріх проти Духа Святого*” [5, с.93].

У розділі XVII “Закінчення: Шевченко був віруючий!” Огієнко підсумовує всю працю й стверджує, що Шевченко був людиною щиро й глибоко релігійною, а його “нарікання” на Бога були випадковими і породжувались виключно його розпачем, спричиненим як важким життям України, так і своїм власним.

Такої ж думки дотримується о. Василь Зінько [19]. За його підрахунками, слова Бог, Божий і Господь згадано в “Кобзарі” 485 разів,

а звертання “Боже” — 113 разів, Свято, Святий — 160 разів. Пречиста Діва Марія згадана до 30 разів, чернець, черниця — до 30 разів. Святе Причастя — Євхаристія — 5 разів, а небо — понад 10 разів, молитва — біля 150 разів. Як набожна людина, Тарас Шевченко згадає про гріх та споріднені з ним слова 30 разів. Про небо, вічну нагороду — понад 10 разів. А усіх цих слів у “Кобзарі”, що стосується релігії та Божого, їх є майже півтора тисячі. Вражаюче!

Усе висловлене цілком підтверджує тезу Огієнка: Шевченко атеїстом не був... Він ревно служив і Богові, і українському народові, як це робили і давні пророки [20, с.423].

Варто відзначити й таку рису дослідницького почерку Івана Огієнка, як уміння актуалізувати політичний характер поезії Тараса Шевченка. Так, свою монографію про революційні вірші Шевченка він “прив’язав” до ювілею, який припав на 1961 рік — 100-річчя скасування панщини (кріпосного права) в Росії. Тому й перший розділ праці має назву “Найбільший ювілей”. Огієнко вдало актуалізував політичний характер Шевченкової поезії, адже його революційні вірші чи не найбільше спричинилися до відміни кріпацтва, до розхитування самодержавного трону і взагалі сприяли піднесенню революційної та національної свідомості мас.

“Взагалі треба сказати, — зазначив Огієнко, — що революційні твори Т.Шевченка в справі повалення царату та його рабства в Росії відіграли першорядну роль” [21, с.105].

Такий аспект дослідження пригадує нам молодого Огієнка часів УНР — державника і політика. Його боліла доля підневільного колгоспного селянства, цих нових колгоспних рабів. Недарма в народі, за переказами, аббревіатуру ВКП(б), якою до 1952 р. офіційно позначалася назва сталінської партії, народ розшифрував так: *“вторе кріпосне право більшовиків...”* [22, с.68].

Власне, свою книгу Огієнко насамперед присвячує ювілею великого сторіччя — сторіччя повалення панщини [9, с.166].

Як і в часи лейпцизького видання 1859 року, коли поезія Шевченка виконувала революційну дію проти рабства — панщини (і в цьому, за І.Огієнком, його історичне значення), так і нових умовах радянської імперії Шевченко — антикріпосник не склав зброї.

Ось такий висновок можна винести з праці І.Огієнка. Не потьмянів ореол Огієнка як полум’яного політичного борця за свободу України і в еміграційні часи. Людина в рясі водночас була твердим політиком антибільшовицького спрямування. Явище виняткове і дивовижне, що й складає феномен Огієнка.

Варто відзначити ще один момент, який може слугувати ствердженням наукової об’єктивності праць І.Огієнка. Маємо на увазі збіг поглядів учених різних часових площин щодо визначення феномену Т.Шевченка.

Безвідносно Огієнка український шевченкознавець Василь Пахаренко теж визначив націєтворчу і деміюргічну місію Шевченка. *“Шевченко скоріше говорить не від, а для народу, — стверджує він, — виступає медіумом* (вид. В.Пахаренка. — Є.С.) *між предковічною,*

трансцендентною українською душею і новочасними українцями... намагається воскресити оту розчавлену душу, яка відлунюється, та й то все рідше, лише в піснях, у незбагненому щемі серця при спогляданні безмежся степів чи дніпровської блакиті. І саме цим — залишаючись до кінця життя письменником-романтиком, — Шевченко кардинально відрізняється від сучасників, що писали на українські теми: Гоцинського, Словацького, Чайковського, Гоголя, Пушкіна, Метлинського, Байрона та наступників” [23, с.24].

Як це співзвучне Огієнковим висловлюванням 60-х років ХХ ст. про Шевченка-пророка, навчителя нації [9, с.222].

Шевченкіана Огієнка, можна стверджувати, розбивала комуністичні стереотипи образу Кобзаря, протистояла відвертим фальшуванням Шевченкового слова, сприяла відстоюванню його християнських вартостей.

Список використаних джерел:

1. *Ляхоцький Володимир*. “Семінарії російської філології” В.Перетца і його учасники (до 90-ї річниці від дня створення) // Бібліотечний вісник. — 1997. — № 3. — С.27-29; *Його ж*. Миттєвості життя — миттєвості історії (невідомі світлини Івана Огієнка) // Слово і час. — 1997. — №3. — С.68-69.
2. *Рада*. — 1909. — № 76.
3. *Рада*. — 1909. — № 125.
4. *Тимошик М.С.* Канадська Шевченкіана Митрополита Іларіона // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упоряд., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
5. *Митрополит Іларіон (Огієнко Іван)*. Релігійність Тараса Шевченка. Ювілейне видання з приводу 150-ліття з дня народження Тараса Шевченка (1814-1864). — Вінніпег: Волинь, 1964. — 103 с.
6. *Івакін Ю.О.* Поезія Шевченка періоду заслання. — К.: Наукова думка, 1984. — 238 с.
7. *Огієнко Іван (Блаженніший Іларіон, митрополит Вінніпегу і всієї Канади)*. Поет на службі народові: з приводу всеканадської акції збору пожертв на пам'ятник Тарасові Шевченку // Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упоряд., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
8. *Сохацька Є.І.* Іван Огієнко — будівничий нації (за матеріалами “Нашої культури” 1935-1937 рр.) // Вісник Житомирського педагогічного університету. — Житомир, 2002. — Вип. 9. — С.32-34.
9. *Огієнко Іван (митрополит Іларіон)*. Тарас Шевченко / Упоряд., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К., Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
10. *Шевченко Тарас*. Кобзар. — К.: Дніпро, 1966. — 623 с.
11. *Іларіон*, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Історично-релігійна монографія. — Вінніпег, 1965. — 424 с.
12. *Шаблювський Є.С.* Останні роки життя. Смерть поета. Похорон [1859-1861] // Шевченко Т.Г. Біографія [АН УРСР. Ін-т літератури ім. Т.Шевченка]. — К.: Наукова думка, 1984. — 558 с.
13. *Шевченко Т.* Три літа. Автографи поезій 1843-1845 років. — К.: Наукова думка, 1966. — 118 с.
14. *Шевченко Тарас*. Повне зібрання творів: У 12-ти тт. Поезія. 1837-1847. — К.: Наукова думка, 1989. — Т. I. — 526 с.
15. *Шевченко Тарас*. Кобзар / Ред., статті й пояснення д-ра Леоніда Білецького. — Вінніпег, Канада: Видавничка спілка “Гризуб”, 1952. — Т. III. — 576 с.

16. *Сверстюк Євген*. Шевченко і час. — Київ, Париж: Воскресіння, 1996. — 159 с.
17. *Івакін Ю.О.* Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезії до заслання. — К.: Наукова думка, 1964. — 371 с.
18. *Франко Іван*. Твори: У 20-ти тт. — К.: Держлітвидав України, 1955. — Т. XVII. — 530 с.
19. *О.Зінько Василь*. Бог та Боже слово у Шевченковому “Кобзарі” // Релігія Тараса Шевченка. — Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. — 32 с.
20. *Митрополит Іларіон*. Помолімося за Тараса Шевченка // Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / Упор., автор передмови і коментарів Микола Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 438 с.
21. *Прийма Ф.Я.* Шевченко и русская литература XIX века. — М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1961. — 411 с.
22. *Мороз Олександра*. Переднє слово [Іван Огієнко. Перше видання революційних віршів Тараса Шевченка. Монографія] // Іван Огієнко. Перші революційні вірші Тараса Шевченка. — Львів, 2001. — С.3-15.
23. *Пахаренко Василь*. Незбагнений апостол. Світобачення Шевченка. — Вид. 2-ге, доп. — Черкаси: Брама-Ісуп, 1999. — 294 с.

The article focuses on the analysis of Ivan Ohienko's literature studies works dedicated to Taras Shevchenko's literary activity and the poet's outlook.

Key words: change of ideological principles, tolerance, Christian values.

Отримано: 15.01.2006 р.

УДК 929(477):930.2

І.І.Тюрменко

Національний авіаційний університет (м. Київ)

**НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА ТА ЇЇ СУЧАСНИКИ: ІВАН ОГІЄНКО,
ОЛЕКСАНДР КОШИЦЬ, ВАСИЛЬ КОРОЛІВ-СТАРИЙ
(за матеріалами канадських архівів)**

В статті на основі документального матеріалу з канадських архівів досліджуються раніше невідомі факти з життя та діяльності української письменниці Наталени Королеви, аналізуються витoki її творчості, висвітлюється її становище в середовищі української еміграції і зокрема, її стосунки з визначним українським вченим, релігійним та державним діячем І.Огієнком (митрополитом Іларіоном), диригентом і композитором О.Кошицем тощо.

Ключові слова: Наталена Королева, Василь Королів-Старий, Іван Огієнко, Олександр Кошиць, еміграція.

Не так багато жіночих імен знає українська історія, а тим більше українська література. І все ж особливе місце з-поміж них належить Кармен-Альфонсі-Фернанді-Естрелї-Наталені¹, більш відомій як Наталена Королева (3 березня 1888 — 1 липня 1966) — українській письменниці та громадській діячці, аристократці по духу, вихованню

¹ Наталена — від фр. *Noel*, що означає Різдво, а отже, — свято, так протлумачила письменниця походження свого наймення.

і по народженню, ерудитці та інтелектуальці, яка написала біля 80-х літературних творів, вільно володіла шістьма іноземними мовами. Її ім'я добре знане в середовищі української інтелігенції, але мало відоме широкому читачкому загалу. А між тим творчий доробок письменниці складає оригінальну літературну спадщину, жанрові особливості якої майже не розвинуті в українській літературі.

Саме на пражській період життя письменниці припадає пік літературної активності письменниці. За невеликі 20 років творчої кар'єри (20 — початок 40-х років ХХ ст.)¹ вона створила переважно більшість своїх різножанрових творів. Це: — нариси, романи, оповідання, переклади, словники, замітки, статті, казки, байки. Не віддаючи переваги жодному видавництву, її твори виходили в різноманітних західноукраїнських (переважно львівських), закарпатських, віденських українських виданнях, в чеських журналах. В 30-х — на початку 40-х років ХХ ст. виходять з друку найвагоміші праці Н.Королеви: збірка легенд “Во дні они” (1935), повісті “1313” (1935), “Без коріння” (1936), збірка оповідань “Інакший світ” (1936), повісті “Предок” (1937), “Сон тіні” (1938), “Легенди старокиївські” (1942-1943). У 1961 р. в Чикаго випущено її повість “Quid est veritas?”, завершену ще в 1939 році. З огляду на тенденції розвитку сучасної літератури творчість письменниці цілком виписується не лише в історичну белетристику чи “археологічний роман”. Дивовижне переплетення українського, європейського та арабського світів, об'єднання героїки з драматизмом людської долі, містики, історії й світових легенд з власним баченням історичних і біблійних подій, зав'язаних на авантюристичній та фатальній збігу обставин життєвого шляху додають її творам тонкого шарму неоромантизму та фентезі.

Наталені Королеві “пощастило”, можливо, більше, ніж багатьом емігрантам з України, імена яких були викреслені на довгих понад 70 років радянської доби. На відміну від багатьох українських діячів, на творчість яких була накладена заборона, ім'я Н.Королеви вперше потрапило до радянського видання лише у 1980 р. В Українській радянській енциклопедії [1, т.5, с.419] письменниці було відведено всього декілька рядків, але це стало поштовхом до “відкриття” її творчості для українського читача. По суті Королева стала на певному етапі заручницею політичних подій 1968 р. в Чехословаччині, які загальмували інтерес до її творчості. Незважаючи на зменшення уваги до письменниці, до джерел її творчого доробку час від часу поодинокі звертали переважно українські літературознавці. “Першовідкривачем” Королеви за часів “відлиги” став критик і літератор Олег Бабишкін, який після знайомства з Королевою в Чехії певний час листувався з нею. Епістолярна спадщина, датована кінцем 50-х — початком 60-х рр. ХХ ст., розставляє акценти та уточнює певні деталі життя Королеви, дозволяючи повніше відтворити її особистісний

¹ Писати українською мовою почала з 1919 року, уклавши на замовлення Чехословацького міністерства освіти невеликий чесько-український словник за ред. С.Смаль-Стоцького.

портрет. Однак в силу політичних обставин листи Н.Королеви були надруковані із значним запізненням, лише 1993 р. [2, с.176-184].

До творчості Н.Королеви звертався В.Шевчук, який у 1987 р. присвятив їй невеликий літературно-біографічний нарис, виданий вже 1990 р. [3, с.378-385]. І все ж повернення Наталени Королеви в Україну почалося з 1988 р., і в цьому велика заслуга належить проф. Олексі Мишаничу, який розпочав системне дослідження творчого надбання письменниці [4, с.314-319; 5, с.83-112; 6, с.354-356]. Саме О.Мишанич відкрив в творчості Н.Королеви той неповторний індивідуальний художній світ, який дає підстави вважати її письменницький доробок окрасою не лише української, а й європейської літератури [7, с.82-83].

На жаль, спадщина Наталени Королеви ще не досліджена належним чином в сучасній українській історіографії. Чи не єдиною науковою розвідкою поки що залишається бібліографічний покажчик [8], в якому зібрані не лише твори Н.Королеви, але й літературу про її життя та творчість, подано, хоча і далеко не повний, перелік джерельного матеріалу, що зберігається в українських архівосховищах. Зокрема, залишились поза увагою укладачів архівні матеріали, що стосуються Королеви, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України) [9]. Йдеться про листування подружжя Королевих з І.Огієнком.

Зовсім новим пластом джерельного матеріалу є колекції документів, що містяться в канадських архівосховищах. Насамперед йдеться про листування Н.Королеви з митрополитом Іларіоном, що зберігається в архіві Української Православної Церкви в Канаді (м. Вінніпег) та листування з багаторічним другом родини Королевих — Олександром Кошицем, що знаходиться в Осередку української культури та освіти (м. Вінніпег, Канада) [10]. Саме ця епістолярія проливає світло на таємниці літературної творчості Наталени Королеви та загадки її життя. Хоча, слід зауважити, що повну біографічну канву, так само як бібліографію можна скласти лише за умови вивчення джерельних матеріалів тих країн, де жила і працювала письменниця, а саме: Іспанії, Італії, Росії, Франції, Чехії, тощо.

Генеалогія роду Наталени Королеви стала чи найбільшим важелем у формуванні її особистості, і відповідно визначила специфіку її літературної творчості. Родовід Королеви тягнеться по батьківській і материнській лініях з глибини століть європейської історії. В ньому відбилися долі різних народів: римлян, іспанців, французів, вікінгів, слов'ян, українців, поляків та ін. Так само і в творчості Королеви змішались епохи, країни, нації, але незмінним залишався внутрішній світ її героїв, які, як і в реальному житті її предків, були сповнені бажання служити ідеалам добра і щастя, слугували взірцем моральності, честі і гідності.

По-батьку, рід Наталени тягнувся ще з княжої доби, коли вікінг Вільфред Швен та данська принцеса Сванельд, осіли в Україні, взявши з часом прізвище Дунін-Борковських (за даними Королеви, Дунін — це похідна від наймення вихідців з Данії, а Борківський — ймовірно від назви земель, укритих великою кількістю борів). Рід

Дуніних-Борковських протягом тривалого часу був тісно пов'язаний з українською елітою і брав активну участь у політичному житті України. Батько Наталени — Юрій-Адріан — виховувався у Франції, але не залишився байдужим до української культури. Власне йому Королева може завдячувати своєю пізнішою прихильністю до України: *“Мій тато Адріан, — згадувала письменниця, — стихійно любив все українське. Мав велику бібліотеку (у Києві), де були всі українські автори: пригадую деталь: всі книжки були в блакитних з золотом палятурках. Батько був дуже спокійний, стриманої вдачі, але незмінно поправляв кожного, хто називав наш рід “польським”. Він казав: “Поляки живуть на “Коронних землях”, “Малоросія” ж по той бік Дніпра, починаючи з Чернігівщини. Ми ж з споконвіку живемо на Україні, то ж і рід наш — “рід український”. Такі репліки я пам'ятаю від малих літ”* [11].

По матері Наталена Королева походить від старовинного іспанського роду Лачердів Медина Челі. За неперевіреними даними один із предків Королеви був мавр, хоча жодної ознаки цього не залишилися в материнському гербі. Неточними є також дані про угорське коріння родини Лачердів. Так само до кінця не з'ясованими залишаються дані про спорідненість материнського роду Наталени з Понтієм Пілатом, який так само родом був з Іспанії. Про це, зокрема, пише чоловік Н.Королеви В.Королів-Старий в листі до О.Кошчиця від 4 травня 1938 р.: *“Наталія написала повість на актуальну й свіжу тему: “Квод ест верітас”?, в якій спробувала дати біографію свого далекого родича — Понтія Пілата. Щоб не було у Вас якоїсь помилки в думанню, поясню, що слово “родича” вжив я в звичайному сенсі — як “кривняка”, а не в якомусь метафоричному. Бо ж написавши “Предка” й розшукуючи архівні данні про рід Лячерда Медина Челі, наскочила вона в іспанських аналах на данні, що свідчать про покровний зв'язок роду Медина Челі таки з самісеньким Понтієм”* [12].

Однак про цей зв'язок сама Королева ніде не згадувала. Ймовірно, вона вважала такі дані недостатньо перевіреними, або з причини нетрадиційного, а скоріше еретичного, з точки зору християнської етики, зображення Пілата. Перебуваючи в Іспанії, письменниця глибоко вивчила документальні матеріали, перекази, легенди про Пілата. Обігравши їх в художній формі, вона зосередилась на внутрішньому стані душі прокуратора. Можливо, вона не хотіла, щоб її бачення образу Пілата та ажання змінити у читача про нього думку, або по-іншому подивитись на цю людину пов'язувалось з кривним рідством, і саме цим пояснювався виправдальний вирок письменниці вчинкам Пілата. Без сумніву, Н.Королева прагнула донести до читача “свою правду” про Пілата.

У християнській тематиці Н.Королеви простежується ідея побудована на зображенні Понтія Пілата як поборника права і законності. Одним з елементів такої концепції є зображення образу Варавви. Зокрема, в нарисі “Лепрозний” письменниця намагалася знайти відповідь на питання ким на справді був Варавва: розбійником, чи повстанцем за якого заступився народ? Власне, вона не дає однозначної відповіді. Однак схилилася до думки, що народ заступався за розбійника, підкреслюючи, що той однак захищав інтереси гноблених.

З приводу тлумачення образу Варавви у Н.Королеви навіть зав'язалася дискусія з І.Огієнком. Однак останній розглядав Варавву з огляду на християнську традицію: *“Королева протиричить сама собі, — писав І.Огієнко, — бож зве його кілька разів розбишакою, таким і змальовує його в нарисі. Але інтуїтивне твердження, що Варавва оступився за зноблених, та й з багаттями довго не розмовляв, свідчить про те, що Н.Королева стиналася над питанням, чого то народ так завзято вимагав від Пілата відпустити їм власне Варавву. Вважаю Варавву за повстанця проти римської влади. В світлі цього погляду стають зовсім ясні два євангельські факти, а саме: 1) чому народ, що завжди йде проти звичайних розбишака, так уперто домагався звільнення Варавви, — бож він був народним месником у його очах проти чужої влади, і 2) чому Пілат бажав звільнення Ісуса, а замордування Варавви: з римського погляду небезпечніший був повстанець”*. Можливо, Королева намагалася узгодити образ Варавви із концепцією реабілітації Понтія Пілата, а тому і не дала однозначної відповіді на питання: *ким же насправді був Варавва?*”

У своїй автобіографії Н.Королева зверталася до однієї із родинних легенд, за якою остання по лінії батька жінка помре на чужині, вигнанкою, спокутуючи за гріхи прабабки Сванельд, яка добровільно покинула свій край і поїхала на чужину з вікінгом Вільфредом. *“Ця остання в роду буду я”*, — писала Н.Королева, підсумовуючи своє життя повне пригод та людської драми. В певному сенсі вона мала рацію. Народившись в Іспанії, письменниця за волею обставин опинилася в Україні, але вимушена була доживати свій вік у великій скруті, торгуючи пивом у Празі. Її найбільшим бажанням, її боєм стала відірваність від рідної землі, насолодитися смаком якої вона сповна так і не змогла. Н.Королева наче краяла своє серце на частини, вважаючи своєю батьківщиною Іспанію, хоча поживним джерелом для своєї душі та витонченого духовного світу вбачала Україну. Саме в ній знаходився куточок її *“грецької Аркадії — країни Психеї-Аркадійки”* [13, с.90]. І цей внутрішній голос, голос предків, її *“Психеї”*-України кликав її на допомогу знедоленому українському народу, який мусів відродитися від духовного рабства, призабутої героїки та шляхетності. Інтуїтивне відчуття своєї духовної місії назавжди пов'язало Н.Королеву з українською культурою. Та й обставини її життя фатальним чином штовхали письменницю в обійми саме українського буття.

Формування української вдачі письменниці відбувалося досить повільно, скоріше підсвідомо, через споглядання дивовижної природи, спілкування з українським народом, побутом, традиціями. Атмосфера в родині також спрямовувалась на виховання почуття гідності до землі, з якої походила своїм батьківським корінням Наталена Королева. Не пройшли поза розумом і серцем письменниці знайомство з композитором М.Лисенком, художником С.Світославським та тоді ще молодим диригентом О.Кошицем, з яким, як пригадувала письменниця, в неї виникало бажання розмовляти українською мовою [14].

Королева мала досить високу освіту. Початкове навчання вона пройшла при французькому монастирі Нотр-Дам-де-Сіон, пізніше, переїхавши з родиною до Києва, закінчила Інститут шляхетних дів-

чат, за ним — Петербурзький археологічний інститут, де отримала ступінь доктора археології, Петербурзьку академію мистецтв, по закінченні якої мала виставки в Петербурзі й Варшаві. Вона мала прекрасний голос, що відкрило їй шлях до театральної сцени французького Михайлівського театру в Петербурзі та сприяло співпраці з паризьким театром “Theatre Gimnase”, хоча такий екстраординарний вчинок, не вкладався у правила поведінки дівчат із шляхетних родин. Н.Королева виступала на оперних сценах Венеції і Парижа, брала участь в археологічних розкопках Помпеї та Єгипту, подорожувала по Іспанії, Італії, Франції, Близькому Сході, що надало їй відчуття повноти та сенсу життя. Адже саме в цей час творча й улюблена праця допомогла письменниці сповна зреалізувати непересічні здібності та заявити про себе як про талановиту й обдаровану особистість.

Перша світова війна внесла свої корективи в перебіг особистого життя Н.Королеви. Смерть батька, поліцейський нагляд й обшук у квартирі змусили 26-річну Н.Королеву працювати сестрою милосердя в Червоному Хресті російської армії. За три роки перебування на фронті, вона перенесла п'ять поранень, внаслідок чого в неї перемістився центр слуху, що призвело до глухоти на вухо. В неї була ушкоджена нога, вона хромала, а “з такими каліцтвами годі було думати про сцену”, — згадувала на схилі літ письменниця. Друзі, за її вміння живо й пластично розповідати, радили їй почати писати [15]. Слід зазначити, що початковий літературний досвід Королеви розпочався ще у шістьнадцять років, коли у французьких виданнях з'явилися її перші твори. Однак, слід констатувати, що цей пласт франкомовної творчості Н.Королеви фактично ще не досліджений.

Однак професійно займатися літературною діяльністю Н.Королева почала вже в Чехословаччині, де вона опинилась в 1919 р., зовсім самотня, без рідних і близьких, без грошей й мастностей (перший чоловік Наталени, громадянин Ірану, вояка “дикої дивізії” російської армії, — Іскандер Гакгаманіш ібн Куруш — помер на війні; втратила Королева й мачуху, з якою мала намір дістатися Чехословаччини). Знаючи шість мов, Королева влаштувалася на працю в міністерстві освіти, а незабаром познайомилася з доктором Василем Королівим, з яким невдовзі й одружилася. Разом подружжя придбало невеликий маєток у Мелнику біля Праги. Там і прожила письменниця до кінця життя.

В.Королів, з яким Наталена мала багато спільних зацікавлень з літератури, мистецтва, давніх пам'яток, суттєво визначив її подальшу творчу долю. Власне він надихнув дружину на заняття літературною діяльністю, яке почалося з 1919 р., а в 1921 році з'явилося її перше оповідання “Гріх”. Однак вибуховими в літературній кар'єрі Н.Королеви стали 1935-1939 роки. В короткий термін у письменниці вийшло стільки bestsellerів, скільки не виходило ні до — ні після цього часу. Це були праці довершені стилістично, ідейно, сюжетно. Саме вони і складають цінний доробок письменниці, з яким вона яскраво вписалася в українську літературу.

Чехія дала притулок, сімейний затишок, відданого, люблячого чоловіка. Але життя зупинилося, почало обертатися навколо одного

центру — маленького Мелника, що під Прагою, де була невеличка хатинка без зручностей, свійська птиця, кролі і голуби, але не було шаленого ритму, напруги емоцій та відчуття повноти і смаку життя.

Всі спогади Н.Королеви це — її минуле, її безтурботна молодість, її “Атлантида”, в якій було комфортно і затишно, а головне щасливо. І цьому минулому, в його деталях, образах, відчуттях, безоглядному оптимізмі, звичному й прийнятному способі життя перебувало подружжя Королевих, опинившись в еміграції. Навколо все було чужим і незнайомим. Сталася зміна епох, ламалися усталені цінності, мораль, звичаї, а пережитий психологічний стрес не давав можливості прийняти нову добу, а з нею — ті зміни, що прийшли. В новій добі подружжя не бачило для себе перспективи, не знаходило себе, *“лишившись існувати поза добою”*. Розуміння незворотності часу додавало гіркої трагізму та відкидало на маргінес суспільного життя. Єдиним порятунком були мрії. В тих мріях оживала Королева, в тих мріях розквітала її творчість, без якої ставав світ, завмирала свідомість, припинявся колорит життя. *“Тепер сподіваюсь, — писала Н.Королева до О.Кошиця в листі від 9 листопада 1936 р., — що на Святих може матиму спроможність вислати Вам ще одну книжечку, бо ж в тому волюмчику, мабуть і Ви пізнаєте “тінь минулого” та згадаєте часи колишні, часи молодості. Може згадаєте й деякі забуті деталі з тієї “Атлантиди”, що ще зберігається десь в мріях — тих найтриваліших деталях життя”*.

В Чехії подружжя жило досить замкнено: *“два-три приятеля, — підсумовував В.Королів, — що не змінились в новій добі, лишившись, як і ми, ігуанадами, кілька старих, на нашу думку — справді хороших книжок, галереї дорогих нам образів, збірки хвилюючих наш серця мелодій, і т.д. — що дає нам по своїй уподобі відтворювати нашу добу, ту минувшину, що так смішна й незрозуміла модерному поколінню й так дорога нам”*. У 1930 р. подружжя навіть кинуло палити, відмовившись від цієї звички, що тяглася ще з старих часів: В.Королів — *“по 36-х роках”*, Н.Королева — *“по 20-х безперервного смоктання”*. Після важкої фізичної праці біля хати, догляду за кролями і птицею, приготуванням *“мавританських та бразильських обідів”* та щоденною *“боротьбою за існування”*, коли подружжя поклало *“великі надії на щойно почату існування”*, коли подружжя поклало *“местного проізводства”* [...], *на пів-повну ще бочку солоних огірків, на дві п'ятьохлітрових бляшанки прованської олії та на три слоїки [...] сушеної риби”*, справжньою розрадою для Королевих ставала щоденна творча праця, яка давала творчу наснагу, дозволяла психологічно витримати емігрантські будні, зберігаючи той духовний стрижень, який був *“пружиного всього життя”*: *“пишемо, малюємо, фантазуємо, багато читаємо (маємо зо 20 часописів) — і взагалі перебуваємо в стані, коли абсолютно день-у-день жадної найменшої хвилинки вільної”*. *До фізичного життя ставимо найменші вимоги, а радістні, що маємо, то переважно духові”*, — зазначав В.Королів [16].

Дійсно, робота над літературними творами стала для Н.Королеви духовною розрадою, її щастям, новим життям і порятунком від зневіри та байдужості. З 1935-1938 рр. вона написала “шість томів белетристики”. За 1938-1939 Н.Королева дала до друку три оповідан-

ня та закінчила великий роман про Понтія Пілата¹. *“Праці було, — писав Королів Старий до О.Кошиця в листі від 13 січня 1939 р. — і не сказати! Скільки треба було перестудіювати літератури! Умовляв її щоб відпочила. А вона каже: не встигну! — і знов розпочала нову річ — про війну (на підставі своїх спогадів, як сестри на передових позиціях, що їх ми з Вами не бачили)”*.

Входження Наталени Королеви в українське літературно-емігрантське середовище не було легким. Звісно, повз увагу критики не пройшла і не могла пройти письменницька діяльність Н.Королеви. Тогочасна критика дратівливо поставилася до неукраїнської тематики, своєрідної манери письма, не погоджувалась з містифікацією біографічних сюжетів, недотриманням догматичного тлумачення біблійних образів, перебільшенням фантазійно-містичного та пригодницького елементів тощо. Опинившись у Празі, Королева так і не віднайшла з-поміж української еліти свого місця: *“[...] і наскільки милим і симпатичним був мені український народ, — зазначала вона, — настільки розчарувала мене [...] еміграційна інтелігенція тим, що враз, не знаючи мене, поставилась до мене ворожо, коли довідалась, що я — “не попівна” і не “хуторянка”. Для української інтелігенції я була лише “лукава полька” або “погана ляшка”, як мене титулувала в вічі одна молода, дуже талановита поетка². І ніколи, нікому з них не прийшло на думку запитати, хто я, чому серед них...”* [17, с.90].

Письменниця порушувала канони життя української еміграції, яка, на її думку, заривалася *“до свого маленького “комашинника”, до свого “куточка” [...] Живе тільки цим “своїм”, малесеньким “світом”, його дрібними подіями, літками, згадками... І немає більшої, некучішої образи для такої людини, як коли хтось скаже йому, що поза межами цього, його “світу” є ще якась життя... Та ще й більше життя, цікавіше!”* [18, с.179]. Королеву не влаштовувала замкненість емігрантського середовища. Вона поставила за мету вийти за межі, бодай у творчості, духу апатії, песимізму, всього того, що знищує надію, енергію та пружину всього життя. Тому так активно й шукає письменниця свій власний, неповторний шлях в літературі. Звісно, що на тлі *“маленького” емігрантського світу її позиція сприймалася як виклик*. Вже після виходу перших творів *“Во дні они”* та *“1313”* соціалісти *“мішали з багном Наталіне наймення”, “разделивали под орех”,* мало не кажучи, що вона й малограмотна й може оперувати тільки такими глибокими цитатами, як напр., — *“Ну, що, як?” — сказав поет”* — зазначав В.Королів в листі до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. [19]. Письменник навіть звертався по допомогу до О.Кошиця з проханням перекласти *“пару Наталіних оповідань на англійську мову, що б пускати в американську пресу: най бо знають [...], що і по українському щось пишеться”*. Слід думати, що, незважаючи на критичні матеріали щодо творів Королеви, *“слави”* їй не бракувало, адже письменниця мала численні українські літературні премії та першу нагороду Українського католицького собору за переклад з давньокастильської творів

¹ Йдеться про роман Н.Королеви *“Quid veritas”*, опублікований 1961 р.

² Ймовірно йдеться про О.Телігу.

Св. Терези з Авіли [20]. Однак з притаманною їй амбітністю, Королева все ж мріяла про світове визнання. Про це чи не прозоро натакає Королів-Старий в листі до О.Кошиця від 13 січня 1938 р.: *“Не йде про якусь там амбіцію, але ж про службу справі, бо ж вона (Н.Королева — І.Т.) навмисне пише річі майже “виключно на експорт”. А Вашім кіноробам (йдеться про американську кіноіндустрію — І.Т.) перекажіть, що як хочать, то зробимо їм лібрето на такий фільм, щоб обійшов світом, то ж саме в цім напрямі й можна написати лібрето з “українським колоритом”* [21]. Звісно, — це був не лише реальний шлях довести, що українська література здатна вийти із замкнутого кола, але й не на останньому місці залишалося задоволення недостатньо поцінованого творчого потенціалу безпосередньо подружжя Королевих.

Василь Королів-Старий (1879-1941) за фахом лікар, ветеринар, але більше знаний в українській культурі як громадській діяч, видавець, письменник, перу якого, за неповними даними, на 1938 р. належить 113 книг і кілька тисяч статей [22]. Однак В.Королів багато втратив в еміграції. Він, на відміну від Наталени, лише протягом тривалого часу навчився писати чеською, але за твердженням Королеви, *“говорив завжди так, що я мусила “перекладати” чехам його “чеську” мову”*.

Реалізувати себе сповна на літературному тлі, так як це було можливо на Батьківщині, письменник не міг: *“приходять старі коліна, — зазначав Королів-Старий в листі до О.Кошиця від 9 січня 1931 р., — з юнацьких літ, я — принаймні — тільки й робив, що на українській ниві, аж перед смертю нема мені мого поля, мушу кинути свою працю й робити виключно те, щоб забезпечити собі фізичне існування”* [23]. Тому в еміграції Королів-Старий, маючи неабиякий талан до живопису, починає заробляти малярською справою, *“намалювавши, за його словами, першу церкву в 55 років”* [24].

Вже немолодий, на чужині, В.Королів цілком прагматично “зробив ставку” на обдаровану Наталену, наvertsаючи письменницю писати не французькою, а лише українською мовою [25, с.179]. Власне В.Королів виступав промотором письменниці, її продюсером та незамінним помічником у її творчій діяльності: він допомагав по хатньому господарству, був радником в літературній діяльності: *“Наталія сиділа за скриптами, а я мов божевільний переписував. Переписав я за два тижні 10 друкованих аркушів”*¹, — зазначав він в листі до О.Кошиця від 22 лютого 1937 [26]. Отже, в своїй літературній кар’єрі Наталена має завдячувати саме Василю Короліву.

На цю думку наводить також натяк Короліва-Старого на спільну роботу над сюжетами, про що свідчить вище наведена цитата з листа В.Короліва до О.Кошиця від 13 січня 1938 р., де вживається множина, а не однина, якщо взяти до уваги лише авторство Н.Королевої, у створенні лібрето для фільму з “українським колоритом”. Навіть з огляду на факт літературної “мовчанки” письменниці вже після смерті свого чоловіка можна висловити припущення про визначну роль Королева-Старого в її літературній діяльності.

¹ Йдеться про повість Н.Королеви “Сон тіні”.

Відчутно вплинув Королів-Старий на вироблення літературного стилю та манери письма Наталени, про що, власне, згадує і вона сама: *“Дружина “вчив” мене “літературній праці” й українській мові”* [27, с.178]. Дійсно, мова Н.Королеви барвіста, розлога, колоритна, інтелектуальна, але як для історичного белетристичного роману, з претензією на бестселер, трохи складна і побудовою складні, і вживанням старих діалектних словотворень. Цікаво, що на важкий стиль письма Королеви натякав І.Огієнко, в листуванні, яке бурхливо розпочалось 1957 р. і так само несподівано обірвалось 1958 р. Проте Н.Королева відкинула всі закиди Іларіона, підкресливши, що не збирається приставати на американські правила письма, посилаючись на академічні *“Правописні словники”*, якими вона користувалась [28]. Слід думати, що Н.Королева сприймала зауваження І.Огієнка скоріше як образу, а не як добру пораду. Чітких пояснень зневажливого ставлення до думки відомого мовознавця поки що немає ні у відомій епістолярії письменниці, ні у її спогадах. Єдиним припущенням може бути висока внутрішня самооцінка Н.Королеви, розуміння своєї непересічності, покладання на мовний авторитет Короліва-Старого, під впливом якого виробився її стиль літературно-художнього мовлення.

Стосунки подружжя Королевих з українською еміграцією в Чехословаччині не склалися. Про це, чи не в кожному листі до О.Кошиця, пише Королів-Старий. На цьому наголошує і сама письменниця на схилі літ в листуванні з митрополитом Іларіоном. *“Зворушив мене Ваш лист, аж до сліз, по смерті Дружини, українці мене цілком відшукать. Ось вже 15 років Дружина вмер 10/ХІІ 1941 р.¹ — не голоситись до мене ніхто”*. Живу як Робінзон на безлюдному острові — навіть без *“П’ятниці”*, — писала Н.Королева в листі до І.Огієнка від 15 жовтня 1957 р. [29]. Коло друзів подружжя Королевих було досить обмеженим. Серед найближчого оточення Королів-Старий виділяє Є.Чикаленка, О.Вліньського, О.Кошиця, з якими пов’язувалось давнє знайомство ще з часів дореволюційного Києва та багато спільних культурно-громадських інтересів.

Переїмаючись занепадом *“національної культури”*, подружжя повністю присвятило себе праці на ниві культурній. Королеви цілковито відійшли від політики. Їх не влаштовували *“моральні крахи”*, підкуп, брехня, зрада, які дедалі ставали, нормою політичного життя українських емігрантів. *“Колись ми всі були так порядні, лояльні й праведні, що покійний Є.Чикаленко навіть зрадів щиро, як хтось (не називаю!) в редакції “Ради” прокрався, то ж й у нас, як у людей”!*, — писав В.Королів в листі від 2 січня 1933 р. до свого друга О.Кошиця [30]. *“Прогресюче охаміння”*, як вважав В.Королів, було пов’язане перш за все із страшними умовами життя емігрантів. Із сумом зазначав письменник, що відомий український актор М.Садовський помер, *“з голоду, бо мав лише 100 рублів пенсії на місяць, за які міг купити всього три хліби”*. Багато емігрантів не мали житла, роботи, а відтак, — зазнавали того морального каліцтва, що змушувало Королевих три-

¹ За твердженнями Наталени Королевої, її чоловік Василь Королів-Старий помер після того, як повернувся з гестапо, куди його викликали.

матися осторонь від тих духовно понівечених людей, які були колись друзями та однодумцями. Подружжю дорікали за те, що вони придбали хатину. *“За це нам загороджують урвати платні з академії, а разом з тим дано зрозуміти, що ні я ні дружина не сміємо десь інде підробити, бо тоді й зовсім платні позбавлять”* [31]. Якщо до цього додати суперечності ідеологічного характеру всередині українського руху, то стає зрозумілим, чому Королів-Старий *“по кілька тижнів між не виходити з власної садиби, а Наталя за рік була в Празі двічі”* [32]. Щоб не піддатися моральній деградації, не втратити свій духовний світ, подружжя активно реалізувало власну концепцію “виживання” в умовах еміграції. Порятунком для них, і особливо для Н.Королеви, став той спалах творчої енергії, який допоміг письменниці зберегти себе.

Н.Королеву можна назвати цілком успішною жінкою. Хоча письменниця не мала своїх дітей, вона виховала двох названих синів. Один з них — самовільно втік на Першу світову війну, і власне про нього відомо лише те, що він без жодних протекцій у 18 років дослужився до рангу старшини, мав відзнаки за хоробрість.

Другого сина Н.Королева виховала вже після Другої світової війни, залишившись зовсім самотньою, без чоловіка, на чужині, маючи пенсію в 300 крон та учнів з іспанської та італійської мов. Про цей епізод в житті письменниці розповідає її автобіографія, яку вона написала у 1958 р. на прохання митрополита Іларіона. З автобіографії відомо, що у сусідського хлопчика — Войти, який залишився сиротою після смерті батька, стосунки з мачухою не склалися, оскільки остання хотіла, щоб хлопець кинув школу і почав працювати. Королева взяла хлопця до себе на виховання, давши можливість йому довчитися. Так він і залишився у Н.Королеви. З часом Войта одружився, і Королева віддала молодому подружжю дві кімнати і кухню, а сама перейшла в кімнату Войти.

Хлопець допомагав вже літній Королеві по господарству та фактично доглядав її: *“Войта, — писала Н.Королева в автобіографії, — поправив дах, бо тікло до кімнати, покрасив [...] верхівку. Заплатив за каналізацію і водовід [...]. Я платила тільки за електрику, що випаляю в себе та куповане вугілля, бо мушу мати тепло. Грошево помагати вони мені не могли. Тільки Морженка (дружина Войти — І.Т.) давала мені обід, прала білизну, прибирала щодва місяці “грунтовно” мою кімнату, мила вікна й підлогу”* [33].

Як насправді склалися стосунки Королеви з Войтом невідомо. В архіві митрополита Іларіона залишились лише уривки з автобіографії Королеви, та й вони були переписані рукою митрополита. Почерк Королеви край нерозбірливий, тому ймовірно певні помилки чи неточності, на що звертав увагу сам Іларіон. Приблизно в той самий час, коли писалася автобіографія, письменницю відвідав дослідник з України О.Бабишкін. На жаль, він залишив досить стислі спогади про Королеву, майже нічого не зазначивши про її тогочасне життя в Мелнику. Такі ж уривчасті відомості містяться і у В.Шевчука. Він так само, як і О.Бабишкін, не згадує про Войта, зазначаючи лише, що письменниця була самотня, жила під старість у бідності, продаючи у

Празі пиво. Отже, спогади Н.Королеви щодо її стосунків з названим сином Войтом ще вимагають дослідження. Адже деякі сімейні архіви, рукописи, особові матеріали та врешті-решт спогади про неї можуть відкрити нову, досі невідому сторінку її життя в Чехословаччині. Життя Королеви в повоєнній Чехословаччині овіяне цілковитою таємницею. Вона майже ні з ким не контактувала, практично нічого не видала, хоч, ймовірно її нові твори так і залишились лише в рукописі. О.Мишанич згадує ненадруковану автобіографічну повість Н.Королеви “Шляхами і стежками життя”, зазначаючи, що принципово нової ідеї в ній немає. Померла Н.Королева 1 липня 1966 р., так і не дочекавшись виходу у світ того ж року братиславського видання своїх повістей, верстку яких вона встигла зробити за життя. Досі незнана широкому загалу, Наталена Королева залишила свій інтелектуально багатий, неповторний, певною мірою, екзотичний літературний доробок. Українському читачеві ще потрібно “відкрити”, романтично-пригодницький світ письменниці, яким наповнювались не лише її твори, а й у якому жила вона сама.

Список використаних джерел:

1. *Українська* радянська енциклопедія в 12 тт. Вид. 2-е. — К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії. — 1980. — Т. 5.
2. *Бабишкін О.* Несподіване, щасливе знайомство // *Всесвіт*. — 1993. — № 2. — С.176-184.
3. *Шевчук В.* Загадковий і манливий світ Наталени Королеви // *Дорога в тисячу років*. — К.: Рад. письменник, 1990. — 411 с.
4. *Мишанич О.* Мрія і любов Наталени Королевої // *Україна. Наука і культура*. — Вип. 24. — К.: Академія наук УРСР, Т-во “Знання” Укр. РСР, 1990.
5. *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви // *Повернення. Літературно-критичні статті й нариси*. — К.: Обереги. — 1997. — 336 с.
6. *Мишанич О.* Наталена Королева (1888-1966) // *Історія української літератури ХХ ст.: У 2 кн.* — Кн. 1: Перша половина ХХ ст. Підручник / За ред. В.Г.Дончика. — К.: Либідь, 1998. — 464 с.
7. Див.: *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви.
8. *Наталена Королева.* Бібліографічний покажчик / Уклад.: К.Костишина; наук. ред. О.Мишанич; автор передмови В.Передерій. — Львів: Видавн. Центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. — 108 с.: іл., порт. — (Українська бібліографія. Нова серія. Чис. 12)
9. *Листи І.Огієнка до Ковалівської-Королевої* // *ЦДАВО України*. — Ф.1072. — Оп. 2. — Спр. 41.
10. *Архів Української Православної Церкви в Канаді (Вінніпег)*. — Ф. Митрополита Іларіона, кор. 8; Осередок української освіти та культури. — Ф. О.Кошиця, кор. 8.
11. Див.: *Омельченкова М.* Наталя Королева // *Свобода*. — Ч.215. — 16 вересня. — 1935.
12. *Осередок української культури й освіти (Вінніпег, Канада)*. — Ф. О.Кошиць. — В. 8. — Ф/ф. Королів Старий та Королева Наталя. 1938-1939.
13. Див.: *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви.
14. Див.: *Омельченкова М.* Названа праця.
15. Див.: *Лист* Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 15 жовтня 1957 р. // *Архів Української Православної церкви в Канаді (м. Вінніпег)*. — Ф. Митр. Іларіона. — Кор. 8; Див.: *Бабишкін О.* Названа праця. — С.184.

16. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця 13 березня 1930 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів Старий та Королева Наталя. 1930-1931.
17. Див.: *Мишанич О.* Дивосвіти Наталени Королеви.
18. *Бабишкін О.* Названа праця.
19. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1936-1937.
20. Названий лист В.Королева-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р.
21. *Лист* В.Королева Старого до О.Кошиця від 13 січня 1939 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939.
22. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 13 липня 1939 // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1938-1939.
23. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 9 січня 1931 // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1930-1931.
24. Названий лист В. Королева-Старого до О.Кошиця 13 січня 1938.
25. *Бабишкін О.* Названа праця.
26. Названий лист В.Королева-Старого до О.Кошиця від 22 лютого 1937 р.
27. *Бабишкін О.* Названа праця.
28. Див.: *Лист* Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 27 липня 1958 р. // Архів Української Православної церкви в Канаді (м. Вінніпег). — Ф. Митр. Іларіон. — Кор. 8. — Папка: Наталена Королева.
29. *Лист* Наталени Королеви до Митрополита Іларіона від 15 жовтня 1957 р. // Архів Української Православної церкви в Канаді (м. Вінніпег). — Ф. Митр. Іларіон. — Кор. 8. — Папка: Наталена Королева.
30. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 2 січня 1933 р. 15 жовтня 1957 р. // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів-Старий та Королева Наталя. 1932-1935.
31. *Лист* В.Королева-Старого до О.Кошиця від 9 березня 1933 // Осередок української культури й освіти. Вінніпег. — Ф. О.Кошиця. — В. 8. — F/f. Королів Старий та Королева Наталя. 1932-1935.
32. Названий лист В.Королева-Старого до О.Кошиця від 13 березня 1930 р.
33. *Автобіографічний* уривок з листа Н.Королеви від 15/X 1957 р. до митрополита Іларіона, переписаний його рукою // Архів Української Православної Церкви в Канаді. — Ф. Митрополит Іларіон. — Кор. 8. — Папка: Наталена Королева.

The article considers previously unknown facts of life and practical activities of Ukrainian writer, Natalena Koroleva, a Ukrainian writer, which is based on documents from Canadian archives. Sources of her works are analysed as well as her status within Ukrainian emigrants and her relations with the prominent Ukrainian scientist, theologian and statesman Ivan Ohienko (metropolitan Ilarion), conductor and composer O.Koshits.

Key words: Natalena Koroleva, Vasiliy Koroliv-Staryj, Ivan Ohienko, Alexander Koshits, emigration.

Отримано: 28.08.2006 р.

Н.С.Лізнiченко

Нiжинський педагогiчний унiверситету iм. Миколи Гоголя

ГЕНЕЗА ІДЕАЛІСТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті йдеться про релігійний світогляд Івана Огієнка і його віддзеркалення у творчій спадщині.

Ключові слова: християнська наука, богословські студії, християнські Чесноти, духовний заповіт.

“Іван Огієнко (митрополит Іларіон) — людина, що увійшла в історію свого народу під двома іпостасями. В Україні — як професор, науковець, міністр освіти і віровизнаних, у Канаді — як митрополит Української Православної Церкви. Ця постать органічно поєднала духовність, релігійність і державно — національні ідеї” [1]. Про нього заговорив ще в 1992 р. доктор філософії Д.Степовик на сторінках “Літературної України”. Стаття його “Іван Огієнко” послужила поштовхом до створення дослідницької течії огієнкознавства, головне завдання якої полягало в дослідженні науково-архівних джерел, пов’язаних з життям і діяльністю особи митрополита, насамперед як людини невтомної праці на ниві відродження української державності, церкви, освіти, науки та культури.

Про його непересічну особистість повідомлялось на шпальтах журналів та газет, у радіопередачах ще й за радянських часів, але то були матеріали з одностороннім критерієм класових оцінок небуденної постаті Івана Огієнка, як “зрадника”, “іуди”, “запроданця,” тому що автори тих статей намагалися догодити існуючій ідеології та системі партійної пропаганди.

В.Пащенко звертає увагу на діаметрально протилежні оцінки його діяльності: одні називали його “запроданцем-юдою в рясі митрополита”, інші — “людиною праці та обов’язку”, “діячем Українського Ренесансу” тощо [2]. Хто ж він насправді?

Особистість І.Огієнка, яка залишила слід у всіх сферах науково-просвітительського, культурного і суспільно-політичного життя, привертає увагу багатьох дослідників. Постаттю всеукраїнського, більше того — світового масштабу, мужем епохи, піонером українознавства називає його Ю.Мулик-Луцик [3], активним членом всього громадянства, небуденної велетенської праці — Є.Грицак [4], реформатором національної освіти й церкви, подвижником духовного відродження нації — Г.Короткович [5], найпліднішим талановитим ученим нашого часу — В.Кіркконнелл [6], А.Марушкевич називає його сином України, меценатом культури [7].

На генезу ідеалістичного світогляду І.Огієнка впливали умови, в яких він формувався як людина. Його життя можна розділити на два періоди: вітчизняний (1882-1920) та еміграційний (1920-1972). На першому етапі брусилавського, острозького, київського періодів (1882-1904 р.) І.Огієнко шукає правильну стежку в житті. В автобі-

ографічній хронологічній канві “Мое життя”, складеній на основі спогадів, збережених денників, листування та інших матеріалів, автор розповідає про своє народження, охрещення у Св.Вознесенській церкві, про смерть батька, переїханого кіньми, про тяжке життя вдови Пріськи з маленькими діточками на руках (а їх було аж шестеро). “*Давно це було*”, — з сумом згадує поет дитинство, непосильну працю в місцевій економії на плантаціях хмелю та цукрового буряку:

*Життя голодне, одиноке,
І праця каторжна без впину...* [8]

І лише райська мелодія ніжної маминої пісні будила приємні спогади:

*Я слухав і млів, цілував її руки,
Здавалось на небі, в раю був неначе,
То дивная пісня була... її звуки
Запали глибоко у серце дитяче.* [9]

У віршах “Все падає листя”, “Могутній орел”, “Мої пісні” звучать мотиви печалі, розчарування юнака, а глибоко інтимні вірші “Я квітку барвисту в саду посадив”, “Не питай”... розкривають нам ніжну і вразливу душу закоханого поета. Ніхто не знає, хто був носієм страждань молодого Огієнка. Та нам відомо, що 11 червня 1907 р. він одружився з брусилівською вчителькою Домінікою Литвинчук і тридцять років крокував із нею тернистою життєвою дорогою, несучи тяжкий хрест на свою Голгофу.

У ранній творчості Огієнка звучить тема зневаженого рідного краю, за який ліричний герой готовий віддати навіть своє життя.

*Коли гляну кругом по селу — тільки й бачу,
Зневажається рідний наш край...
Але знай, — тільки рідному краю
Я оддам своє вільне життя...* [10]

Молодий поет звертається до Бога, нарікаючи на свою нещасну долю:

*Вмираю-не живши, один, наче в полі...
Кричав би — немає і голосу й слів...
Ти дав мені, Боже, завзяття доволі,
А щастя, мабуть, пожалів...* [11]

Всі вище згадані вірші були вміщені в одинадцятому випуску унікальної поетичної антології “Українська муза” за редакцією Олекси Коваленка. І.Огієнко часто публікував свої твори під псевдонімом І.Рудька (так прозивали їх родину по-вуличному).

З 1892-1896 р. І.Огієнко навчається в Брусилівській чотирирічній міністерській початковій школі і закінчує її першим учнем. Був у юного поета прекрасний учитель І.Г.Сливка, який і прищепив своєму вихованцю глибоку любов до науки, заохочував писати вірші.

У 12-літньому віці І.Огієнко написав свою першу поезію російською мовою “Женитьба в школі, или Сказка о том, как Петриченко женили постом”. Цей та деякі інші вірші були вміщені в рукописному місячнику “Моя бібліотека”. Його видавав юний поет-початкі-

вєць з друзями ще коли навчався у Київській військово-фельдшерській школі. У 15 років він надрукував у петроградському місячнику “Сельский Вестник” свою першу статтю “Як живуть селяни”. Отже, поет ще з підліткового віку цікавився реальним життям людей. Пізніше це стало важливою рисою його творчості. Вірність життєвій правді, високий громадянський пафос, любов до рідного краю — ось той критерій, з яким підходив І.Огієнко до оцінки власних творів.

Навчаючись на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1904-1909), він захоплювався лекціями дослідника давнього українського письменства академіка В.Петретца. Це й обумовило його остаточний життєвий вибір — стати філологом. Через багато-багато років він, професор Огієнко, присвятить улюбленому академіку двотомну літературно-лінгвістичну монографію “Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський Апостол 1560 р.”

На формування світогляду Огієнка впливали й складні суспільно-політичні умови. Роки навчання в університеті припадають на період українського національно-визвольного руху. На пробудження національного почуття студента якраз і вплинув оцей стрімкий перебіг політичних подій, він і визначив його місце в громадському русі. З 1905 р. починається його активна наукова та громадська робота: співробітництво з київськими виданнями “Громадська думка” та “Рада,” де І.Огієнко друкує свої рецензії, замітки, записи, а також з Українським науковим товариством, заснованим у травні 1907 р. М.Грушевським.

І.Огієнко ближче знайомиться з Б.Грінченком, М.Грушевським, П.Житецьким, листується з відомим на той час у літературному світі Іваном Франком.

У 1909 р. він закінчує університет, завершує кандидатську дисертацію “Ключ розуміння” Іоанікія Галятовського”, стає одним з перших у ряди духовних проповідників національного духу, пишучи науково-популярні статті, дослідження, відгуки на праці з українознавчої проблематики.

І.Огієнко розумів, що без рідної мови не може бути всенародної свідомості, а без свідомості не буде нації, а без нації — державності. Тому вже в квітні 1917 р. І.Огієнко одним з перших викладачів починає читати лекції українською мовою для студентів зрусифікованого Київського університету, виступає з ініціативою про заснування Українського народного університету, розробляє новий курс “Українська культура.” Згодом одна за одною виходять його навчальні книги “Вчимося рідної мови”, “Граматика рідної мови” (у двох частинах), “Орфографічний словник. Порадник з української мови” та інші. На початку 1917 р. його перу належало близько 80 навчальних посібників, публіцистичних творів, наукових розвідок.

У численних його статтях знаходимо естетично-оціночні судження про творчість Т.Шевченка (“Т.Шевченко як творець української літературної мови”, “Релігійність Т.Шевченка”), Лесі Українки (“Чотири поеми Лесі Українки”), І.Котляревського (“І.Котляревський як засновник нової української літературної мови”), Є.Гребінки (“Мова Євгена Гребінки”) та ін.

Період з 1904 по 1917 рр. В.Ляхоцький називає “*періодом становлення І.Огієнка як особистості, науковця історико-філологічного спрямування, педагога, національно свідомого діяча і просвітителя*” [12]. Звичайно, це була і активна праця на ниві української національної освіти. І.Огієнко був міністром освіти, засновником Кам’янець-Подільського державного українського університету, який став осередком знань і національної культурно-освітньої діяльності української професури. Громадське і педагогічне кредо І.Огієнка знайшло відображення у праці “Про рідномовні обов’язки”. Він був взірцем служіння ідеї національного виховання.

Мабуть, не було такого поля діяльності, на якому не випробував би себе І.Огієнко. На тридцять першому році життя він вперше проявив себе офіційно як теолог, коли в 1919р. призначили його міністром віросповідань. Потім було професорство православного відділу богословського факультету Варшавського університету, архієпископство на Холмщині та Підляшші.

Ще в 1942 р. у Празі він опублікував нариси з історії Української православної церкви в двох томах під назвою “Українська церква”, в Лозанні (Швейцарії) — історико-релігійну монографію “Християнські вірування українського народу”. 16 березня 1944 р. І.Огієнко отримав титул митрополита, обравши ім’я Лларіон на знак спадкоємності духовного подвигу Лларіона — митрополита Київського часів князя Ярослава Мудрого, видатного діяча українського християнства. Митрополит Лларіон займається розробленням доктрин розбудови української православної церкви, розвиває богословські студії, засновує видавництво “Наша культура”, звертається до релігійної поезії, ніби заново сформулювавши своє поетичне кредо: творити правдивий релігійний світогляд за допомогою релігійної поезії, “*щоб допомогти людині стати найближче до Бога, визнати його своїм рідним батьком, поєднатися з ним — обожнитися*” [13]. Майже через п’ятдесят років після виходу в світ його ранніх віршів, поетичний голос Огієнка зазвучав з новою силою. Й відтоді з-під його пера стало все більше народжуватись поетичних рядків: поезії, містерії, поеми...

Сам І.Огієнко розділив свій поетичний набуток в галузі красного письменства на вісім томів: перші три — драматичні твори; четвертий і п’ятий — легенди; шостий-восьмий — релігійна лірика.

16 вересня 1947 р. митрополит Лларіон назавжди залишає Європу. У Канаді він видає журнал “Слово істини”, на сторінках якого знайшли місце статті на релігійну тематику. В них тлумачиться поняття істини як морального ідеалу людини. І.Огієнко виступає за чистоту догматів і канонів православної церкви.

8 березня 1951 р. обирається первосвящеником Української греко-православної церкви в Канаді з наданням титулу “блаженного”. Релігійна віра, Бог і рідний народ увійшли в Огієнкове серце на все життя, і вже жодна сила не могла змінити його. “*У молодих літах я пізнав Бога серцем, а пізніше пізнав його й розумом. І Господь став моїм Батьком рідним,*” — переконливо і щиро заявляє митрополит в одній із своїх праць [14]. А ми можемо сказати, що на все життя він залишився вірним своєму покликанню і своєму життєвому кредо: служити народові — то служити Богу.

Поезія І.Огієнка найкраще віддзеркалює його власний релігійний християнський світ. Сам Огієнко вважав, що релігійний світогляд — це світогляд ідеалістичний. Він базується на повній християнській науці і визнає основними двигунами світу християнські Чесноти: Віру, Надію й Любов. Аналізуючи творчість поета, можна помітити три форми вияву його християнського світогляду: перша — віра в Бога як Творця і керманача людської долі. До Бога І.Огієнко постійно звертається про поміч та опіку (“При Божім престолі”, “У неділю святу”, “Молитва”).

*Й хилю перед Богом коліна,
Й гарячу молитву шепчу я:
“Хай в щасті росте Україна
Й співає тобі: Алілуя”.* [15]

Друга форма вияву світогляду — це його власні молитви-звернення від імені всього українського народу, за визволення якого І.Огієнко боровся протягом усього життя. Найвищим доказом його глибокої віри у Божу силу, любов та правду, є бажання автора прихилити волю Бога до волі українського народу:

*Горить Рідний Край мій, горить Україна
Не маєм ні звідки рятунку й поради.
Я перед Тобою схиляю коліна:
Спаси мою Землю й Народ без заглади! ...* [16]

Бог і Україна — два образи-символи, які червоною ниткою пронизують поетичну творчість І.Огієнка. Послати щасливу долю українському народові, як стверджує поет, благає свого сина і Пречиста Мати:

*Мій солодкий улюблений сину,
Заступися за розп'яті люди, —
Я з тобою світами полину,
Подивись: світ над прірвою всюди...* [17]

А містерія “Руїна і Воскресіння” починається благальною молитвою Пророка за Українську Церкву, за всю соборну Україну. І у видінні Господнім Пророк ясно бачить майбутнє Української Церкви. Цю поему М.Тимошик назвав своєрідним духовним заповітом митрополита Іларіона своєму народу:

*Я глибоко вірю, — минеться руїна
Й заграє веселка-обнова,
Воскресне соборна, свята Україна,
А з нею і Церква Христова!* [18]

Як уже зазначалось, пророчий характер носить третя форма його віри. Ліричний герой І.Огієнка говорить від імені цілої нації, говорить так, ніби обраний самим Богом та рідним народом, заради якого готовий віддати свою душу (вірші “Покрий нас, Матінко Покрово!”, “Христос воскрес!”, “Я вірю”, “Воскреснеш”, “Не гнись”, “Неси Хреста”, “Воскресне!”, а також поеми “Недоспівана пісня”, “За Україну”). Бог приніс себе у жертву, щоб через любов до людей відкрити їм шлях до істини життя. Ліричний герой як посланець Бога теж прагне цього. Якщо вдумливо вчитатись у названі твори, то можна відчути,

що в них висловлена й авторська місія, заради якої він приніс себе в жертву, назавжди залишившись вірним своєму покликанню:

*Найбільше щастя: для Народу
Віддати все своє життя,
Покласти душу за свободу,
Прийняти за нього й розп'яття!* [19]

Про працю вченого дуже вдало сказав професор В.Зайкін: “... *Над усіма його заслугами і титулами яскраво відзначаються найкращі прикмети — його гарячий патріотизм і правдива християнська релігійність, які осяють його діяльність і надають найвищий зміст і красу всій його многобічній творчості*” [20].

Підсумовуючи викладене, варто наголосити на такому:

1. Генеза ідеалістичного світогляду І.Огієнка — це його індивідуально-біографічна, соціально-культурна сфера, а також світ антропологічних універсалій.

2. Формування ідеалістичного світогляду І.Огієнка відбувалося через глибоке знання і шанування рідної мови, звичаїв і культури українського народу, повагу до церкви, любов до народу і його історії.

3. На діяльність Огієнка-поета впливали суспільно-політичні події, його високе розуміння важливості поезії.

4. І.Огієнко втілював у поетичний твір свій духовний, а іноді психологічний і життєво біографічний досвід. “*Ідеологія релігійного поета — Святе Писання, вічна Євангелія Ісусова. Вона — головна основа його, вона та підвалина, на якій він будує твори, а вони — він сам*” [21].

5. Релігійна поезія І.Огієнка віддзеркалює три форми вияву його християнського світогляду. Перша — віра в Бога як Творця і керманича людської долі. Друга — молитви-звернення митрополита до Бога і його бажання прихилити волю Його до волі українського народу. Третя — ліричний герой І.Огієнка як посланець Бога прагне принести себе у жертву, щоб через любов до людей відкрити їм шлях до істини життя.

Список використаних джерел:

1. *Змієнко-Сенишин Г.* Микола Тимошик — лауреат премії імені Івана Огієнка // Український голос. — Канада, 1998. — 27 квітня.
2. *Пащенко В.* Іван Огієнко // Історія України в особах XIV-XX ст. — К., 1995. — С.289.
3. *Мулик-Луцик Ю.* Усопшому Митрополиту Іларіону в пам'ять на Віки Вічні: (Євлогія) // Жалобна книга в пам'ять Митрополита Іларіона. — Вінніпег, 1973. — С. 68.
4. *Грицак Є.* Людина парці і обов'язку (з приводу 20-ліття літературно-наукової праці проф. І.Огієнка) // Український голос. — 1925. — 1 листопа.
5. *Короткович Г.* Життя і діяльність проф. др. Івана Огієнка (Ювілейна ретросинтеза) // Науковий збірник: В 30-у річницю наукової праці проф. д-ра Івана Огієнка. — Варшава, 1937. — С.5.
6. *Кірконнелл Л.* З недавніх спогадів // Віра і культура. — 1956. — Чис.5 — С.19.
7. *Марушкевич А.* Суспільно-історичні умови життя та просвітницької діяльності І.Огієнка (митрополита Іларіона) // Розбудова держави. — 1994. — № 4. — С.59.

8. *Огієнко І.* Життя голодне, одиноке... // Українська Муза: поетична антологія / За ред. О.Коваленка. У 12-ти вип. — Вип.11. — К., 1908. — С.1141-1146.
9. *Огієнко І.* Давно це було // Там само. — С.1146.
10. *Огієнко І.* Не питай // Там само. — С.1143.
11. *Огієнко І.* Все падає листя // Там само. — С.1145.
12. *Ляхоцький В.* Тільки книжка принесе волю українському народові... — К., 2000. — С.30.
13. *Митрополит Ларіон.* Твори. Т.1. Філософські містерії. — Вінніпег, 1957. — С.354.
14. *Митрополит Ларіон.* Слово подяки // Ювілейна Книга на пошану митрополита Ларіона. — Вінніпег, 1957. — С.115.
15. *Ларіон.* Молитва // Слово істини. — 1947. — Ч.2. — С.25-26.
16. *Ларіон.* Новонародженому // Там само. — 1951. — Ч.3. — С.1.
17. *Митрополит Ларіон.* За волю! (Хмелеві Кобзарі) // Наш бій за державність. — Вінніпег, 1966. — С.28.
18. *Митрополит Ларіон.* Руїна і воскресіння. Твори. Т.1. Філософські містерії. — Вінніпег, 1957. — С.321
19. *Митрополит Ларіон.* На Голготі // Наш бій за державність. — Вінніпег, 1966. — С.157.
20. *Зайкін В.* Проф. Іван Огієнко як церковний та громадський діяч і як учений: 3 приводу 20-літнього ювілею української наукової праці 1905-1925 рр. — Варшава, 1925. — С. 16. — (Накладом “Духовної бесіди”)
21. *Митрополит Ларіон.* Твори. Т.1. Філософські містерії. — Вінніпег, 1957. — С.354.

The article focuses on Ivan Ohienko's religions views and their reflection in his works.

Key words: Christian science, theological studies, Christian merits, spiritual testament.

Отримано: 1.07.2006 р.

УДК 821.161.2.09(092)

М.С.Васьків

Кам'янець-Подільський державний університет

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ ТА ЇЇ ТВОРЧОЇ САМОІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Використовуючи підготовлені до друку, але не опубліковані матеріали пера С.Росохи і В.Лева про життєвий і творчий шлях Наталени Королевої, автор статті ставить проблемні питання стосовно життєпису письменниці, його відтворення у художній творчості, а також пропонує власну інтерпретацію цих проблем.

Ключові слова: біографія, трансформація, біографічна неузгодженість, свідомо українськість.

Про ім'я і творчість Наталени Королевої українській радянській читач фактично не міг знати нічого, оскільки воно перебувало в числі багатьох інших татуйованих імен, хоча проживала письменниця в “братній” Чехословаччині, а “гріхи” її перед Радянською владою

були зовсім незначними: у 1919 році працювала перекладачем дипломатичної місії УНР у Чехословаччині і там вийшла заміж за “українського буржуазного націоналіста” Василя Королева-Старого. Серед чехословацької діаспори Н.Королева була добре знана, бо згуртованість українців була високою. Знали Наталену Королеву, по-перше, як письменницю, а по-друге, як жінку з незвичайною біографією, знавця восьми іноземних мов, “громадянку всього світу”, яка раптово пройнялася українськими справами і повністю присвятила себе їм.

Попри те, далі цих загальних суджень щодо біографії письменниці, очевидно, знання загалу не йшли. Більше того, фактично на сьогодні ми так і не маємо детальної, а головне, достовірної біографії Наталени Королевої. Видається, до цього доклала руку і сама письменниця, намагаючись міфологізувати чи містифікувати своє минуле, наповнюючи його реальними фактами у поєднанні з власним минулим чи минулим свого роду. Інколи важко з'ясувати, чи біографічні факти трансформувалися у сюжетні ходи творів Наталени Королевої, чи художній вимисел згодом трансформувався у повідомлення письменниці про власне минуле.

Уже перше непорозуміння виникає щодо місця народження Наталени Королевої. Так, у передмові до автобіографічної повісті “Без коріння” Н.Королева вказує, що народилася вона в Іспанії. На цьому наполягає і Василь Лев у ювілейній, до 100-річчя від дня народження письменниці, статті, правда, посилаючись на уже зазначену передмову. Натомість Степан Росоха стверджує, що батько письменниці “...привіз свою дружину на Україну, де донья Марія-Клара не прожила довго: вмерла, давши життя донці Наталені-Марії-Стеллі, що лишилася до п'яти літнього віку у бабуні-литвинки”. І В.Лев, і С.Росоха, цілком очевидно, безпосередньо спілкувалися з Н.Королевою, її найближчим оточенням. То хто ж повідає правду? І чи варто довіряти повідомленням самої письменниці?

Малоймовірно, на нашу думку, щоб граф Адріан-Юрій Дунін-Борковський через рік після одруження, як про це повідомляє В.Лев, раптом подався на батьківщину дружини. Також важко взяти на віру твердження цього ж біографа про те, що бабуся Теофіла Довмонтovich приїжджала за внучкою в Іспанію, щоб потім із зовсім немовлям через усю Європу знову повертатися на Волинь, у с. Великі Борки біля Луцька. Однак питання залишається відкритим і дискусійним. Вирішити цю проблему може тільки реєстраційний запис за березень-квітень 1888 року (датою своєї появи на світ письменниця називає 3 березня) про народження письменниці у відповідних документах на Волині або в Іспанії. По сьогодні їх ніхто не знайшов, а можливо, ніхто ще й не шукав.

Чому сама письменниця була зацікавлена називати місцем свого народження Іспанію, навіть якщо вона там не народжувалася? Можливо, для того, щоб її поява на світ перегукувалася з сюжетними перипетіями власного роману “Предок”, у якому Н.Королева химерно переплела історію своїх далеких предків із життєписом батька, матері і дядька Еугенію та зі своїм власним? Поки що відповіді на це

питання немає, бо, насамперед, не знаємо точного місця народження письменниці.

Чергова неузгодженість у нарисах біографії письменниці – це її взаємини з мачухою. Можливо, на початках вони були досить приятними. Саме від Людмили Лось, рід якої з 1620 року покинув Чехію, але свято беріг рідну мову й національні традиції, Наталена Королева вивчила ази чеської мови та зазнайомилася з чеською культурою. Василь Лев періодично наголошує, що мачуха “відносилась до пасербиці по-материнськи”. Таким ставленням до юної Наталени з боку Людмили Лось він прагне пояснити і намагання видати дівчину заміж за якогось спеціально підібраного аристократа: “...*немов рідна мати, бажала виховати її на аристократичну даму. Після однорічного побуту в Інституті бажала видати її заміж за аристократа, навіть намітила жениха. Та Наталена забажала спершу студювати*”. Зовні – усе чинно і благородно.

У Степана Росохи ця чинність і благородність виглядає дещо по-іншому. “*По закінченні студій нова “мама” схотіла керувати життям своєї пасербиці, про яку думала, що то тихенька та слухняна, звикає до покори “монастирка”, й укладала плани видати Наталену заміж по своїому вибору і смаку та примусити її бути при царському дворі*”. Малоімовірно, щоб Н.Королева зводила наговір на мачуху. Більше того, тільки найближчим, мабуть, звірилася у протистоянні з Людмилою Лось, до якої намагалася бути об’єктивною і не виносити сміття з родової хати. Це намагання можна пояснити також тим, що після переходу Наталени – представниці роду ледь не Рюриковичів і роду іспанських грандів – до театральної кар’єри, від неї відреклися ледь не всі родичі, крім дядька-місіонера Еугенію, а також, як зазначає В.Лев, “*згодом і Людмили Лось*”. Стосунки між мачухою і пасербицею з часом, мабуть, налагодилися, тому Наталена прагнула не згадувати для широкого загалу про попередні незгоди.

Натомість С.Росоха, який писав передмову до другої частини “*Легенд старокиївських*” Н.Королевої через невеликий проміжок після смерті В.Королева-Старого, оминає будь-які згадки про особисте життя письменниці до одруження з Василем Королевієм. В.Лев повідомляє значно більше відомостей про перше одруження Наталени Королевої та її стосунки з іншими залицяльниками. Так, окремого роману цілком заслуговує історія взаємин майбутньої письменниці та “*князем перським Іскандером Гакгаманіш іон Куруги з роду Ахемнідів*” (династія Ахемнідів керувала величезною Іранською державою протягом століть до нашої ери і після народження Христа). Вперше з князем Наталена зустрілася, ймовірно, при кінці першого десятиліття ХХ ст. Виник бурхливий роман, але справа до одруження не дійшла через належність до різних релігій. У черговий раз Н.Королева “*в 1915 р. зустрілася з Іскандером князем. Він став християнином, одружилися тоді. Та через півроку загинув на фронті*”.

Як бачимо, Наталена була в юності дуже стійкою у питаннях віросповідання. У творах 1930-х років письменниця сповідує релігійну толерантність, хоча певним чином вивіщує християнство і като-

лицизм зокрема. Виникає чергове питання: ця толерантність — результат драматичного кохання до перського князя чи тільки явище літературне, а в житті вона залишалася такою непримиренною християнкою-католичкою? А може, Іскандер Гаггаманіш як російський вірнопідданий прийняв православ'я, бо ж Василь Лев повідомляє нам, що князь став християнином, але не дає інформації, до якої конфесії той навернувся? Християнство князя — це жертва в ім'я кохання чи його духовний власний вибір?

Сюжетом для окремого твору може стати й історія взаємин Наталени Королевої з іспанським королем Альфонсом XII. В.Лев про це повідомляє досить коротко: *“Пробуваючи в Іспанії в 1908 р. Наталена відновила зустрічі з королем Альфонсом XII. З цього невдоволена була королева Марія Христина, тому Наталена мусила виїхати з Іспанії”*. Досить скупі відомості, але з них можемо здогадатися, що зустрічі, й не поодинокі, з королем були у Наталени й до 1908 року. Не забуваймо у цій драмі й третьої особи — королеви, бо хто ж на її місці був би “вдоволений” із зустрічей чоловіка з іншою дамою? А певні перипетії цієї історії в трансформованому вигляді стали канвою для окремих епізодів уже згадуваного роману “Предок”.

Цікавим видається також те, яким моментом датують біографи народження українства Наталени Королевої. Обидва науковці згадують про переклад французькою мовою давнього василіанського документу, вважаючи цей переклад першою літературною працею письменниці. Від цього моменту розпочинається і містифікаторство літераторки, яка підписалася під перекладом як “Frere Jean” (брат Іван), бо переклад публікувався у часописі “La Croix”, де авторами були в абсолютній більшості представники духовенства (Це зайвий раз є доказом того, що не все написане Наталеною Королевою — насамперед це стосується автобіографічної повісті “Без коріння” — є стовідсотково достовірним). Важливим моментом у статті С.Росохи є вказівка про те, що майбутня письменниця на той момент уже знала українську мову.

Дає своє пояснення Степан Росоха також і тому фактові, що Наталена раптом кидає мистецько-наукову кар'єру і стає сестрою милосердя у роки Першої світової війни. В.Лев обмежується кількісною констатацією діяльності Н.Королевої у ці роки та кількістю її поранень і їх наслідків. Росоха ж стверджує: *“Спонукало її на цей чин (стати військовою медсестрою. — М.В.) співчуття до українських громадян, що мусили йти вмирати за чужі інтереси, між чужими людьми, не маючи коло себе нікого, хто б написав до дому листа в рідній мові, озвався б рідним словом у тяжку, — може останню хвилю життя”*. Децю абстрактний і мелодраматичний пасаж, який може викликати заперечення. Наприклад, пояснювати прихід на фронт можна прозаїчніше й романтичніше одночасно: Наталена запрагла бути там, де був і її коханий Іскандер Гаггаманіш.

Але тоді чому ж вона не покинула цю справу після смерті перського князя, що сталося ще задовго до кінця війни? Мабуть, у С.Росохи були якісь аргументи на користь цих тверджень, хоча він їх і не наводить. У цьому переконує ще й наступне. Василь Лев твердить,

що після одруження з В.Королевим-Старим, “починаючи з 1919 року Наталена друкувала свої статті і праці майже в усіх українських часописах і журналах... З того часу почала вивчати українську мову, саме стародавні вислови”. Очевидно, що Н.Королева не тільки знала українську мову й історію культури, цікавилася ними раніше, ще до 1919 року. Вона повинна була б на той момент стати активною поборницею української справи, інакше важко пояснити тільки знанням української і чеської мов (мабуть, на території тодішньої України таких людей було чимало) той факт, що її відправляють у складі дипломатичної місії УНР до Праги. Напрошується висновок про свідомий вибір власного українства і служіння українській справі ще до знайомства з Василем Королевим-Старим. Одруження тільки стало величезним поштовхом до посилення українознавчих студій і тому, що Наталена перестала друкуватися ще й у французьких часописах і зосередилася виключно на публікаціях в українських виданнях. Правда, вважати таку думку беззаперечною ми не можемо з огляду на брак належного фактажу з біографії письменниці.

Як бачимо, життєвий шлях Наталени Королевої поки не є повною мірою вивчений науковцями. Видається, що маємо більше загадок і таємниць, ніж доконаних фактів. Проблемою стає і те, що з автобіографічних нотаток і творів письменниці відповідає реальній дійсності, а що є продовженням художньої містифікації. Необхідно ґрунтовніше працювати у напрямі пошуку документальних свідчень. У Чехії залишилися нащадки прийомного сина Наталени Королевої Войтеха. Цілком можливо, що вони теж могли б пролити світло на окремі факти з життя визначної української, за походженням і духом, письменниці.

Using S.Rozsoha's and V.Lev's prepared for publishing but not published materials about Natalena Coroleva's life and literary activity the author sets questions concerning the writer's biography, its reflection in her works and suggests his own view on the problem.

Key words: biography, transformation, biographic lack of coordination, conscious Ukrainistics.

Отримано: 5.10.2006 р.

ІВАН ОГІЄНКО Й ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

УДК 378 (477)“1917-1920”:930.2 Огієнко

О.М.Завальнюк

Кам'янець-Подільський державний університет

МЕМУАРНІ ПРАЦІ ІВАНА ОГІЄНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У 1917-1920 рр.

У статті аналізується джерельна значимість мемуарної спадщини Івана Огієнка при вивченні становлення і функціонування національної університетської освіти в часи Української революції 1917-1920 рр.

Ключові слова: Іван Огієнко, спогади, Київський український народний університет, Київський український університет, Кам'янець-Подільський державний український університет.

Видатний український вчений, педагог, державний, освітній, церковний і громадський діяч І.І.Огієнко залишив у спадок нащадкам не лише понад 1000 наукових праць з української мови, літератури, історії, культури, теології, а й, що дуже важливо для розуміння характеру і змісту його доби, кілька мемуарних праць, до яких належать: 1) “Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва”¹, 2) “Рятування України. На тяжкій службі своєму народові”², 3) “Раз добром налите серце. Світлій пам’яті Д.Д.Огієнковій: Замість вінка намогильного”³, 4) “Урочистий в’їзд С.Петлюри до Кам’янця-Подільського 1-го травня 1920 р. Уривок із споминів”⁴, що були опубліковані, за винятком другої, у науково-літературному місячнику “Наша культура” (головний редактор і видавець І.І.Огієнко) впродовж 1935-1937 рр. “Рятування України” у книжковому варіанті побачило світ після завершення другої світової війни, коли автор проживав у Канаді.⁵ Більшість названих робіт, крім однієї, що присвячена пам’яті дружини І.І.Огієнка, нещодавно побачила світ в Україні в вигляді збірки завдяки знаому вченому — огієнкознавцеві, співголови Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка) М.Тимошику.⁶

Українські дослідники знають окреслену мемуарну спадщину, часто послугували нею при написанні праць про життєвий і творчий шлях І.І.Огієнка,⁷ його діяльність в царині творення української держави,⁸ церкви,⁹ науки і культури,¹⁰ університетської освіти.¹¹ Однак, як окремий джерелознавчий сюжет, ця тема ще не розроблялась. Власне такий стан історіографії і зумовив вибір пропонованої розвідки.

У “Моєму житті”, написаному на основі спогадів, а також збережених щоденників, епістолярного архіву, різних офіційних матеріалів, представлені короткі записи про факти і події, що стосуються зокрема творення національних університетів, на той час ще не знаних в історії українства. Так, мемуарист наводить дані про обрання його членом малої комісії із організації українського народного університету в Києві, свій виступ 5 жовтня 1917 р. на урочистому відкритті зазначеного закладу з доповіддю “Українська культура” (згодом, за наказом С.В.Петлюри, виголошений текст видрукували накладом 100 тис. примірників і поширили серед українізованих) частин російської армії з метою підвищення рівня національної свідомості вояків). Повідомляючи про це, мемуарист помилково стверджує, що його виступ слухала кількатисячна аудиторія,¹² хоча добре відомо, що в одному з приміщень Педагогічного музею (нині — будинок учителя м. Києва) таку масу людей помістити неможливо.

Як лектор (в джерелі — професор) Київського українського народного університету, І.І.Огієнко викладав студентам курс історії української мови та історії української культури в приміщенні університету св. Володимира, куди перейшов молодий національний навчальний заклад, у великій аудиторії №14, “завжди по береги переповнений”. Крім того, працював ще й секретарем історико-філологічного факультету.¹³

Коли народний український університет реорганізували у державний класичний заклад, І.І.Огієнко перейшов сюди на посаду професора кафедри української мови. У “Моєму житті” вказано дату нового призначення — 1 липня 1918 р. Однак архівні джерела свідчать, що закон про перетворення КУНУ у КДУУ Рада народних міністрів ухвалила 5 серпня 1918 р. Прохання про переведення лекторів народного університету на посаду професорів і приват-доцентів держуніверситету в.о. ректора Г.Г.Павлуцький подав міністру освіти і мистецтва 5 днів по тому. І лише 12 серпня 1918 р. появився перший міністерський наказ, який базувався на зазначеному поданні. Щоправда, на нові посади 21 особу, у т.ч. І.І.Огієнка, переводили “заднім числом” — з 1 липня того ж року (в країні практикувалося піврічне фінансування).¹⁴

Мемуарист подає, що у січні 1918 р. при КУНУ сформувалася комісія (І.М.Ганицький — голова, І.І.Огієнко — секретар, члени — Ф.П.Сушицький, Ф.П.Швець, В.В.Дуб’янський) з формування у містах України філій Українського народного університету, що діяв у столиці.¹⁵ Про що ж подію, без зазначення джерела, пише і український історик В.П.Ляхоцький.¹⁶ Однак архівні джерела не підтверджують наведеної дати. Один із документів, датований 7(20) березня 1918 р., зафіксував “засідання комісії в справі організації Українських Народних Університетів” (більш ранніх виявити не вдалося). На зі-

бранні були присутні професори О.М.Лук'яненко, Ф.П.Сушицький, Ф.П.Швець, В.В.Дуб'янський, К.Д.Титаренко, які ухвалили: *“Вважати дуже бажаним, щоб міністерство взяло на себе ініціативу відкриття в якнайбільшій кількості міст України справжніх Українських Народних Університетів, а також українських університетів нормального (класичного. — Авт.) типу з допомогою місцевих громадських організацій”*.¹⁷

За свідченням І.І.Огієнка, у лютому 1918 р. *“кам'яничани в Києві просять заснувати їм університет”*.¹⁸ Насправді, у вказаний час столиця була в руках радянських військ, а міністерство освіти УНР знаходилось тоді у Житомирі. За архівними даними, делегація Кам'янець-Подільської міської думи побувала в Міносвіті у першій половині січня 1918 р., коли Київ функціонував ще як столиця УНР. О.М.Пашенко, учасниця тих подій, по свіжих слідах писала, що *“з великими надіями повернулась делегація з Києва, повідомила про це Думу, і Дума 15-го січня (1918 р. — Авт.) вибрала особливу Університетську Комісію, якій доручила надалі проводити справу”*.¹⁹

За споминами, комісія КУНУ із відкриття мережі українських університетів у березні 1918 р., після відвоювання Києва, *“постановила розвідати реальну можливість заснувати свою філію в Кам'янець-Подільському й постановила післати до Кам'янца: голову проф. І.М.Ганицького, секретаря проф. І.І.Огієнка, проф. В.В.Дуб'янського та начальника відділу професійної освіти інж[енера] О.Велінського з міністерства”*.²⁰ Архівні ж джерела засвідчують, що 4(17) березня 1918 р. Рада лекторів КУНУ, а не його комісія, ухвалила направити до Кам'янца-Подільського *“спеціальну делегацію з представників Українського Народного Університету (декан Швець та приват-доцент Огієнко), представники товариства “Праця” (д. Титаренко) та представника Міністерства освіти (проф. Дуб'янський)...”*.²¹ До пункту призначення 4 квітня (22 березня) 1918 р. прибули: ректор КУНУ професор І.М.Ганицький (голова), професор В.В.Дуб'янський, приват-доцент І.І.Огієнко, інженер К.Д.Титаренко.²² Автор “Спогадів” запевняє, що йому було *“доручено виголосити в Кам'янці виклада”*²³, вказав тему своєї доповіді — *“Українська культура”*.²⁴ У звіті місцевої преси про перебування зазначеної делегації вказувалося, що доповіді у міському театрі зробили також професор І.М.Ганицький — про сучасний момент і В.В.Дуб'янський — про плани Міністерства освіти в справі розбудови національної університетської освіти.²⁵

У “Моєму житті” йдеться про те, що у березні 1918 р. київська професура мала намір заснувати у Кам'янці-Подільському філію КУНУ. Під час відвідин адміністративного центру Поділля І.І.Огієнко, за його твердженням, запропонував створити тут замість проектованої філії класичний університет, доводячи при цьому, що *“Кам'янець конче потребує університету й добре надається до того. Комісія погодилась на це, але з умовою, що Огієнко візьме на себе організацію цього університету бодай на два перші роки”*.²⁶ Документ про перебування киян у місті над Смотричем — *“Протокол злученого засідання делегатів Ініціативного гуртка до улаштування вищої освіти при Міністерстві Освіти і Університетської Комісії Кам'янецької Міської*

Думи 22 березня (за н.ст. — 4 квітня. — Авт.) 1918 року, що зберігається у Держархіві Хмельницької області, не підтверджує слів мемуариста в частині заснування класичного університету і його майбутнього ректора.²⁷ О.М.Пащенко восени 1918 р. писала, що тоді, у квітні, *“Кам'янець душею почував і вибрав першого ректора свого Університету проф. Ів.Ів.Огієнка. Як українці “просвітяни”, так й гласні Думи зрозуміли, що тільки тоді, коли Ів.Ів.Огієнко візьметься за цю надмірну, тяжку справу вона буде доведена до кінця”*.²⁸ Отже, офіційно про ректора майбутнього університетського закладу у Кам'янці-Подільському тоді не йшлося. Протокол засідання Ради лекторів КУНУ від 18 травня 1918 р. засвідчує, що зібрання обрало *“людину, котра б відповідала за справу відкриття з 1-го червня (1918 р. — Авт.) філіала Київського Українського Університету в Кам'янці”* (обрано І.І.Огієнка: “за” проголосували 14 осіб, “проти” — 5, “утримались” — 0). Тоді ж він заявив про свою згоду переїхати на роботу до Кам'янця-Подільського на 2 роки, при умові, що, після завершення цього терміну, він матиме змогу повернутися до Києва, на викладацьку роботу.²⁹

Через 4 дні по тому Рада лекторів КУНУ знову слухала питання про керівника створюваної у Кам'янці-Подільському філії. Як заявив тоді І.М.Ганицький, міністр запропонував їм обрати одного із своїх викладачів в.о. ректора зазначеного вище навчального закладу. Зібрання погодилося, що посада відповідального за відкриття філії є ідентичною з посадою в.о. ректора, тому нових виборів вирішила не проводити.³⁰ Отже, в.о. ректора ще не створеного університетського закладу І.І.Огієнка став 22 травня 1918 р. У *“Моему житті”* автор помилково стверджує, що ця подія відбулася у червні 1918 р.³¹

Червнем того ж року датує мемуарист свій другий приїзд до Кам'янця-Подільського (насправді 6-8 липня 1918 р.). На жаль, він не зазначає, що це був офіційний візит, викликаний ухвалою Комісії із вищих шкіл і наукових інституцій України під головуванням академіка В.І.Вернадського. Йому і юрисконсульту Улянницькому доручили *“цілком конкретно з'ясувати про ті обіцянки, які дають університету місто і земство, і перетворити ті обіцянки в зобов'язання юридичного характеру, звернувши увагу на закріплення окремим актом землі не менше 50 дес. за університетом”*.³² Мемуарне джерело подає, що *“Огієнко вивіз із собою до Києва акти: 1) Постанова Миської Думи про асигнування на потреби нового Університету (позичково. — Авт.) 1000000 карб., 100 десятин землі та передачу будинка миської триповерхової Технічної Школи з цілою її садибою; 2) Постанова губерніяльної Земської Управи про асигнування 1000000 карб., платних 5 років, по 200000 карб. річно, і 3) Постанова Повітової Кам'янецької Управи асигнувати на потреби університету 100000 карб.”*³³ Наведена інформація, крім останньої, підтверджується іншими джерелами. Річ в тім, що на 6-8 липня 1918 р. Кам'янецька повітова управа в питанні допомоги місцевому університету ще не збиралася. Це сталося трохи пізніше, коли І.І.Огієнко знаходився у Києві. Підтвердження тому є те, що 27 липня 1918 р. директор департаменту вищої школи Міністерства освіти й мистецтва Ф.П.Сушицький надіслав голові Кам'янецької повітової народної управи О.М.Пащенко телеграму, у якій зазначав,

що ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І.І.Огієнко висловлює вдячність діячам земства, які провели рішення про виділення на потреби закладу 200 тис. крб. (а не 100 тис. крб., як у І.І.Огієнка), за їх сердечне ставлення до вищої освіти *“на ріднім Поділлі, на користь всієї України”*.³⁴

Джерело зафіксувало про дві зустрічі І.І.Огієнка у Кам'янці-Подільському, інформація про які, на жаль не піддається перевірці. Йдеться про розмови з рабином Оксманом (домовились про допомогу університету з боку єврейської громади міста в розмірі 100 тис. крб., а взамін — відкриття в закладі кафедри юдознавства і прийом на навчання єврейської молоді — не більше ? від загального складу студентства) і головою польської Національної ради у Кам'янці лікарем Т.Заленським (кам'янецькі поляки взяли зобов'язання зібрати на потреби закладу 50 тис. крб., в.о. ректора пообіцяв клопотатися про відкриття в університеті кафедри полоністики і приймати на навчання польських юнаків і дівчат без обмежень).³⁵ В українському виданні *“Мого життя”* зазначені зустрічі помилково віднесені до квітня 1918 р.³⁶

Після повернення з відрядження І.І.Огієнко 11 липня 1918 р. доповів про результати свого візиту на черговому засіданні Комісії з вищих шкіл і наукових інституцій України. За оперативне і ефективне розв'язання поставлених завдань йому оголосили подяку. У хронологічній канві автор зазначає, що у червні 1918 р. названа комісія ухвалила постанову *“про негайне розпочаття підготовчих справ для відкриття вищих українських шкіл по інших містах України, а також у Києві. Доручення Огієнкові деяких справ перетворення Українського народного університету на Університет державний у Києві”*.³⁷ Вивчення протоколів засідання зазначеної комісії дає підстави вважати, що у цитовані рядки вкралися неточності. По-перше, такої постанови взагалі не виявлено. 20 червня 1918 р., у перший день роботи комісії, обмірковували по пунктах підготовлений Міністерством освіти текст законопроекту про перетворення Київського українського народного університету в державний і погодилися з ним умовно.³⁸ Наступного засідання, яке відбулося 24 червня 1918 р., щодо згаданого законопроекту жодного рішення не ухвалили. Що ж стосується Кам'янець-Подільського державного українського університету, то, після виступу І.І.Огієнка, *“необхідність відкриття в Кам'янці українського університету було визнано всіма одногосно”*.³⁹ 27 червня (третє засідання комісії) питання про українські університетські заклади по суті не обговорювались. І лише 1 липня 1918 р. члени комісії погодили ряд статей законопроекту про заснування КПДУУ.⁴⁰ Під час п'ятого засідання, яке мало місце 4 липня 1918 р., представники КУНУ внесли на розгляд законопроект про відкриття у всіх університетах України (мались на увазі російськомовні) паралельних, тобто українських кафедр. Один із пунктів протоколу засідання Ради лекторів КУНУ від 2 липня 1918 р., де і був зафіксований згаданий законопроект, вимагав, *“аби Київський Український Народний університет обов'язково було перетворено на окремих Державний Український Університет, що потребує національна культура і інтереси незалежної Української Держави”*.⁴¹ Через 5 днів, 8 липня, комісія В.І.Вернадського одно-

голосно (без І.І.Огієнка, який був у відрядженні) визнала *“необхідність створення в Києві самостійного Українського Університету”*.⁴² Потім розпочався постатейний розгляд відповідного законопроекту, представленого Міністерству.⁴³ Його продовжили на чотирьох наступних засіданнях — 11, 15, 18 і 22 липня.⁴⁴ 26 липня ухвалили в останньому читанні текст законопроекту про заснування КПДУУ.⁴⁵ Мемуарист наполягає, що саме він виробив проект закону про заснування К-ПДУУ, а комісія (підкомісія. — Авт.) в складі Г.Г.Павлуцького, Д.І.Багалія, І.М.Ганицького і Ф.П.Сушицького доопрацювала його.⁴⁶ Таким чином, окремої ухвали щодо відкриття вищих шкіл в різних містах України комісія В.І.Вернадського не приймала.

По-друге, не було й рішення щодо доручень І.І.Огієнку при перетворенні КУНУ в КДУУ. Неточність полягає в тому, що не згадана комісія, а Рада лекторів КУНУ обрала І.І.Огієнка до складу делегації (4 особи), яка мала нанести візит Гетьману України і з'ясувати питання про тимчасове відведення під КДУУ будинку Володимирського кадетського корпусу для навчальних цілей і студентської бурси.⁴⁷ На прийомі у П.Скоропадського делегація, у складі якої знаходився і І.І.Огієнко, побувала 23 липня 1918 р., тобто наступного дня після ухвалення комісією В.І.Вернадського законопроекту про перетворення народного університету в державний.⁴⁸

У спогадах йдеться про зустріч їх автора з міністром освіти М.П.Василенком у червні 1918 р., під час якої той, нібито, переконав високо посадовця в необхідності відкрити університет *“в такій глибокій провінції, як Кам'янець”*. *“Переконаний міністр захоплюється й обіцяє переконувати гетьмана”*.⁴⁹ Підтвердити чи спростувати цей фрагмент немає змоги, хоча відомо, що ще у травні 1918 р. М.П.Василенко представив керівнику держави план відкриття чотирьох українських державних університетів.⁵⁰ Поза сумнівом, що М.П.Василенко ставився до І.І.Огієнка цілком прихильно, цінував його інтелект, патріотизм, організаторський хист, однак це не означає, що він скептично поставився до наміру свого попередника — міністра освіти Центральної Ради В.К.Прокоповича відкрити до осені 1918 р. три державних українських університети (Київ, Катеринослав і Кам'янець-Подільський) і 8 народних українських університетів (Харків, Суми, Полтава, Кременчук, Черкаси, Житомир, Вінниця і Чернігів).⁵¹ Високу оцінку якостей І.І.Огієнка М.П.Василенко продемонстрував зокрема 5 серпня 1918 р., коли запросив його до роботи в складі Тимчасової комісії з вищих шкіл та наукових інституцій України для попереднього розгляду законопроектів щодо вищих навчальних закладів та наукових установ, а також з'ясування найбільш важливих та принципових питань політики держави в галузі вищої освіти і науки.⁵²

Лишнем 1918 р. датує І.І. Огієнко свій третій приїзд до Кам'янця-Подільського. Як зазначалося вище, у Кам'янці він перебував 6-8 липня 1918 р. (другий візит) за дорученням комісії В.І.Вернадського. Наступне побачення з цим містом відбулося аж 3 вересня 1918 р. 6 серпня того ж року М.П. Василенко написав І.І.Огієнкові листа, у якому повідомляв, що той з 1 липня 1918 р. командується на два роки до

Кам'янець-Подільського державного українського університету виконувати обов'язки ректора.⁵³ Після цього він уже мав право робити відповідні кадрово-господарські призначення (на посаду науково-педагогічних працівників призначав міністр освіти). То ж у липні 1918 р. він не міг взяти на роботу керівником університетського господарства Д.Мирського (протилежне стверджується у мемуарах).⁵⁴

Джерело дає змогу з'ясувати у якійсь мірі питання формування професорсько-викладацьких кадрів КПДУУ (професори В.О.Біднов, П.М.Бачинський, К.В.Широцький, приват-доценти Л.Т.Білецький, М.О.Драй-Хмара, І.П.Крип'якевич, Ю.Гірняк, С.Балей, В.Бірчак, Н.Т.Гаморак, В.О.Геринович, Л.Бялковський та ін.), підготовку призначення до навчальної праці, організацію свята відкриття, початок роботи закладу.⁵⁵

5 січня 1919 р. ректор КПДУУ приступив до виконання обов'язків міністра освіти УНР. На цій посаді він доклав великих зусиль для становлення і розвитку українських університетів. За його свідченням, було створено велику Раду міністра освіти з професорів вищих шкіл і видатних громадських діячів,⁵⁶ виділялися значні кошти на придбання навчальної літератури і лабораторного обладнання, поповнювався науково-педагогічними кадрами штат КПДУУ,⁵⁷ збільшувались асигнування на утримання КДУУ.⁵⁸

У лютому 1919 р. І.І.Огієнко організував роботу частини свого міністерства у Вінниці. Незважаючи на вкрай складне воєнно-політичне становище, він продовжував опікуватися зокрема національною вищою школою. За спогадами, до КПДУУ було призначено трьох приват-доцентів, які приступили до викладацької праці на богословському факультеті.⁵⁹ Проводилися й інші заходи (вдосконалювався навчально-виховний процес, надавалася матеріальна допомога студентству, створювалася видавнича база тощо), запроваджувалася обов'язкова лектура з української мови.⁶⁰ Однак у мемуарах вони не відображені.

Повернення І.І.Огієнка до Кам'янця-Подільського на початку червня 1919 р. в якості экс-міністра освіти дало йому змогу зосередитися на якийсь час на питаннях університетського життя. Він відновив роботу закритого за радянської влади богословського факультету, зайнявся організацією двох нових факультетів — правничого і сільськогосподарського, урядові рішення про заснування яких провів ще під час перебування в Галичині.⁶¹

Ставши 15 вересня 1919 р. міністром ісповідань УНР, він, за його ж таки свідченням, у жовтні того ж року *“за згодою духовних влад, передає будинок докласової церковної школи на потреби університету (КПДУУ. — Авт.) й розміщує там (як ректор. — Авт.) сільськогосподарський факультет. Бібліотека цієї школи передається до університету”*.⁶² Наказом по Міністерству ісповідань УНР (№2110) він зобов'язував Подільську духовну консисторію, щоб *“церковні бібліотеки та архіви Подільської єпархії надіслали до духовної консисторії дублетні своїх книжок, а також непотрібні їм книжки, видані до XIX ст.”*. Всі ці примірники, наголошує мемуарист, консисторія мала передати до бібліотеки КПДУУ.⁶³

За тим же джерелом, у листопаді 1919 р. міністр ісповідань за-снував при богословському факультеті пастирські курси, на яких вивчали питання українського богослужіння.⁶⁴

Після того, як Кам'янець зайняли польські війська, І.І.Огієнко, за рішенням вищої української влади, виконував обов'язки Головно уповноваженого уряду УНР в зносинах з польськими військами і цивільними чинниками. Незважаючи на велику зайнятість державними справами, не відмахувався від проблем Кам'янець-Подільського університету. Як свідчить джерело, наприкінці 1919 р. він видав закладу 25 млн. крб. на утримання професури і працівників, а також придбання двох будинків.⁶⁵ Тоді ж при КПДУУ розпорядженням І.І.Огієнка було організовано три комісії: з перекладу на українську мову св. Письма, створення історичного словника української мови і вироблення практичної термінології, профінансовано початковий етап їх діяльності.⁶⁶ За сприяння головноуповноваженого, Кам'янець-Подільська українська чоловіча гімназія ім. С.Руданського передала університетові понад 1000 примірників книг, у т.ч. чимало стародруків. Коли в січні 1920 р. командування польської військової групи генерала Й.Крайовського розпорядилось, аби усі мешканці Галичини негайно перемістилися на Збруч, І.І.Огієнко, маючи відповідні державні повноваження, домігся того, що викладачі і студенти із Галицької України залишилися у Кам'янці-Подільському.⁶⁷

Як передають мемуарні праці, 15 лютого 1920 р. ГУ розпорядився видати університетові 2400000 крб. на стипендію 200 незаможним студентам, у першу чергу галичанам. Тоді ж кошти (позичково) отримала Рада студентських представників КПДУУ на відкриття їдальні.⁶⁸ За раніш виділені закладові гроші *“куплено цілу садибу й добрий дім п. Осаулової на Високій вулиці за чотири мільйони карб. Й передано будинок для потреб природничо-математичного та сільськогосподарського факультетів. Тоді ж куплено й другий будинок у п. Штицглуза за два і пів мільйона карб.”*⁶⁹ Наведені у мемуарах дані цілком підтверджуються архівними джерелами.

Напередодні великодня 1920 р. І.І.Огієнко, за його ж свідченнями, виділив з державних коштів 200 тис. крб. студентам-галичанам на *“урочисті розговини в актовій залі університету”*.⁷⁰ Про той захід за участю Головно уповноваженого уряду УНР писала місцева преса.⁷¹

У червні 1920 р., як свідчить мемуарист, Г.Г.Павлуцький від імені групи київських професорів запропонував йому очолити Київський державний український університет. Але той не погодився.⁷² Напередодні залишення міста українськими військами ГУ прийняв від єпископа Маньковського і ксьондза Носолевського в якості подарунка для КПДУУ *“цінну збірку латинських стародруків та старовинних портретів”*.⁷³ У *“Рятуванні України”* йдеться про те, що в той час (8-11 липня 1920 р.) *“людність Кам'янця-Подільського й околиць зносить свої книжки до бібліотеки державного університету...”*. Ректор розпорядився, аби їх приймали не для тимчасового збереження, а як дарунок закладові.⁷⁴ Перевірити достовірність наведених інформацій немає змоги.

У спогадах-роздумах про Д.Д.Огієнко зустрічаються окремі факти про допомогу ректорові і державному діячеві з боку його дружини і

порадниці. Вона закликала чоловікові щедріше допомагати студентам, підтримувала в домі його розмови з професурою і політиками, високо цінувала патріотизм і невгасне горіння на ректорській і інших посадах І.І.Огієнка.⁷⁵

В сюжеті про приїзд С.В.Петлюри до Кам'янця-Подільського 1 травня 1920 р. автор свідчить зокрема про візит високого гостя до університету, де той спочатку виступив перед професурою, студентською молоддю і представниками громадськості на політичні теми, а потім приймав разом з ректором демонстрацію школярів, студентів і держслужбовців.⁷⁶

Таким чином, у мемуарній спадщині І.І.Огієнка, особливо “Моєму житті”, викладено чимало цікавого і змістовного матеріалу про становлення українських університетських первістків, причетність до цього процесу автора спогадів, ряду інших українських діячів. Багато фактів відтворено у відповідності до історичної правди, чимало з них подано з неточностями, особливо це стосується хронологічних вимірів, особистої участі мемуариста у тих чи інших подіях. Останнє можна пояснити плином часу, стиранням з пам'яті, у складних умовах емігрантського життя, того яскравого первісного матеріалу, який у сукупності з іншими революційними подіями І.І.Огієнка називав казкою. Не випадково, у 50-х роках окремі події становлення згаданих університетів в Україні видавалося йому спотворено. Так, у “Вірі і культурі” за 1958 р. він у 76-річному віці писав, що гетьман П.Скоропадський доручив йому організувати два українських університети — у Києві та Кам'янці-Подільському.⁷⁷ Цей факт вкотре підтверджує незаперечність вимог методології розглядати джерельну базу історичного дослідження, не в останню чергу мемуаристики, через критичний аналіз фактів, подій, оцінок, суджень. З'ясування неточностей і помилок у мемуарній спадщині І.І.Огієнка ніскільки не применшує його великої ролі зокрема у формуванні національної університетської освіти в добу національно-демократичної революції 1917-1920 рр., як і не кидає тіні на його талант державотворця, визнаного науковця, педагога, освітнього, церковного і громадського діяча, щирого українця, який сповна присвятив себе великій національній справі.

Примітки:

1. *Огієнко І.* Моє життя: Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: Науково-літературний місячник. — Варшава. — 1935. — Кн.7. — С.444-453; Кн.8. — С.510-522; 1936. — Кн.1(10). — С.64-72; Кн.3(12). — С.233-236; Кн.7(16). — С.554-557; Кн.8-9(17). — С.628-636; Кн.10(18). — С.710-712.
2. Див.: *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядн., автор передм. і коментарів М.Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. — С.454.
3. *Огієнко І.* Раз добрим налите серце. Світлій пам'яті Д.Д.Огієнкової. Замість вікна намогильного // Наша культура. — 1937. — Кн.5(25). — С.226-241.
4. *Огієнко І.* Урочистий в'їзд С.Петлюри до Кам'янець-Подільського 1-го травня 1920 р. // Наша культура. — Львів. — 1936. — Кн.5(14). — С.321-331.
5. *Огієнко І.* Рятуння України: На тяжкій службі своєму народові. — Вінніпег: Тов-во “Волинь”, 1968. — 94 с.

6. Див.: *Огієнко І.* (Митрополит Іларіон). Рятуння України / Упорядн., автор передм. і коментарів М.Тимошик. — К.: Наша культура і наука, 2005. — 464 с.
7. Див.: *Тіменик З.* Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). 1882-1972: Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: Наук. Тов-во Шевче., 1997. — 228 с.; *Тимошик М.* “Лишущ навiки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження: Наукове видання. — К.: Наша культура і наука; Вінніпег: Укр. правосл. собор св. Покрови, 2000. — 548 с.; *Тюрменко І.І.* Іван Огієнко — Митрополит Іларіон // Укр. іст. журн. — 1995. — №2. — С.79-90.
8. Див.: *Тюрменко І.І.* І.Огієнко — митрополит Іларіон про державу як складову частину національної ідеї // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Т.І(3). — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. пед. ун-т, 1997. — С.261-265; *Ї ж.* Іван Огієнко — головноуповноважений уряду УНР (листопад 1919 — жовтень 1920 рр.) // Укр. іст. журн. — 1999. — №5. — С.101-109; *Ї ж.* Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): Монографія / Передм. Н.І.Миронець. — К., 1998. — 282 с.
9. Див.: *Ульяновський В.І.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 200 с.; *Його ж.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 320 с.; *Андрусичин Б.І.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібник. — К.: Либідь, 1997. — 176 с.
10. Див.: *Тимошик М.С.* Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: Монографія / Передм. М.Г.Жулинського. — К.: Заповіт, 1997. — 231 с.; *Ляхоцький В.П.* Просвітитель: Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — 528 с.; *Його ж.* Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополит Іларіона). — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2000. — 664 с.; *Його ж.* Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. — Т.4(6). — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ун-т., 2000. — С.305-315.
11. *Завальнюк О.М.* І.Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) // Наукові праці історичного факультету. — Т.2. — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ін-т., 1995. — С.90-103; *Ляхоцький В.* Освітнянський подвиг І.Огієнка // Початкова школа. — 1997. — №1. — С.40; *Завальнюк О.М.* І.Огієнко і українське студентство // Творчі вершини вченого: Збірник наукових праць до 60-річчя від дня народження докт. іст. наук., проф. М.Г.Кукурудзяка. — Кам'янець-Подільський: Кам.-Под. держ. пед. ун-т, 1998. — С.242-248; *Ляхоцький В.П.* Роль І.Огієнка у фундації Українського народного університету // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірка статей. — К.: Рідний край, 1999. — Вип.5. — С.193-206; *Котлов А.О., Завальнюк О.М.* Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї до ліквідації (1917-1921 рр.) // Укр. іст. журн. — 1999. — №4. — С.41-50; №5. — С.26-36; *Завальнюк О.М.* Волинянин Іван Огієнко — будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: Збірник наукових праць. — Ч.І. — Житомир: “Волинь”, 1999. — С.163-170; *Його ж.* І.І.Огієнко і створення Кам'янець-Подільського державного українського університету // Краєзнавство. — 1999. — №1-4. — С.24-30; *Його ж.*

- І.І.Огієнко. “Працювати разом на користь рідної України”. (До історії Кам’янець-Подільського державного університету) // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Міжнародний науковий конгрес: Доповіді та повідомлення. — Т.І. — Чернівці: “Рута”, 2001. — С.110-115; *Завальнюк О.М., Комарницький О.Б.* І.І.Огієнко: штрихи до портрета видавничого українського діяча // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.3. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2003. — С.3-27; *Завальнюк О.М.* І.І.Огієнко і становлення української вищої школи (березень 1917 — квітень 1918 р.) // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник. Серія історична та філологічна. — Вип. І. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2003. — С.4-13; *Його ж.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.5. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2005. — С.109-145; *Його ж.* Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). — Кам’янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. — С.92-127; *Його ж.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1919 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.6. — Кам’янець-Подільський: Кам.-Под. держ. ун-т., 2006. — С.80-121; *Його ж.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам’янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1920 р.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. — Т.7. — Кам’янець-Подільський: Оіум, 2006. — С.98-133. та ін.
12. *Наша культура*. — 1935. — Кн.7. — С.452.
 13. Там само.
 14. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України* (далі — ЦДАВО України). — Ф.2201. — Оп.1. — Спр.336. — Арк.58-58зв., 60-61.
 15. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
 16. *Ляхоцький В.П.* Просвітитель. Видавничо-редакційна діяльність Івана Огієнко (митрополита Лларіона). — С.17-18.
 17. *Державний архів м. Києва* (/далі — ДАМК). — Ф.Р. 936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.6.
 18. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
 19. *Пащенко О.* Як зародився Державний Український Університет у м. Кам’яниці на Поділлі // Свято Поділля: Видання Подільського Українського товариства “Просвіта”. — 1918. — 22 жовтня. — С.6.
 20. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
 21. ДАМК. — Ф.Р. 936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.3.
 22. *Державний архів Хмельницької області* (далі — ДАХО). — Ф.Р. 582. — Оп.3. — Спр.3. — Арк.2.
 23. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510.
 24. Там само.
 25. *Поділля*. — 1918. — 9 квітня (27 березня). — Ч.23. — С.3.
 26. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.510-511.
 27. ДАХО. — Ф.Р. 582. — Оп.3. — Спр.3. — Арк.2-3.
 28. *Пащенко О.* Зазначена праця. — С.6.
 29. ДАМК. — Ф.Р.936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.28зв.
 30. Там само. — Арк.30зв-31.
 31. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С. 511-512.
 32. *Завальнюк О.М.* Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі. — С.102.
 33. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.511.

34. ЦДАВО України. — Ф.2201. — Оп.1. — Спр.153. — Арк.12; *Завальнюк О.М.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.). — С.116.
35. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.511.
36. Див.: *Огієнко І. (Митрополит Іларіон)*. Рятуння України / Упорядн., автор передм., коментарів М.Тимошик. — С.92-93.
37. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.511.
38. Див.: *ALMA MATER*. Університет св. Володимира напередодні та в добу української революції. 1917-1920: Матеріали, документи, спогади. У трьох книгах. — Кн.2. — К.: Прайм, 2001. — С.432-436.
39. Там само. — С.437.
40. Там само. — С.442-443, 445-446.
41. Там само. — С.447.
42. Там само. — С.453.
43. Там само. — С.454.
44. Див.: Там само. — С.459-460, 461, 462-463, 464-465.
45. Там само. — С.467.
46. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.512.
47. ДАМК. — Ф.Р.936. — Оп.1. — Спр.8. — Арк.59.
48. Там само. — Арк.61.
49. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С. 512.
50. *Завальнюк О.М.* Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.). — С.74-75.
51. Див.: *Киевская мысль*. — 1918. — 29(16) марта. — №37. — С.1.
52. ЦДАВО України. — Ф.2201. — Оп.1. — Спр.13. — Арк.14.
53. ДАХО. — Ф.Р. 582. — Оп.3. — Спр.153. — Арк.14.
54. *Наша культура*. — 1935. — Кн.8. — С.513.
55. Там само. — С.514-522.
56. *Наша культура*. — 1936. — Кн.1(10). — С.65.
57. Там само. — С.65-66.
58. Там само. — С.66.
59. Там само. — С.68.
60. Див.: *Завальнюк О.М.* І.І.Огієнко — організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1919 р.). — С.87-90.
61. *Наша культура*. — 1936. — Кн.1(10). — С.70.
62. Там само. — Кн.3(12). — С.235.
63. Там само.
64. Там само. — С.236.
65. *Наша культура*. — 1936. — Кн.7(16). — С.557.
66. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.629; *Огієнко І.* Рятуння України. — С.50-51.
67. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.632.
68. Там само. — С.633-634; *Огієнко І.* Рятуння України. — С.42.
69. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.634; *Огієнко І.* Рятуння України. — С.49.
70. *Наша культура*. — 1936. — Кн.8-9(17). — С.635.
71. *Наші шляхи*. — 1920. — 17 квітня. — Ч.75. — С.3.
72. *Наша культура*. — 1936. — Кн.10(18). — С.711.
73. Там само.
74. *Огієнко І.* Рятуння України. — С.85.
75. Див.: *Наша культура*. — 1937. — Кн.5(25). — С.226-241.
76. Див.: *Наша культура*. — 1936. — Кн.5(14). — С.327-328.

77. *Vіra* й культура: Місячник української Богословської думки й культури. — Оттава. — 1958. — Ч.7.(55). — С.27.

The article states the importance of Ivan Ohienko's memoirs as source to study the development and functioning of national university education during the period of Ukrainian revolution in 1917-1920.

Key words and word combinations: Ivan Ohienko, memoirs, Kyiv Ukrainian People's University, Kamjanets-Podilsky State Ukrainian University.

Отримано: 21.08.2006 р.

УДК 378(477.43)(09):930.25:77

Анатолій Трембiцький

*Завiдувач Хмельницьким мiським вiддiлом Центру дослiдження
iсторiї Подiлля та Пiвденно-Схiдної Волини Інституту iсторiї
України НАН України, Хмельницький*

ІСТОРІЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В СВІТЛИНАХ РОДИННОГО АРХІВУ

У статті охарактеризовано світлини з родинного архіву автора з історії Кам'янець-Подільського університету.

Ключові слова та словосполучення: архівна спадщина, творці університету, alma mater.

В українській історіографії ХХ — початку ХХІ ст. науковці, дослідники, історики і краєзнавці України О.Пашенко (1918, 1936) [1], Є.Сіцінський (1918) [2], В.Біднов (1928, 1997) [3], В.Приходько (1935, 1936) [4], В.Січинський (1955) [5], О.Завальнюк (1994) [6], В.Ляхоцький (2000) [7; 8] та інші неодноразово висвітлювали історію творення і діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету. Констатуючи наявність значної кількості праць з історії першого державного українського університету, необхідно зазначити, що її вивчення ще далеке від завершення, потребує чималих зусиль щодо пошуку нових джерел та архівної спадщини. Адже наявна джерельна база дослідження історії творення і діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету — це значна археографічно-документальна база, сотні архівних документів і матеріалів, які зберігаються в архівах, музеях та бібліотеках України.

Тому для подальших наукових пошуків важливе значення має виявлення всієї сукупності віддрукованих та невідомих архівних джерел. Масив документів, що відкладався в державних установах України, архівах інших країн, у приватних колекціях, — досить вражаючий як за кількістю, так і за інформативністю. Так, багатий фактологічний матеріал, а це 19 документів і 4 світлини, який значно доповнює загальну картину життєпису знаних українських діячів кінця ХІХ —

початку ХХ ст., їх участі в творенні й діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету та пояснює психологічні мотиви їхніх вчинків, їх співпрацю з багатьма відомими дослідниками України і Поділля зокрема, зберігається в приватному родинному архіві А.Трембiцького [9]. З поміж матеріалів родинного архіву незаперечно джерельну цінність складає унікальна колекція з 4 раритетних колективних світлин, на яких зафіксовано маніфестацію населення міста Кам'янець-Подільського, приїзд делегації для участі в урочистостях з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету, багатьох військових командирів, членів Директорії та уряду УНР під час їх перебування на Поділлі, відомих діячів українських визвольних змагань періоду “Кам'янецької доби” — Івана Огієнка, Євфимія Сіцінського, Віктора Приходька, Сергія Іваницького, Софії Русової, Василя Біднова та багатьох інших.

Ці документи і світлини з родинного архіву дозволяють сучасним дослідникам значно доповнити та уточнити історію творення й діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету. Більш повно показати значний внесок творців державного українського університету в дослідження історії та культури України і Поділля, зокрема.

Так, один із професорів Кам'янець-Подільського державного українського університету Василь Біднов у своїх спогадах “Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському” [3] відобразив напружені дні перед відкриттям і самі урочистості з нагоди відкриття навчального закладу. Він писав, що на “22-ге жовтня призначене було урочисте відкриття університету, а тому треба було поспішати. Проф[есор] Огієнко цілком віддав праці коло переведення підготовки. Йому допомагали члени підготовчої комісії, складеної з місцевих діячів — представників міського та земського самоврядування й тутешнього громадянства. Найчастіше можна було бачити в будинку університету П.Шульмінського... голову губерніяльної земської управи В.Приходька... і відому місцеву діячку Ол[ену] Пащенко. Остання була секретарем комісії й працювала дуже багато. Помічною силою був панотець Д.Мирський, що жив без парохвії й ходив у цивільному. Він же потім... завідував його господарством. Кам'янецька адміністрація, з наказу центральної влади, ставилася прихильно до підготовчих робіт, хоч поодинокі представники її, завдяки своїм російським симпатіям, дозволяли собі іронізувати над справою українського університету”*. Серед членів оргкомісії з відкриття університету і представників місцевої влади ходили чутки про те, що гетьман П.Скоропадський особисто “прибуде на це свято”, однак напередодні відкриття навчального закладу професор І.Огієнко заявив, що “гетьман не прибуде, а висилає представника” [3, с.66].

22 жовтня 1918 р. в день урочистого відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету з Києва прибули представники й делегати різних українських установ і організацій [3, с.66]. Гостей на свято приїхало дуже багато, навіть бракувало помешкань для їх розміщення. В день урочистого відкриття університету

* Збережено мову оригіналу.

в університетській Свято-Миколаївській церкві відправлено Службу Божу. В 1-й годині дня у великому переповненому університетському залі розпочалися урочистості з нагоди відкриття університету і представник гетьмана П.Скоропадського, генерал Любов зачитав гетьманську грамоту про відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету й передав її першому ректору І.Огієнкові. Хор під керуванням О.Кошиця проспівав національний гімн, а в перервах між промовама та безкінечною низкою привітань, в т.ч. представника Київської духовної академії єпископа Дмитра, професора І.Крип'якевича, виконав декілька пісень, між ними і “Gaudeamus igitur”. В 5-й годині дня урочисте засідання з нагоди відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету було закінчено, хоча ще дуже багато привітань не були проголошені. Для усіх гостей, членів комісії з відкриття університету, професорів і викладачів університету у великому залі на третьому поверсі було подано святковий обід [3, с.67].

Після обіду гості відпочивали, а деякі в оточенні першого ректора І.Огієнка фотографувалися на згадку перед фасадом будинку новоствореного Кам'янець-Подільського державного українського університету. Саме на світліні № 1 зображено активних учасників творення у місті вищого навчального закладу, в першому ряду зліва направо сидять С.Русова?, Є.Сіцінський, І.Огієнко, Т.Сушицький?, В.Приходько?. В другому ряду — стоять В.Біднов?, С.Іваницький, інші двоє нам невідомі [9], хоча і проводяться пошукові заходи з їх встановлення.

З нагоди відкриття університету в день святкування цієї нагоди подільські просвітяни випустили спеціальне одноденне видання “Свято Поділля” присвячене цій знаменній даті, із світлиною будинку Кам'янець-Подільського державного українського університету, портретом і докладною біографією ректора, професора І.Огієнка та біографічними відомостями про багатьох інших професорів і викладачів українського університету [10].

На другий день, 23-го вересня, гості і учасники свята оглядали пам'ятки старовинного Кам'янця-Подільського, церковний історико-археологічний музей та інші установи міста. Гідом у них був, один з найкращих знавців місцевої старовини, настоятель університетської церкви, протоіерей Євфимій Сіцінський. Пізніше, ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету І.Огієнко призначив його приват-доцентом богословського факультету державного українського університету [11, с.114].

Після урочистого обіду всі урочисто виряджали гостей, для яких було подано спеціальний поїзд. Перед їх від'їздом на станційній площі було зроблено декілька світлин з урочистих проводів членів делегації. Так, на світліні № 1 [9] зображено ректора Київського державного університету професора Теоктиста Сушицького; делегата від Київської духовної академії, доцента, священика Н.Смирнова, який до речі презентував новоствореному університету повний комплект усіх видань духовної академії. А також відомі українські діячі і науковці, професори Степан Смаль-Стоцький і Олександр Колесса; доктори Іван Крип'якевич і Володимир Кучер; ректор Чернівецького державного університету; вікарій, єпископ Дмитро Вербицький, який

Світлина № 1.*

*Світлина № 2**.*

*Світлина № 3**.*

*Світлина № 4**.*

за дорученням київського митрополита Антонія Храповицького передав професору І.Огієнку примірник Острозької Біблії з Лаври; представник гетьмана Павла Скоропадського генерал Лібов; міністр освіти Петро Холодний, Сергій Іваницький та багато інших невідомих нам осіб [3, с.66-67]. Нами проводяться подальші пошукові заходи з їх встановлення, можливо що до цієї справи прилучаться викладачі та студенти історичного факультету Кам'янець-Подільського державного університету.

Пізніше В.Біднов згадував, що настрій в гостей, учасників і співробітників нововідкритого Кам'янець-Подільського державного українського університету був *“підвищений. Говорили, що відкриття Кам'янецького університету відбулося урочистіше, ніж київського (3 жовтня). Дехто захоплювався Кам'янцем, ворожив прекрасну будуччину новому університетові... Малося вражіння, що українське громадянство покладає великі надії на університет, сподівається від професорів чогось доброго. Мимоволі почувалася велика відповідальність перед нашим народом...”*. Після урочистого відкриття університету *“пішли дні звичайної в нашому положенню праці...”*, так писав у своїх спогадах в 1928 р. професор, декан богословського факультету університету В.Біднов [3, с.67].

Перший ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету Іван Огієнку прожив довге і яскраве, але нелегке життя, пройшов шлях від сільського хлопчика до міністра освіти і міністра віросповідань УНР, митрополита Холмсько-Підляського,

першоієрарха УПЦ у Канаді, професора університетів Києва, Кам'янця-Подільського, Варшави, Брно, Манітоги. Його ім'я тісно пов'язане з діяльністю вітчизняних діячів, які визначали феномен українського національного руху. Наукова, літературна, публіцистична й перекладацька спадщина вченого позначена розумінням оригінальності, неповторності української національної культури [8, с.15; 12]. Особистість Івана Огієнка, який відіграв видатну роль в українській історії, привертала і досі привертає увагу багатьох дослідників. Проте ця постать й досі недостатньо вивчена, в його біографії ще багато білих плям, громадська і державна діяльність сповнена суперечливих свідчень сучас-

* Збережено мову оригіналу.

** Світлини друкуються вперше.

ників, а творчість-діаметрально протилежних оцінок, окремі напрями діяльності вченого й досі залишаються мало знаними [8, с.16].

Саме тому багатоаспектна інформація, відбита в матеріалах родинного архіву А.Трембіцького, в т.ч. і на світлинах № 3 і № 4 [9], безумовно, сприятиме створенню більш повної історії Кам'янець-Подільського державного українського університету і водночас, об'єктивного наукового життєпису Івана Огієнка – видатного українського вченого, першого ректора і професора цього університету та багатьох інших творців, професорів і викладачів університету, над якою сьогодні працюють десятки українських науковців. З огляду на численні лакуни в джерельній базі з історії Кам'янець-Подільського державного українського університету, кожен із виявлених документів чи світлин має неабияку наукову вагу, оскільки значно доповнює наші знання про *Alma mater* багатьох сучасних українських істориків.

Список використаних джерел:

1. *Пащенко О.* Як зароджувався Державний український університет у м. Кам'янці на Поділлі // Свято Поділля. Одноденна газета. Видання Подільського українського товариства “Просвіта”. – 1918. – 22 жовтня. – С. 6; *Й ж.* Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету // Наша культура: Науково-літературний місячник. – Варшава, 1936. – Кн.5(14). – С.342.
2. *Січинський Є.* І перекують мечі свої на леміші // Свято Поділля. Одноденна газета. Видання Подільського українського товариства “Просвіта”. – 1918. – 22 жовтня. – С.2.
3. *Біднов В.* Перші два академічні роки Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – №69-70. – Січень. – С.64-74.
4. *Приходько В.* Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі // Наша культура. – Варшава, 1935. – Кн.5. – С.305-316, Кн.6. – С.364-378, Кн.7. – С.439-444, Кн.9. – С.572-581, 1936. – Кн.1. – С.34-42, Кн.2. – С.115-126; *Його ж.* Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі. – Варшава, 1936. – 12 с.
5. *Січинський В.* До питання про перший університет на Україні // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – № 179. Передрук: Українське слово (Париж). – 1955. – №2. – Ч.725.
6. *Завальнюк О.М.* Ю.Й.Січинський і Кам'янець-Подільський Державний Український Університет // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 9-11 вересня 1994 р. – Кам'янець-Подільський–Хмельницький: Поділля, 1994. – Ч.1. – С.62-64.
7. *Ляхоцький В.* Ректор Іван Огієнко і бібліотека Кам'янець-Подільського Державного Університету // Пам'ятки України: історія та культура. – 2000. – №3-4. – С.70-74.
8. *Ляхоцький В.П.* Тільки книжка принесє волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2000. – 664 с.: іл.
9. *Євфимій* Січинський / Матеріали родинного архіву А.Трембіцького. 23 документи. – 35 арк., 4 світлини.
10. *Свято* Поділля. Одноденна газета. Видання Подільського українського товариства “Просвіта”, присвячене відкриттю Кам'янець-Подільського державного університету. – 1918. – 22 жовтня.

11. *Баженев Л.* Краєзнавство у діяльності і творчості Івана Огієнка // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження: Наукові доповіді другої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (18-19 лютого 1997 року): До 115 річчя від дня народження. — Кам'янець-Подільський, 1997. — С.113-116.
12. *Прискока Олег.* Неоцінений спадок. До 120-ліття від дня народження Івана Огієнка // Урядовий кур'єр. — 2002. — №17. — 26 січня.

The article comprises the characteristics of photo from the author's family archives reflecting the history of Kamjanets-Podilsky.

Key words and word combinations: archaives heritage, University's founders, alma mater.

Отримано: 1.07.2006 р.

УДК 94(477)“16-17”:314.9(=411.16)

Олександр Найман

*Головний вчений секретар Академії історії та культури
євреїв України ім. Шимона Дубнова*

ЄВРЕЙСЬКІ ГРОМАДИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС СЕЛЯНСЬКО-КОЗАЦЬКИХ ПОВСТАНЬ

У статті йдеться про трагічні сторінки української історії XVII-XVIII ст., зокрема руйнацію єврейського укладу життя. Автор посилається на оцінки М.Грушевського козацьких повстань XVII ст.

Ключові слова та словосполучення: національно-визвольна боротьба, хмельниччина, юдофобія, українсько-єврейські відносини, руйнація єврейського життя.

З останнього десятиліття XVI до 60-х років XVIII століття по Україні прокотилися хвилі селянсько-козацьких повстань. У повстаннях, як зазначав відомий український історик М.Костомаров, вороженча до юдеїв *“выражалась резче и свирепее, чем к самим владельцам. Каждое из восстаний изобилует одинаковыми приемами такой злобы: разоряли синагоги и жилища иудеев, предавали поруганию их святую, при всякой возможности их самих топили и вешали”*¹. Підґрунтям цих процесів стали нові соціально-економічні умови, утворення яких було започатковане в XVI ст., коли Польсько-Литовська держава розпочала широкий експорт лісу і продуктів сільського господарства у Західну Європу. Прагнучи збільшення прибутків, шляхта все більше закріпачувала селян, примушувала їх користуватись панськими шинками, млинами, за цінами, встановленими поміщиками. Одночасно шляхта намагалась використовувати плодючі землі України, де виникали великі латифундії. Зацікавлені у ефективній експлуатації полів, лісів, млинів, ставків, різних промислів, поміщики намагались знайти управляючих господарствами, орендарів угідь, а також покупців врожаю. При цьому переважна більшість панів жила у великих містах і безпосередньо господарством не займались.

Можливість оренди дворянських латифундій, угідь та промислів в умовах посилення утисків і переслідувань польських євреїв створила для них нові економічні перспективи. Юдеї сім'ями оселялись у селах, скуповували врожай та продукцію промислів для великих експортерів, якими також часто були євреї. Гроднеські юдеї закупали жито на міському ринку та ближніх містечках, везли його річкою до Ковно і Кролівця, продавали там, а звідти привозили сіль та оселедці. Вони доставляли у міста продукти харчування, були постачальниками армії, відправляли ліс для суднобудування до балтійських портів, сплавливали плоти по Віслі, постачаючи будівельну деревину. Євреї експортували також селітру для виготовлення пороху, поташ і дьоготь, які купували у польських портах англійські і голландські купці. Адміністративна, комерційна і фінансова діяльність мали велике значення для освоєння і заселення українських степів. Торгова діяльність польських євреїв простягалась від портів Балтійського моря до Кримського півострова і навіть до Стамбула³.

Капітали, отримані в результаті комерційної діяльності, юдеї використовували для отримання відкупів і оренд. За певні суми шляхтичі передавали відкупникам право на збирання податків, а орендарям — на експлуатацію шинків, угідь, лісів, ставків, різних промислів і т. і. Серед промислів, які найчастіше орендували юдеї, були виробництво борошна, вапна, поташа, селітри, розведення риби. Шинкарі були найбільш помітними серед інших орендарів, оскільки в корчмі не тільки їли та пили, а й отримували позики, відпочивали. Тут зупинялись на постійній подорожні, які розповідали про життя в інших містах та країнах і т.ін⁴. Забезпечуючи розвиток виробництв, орендарі продовжували термін дії угод і це тривало роками. Орендні відносини поширились також на збір мита і податків. Королівські воеводи і старости, володарі міст і містечок нерідко віддавали в оренду як окремі галузі так і цілі маєтки та іншу власність. Діяльність євреїв значною мірою сприяла зростанню в Україні сільськогосподарського виробництва у першій половині XVII ст., доходів магнатів, що забезпечувало їм високий рівень життя, економічну і політичну незалежність. У XVII ст. різні види оренди, заохочувані королем і магнатами, стали основною сферою занять євреїв, які віддавали їй перевагу перед торгівлею⁵. Там, де юдеї мали рівні з християнами права, чисельність євреїв збільшувалась. Новими єврейськими центрами стали Дубно, Бердичів, Біла Церква. В інших містах права юдеїв були значно обмежені.

1578 року Стефан Баторій видав грамоту, якою юдеям, що приїздили до Києва, заборонялось продавати товари вроздріб. Намагаючись позбутися конкурентів, християнські купці домогались нових антиєврейських обмежень. До останніх належить і постанова, яка зобов'язувала юдеїв носити на вулиці жовті капелюхи. 22 серпня 1618 р. король Сигізмунд III своїм указом визначив де юдеї мають право зупинятись для проживання у Києві. Наступного року король заборонив проживання євреїв у Києві більше одного дня. У його привілеї київським міщанам зазначалось, що він прагне *“щоби місце прикордонне не жидами..., а людьми українськими купецькими розширялось”*⁷.

Проте євреї в той час займались не тільки торгівлею і господарськими справами. Сучасники свідчили, що у другій половині XVI ст. та на початку XVII ст. *“серед російських, волинських, подільських євреїв було багато міцних і невтомних молодців, які з шаблею на перев’язі, луком або рушницею за плечима охоче сідали на коня і мужньо билися, де доводилось”*⁸. Однак юдофобська дискримінація була запроваджена офіційно. Юдеям дозволялось проживати лише один день у місті і лише у *“готельному міському домі”*, але євреї продовжували володіти ділянками землі, будинками і крамницями у Києві⁹, а подекуди залишались орендарями. Зокрема, 1628 р. Сигізмунд III своїм декретом передав оренду водних борів у Києві та право на отримання боргів від міщан єврею Місанню Йосифовичу¹⁰. Взагалі юдеї активно сприяли розвитку водних ресурсів і, зокрема, рибного господарства¹¹.

1620 р. міщани Переяслава подали скаргу королю Сигізмунду та домоглися заборони юдеям володіти броварнями, солодовнями і винокурнями, а також займатися відкупами. Король звелів своїм представникам розглянути інші аспекти діяльності євреїв у місті. Через три роки магістрат міста і єврейські старшини уклали угоду щодо їх рівного користування правами і вольностями. Цю угоду підтвердив король Сигізмунд¹². Прагнення християнських купців позбавитись конкурентів спонукало короля Владислава IV видати наказ про вигнання 1623 р. юдеїв з Чернігівського та Сіверського воєводства¹³. Однак незабаром євреї повернулися, оскільки їх відсутність спричиняла значні збитки для господарств. Проте їх конкуренти продовжували боротьбу іншими методами. В серпні 1639 р. волинські дворяни наказали своїм послам, яких делегували на Варшавський сейм, щоб ті обстоювали запровадження подушного податку з євреїв, які були звільнені від нього за сплату певної суми у казну. Дворяни вимагали, щоб цей податок був не меншим, ніж 15 грошей з душі¹⁴.

Траплялось, що поміщик примушував своїх селян продавати продукти свого виробництва виключно орендарю. Останній у цій ситуації сприймався як винний у зuboжинні селян. Проте навіть в період економічного розквіту польського єврейства, серед нього було чимало бідноти. Важким було становище ремісників, які не визнавались християнськими цехами, а орендарі нерідко майже весь заробіток мусили віддавати поміщику. Волинський і Подільський генерал-губернатор писав, що шинкарі не мають найнеобхіднішого для їх сімей. Урядові чиновники звертали увагу свого начальства на те, що юдеї не тільки не в змозі платити податки, *“але й самі утримувати себе не можуть”*. Проте антагонізм між селянами та орендарями зростав, поширювався та доповнювався релігійним шовінізмом, характерним для тих часів. Змушені обстоювати інтереси своїх хазяїв, юдеї викликали ненависть селян і поступово опинились на вістрі конфліктів між православними та католиками, козаками і шляхтою, Польщею та Московською державою.

Шляхта, проголошуючи у сеймових конституціях повну свободу торгівлі та відміну будь-яких монополій, у своїх власних маєтках практично *“забувала”* про видані нею документи. Реальне становище орендарів у шляхетських маєтках описав поет XVII ст. Христофор

Опалінській: *“Однажды я проезжал через какую-то деревню и приказал принести из корчмы пиво. Принесли. Я спросил: Всегда ли у вас бывает такое скверное пиво? Мне в ответ: и в сто раз хуже. А все же пить должны, так как помещик посылает шинкарю еженедельно определенное число бочек, за которые шинкарь обязан уплатить выпьем или нет. Шинкарь взыскивает с нас убытки. Хорошо хоть то, что впрямь рассчитано сколько четвертей приходится на каждого человека. А если кто в корчму не придет, то пиво домой принесут! Пей! Хорошо оно или худо. А не хочешь, вылей свиньям, шинкарю все же заплати. — Точно также принуждают хлопов брать овес, муку, сельди”*¹⁵. Цей випадок може бути ілюстрацією тієї закономірності, що описана видатним істориком І.Оршанським, який вважав поведінку орендарів результатом *“корыстолюбия и бесчеловечности панов, которые своими постоянными и бесчестными поборами с евреев побуждали последних без зазрения совести обирать крестьян, чтобы в случае нужды иметь, чем удовлетворить алчность пана”*¹⁶.

Так само шляхта чинила утиски козацтву, про що свідчать відповідні документи: *“А реестровых казаков в великой тесноте ляхове держажу: ни чести, ни славы, ни воли; бяху бедные горше турецкой неволи. Еще же поставиша над казаками реестровых полковников, сотников и всю старшину лядской веры, да и не дают им отнюдь воли и употребляли казаков до груб топления, а також и старостове из старшиною до хандоженя коней и хортов дворов чищення”*¹⁷. Соціальні протиріччя ускладнювались конкуренцією за право на відкупні між юдеями і християнами, шляхтою та заможними орендарями, кагальною верхівкою та біднотою. Літопис Самовидця свідчив, що *“Початок и причина войны Хмельницкого есть едино от ляхов на православие гонение и казаков отягощение”*¹⁸. Ворожнеча до юдеїв мала не тільки релігійне забарвлення. Християнські священнослужителі нерідко виступали з юдофобськими проповідями. В кожній київській церкві було зображення поганого сонмища навпроти Христа: *“Євреї сидять у кріслах з писаними свідоцтвами у руках...”*¹⁹.

Проте були і більш значні джерела протистояння. Юдеї у містах були сильними конкурентами християнських ремісників і торгівців, а у селах представляли міста з їх ненависними для селянина владними структурами, що запроваджували податки та інші стягнення. І.Франко у 1911 р. писав, що *“Роля жидів у історії польської окупації, чи, як поляки радше говорять, цивілізації України, не виясна досі істориками України так докладно, якби треба було хоч-би для розвіяння численних легенд та прибільшень антижидівського характеру, наложених на дійсні факти пізнішою традицією. Ця пізніша традиція знайшла собі яркий, переважно гумористичний та сатиричний образ у думках та епізодах дум про Хмельницину, а також поважніший вираз у козацьких літописах, які силкувалися зложити цілий реєстр жидівських злочинів та безправностей, що буцім-то викликали всенародні погроми жидів літом 1648 р.”*²⁰. Франко також зазначав, що *«Загалом треба завважити, що про найстрашніше на наш погляд надужиття, орендування церков жидами, найстаріші джерела аж до Коховського включно не говорять нічого»*²¹.

Народний рух, очолюваний Богданом Хмельницьким (бл. 1596-1657), переріс у національно-визвольну боротьбу. Війна супроводжувалась кривавими жертвами з обох сторін. Костомаров писав, що саме тоді почалось безжалісне знищення юдеїв *“во всей Южной Руси, и старых, и малых”*. Нерідко повстанці вимагали від полонених юдеїв переходу у православ'я, а при відмові нещадно вбивали. На переговорах Б.Хмельницький ставив однією з головних вимог недопущення юдеїв в Україну. Провідний український історик М.Грушевський зазначав, що юдофобія у XVII столітті була притаманна як польським шляхетським так і українським козацьким верхам²³. Під час походу Б.Хмельницького по Задніпров'ю, юдеїв забирали у полон татари. Останні безчестили жінок і дівчат, дружин гвалтували у присутності чоловіків, примушували міняти віру, чинили наругу над святинами. *“Вимордували на Задніпровю тисячі дуи жидівських, а силу Жидів змушено до зміни релігії”*²⁴. При цьому біженців з України не пускали у Московське царство. Дехто намагався врятуватись, тікаючи до міст (Чернігів, Стародуб, Немирів та інші), але і тут їх наздоганяв меч і пістоль повстанців²⁵. Раббі Саббатай Коген (1621-1662) у книзі *“Повість з часів мороку, або Сумна хроніка “Мегілат-ейфа” (Сувій мороку)* писав: *“Все евреи Украины оставили свои дома, бросили свои квартиры и свою землю и у них осталась только жизнь и то незначительное имущество, которое каждый мог забрать с собой для своего питания. Многие бежали в Немиров..., где была главная еврейская община”*.²⁶

М.Грушевський писав, що день взяття повстанцями міста Немирова 10 червня 1648 року юдеї відмічали як особливо скорботний. Коли євреї побачили здалеку військо, то усі пішли до фортеці та приготувались до оборони. Козаки, знаючи, що євреї були в союзі з поляками, підійшли до міста з польськими прапорами. Введені в оману юдеї, відчинили ворота фортеці і почалася різанина²⁷. Єврейські джерела повідомляють, що тоді було знищено близько шести тисяч юдеїв²⁸. Трагедія відбулася також у Тульчині, де у замку захищались 600 поляків, до яких приєднались дві тисячі єврейських біженців з різних місць. Якщо поляки були у замку, то євреї діяли зовні, захищаючи стіни навкруги цитаделі²⁹. Юдеї вперто захищали палац, відбиваючи одну за одною атаки нападників. Тоді повстанці пішли на хитрість і заявили, що відступлять, якщо шляхта видасть їм майно юдеїв, які захищали палац. Поляки, яких у палаці було значно менше, ніж юдеїв почали роззброювати останніх. Юдеї хотіли чинити опір, але голова громади рабі Арон заборонив це робити і наказав підкоритись. Отримавши майно юдеїв, повстанці почали вимагати видати їх самих. Беззбройних юдеїв вигнали з палацу. Козаки запропонували нещасним прийняти православ'я або смерть. Чисельність знищених тоді юдеїв різні джерела визначають від 1500 до 3000 чоловік. Під час чергового наступу повстанці знищили і поляків, які залишались у палаці³⁰. Відома участь євреїв у захисті Немирова, Бара, Сатанова. Рабін Самсон Острополер 13 липня 1648 року брав участь у обороні Полонного від козаків. Місто захищали близько 20 тисяч євреїв і поляків. Козаки, увірвавшись до міста, знищили майже 10 тисяч євреїв, а решту забрали в полон їх союзники татари³¹. Самсон на

чолі 360 одновірців увійшов до синагоги, де вони прийняли смерть³². У Могилеві-Подільському, де перша згадка про юдеїв датована 1637 р., єврейська громада у 1648-1649 рр. припинила своє існування³³.

Під час козацького штурму Чернігова, міста коло нього «*піддалися, кидаючи їм на муки шляхту Католиків і Жидів. В однім місті Могилі більше 800 шляхти вирубано з жінками і дітьми і 700 жидів з жінками і дітьми: одних порубали, іншим казали наперед викопати, а потім туди повкидали жінок і дітей жидівських живими і землю закидали, а потім Жидам веліли забивати одним одних, давши їм мушкети... Сабатай бен-Меір в своїм окружнику рахує дві тисячі Жидів, побитих в Чернігові*»³⁴. Путивльський воєвода Никифор Плещеев, посилаючись на свідчення двох монахів про взяття козаками Чернігова, 19 липня 1648 р. повідомляв царю: «*...а ляхов де, государь, и жидов и всяких литовских людей, которые сидели в осаде в Чернигове, всех побили*»³⁵. Інший путивльський воєвода князь Семен Прозоровський у травні 1651 р. писав: «*По дороге в Зборов казаки и татары сожгли и уничтожили города: Бар, Сатанов, Константинов Старый и Новый, Меджибож, Дринополе, Скалу, Динково и многие другие; причем поляков и евреев везде избивали, а иных брали в плен*»³⁶. Проте на території Польщі щодо євреїв залишалось статус кво, що було закріплено того ж року в угоді, укладеній королем польським з Б.Хмельницьким, де у ст.8 зазначалось: «*Жиды в маетностях его Королевской милости и в шляхетских, как бывали жителями и откупщиками, так и ныне имеют быть*»³⁷.

Після взяття Хмельницьким Києва в серпні 1648 р., святкування з цього приводу протягло шість днів, «*на седьмой день началось жесточайшее избивание поляков и евреев в самом Киеве и окрестностях*». За свідченням російського історика С.М.Соловйова «*Весь город был опустошен, все поляки и евреи перебиты. Спаслись только те, которым удалось скрыться в православных монастырях*»³⁹. Тоді від польської сторони до Хмельницького звернувся головний київський комісар (воєвода) Адам Кисіль. У переговорах з ним⁴⁰ Б.Хмельницький вимагав, «*цоб жидам і орендам жидівським за Дніпром ніколи не бути і котрі жиди з-за Дніпра повтікали, і тих би жидів видати війську Запорізькому на горло...*»⁴¹. Повстанці, які так само знищили юдеїв Корсуня⁴², одночасно з нападами на польські фільварки і костели та єврейські господарства зруйнували Густинський і Мгарський православні монастирі⁴³. У серпні того ж року брацлавський воєвода повідомляв, що на Брацлавщині «*евреи все вырезаны, дворы и корчмы сожжены*»⁴⁴. У поминальній молитві «Ель мале рахамім», текст якої зберігався у общині Шаргороду, знищені козаками єврейські громади перераховані в такій послідовності: «*Немирів, Шаргород, Погребище, Тульчин, Полонне, Бар, Меджибіж, Нароль, Красник, Влодава та інші громади, всього більше 300*»⁴⁵.

Універсал польського короля Яна II Казимира (1648-1668) литовському гетьману Яну Радзівіду 30 серпня 1649 р., де йшлося про мирну угоду з Б.Хмельницьким під Зборовом, містив вимогу: «*Жиди ні власниками, ні відкупниками, ні жителями в українських містах бути не можуть, де козаки свої полки мають*»⁴⁶. Попередня угода Б.Хмельницького⁴⁷ з польським королем, що обговорювалась в грудні 1649 р. під Зоро-

вим, у ст. 10 містила вимогу: “...а жидам у Києві і за Дніпром ніде не мешкати і у Києві і ні в які міста і в місця за Дніпро для торгового промислу не їздити. А котрі жиди об’являться за Дніпром, і тих жидов у Запорізькому війську грабувати та відпускати назад за Дніпро”. Згідно Зборовського угоди юдеям заборонялося перебувати на Київщині, Чернігівщині та Брацлавщині⁴⁸. У ст. 11 зазначалось: “Орендам жидовським і ніяким шинковим у Запорізькому війську не бути”⁴⁹.

Член шведського посольства, яке у 1656-1657 рр. відвідувало Б.Хмельницького, Я.Гільдебрандт (1629-1679) писав: «козаки, роздратовані та розлучені, тисячами убивали жидів шаблями (ті жиди, що залишилися, прийняли грецьку віру, отже їх у краї терплять)»⁵⁰. Аналогічне ставлення до юдеїв збереглося і на початку XVIII ст., коли гетьманом став Пилип Орлик (1672-1742). В угоді між ним та військом запорізьким, укладений в квітні 1710 р., зазначалось, що в разі перемоги, гетьман зобов’язується піклуватися про викорінення іновір’я: “... иновірцем сожития на Украине, а наubarзей зловерию жидовскому, не позволяти”⁵¹.

Один з провідних українських ідеологів XVII ст. Іоаннікій Галятовський у своєму творі «Месія Праведний» так викладав своє бачення українсько-єврейських відносин «християнські Царі, Князі і всі пани повинні брати з жидівської скарбниці гроші на побудову церков і пристановищ для слабих та убогих... Ми, християне, повинні руйнувати і палити жидівські божниці... Ми повинні відібрати у вас синагоги і повернути їх у церкви; ми повинні вас, яко ворогів Христа і християн, виганяти з ваших городів, з усіх держав, убивати вас мечем, топити в ріках і губити вас усякими способами смерті»⁵². При цьому православні повстанці, виявляючи нетерпимість до католиків та юдеїв, мали у своїх лавах чимало козаків різного етнічного походження. Серед них були представники покозаченої польської шляхти (Дуніни-Борковські, Леонтовичі та ін.), кримських татар (Кочубеї), шотландців (Максим Кривоніс), Орлики та Пасеки походили з Чехії, а Боруховичі, Магеровські-Перехрести, Герцики, Крижановські, Маркевичі, Перехрести-Осиповичі та деякі інші — з євреїв⁵³.

Юдеї, які примусово або добровільно приймали православ’я нерідко брали участь у козацьких походах. 20 грудня 1648 р. Федір Арсен’єв у доповіді царю Олексію Михайловичу (1645-1676) зазначав, що “...оволодівши Замостям, Хмельницький узяв князя Вишневецького у полон, а ляхів побив. Многие же евреи крестились и живут теперь в городах за одно с казаками”⁵⁴. Розповідаючи про взяття Хмельницьким міст за Дніпром, Григорій Климов свідчив, що “Многие евреи крестятся и пристают к казацкому войску; ляхов же, хотя бы и желающих креститься, не принимают, а всех побивают”⁵⁵. Проте, євреї і раніше були серед козаків. В лютому 1594 р. запорізький полковник Станіслав Хлопицький прибув до Праги, де запропонував послуги свого війська імператору Священної Римської Імперії Рудольфу II. Разом з полковником приймав присягу на вірність імператору євреї Мозес⁵⁶.

У “Реєстрі всього війська запорізького”, складеного 1649 року, записані вихрести Перехрист, Іван Лейба, Трохим Коган, Іван Жидовкін, Демко Зраїтель, Демко Юдай, Василь Жидовчин, Василь Жидо-

вєць, Федір Зраїтель, Васько Лєйба та інші. Відомий історик Саул Боровий знайшов у архіві Запорізької Січі чимало документів на івриті. Багато інших документів, написаних українською мовою, транскрибовані єврейськими літерами⁵⁷. У московському поході 1611 р. брав участь єврей Борох, про якого козаки згадували, що він *«был разрублен и расколот бердышами»*. Збереглося письмове свідчення, що *«По прошествии нескольких недель многие казаки из войска Наливайки рассказывали о геройстве Вороха и условиях его смерти»*⁵⁸. Однак прозелітам не завжди довіряли. Застереження щодо них містити, зокрема, угода Юрія Хмельницького, укладена при обранні його гетьманом 17 жовтня 1649 р. Ця угода включала вимогу: *“...В войске запорожском всяким начальным людям, кроме православных христиан, иных некоторых вер людям впредь не быть..., да и новокрещенным иноземцам в начальных людях не быть, потому что от иноземцов от новокрещенных многая в войске смута...”*⁵⁹.

Дружина гетьмана Пилипа Орлика Ганна Герцик належала до єврейсько-козацького роду Герциків. Цей рід був започаткований полтавським полковником Павлом Герциком (1675-1695), який перед початком війни опинився у Полтаві і, щоб не бути вбитим, перейшов у християнство⁶⁰. П.Герцик був, мабуть, єдиним з полтавських полковників того часу, якого чотири рази обирали командувати полком: у 1675-1677, 1683-1686, 1687, 1692-1695 роках. Після його смерті (близько 1700 р.) продовжили нести козацьку службу сини — Григорій, Іван та Андрій. Григорій, брат Ганни, був полковником у гетьмана Мазепи і супроводжував його у вигнанні. Син Ганни і П.Орлика Григор одержав освіту в Швеції, дослужився до маршальського жезла у французькій армії. Г.Орлик виконував дипломатичні доручення Людовика XV та очолював Український відділ королівської таємної канцелярії⁶¹. Інший єврейсько-козацький рід Маркевичів започаткував Марко Аврамович, багатий орендар, який жив у Прилуках і Пирятині, володів Ромнами (помер 1712 р.)⁶². Андрій Маркович очолював Лубенський полк від 1724 по 1727 рік, а потім у 1729-1740 роки займав посаду генерального підскарбія. Його син Яків був наказним полковником Лубенського полку, а 1740 р. став генеральним підскарбієм⁶³. Єврейського походження був також гадяцький полковник М.Борохович⁶⁴ (1687-1704).

Єврейські хроніки епохи Хмельниччини наводять обчислення про сотні тисяч і навіть мільйони вбитих юдеїв. Проте ці цифри більше нагадують літературні метафори, що характеризують трагедію масового, а в деяких регіонах повного винищення євреїв. Від військових дій найбільше постраждали Брацлавське, Київське і Подільське вєводства. Подільські міста, що опинились в епіцентрі війни, неодноразово ставали об'єктами нападів, грабунків та руйнацій. Вступ Росії у вїну приніс євреям нові нещастя. Тисячі юдеїв були знищені російськими військами і козаками, захоплені у полон та депортовані в Росію. Євреї Великої і малої Польщі також постраждали під час польсько-шведської війни (1656-1660). Звинувачені у підтримці шведських окупантів, цілі єврейські громади мусили витримувати напади польських загонів коронного гетьмана С.Чернецького. Пере-

пис населення Поділля, зроблений польськими властями під час припинення бойових дій 1661 р. зафіксував наявність лише “*близько двацятни єврейських будинків, серед яких два шинки*” у Барі і “*кілька єврейських будинків, включаючи два гостей міста*” у Меджибожі. Через бідність усі вони були звільнені від подимного податку⁶⁵. До повстання в кожному з цих міст мешкало близько двох тисяч юдеїв. Міста були у такому стані, що їх повністю звільнили від податків. У вересні 1661 р. в Острозі залишалось лише п'ять будинків, у яких жили євреї⁶⁶. 1712 р., згідно реєстру Барського староства, у ньому було 43 кінних, 18 піших і 16 юдеїв⁶⁷. Через п'ять років барському кагалу дозволили мати свою синагогу, про що свідчить грамота каменецького біскупa Стефана Рупневського⁶⁸.

Безумовно не всі євреї, захоплені повстанцями міст, були знищені. Тисячі тікали у інші райони Польщі, подалися до Німеччини, Голландії, Моравії, Чехії. Ця еміграційна хвиля мала значний вплив на ашкеназійське єврейство. Чимало юдеїв захопили у полон татари. За оцінками упорядників історичного путівника “100 єврейських місцевостей України”, у Подільському і Брацлавському воєводствах загинуло 80-90 відсотків юдеїв, тобто 16000-18000 чоловік. Вірогідно, ці жертви складають від четвертої до третьої частини усіх загиблих у тій трагедії євреїв. Що ж до матеріальних збитків, то їх підрахувати неможливо. Уцілілі громади опинились у стані глибокої матеріальної і духовної кризи. Днем жалоби по усіх жертвах Хмельниччини був прийнятий початок знищення єврейської громади Немирова — 20 сівана⁶⁹. Одним з свідчень руйнації єврейських господарств під час військових дій стала інструкція волинських дворян, які наказали посламу, делегованим в березні 1653 р. на Брестський сейм, щоб вони обстоювали звільнення юдеїв від податків, оскільки “*во время смуты и жестоких войн одни из них погибли, а города и дома, в которых они жили, частью разрушены, частью сожжены, другие сделались жертвою морового поветрия, иные наконец разбрелись по други воеводствам и землям*”⁷⁰. Дослідники підраховували, що 1662 року у Подільському воєводстві мешкало близько 1500 євреїв, тобто 12,5 відсотків їх чисельності до початку повстання⁷¹.

Тривале військове протистояння Польщі та Росії завершилось 13 січня 1667 року у с. Андрусові біля Смоленську. Там обидві країни уклали мирний договір, за яким Лівобережна Україна і, зокрема, Київ залишилась під владою Москви, а Правобережна — перейшла до Польщі. Цей поділ був підтверджений мирною угодою 1686 року⁷².

Після падіння Кам'янця, коли виникла загроза проникнення турецько-татарського війська у внутрішні області Польщі восени 1672 р. в Бучачі була укладена мирна угода. За нею Поділля перейшло під суверенітет Османської імперії, Брацлавщину і східну частину Київщини турки передали під козацьке автономне управління. У “Літопису Самоїла Величка” (1685) оповідується, що султан призначив гетьманом над Правобережною Україною сина Богдана Хмельницького розстригу Юрася Хмельниченка⁷³, який мав резиденцію у Немирові. Турки дали йому титул «*князь сарматський, Малої Росії та України і вождь Війська Запорізького*»⁷⁴. Він «*прославился своей жесто-*

костью, — за малейшее подозрение в проступке подвергал казни... Богатый немировский еврей Орун женил своего сына, не испросив согласия у Хмельниченко. Последний, узнав об этой дерзости Оруна, велел изловить его..., но так как тот успел скрыться, то вместо него захвачена была жена его, Оруниха и, по приказанию Хмельниченки, «живая облуплена». Орун отправился в Каменец-Подольск и донес о зверствах Хмельниченки каменецкому паше, а паша сообщил об этом в Стамбул. По указу из Стамбула Хмельниченко был вызван в Каменец: там ему устроили очную ставку с Оруном, который повторил то, что и раньше. Хмельниченко не мог ни в чем оправдаться и, по решению суда, был тут же казнен»⁷⁵. На основі Карловицької мирної угоди 1699 р. Польща повернула собі Поділля та інші землі Правобережжя.

Владні структури Туреччини, традиційно лояльні до юдеїв та зацікавлені у відбудові міст та відновленні господарчого життя краю заохочували повернення євреїв на Поділля. Наприкінці XVII ст. у подільських містах оселились юдеї з Червоної Русі, Молдови, Валахії та Туреччини. Повернулася частина біженців та полонених, яких євреї викупили у татар. Це обумовило строкатість відновлених громад Шаргороду, Меджибожу, Сатанова, Кам'янець-Подільського, Бара, Дунайгорода, Гусятина. Вихідці з різних громад принесли з собою їх звичаї, особливості світогляду, оригінальні культурні традиції. Турецький перепис населення 1681 р. зафіксував всього 1000 євреїв на Поділлі. Найбільші громади на той час були у Меджибожі (близько 340 осіб), Кам'янці (близько 140), Жванці (близько 90), Сатанові (70), Могилев і Язловець (по 50 в кожному)⁷⁶.

Становище юдеїв, що перебували під владою польської корони майже до кінця XVII ст. дещо покращилось після того, як Ян Казимир відмінив обмеження торгувати під час християнських свят та надав привілеї ряду громад. Зокрема євреї отримали дозвіл оселятись у Кам'янці-Подільському і, незважаючи на заборони 1654, 1665 і 1670 рр., вірогідно продовжували жити у місті. Чернігівські дворяни, відправляючи своїх послів на Варшавський сейм 19 лютого 1665 р., наказали їм вимагати вигнання євреїв з міста. Якщо ж інші члени сейму цієї вимоги не підтримують, послали мали обстоювати запровадження подушного податку на юдеїв⁷⁷. З початку XVIII ст. юдеї оселяються у Житомирі, де офіційно їм жити було заборонено. 1789 р. євреї складали третину населення міста (882 чол.). Через два роки в місті мешкав 1261 юдеїв, а 1847 р. — близько 9500. Король Михайло Вишневецький (1669-1673) підтвердив привілеї генеральної статуту польських євреїв (XIV ст.) та 17 додаткових статей, схвалених королями у XVI-XVII ст., за якими вбивство юдея каралося смертю та конфіскацією майна вбивці, а в разі юдофобських безпорядків на муніципалітет накладався штраф. Євреям були надані рівні з християнами економічні права, зокрема, щодо занять різними ремеслами. Проте королівські привілеї нерідко блокувались сеймом, який, зокрема, заборонив юдеям наймати слуг-християн та виходити на вулицю під час церковних свят. Це часто зводило привілеї нанівець.

Тяжке становище юдейських громад обумовило їх велику заборгованість за позики, взяті у дворян та монастирів. Сеймик дворян

Волинського воєводства 30 січня 1662 р. вирішив звільнити євреїв від усіх податків, крім чопового збору. Зростання заборгованості примусило Ва'ад чотирьох земель 1666 р. погодитись з правомірністю переслідувань євреїв-боржників, їх арештів та ув'язнень доки борг не буде сплачений. Але й це не завжди допомагало, про що свідчить протест в березні 1671 р. збирача податків Володимирського повіту Андрія Малишевського проти кагалів за несплату податків⁷⁹. Для сплати боргів юдеям М.Володимира довелось взяти в борг у костела Седлецького 1000 польських злотих. При цьому вони підписали зобов'язання про повернення грошей з відповідними відсотками під заклад всього свого майна, включаючи синагогу і цвинтар. Зважаючи на жебрацький стан розореного війною населення, брацлавські дворяни дали доручення послам, яких в грудні 1671 р. відправляли на Варшавський сейм, щоб ті обстоювали звільнення жителів Володимира-Волинського і, зокрема, євреїв від надзвичайних податків⁸¹. Проте наступного року дворяни вирішили, що юдеїв не варто звільняти від стягнень і доручили послам вимагати накладення на всіх євреїв країни подушного податку того ж обсягу, яким він був до козацького повстання. Загальний обсяг того податку дворяни визначили у розмірі 70 тисяч злотих⁸².

Проте реалії життя примушували юдеїв виявляти непокору у пошуках засобів для існування. Тому 1687 р. Ва'ад мусив засвідчити перед королем Яном Собеським свою неспроможність відповідати за сплату юдеями подушного податку. Необхідність повертати численні борги спонукала євреїв до будь-якого заробітку. Наприкінці XVII ст. однією з основних галузей орендної діяльності юдеїв стали митарство і шинкарство. В січні 1693 р. литовський підскарбій Бенгедикт Сапега видав універсал про передачу у оренду юдеям Айзику Нугумовичу і Шаї Якубовичу митниць Бреста, Пінська, Кам'янця та Яловська. Дворяни Волинського воєводства в квітні 1701 р., відправляючи депутатів на сейм, наказували їм обстоювати, щоб євреї і орендарі не брали мостового податку з возів, що належали шляхті⁸⁴.

Основний податковий тягар припадав на бідних, що викликало їх невдоволення та спричиняло негативне ставлення до керівництва кагалів. Розмір податків встановлювався королем або місцевим господарем. Так, у грамоті, виданій Київським воєводою Франциском Салезієм Потоцьким в березні 1760 р. містечку Соколовці, розташованому біля Умані, були зазначені розмір та порядок стягнення податків. Пункт 15 грамоти встановлював особливі виплати для євреїв: *“Євреї зобов'язані сплачувати подушний податок у тому обсязі, що буде визначений. У виплаті цього податку повинні брати участь і євреї, які живуть у селах, що належать до місцевого ключа, згідно розпорядження замкової влади”*. У наступному пункті зазначалось: *“Соколовський кагал зобов'язаний давати по півкаменю свічного сала на користь уманського костела”*⁸⁵.

Збільшення податків та інших стягнень у другій половині XVII ст. спричинило невдоволення рядових членів юдейських громад діяльністю кагалів. Зможні євреї намагались вийти з кагального підпорядкування, що звільняло їх від сплати того, що заборгували громади. Невдоволення інших євреїв часом набувало протесту і відкритого

протистояння керівникам кагалів. Проте польський уряд високо цінував механізм кагального самоврядування і скарги на адресу кагалів з боку членів юдейських громад та шляхти майже завжди залишались без наслідків⁸⁶.

Юдеї України страждали від різних сил, що ворогували між собою у XVII-XVIII ст.: польських панів та католицького духовенства, козаків та селян-повстанців, татарських набігів та шведської окупації. В самій Польщі численні гоніння у були інспіровані католицьким духовенством. Монахи-єзуїти часто поширювали юдофобські звинувачення у стосунках з нечистою силою, чаклунстві, ритуальних вбивствах. Такі обвинувачення висувались в Сандомірі у 1690 і 1712 роках, в Познані у 1736 році, в Заславі у 1747, в Житомирі у 1753, в Ямполі у 1756 році і т.ін. 1748 р. троє євреїв містечка Дунаївці були звинувачені у вбивстві дитини. Незважаючи на відсутність свідків та підтверджень їх провини, суд присудив їм по півтора роки ув'язнення. Архімандрит Чернігівський Іоаннікій Голятовський в книзі "Месія Праведний" приписує євреям вбивства християнських дітей⁸⁹. Становище євреїв дещо поліпшувалось у зв'язку з положенням конституції Польщі 1633 р., згідно якої юдеї по громадянських справах підлягали лише воєводському суду без права апеляції до королівського надвірного суду по справах, що не перевищували 100 злотих. 1713 р. король Август II своїм універсалом передав владу над євреями Подільського воєводства воєводі Стефану Гумецькому. Універсал зобов'язував євреїв обирати собі рабина і шкільних⁹⁰.

Величезну руйнацію спричиняли татарські напади. Православний прочанин до Святої Землі старий Леонтій записав 1701 року: *«Град Немиров жильем не добре велик, да весь разорен от татар. Вокруг его вал земляной; а в нем жидов много, почитай все жиды! Зело пригожий род жидовский, паче же пол женский красовит, как будто написанные!»*⁹¹.

Початок правління у Польщі королів Саксонської династії (1697-1776) співпав з Північною війною (1700-1721) та гайдамацьким повстанням. Воно почалося 1702 р. на Київщині та Брацлавщині під проводом Палія, Самуся, Іскри, Абазіна та інших. Російські війська діяли разом із армією короля Августа II проти шведів, які виступали при підтримці прихильників кандидата на польську корону Станіслава Лещинського. Євреї разом з християнами страждали від військових дій, примусового забезпечення солдат. Зокрема, згідно постанови сеймика Волинського воєводства в Луцьку, для організації ополчення проти казацьких нападів кожні 30 димів (будинків), в тому числі юдеї і караїми, мали поставити одного вершника з конем⁹². Особливі страждання спричиняли набіги казацьких загонів отаманів Самуся і Палія, підтримуваних російською армією. 1702 р. козаки захопили Богуслав, Корсунь, Лисянки і Білу Церкву, вбивали там юдеїв⁹³. Зокрема, у Корсуні вирізали *«в пень» жидов и католиків (римських)*⁹⁴. В серпні наступного року, Якуб Лукашенко і єврей Гевшій Гершович засвідчили перед міською управою Кременця, що козаки в 1702 р. тричі нападали на християн і юдеїв Старого Костянтинова, що спричинило їм великі збитки, польське військо довершило розорення. Через це представники міста

просили звільнити його жителів від сплати податків⁹⁵. Гетьман Мазепа доповів за у Москву, що від низів Буга і Дністра по всій країні до річки Случ «*по всіх містах і селах всі Жиди вибиті*»⁹⁶.

Активізація гайдамацького руху у 1734, 1750 і 1768 роках супроводжувалась нападами на великі міста і погромами. Загони повстанців, очолювані отаманами Гривою, Жилою, Ведмідем та іншими, громили шляхетські маєтки, а заодно розправлялись з юдеями, руйнували синагоги і молитовні будинки. «Отаман і великий гетьман гайдамацьких військ» Васько Воцило у своїй відозві писав, що метою його повстання є «*знищення жидівського народу і захист християнства*»⁹⁷. Він проголошував: «*Побуждаемый ревностью к святой христианской вере и дабы гнев господний за все эти злодейства не был вылит на невинных, я решил на сколько позволят мне силы, вместе с другими добрыми людьми, любящими христианство, истребить проклятый жидовский народ, и уже, с помощью Божией, избил жидов в старостах Кричевском и Пропойском... Уповаю на милость Божию, я кончу эту священную борьбу против неверных*»⁹⁸.

Жорстокі погроми відбулися у Вінниці, Володарці, Фастові, Тульчині і Балті. Дворянин Станіслав Гарлінський від імені князів любомирських в серпні 1734 р. скаржився летичівському міському суду на селян меджибіжського маєтку, що чинили напади на село Кржичинце Воломскія, яке належало до маєтку Деражня, вбивали людей, руйнували єврейські будинки і «*навіть не щадили церков*»⁹⁹. Сеймик Брацлавського воєводства утворив суд для розгляду справ селян, що чинили насильства над шляхтою і євреями¹⁰⁰. Один з полонених козаків Андрій Суляк на допиті у Кам'янець-Подільському суді в червні 1734 р. свідчив, що в Ольчидаві, Татаржику і Сніткові «*запорізькі козаки вбили трьох євреїв, а шістьох хрестили. Ніякої платні козаки не отримували, але їм дозволялось грабувати євреїв і ляхів та вбивати перших. В Замахові... козаки перебили... понад 30 євреїв*»¹⁰¹. Інший козак Григорій Воробець розповів, що їм «*євреїв і поляків дозволялось вбивати лише за Шаргородом...*» Його товариші дивувались своїм попередникам: «*що це за козаки, після яких ще залишаються ляхи, жиди і ксенди; після нас нічого вже не залишається, усіх повбиваємо*»¹⁰².

При облозі Умані загonom під керівництвом Залізняка, сотник міського війська І.Гонта перейшов на бік повстанців і вони організували різню у місті. Юдеї сховались у синагозі, яку повстали зруйнували своїми гарматами. Ті, хто намагався знайти порятунок за її стінами, загинули. Загибло близько 20 тисяч жителів міста, серед яких більшість були євреями¹⁰⁴. У актах уманського Базиліанського монастиря записано, що після взяття міста гайдамаками¹⁰⁵ «*не меньшим жестокостям... подверглись жиды, которых в одной синагоге перерезали до 3000 душ обоего пола, страшно было видеть их, плавающих в собственной крови, без рук, без ушей, обнаженных, которых добывали собравшиеся из ближайших сел поселяне...*»¹⁰⁶. В пам'ять про уманську трагедію юдеї склали молитву, що читалась щорічно у синагогах в річницю цієї катастрофи 5 тамуза. Її текст, написаний на пергаменті, зберігався у головній синагозі Умані і містив викладення у римова-

них рядках кривавих подій червня 1768 р. Того ж року гайдамаки напали на Жаботин, Черкаси, Смілу, Канів і Корсунь¹⁰⁸.

У листі із Старокостянтинова, адресованому в серпні 1768 р. Кенігсбергському рабину Арье-Лейбу зазначалось: *“В общинах: Тетиеве, Липовце, Погребщице и др. погибли многие тысячи евреев. Многие — о, грехи наши! — изменили вере предков своих. Этих последних принуждали своими собственными руками зарезать своих жен и детей, что служило искушением и вместе с тем доказательством, что они действительно отреклись от своей религии. Но, принося такие жертвы, они все-таки не избегли своей печальной участи, их тоже гайдамаки умертвили. В общинах: Балте, Умани, Лисянке, Смеле и др. погибло 50000, а может 60000 человек. Безчисленное множество людей изменило своему закону; в близлежащих городах больше 2000 человек нарушили субботу. Мы бежали в субботу и нарушили все почти главные субботние постановления”*¹⁰⁹. Архіпресвітер Феодосій Бродович, який на той час перебував у Луцьку, писав, що тоді євреї міста *“користувались великим довір'ям, нарівні з ополченнями відправляючи караул, стояли на варті громадської безпеки”*¹¹⁰.

У повідомленні про напад гайдамаків на Канів в червні 1768 р. граф П.Рум'янцев писав імператриці Катерині II (1762-1796): *“Жиды ж де, как в Каневе, так и в других тамошних местечках все при сем случае умерщвлены и ни единого нигде уже не осталось”*¹¹¹.

Київський генерал-губернатор Федір Воейков у своїй реляції Катерині II писав: *“...разбойничья шайка под именем гайдамаков... так умножилась, что все города и местечки Смелянской, Уманской, Чигиринской и Каневской губерний оною разграблены, все поляки, духовные, жиды и польские законники, кои в тех местах находились, бесчеловечно измучены, а некоторые и убиты”*¹¹². Той же генерал-губернатор повідомляв єпископа переяславського і бориспольського Гервасія про відрядження до Мотринського монастиря російського війська для знищення гайдамаків, які мали свій кіш у Мотринському лісі, а звідти *“рассеялись по губерниям..., производя грабительства и смертоубийства безвинных помещиков, духовных, обывателей и евреев и все похищенное отправляют в упомянутый кош”*¹¹³. 1768 року гайдамаки були розбиті. Сотні повстанців захопили і закатували російськї війська¹¹⁴. В той час сотні юдейських громад України припинили своє існування, інші значно зменшили свою чисельність. Зокрема, у Володимирі-Волинському 1784 р. залишалось тільки 340 євреїв. Пам'ять про ці страшні часи зберігається у спеціальній юдейській молитві за упокій вбитих під час цих повстань беззахисних юдеїв¹¹⁵.

Український автор М.Тимофіїв зазначає: *«Рахують, що під час цього повстання, загинуло 50-60 тисяч Жидів (в самій Умані — 20000)»*. Аналізуючи події XVII-XVIII ст., він пише: *«Всі тогочасні революційні рухи на Україні ідуть під гаслом винищення Жидів. Це гасло ставить до послуг їх провідників вибухову енергію пригнічених мас, але крім руїни ці рухи нічого в кінцевому результаті не приносять і всяка конструктивна влада, яка після цих рухів приходила — мусіла в той чи інший спосіб з Жидами договоруватись і їх для себе використовувати»*¹¹⁶.

Козацько-селянські повстання XVII-XVIII ст., обумовлені важким становищем трудящих мас України, спричинили не тільки руйнацію єврейського життя, а й загибель значної частини мирних прихожан синагог. Інші мусили тікати світ за очі, залишаючи зруйновані господарства та могили рідних і близьких. Ці жертви, так само як і знищення великої кількості українців і поляків, стали страшною ціною за першу спробу здобуття незалежності України.

Примітки:

1. *Киевская старина*. — 1883. — Т.1. — С.3.
2. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.335.
3. *Очерк истории еврейского народа*. — Иерусалим, 1979. — Ч.1. — С.346-347.
4. *Сабалеуская В.* Справдечныя іншаземцы: старонкі гісторыі гарадзенскіх яўрэяў. — Гародня, 2000. — С.8.
5. 100 єврейских местечек Украины. Подолія. — Вып. 1. — С.28-31.
6. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.345.
7. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.346.
8. *Авраам Езофович Ребичкович подскарбий земский*. — К., 1888. — С.40.
9. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т.V. — К., 1994. — С.260.
10. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.356.
11. *Баранович О.* Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. // Студії з історії України. — Т.III. — Львів, 1930. — С.69.
12. *Переяславль* // Еврейская энциклопедия. — Т.12. — М., 1991. — С.401.
13. *Чернигов* // Еврейская энциклопедия. — Т.15. — М., 1991. — С.856.
14. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.376.
15. *Бершадский С.А.* Литовские евреи. — Спб., 1883. — С.117-118.
16. *Оршанский И.* Евреи в России. Очерки экономического и общественного быта. — Спб., 1877. — С.403.
17. *Гребянка Г.* Действие презельной брани. — К., 1854. — С.30.
18. *Боровой С.* Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины // Исторические записки. — М., 1940. — Т.9. — С.101.
19. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т.IX-2. — К., 1997. — С.999.
20. *Франко І.* Жидівські погроми літом 1648 р. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т.CVI. — 1911. — С.6, 53.
21. *Франко І.* Жидівські погроми літом 1648 р. // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. Т.CVI. — 1911. — С.60.
22. *Киевская старина*. — 1883. — Т.1. — С.3-4.
23. *Грушевський М.* Історія України-Руси: у 10 т. — Київ-Відень, 1913-1936. — Т.8. — Ч.II. — С.404.
24. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т.VIII. — Ч.III — К., 1995. — С.30.
25. *Вишицер М.* Общий очерк политической и социальной истории евреев в Польше и Литве // История евреев в России. — М., 1914. — Т.1. — С.68-72; *Франко І.* Студії над українськими народними піснями // Записки наукового товариства ім. Т.Шевченка. — Т.6. — С.53.
26. ЦЦІА України. — Ф.1423. — Оп.1. — Спр.2. — Арк.1-2.
27. *Пучина бездонная.* Хроника Натана Гановера // Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха “хмельниччины”). — М., 1997. — С.96-97.
28. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т.VIII. — Ч.III. — К., 1995. — С.36-37.
29. *Тяготы времен.* Хроника Мейера из Щебржешина // Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха “хмельниччины”). — М., 1997. — С.159.

30. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т.VIII. — Ч.III. — К., 1995. — С.37-39.
31. *Ходорковський Ю.І.* Єврейські некрополі України. — К., 1998. — С.27.
32. *Возрождение-91* (Київ). — 1999. — 16-31 мая.
33. *Шабат* (Бершадь). — 2001. — №77, апрель-май.
34. *Грушевський М.* Історія України-Руси. — Т.VIII. — Ч.III. — К., 1995. — С.32.
35. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.402.
36. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.426.
37. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.427.
38. *Даревский И.А.* К истории евреев в Киеве. — К., 1907. — С.889.
39. *Соловьев С.М.* История России. — Т.II. — Кн.10. — С.1586-1588.
40. *Боровой С.Я.* Классовая борьба на Украине XVII веке в свете современных еврейских хроник // Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха “Хмельниччины”). — М., 1997. — С.68.
41. *Регесты* и надписи. — Т. 1. — Спб., 1899. — С.398.
42. *Гилберт М.* Атлас по истории еврейского народа. — Иерусалим, 1990. — С.84.
43. *Боровой С.Я.* Классовая борьба на Украине XVII веке в свете современных еврейских хроник // Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха “хмельниччины”). — М., 1997. — С.68.
44. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.403.
45. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. — Вып. 2. — Спб., 2000. — С.404-405.
46. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.417.
47. Підхід Б.Хмельницького до українсько-єврейських відносин дехто в Україні вважає актуальним і наприкінці II тисячоліття. Газета “За вільну Україну” 25.6.1999 пише: “В кожному разі *Найман* не лише має більше прав в Україні, ніж *Вовк* в Ізраїлі, але також більше, ніж *Вовк* в Україні. А шкода, *Богдан Хмельницький* (коли б жив у нашу епоху) хуленько б що кривду поправив. А ми хіба не козаки?”
48. *Щупак І.* До питання про передумови українсько-єврейських взаємин в XVII столітті // Еврейская мысль сквозь века. — Днепропетровск, 2001. — С.265.
49. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.420.
50. *Січинський В.* Чужинці про Україну. — К., 1992. — С.95.
51. *Регесты* и надписи. — Т.II. — Спб., 1910. — С.167.
52. *Тимофіїв М.* Жиди і народне господарство України. — Відень, 1923. — С. 25-26.
53. *Щупак І.* До питання про передумови українсько-єврейських взаємин в VII столітті // Еврейская мысль сквозь века. — Днепропетровск, 2001. — С.266.
54. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.408.
55. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.401.
56. *Боровой С.Я.* Евреи в Запорожской сечи // Еврейские хроники XVII столетия (Эпоха “хмельниччины”). — М., 1997. — С.211.
57. *Добролюбовский А.* Евреи-запорожцы под стенами Хаджибея // Материалы Седьмой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике. — Ч.1. — М., 2000. — С.43, 45; Див. також: *Боровой С.Я.* Воспоминания. Москва-Иерусалим, 1993. — С.189-217; *Исторический сборник*. — Л., 1934. — Т.1.
58. *Боровой С.Я.* Национально-освободительная война украинского народа против польского владычества и еврейское население Украины // Исторические записки. — М., 1940. — Т.9. — С.93-94.
59. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.443.
60. *Регесты* и надписи. — Т.1. — Спб., 1899. — С.154.
61. *Еврейские вестн.* — 1999. — №5-6, март.
62. *Найман О.* Гетьман і Президент (Пилип Орлик і Теодор Герцль) // Хроніка 2000. — Вып. 21-22. — 1998. — С.98.

63. *Еврейские вести* (Киев). — 1999. — №5-6, март.
64. *Енциклопедія українознавства*. — Т.І. — Львів, 1993. — С.515.
65. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.453.
66. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.452.
67. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.178.
68. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.223.
69. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. — Вып.1. — Спб., 2000. — С.35-39.
70. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.429.
71. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. — Вып.2. — Спб., 2000. — С.28.
72. *Андрусівський договір* // *Енциклопедія українознавства*. — Т.І. — С.46.
73. *Восход*. — Спб., 1897, сент. — С.31.
74. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. — Вып. 2. — Спб., 2000. — С.37.
75. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.66-67.
76. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. — Вып. 2. — Спб., 2000. — С.36.
77. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.466.
78. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.453-454.
79. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.3.
80. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.13.
81. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.14.
82. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.16.
83. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.88.
84. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.115.
85. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1913. — С.114.
86. *Казал* // *Еврейская энциклопедия*. — Т.9. — М., 1991. — С.84-85.
87. *Бершадский А.* Старинное средство // *Восход*. — Спб., 1894. — С.12.
88. *Талант И.* Ритуальный процесс в Дунайгороде в 1748 г. — К., 1911. — С.14.
89. *Регесты и надписи*. — Т.1. — Спб., 1899. — С.496.
90. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.188.
91. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.114.
92. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.127.
93. *Польша* // *Краткая еврейская энциклопедия*. — Т.6. — Иерусалим, 1992. — С.628-631.
94. *Похилевич Л.* Сказания о населенных местностях Киевской губернии. — К., 1864. — С.573.
95. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.134.
96. *Тимофій М.* Жиди і народне господарство України. — Відень, 1923. — С.31.
97. *Русская старина*. — 1870. — Т.2. — С.522-524.
98. *Русская старина*. — 1870. — Т.2. — С.522-524; *Регесты и надписи*. Свод материалов для истории евреев в России. — Т.П. — Спб., 1913. — С.1916.
99. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.321.
100. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.327.
101. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.318-319.
102. *Регесты и надписи*. — Т.П. — Спб., 1910. — С.319.
103. *Вишницер М.* Общий очерк политической и социальной истории евреев в Польше и Литве. — С. 92.
104. *Гайдамаки* // *Краткая еврейская энциклопедия*. — Т.2. — Иерусалим, 1982. — С.6.
105. Наприкінці ХХ століття в Україні не шанують пам'ять жертв уманської трагедії. Тільки на Рош Гашана (юдейський Новий рік) в Умань приїздять тисячі брацлавських хасидів для відвідування могили цадика Нахмана Брацлавського, який заповідав поховати себе разом із жертвами уманської різанини. Проте в Україні діють сили, що прагнуть встановити пам'ятник ватажкам коліївщини Залізняку і Гонті. Щоб підштовхну-

ти цей процес, активісти Української національної асамблеї вирішили провести в Умані конференцію і марш саме на Рош Гашана. Однак місцева влада, залучивши міліцейські загони з інших міст, блокувала цей захід.

106. *Регесты* и надписи. — Т. III. — Спб., 1913. — С. 169-170.
107. *Регесты* и надписи. — Т. III. — Спб., 1913. — С. 184.
108. *Кандель Ф.* Очерки времен и событий. Из истории российских евреев. — Иерусалим, 1988. — Т. I. — С. 169.
109. *Регесты* и надписи. — Т. III. — Спб., 1913. — С. 177-178.
110. *Записки* архипресвитера Ф. Бродовича // Чтения Московского Общества Исторических Древностей. — 1868. — Т. III. — С. 18.
111. *Киевская старина.* — 1882, сент. — С. 542.
112. Наприкінці II тисячоліття в Україні ще діяли сили, що намагались перетворити настрої Коліївщини, передані Т. Шевченком в поемі “Гайдамаки” у актуальне гасло. Газета “За вільну Україну” статтю під назвою “Отак уранці жид поганій Над козаком коверзував” завершує “рекомендацією”: “Упали двері... а нагай малює вздовж жидівську стіну” (06.3.1999).
113. *Регесты* и надписи. — Т. III. — Спб., 1913. — С. 164.
114. *Гайдамаччина* // Енциклопедія українознавства. — Т. I. — Львів, 1993. — С. 337.
115. *Вишницер М.* Общий очерк политической и социальной истории евреев в Польше и Литве. — С. 93.
116. *Тимофій М.* Жиди і народне господарство України. — Відень, 1923. — С. 26, 31.

The article reveals the tragic pages of Ukrainian history of the XVIIth — XVIIIth centuries, the ruining of the Jewish way of life in particular. The author refers to M. Grushevsky's estimation of the kossaks' revolts of the XVIIth century.

Key words and word combination: national liberation struggle, “khmelnutshina”, Jew phobia, Ukrainian — Jewish relations, ruining of Jewish life.

Отримано: 15.11.2005 р.

УДК 373.034

Т. П. Москвіна

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВИХОВАННЯ ГУМАННОЇ ОСОБИСТОСТІ В СВІТЛІ ІДЕЙ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті йдеться про увагу Івана Огієнка до виховання гуманної особистості засобами рідної мови, історії й культури України, релігії.

Ключові слова і словосполучення: гуманна особистість, гуманні якості, доброта, милосердя, емпатія.

Івану Огієнку належить великий внесок у розвиток духовного відродження України. Будучи Міністром освіти і віросповідань УНР на початку 1919 р., він розробив концепцію національної школи, в якій розкриваються загальні принципи її побудови в Україні; з'ясовується роль релігії, моралі, мистецтва та іноземних мов у виховному процесі; подається аналіз загальноосвітньої і професійної школи у

вихованні особистості. Огієнко розглядав питання формування всебічно розвиненої і освіченої особистості, створив умови для її виховання, формування потягу до добрих справ, здійснення виховного впливу родини, школи, позашкільних установ, церкви на дітей. Вплив визначається ставленням до Батьківщини, сумлінною працею, прагненням оволодіти рідною мовою та культурою свого народу.

Гуманістичний напрям педагогічної спадщини Івана Огієнка тісно пов'язаний з історією і культурою України. Знання історії допомагає дітям прилучатися до героїчних подій України, сформувати в собі національні якості — громадянство, патріотизм, совітливність, чесність, справедливність. Будучи глибоко релігійною людиною, Іван Огієнко вважав суттю становлення особистості виховання християнських чеснот, відповідальність, наполегливість, виховання гуманних взаємин, розвиток загальнолюдських цінностей — гідність, доброзичливість, милосердя тощо. Народна творчість вводить дитину в світ звичаїв, обрядів, традицій українського народу і привчає її любити свою землю, свій народ, батька і матір, з любов'ю та турботою ставитись до хворих, малих і старих.

Особливу увагу він приділяв вихованню гуманної особистості засобами рідної мови, стверджуючи, що рідна мова це основа, на якій зростає духовно і культурно кожен народ, це сила культури, а культура — це сила народу: *«Мова — це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова — це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування. Мова — душа кожної національності, її святощі і найміцніший скарб... Мова — це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного «Я»... І поки живе мова — житиме народ як національність. Не стане мови — не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом»* [1, с.93].

І.Огієнко наголошував, що мова має велике національне і соціальне значення, вона облагороджує стосунки між людьми. Культура рідної мови зростає разом із національною свідомістю народу. Цей зв'язок розкрито ним у рідномовному катехізису «десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина», який формує ставлення до мови, формує гуманну особистість, яка любить Батьківщину:

1. Мова — то серце народу: гине мова — гине народ.
2. Хто цурається своєї рідної мови, той у саме серце ранив свій народ.
3. Літературна мова — поголовний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її.
4. Уживання в літературі тільки говіркових мов сильно шкодить об'єднанню нації.
5. Народ, що не створив собі соборної літературної мови, не може зватися свідомою нацією.
6. Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис.
7. Головний рідномовний обов'язок кожного свідомого громадянина — працювати для збільшення культури своєї літературної мови.

8. Стан розвою літературної мови — то ступінь культури розвою народу.
9. Як про духовну зрілість окремої особи, так і про зрілість цілого народу судять найперше з культури його літературної мови.
10. Кожний свідомий громадянин мусить практично знати свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, а також знати й виконувати рідномовні обов'язки свого народу [2, с.196].

Іван Огієнко надавав великого значення вихованню гуманної особистості в родині. Він вважав, що в родині слід розмовляти тільки рідною, материнською мовою, інакше це великий гріх супроти свого народу. Мова сприяє вихованню в громадян духовності, моралі, любові і добра, усвідомлення причетності особистості до свого роду. Педагог наголошував на добрих справах батьків, прояві ними милосердя на очах дітей, вміння протистояти злу, кривді, несправедливості. Дитина, вважав Іван Огієнко, має зростати в любові, турботі з боку дорослих членів сім'ї.

І сьогодні ми зіставляємо сучасні проблеми освіти з проблемами, що стояли перед школою в 18-19 роках минулого століття, які намагався вирішити І.Огієнко.

Ідея гуманізації освіти продовжувала свій розвиток завдяки таланту і праці А.С.Макаренка. На думку видатного педагога, в основу гуманізму покладені принципи: якомога більше вимогливості до вихованця і якомога більше поваги до нього. Він пов'язаний з гуманістичним бажанням бачити дитину кращою, ніж вона є. Гуманізм А.С.Макаренка базувався на довірі до вихованця, на знаходженні позитивних сторін кожної дитини, опорі на них, на проектуванні позитивного. Гуманістичні ідеї А.С.Макаренка у вихованні розвивав видатний український педагог, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки В.О.Сухомлинський. Він реалізував свої ідеї у вихованні через творіння добра для людей, милосердя, співчуття, благородство, вміння переживати чужий біль як особистий; через уміння протистояти злу, насильству, неправді, підлості, байдужості, злочину.

Становлення Української державності, перебудова політичної, соціально-економічної та духовної сфери життя суспільства вплинуло на традиційну систему шкільного виховання, що спричинило потребу його оновлення.

Законами України “Про освіту” і “Про середню загальноосвітню школу”, Концепцією національного виховання дітей та молоді в національній системі освіти передбачається утвердження на національному ґрунті принципів загальнолюдської моралі (правди, доброти, працелюбності та інші). Формування морально-гуманістичних якостей особистості повинно відбуватися на основі відродження національних традицій. Вироблені гуманні якості повинні бути регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей. Покладені в основу національної виховної системи принципи гуманізму і демократизму передбачають створення сприятливих умов для становлення громадянина з високими моральними, інтелектуальними і фізичними властивостями.

Докорінний поворот до гуманізму знайшов своє відображення в першому міжнародному документі — Декларації прав людини, прий-

нятій у 1948 році Організацією Об'єднаних Націй, що проголошує гуманізм як головну засаду дальшого розвитку людства.

Формування гуманної особистості — стратегічна мета виховання на багато років уперед, яка зумовлена самим ходом історичного розвитку. Головною силою в досягненні цієї мети мусить бути школа як професійний виховний заклад. Демократизація і гуманізація національної школи зумовлюють актуальність проблем гуманного виховання учнів. На Всеукраїнському з'їзді педагогічних працівників України “Україна ХХІ століття” зазначалося, що одним з принципів реалізації Національної доктрини розвитку освіти в Україні має стати гуманізація освіти, що полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволення різноманітних освітніх потреб, забезпечення пріоритетності загальнолюдських цінностей.

Отже, ідеї І.Огієнка про виховання гуманної особистості — це надзвичайно вагомий внесок у розвиток педагогіки, виховання підрастаючого покоління, збереження та розвиток духовності українського народу. Звертаючись до них, ми будемо привчати нащадків флекати свою Батьківщину, рідну мову, культуру, що важливо для формування та існування нації.

Список використаних джерел:

1. *Іван* Огієнко й утвердження гуманітарної науки та освіти в Україні: Матеріали доп. і повід. на Всеукр. наук.-прак. конф., 4-5 березня 1997 р. / За ред. доктора пед. наук М.В.Левківського. — Житомир: «Журфонд», 1997. — 104 с.
2. *Огієнко* І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М.С.Тимошик. — Либідь, 1995. — 296 с.

The article deals with Ivan Ohienko's attention to humane personality's upbringing by means of mother tongue, history and culture of Ukraine, religion.

Key words and word combinations: humane personality, humane traits, kindness, mercy, empathy.

Отримано: 31.07.2006 р.

УДК 378.124.2 (477)(092)

Т.Й.Франчук

Кам'янець-Подільський державний університет

ЛЕКТОР, ЯКОМУ АПЛОДУВАЛИ СЛУХАЧІ: СКЛАДОВІ УСПІХУ

У статті йдеться про складові успіху І.Огієнка — лектора.

Ключові слова: власне “Я” (особистісне і професійне), філософія мовної культури, професійна поліфункціональність, життєздійснення людини.

Педагогічна, наукова та просвітницька діяльність І.Огієнка демонструють логіку життєвого шляху людини, яка власноруч створила модель високого духовного ідеалу українця, науково обґрунту-

вала шляхи його трансформації на площину освітнього процесу і самостійно реалізувала на практиці, як будучи на посаді вчителя комерційної школи, професора, ректора університету, міністра освіти УНР, так і митрополита української церкви. І перебуваючи у всіх цих іпостасях, І.Огієнко демонстрував високу майстерність, успіх у всьому, за що брався (визнаний одразу або і через значний період часу). В літературі зустрічаємо такі оцінки його величі: “титан думки”, “великий світильник рідної культури”, “духовний велетень”.

І.Стус у 1982 році написав: *“Його праця містить у собі такі тривкі і вічні вартості, що з них повними пригорцями будуть черпати грядущі наші покоління. І виховуючись на жертвенному його прикладі, наші нащадки будуть далі промощувати українській правді шлях у світ аж до кінцевої її перемоги”* [1, с.120].

І.Огієнко не лише творив “вартості”, яким важко скласти ціну навіть сьогодні, він їх сповна сповідував і робив надбанням масових аудиторій слухачів різного рівня. Один з його учнів, колишній студент Київського університету Св. Володимира Віктор Петров згадує, що студентська аудиторія після прочитаної лекції (на той час І.Огієнко виповнилось 33 роки) аплодувала з небувалим ентузіазмом, це була найблискупіша лекція з усіх доцентських лекцій тих часів в університеті.

О Пашенко у замітці “Як зародився Державний Український Університет у м. Кам’янець на Поділлі” згадує про візит І.Огієнка до адміністративного центру Подільської губернії (1918 р), де він читав лекцію “Українська культура” у міському театрі “*Замовчали ті, хто не вірив, що можна “малоросійським” викладати науку. Захоплені були всі, хто чув кольоритну промову проф. Огієнка. Перед очима пробігали одні образи за другими поборників нашої культури, зазначались трудні етапи розвитку її. Довго потім пригадувались ці промови, і як тільки хто з ворогів починав доказувати свій погляд на “малоруське нареччя”, то лиш стоїло нагадати лекцію проф. Огієнка, щоб прихильник “нареччя” більше про нього не згадував”* [2, с.3].

Ми часто намагаємось розшифрувати формулу успіху людини, яка досягає висот у будь-якій сфері професійної діяльності, педагогічній у тому числі. На перший погляд здається, що якби детально і поетапно була описана робота, яка вінчається такими високими результатами, то її можна було б повторити і забезпечити собі прогнозований успіх. І сьогодні спостерігається тенденція (зокрема, це стосується впровадження інноваційних освітніх технологій), яка полягає в тому, щоб відтворити на практиці створені успішними педагогами зразки побудови навчально-виховного процесу за новими технологічними схемами. Приреченість означеного підходу неважко довести, аналізуючи педагогічну діяльність педагогів рівня І.Огієнка. Успіх його як лектора досягнуто не тим, що він колекціонував і відтворював або компілював тексти лекцій, створені до нього і апробовані висококваліфікованими фахівцями. Професор йшов до студентів зі своєю “правдою”, добутою власноруч, яка позиціонується як результат теоретичного осмислення, наукового пошуку, перевірки практикою життя. Це була не інформація з теми, що вивчається, яку треба передати студенту, це були власні ідеї, переконання або ті, що прой-

шли особистісну “обробку” і “привласнені” відповідно зі своїми смислами. Звідси і небайдужість до того, про що говориш, високий емоційний заряд, який “захоплює у полон” студента, примушуючи його думати, актуалізувати свій досвід, уявлення про проблему, що вивчається, проектувати подальший шлях пошуку істини.

Означена позиція лектора є неодмінною умовою формування спільного інтелектуального поля, в рамках якого здійснюється реальна взаємодія (суб’єкт-суб’єктні взаємовідносини) учасників педагогічного процесу як на рівні інтелектуальної роботи, так і емоційної, особистісної. Небувалий ентузіазм, з яким студенти аплодували лектору, є результатом вдячності за роботу, яка викликала високу інтелектуальну напругу і, відповідно, задоволення як від самого процесу навчання, який був за своєю суттю захоплюючим, так і факту самореалізації, самоствердження, який є неодмінним продуктом такого рівня роботи.

Тому і концепція професійної діяльності І.Огієнка як педагога була не “списана” з підручників, не перейнята у колег, а створена самостійно і найвищою умовою її успіху було власне “Я” (особистісне і професійне), що було центром концепції, а значить і складало її суть, забезпечувало ефективність реалізації.

Українська мова (основа діяльності І.Огієнка як викладача) була для нього не просто професією, вона була його життям, через неї проходили всі особистісні, а значить і життєві смисли: ідеали, цінності, професійні пріоритети, основа формування власного життєвого простору. Важко вербально означити, що для І.Огієнка є мова, варто проаналізувати декілька виведених ним формул, в яких акумулюється міра значущості, глибина та весь спектр емоційних ставлень: *“Рідна мова — то найважливіша основа, що в ній зростає духовно і культурно кожний народ. ... Рідна мова — то сила культури, а культура — сила народу. Тому зрозуміло, що всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчуйнішою опікою. Мова — серце народу: гине мова — гине народ”* [3, с.3, 6, 62]. Йдеться про сприйняття мови не як самоцінності, що представляє відповідну науку — мовознавство і відповідний аспект людського життя (слугує засобом міжособистісного спілкування). Мова — це сама якість, повноцінність життя, через неї трансформуються найвищі духовні цінності, формується відчуття своєї приналежності до нації, відповідальності за державу, що є твоею Батьківщиною. І.Огієнко представляє довершену філософію мовної культури, розробляє механізми та форми оволодіння нею українцем.

Тому І.Огієнко не просто виконував професійні функції вчителя, викладача, науковця, він виконував високу місію, не замовлену кимсь, а визначену для себе як єдино вірну. Саме з такою мовною компетентністю він ішов до слухача: школяра, студента, дорослого. Це не була формальна оповідь про основи українського правопису або історичні передумови його творення, це було спілкування із слухачем (реальне або на рівні емоційної взаємодії), що було продуктом реалізації потреби поділитись своїм розумінням проблеми, передати свої відчуття, небайдужість. В такий спосіб створювалось емоційне інтелектуальне поле, насичене позитивною енергетикою, в якому формувалась спільність людей, об’єднаних високою ідеєю, яка сприй-

малась не лише як пізнавальна, а і як життєва цінність, що продукувала потужний мислительний процес як основний механізм “привлашнення” слухачами інформації, яку пропонує лектор.

А що стосується ораторського мистецтва лектора, то його, зрозуміло, не можна у повній мірі технологічно відпрацювати, навчившись говорити голосно, розбірливо, із правильними інтонаціями. Так само емоційність мовлення не піддається формальній обробці, вона є продуктом небайдужості лектора, його особистісного ставлення до того, про що він говорить. Будь-яка імітація у цьому плані приречена, оскільки вона є неприродною, а значить викликає додаткову напругу і, зрозуміло, втому від такої роботи. До того ж, всяка неприродність легко розпізнається студентом і викликає недовіру до викладача а, значить, і весь спектр відповідних реакцій.

Освіта для І.Огієнка — шлях поетапної реалізації високих духовних цілей. Концепція його педагогічної позиції вибудовувалась як програма служіння українському народові (*“Працюймо всі для свого рідного народу, щоб він став вільним і міцним”*), саме ця позиція і стоїть на вершині ієрархії духовних і життєвих цінностей.

Ми вважаємо, що професійна поліфункціональність є також значущою складовою успіху І.Огієнка як лектора: ідея, як результат логіки осмислення життя, мала можливість отримати глибоку і всесторонню наукову інтерпретацію в процесі пошукової діяльності і, відповідно, бути донесеною широкому колу слухачів. І І.Огієнко не міг не розуміти, що основи мовної культури треба формувати з дитячих літ — тому така кількість праць і навіть підручників, підготовлених для школи, що супроводжувались відповідними рекомендаціями, зверненнями, заповідями, адресованими вчителю. Школа — це лише одна ланка освітньої системи, реформації будуть непродуктивними, якщо не змінити саму систему, заклавши підвалини забезпечення повноцінної освіти для людей (значна кількість ідей реалізована на посаді міністра), якщо відповідно не переорієнтувати систему професійної підготовки вчителя (посада ректора університету): коло практично замикається, оскільки охоплені всі складові системи. Ідеї “матеріалізувались” у конкретних проектах реформування системи освіти, школи, університету, програми вивчення української мови. І ідея плекання рідної мови, що кваліфікувалась як умова повноцінної освіти будь-якого рівня та напрямку — червоною ниткою проходить через весь цей життєвий і професійний простір, слугуючи свого роду його системоутворюючим компонентом. Якого інтелекту і працездатності має бути людина, щоб оволодіти такою глибою людською діяльністю, залишивши на кожному етапі її “продукти”, які ще мають бути відповідним чином оцінені сучасними і майбутніми дослідниками..

Предметом наукового інтересу має стати феномен Огієнка, оскільки неабияку цінність представляє пізнання життя людини, яка створила себе і реалізувала, слугуючи одній ієдеї — як допомогти своєму народові стати могутнім і вільним. Інтерес представляє сам шлях життєздійснення людини, філософський, психологічний, педагогічний аспекти її формування, до того ж не автономно, а інтегруючи всі ці знання в єдине ціле, що дасть розуміння суті людської природи,

що реалізує себе за такими високими життєвими стандартами. І попри те, що ми спостерігаємо неоднозначність сприйняття і оцінки ідеології та діяльності І.Огієнка навіть нашими сучасниками, жоден науковець, жодна людина, що має достатні орієнтації в проблемі, не може заперечити того факту, що життя, освячене високою ідеєю і безпрецедентною працездатністю, жодною мірою не орієнтоване на якісь корисні, прагматичні цілі з позиції власного благополуччя, особистісних амбіцій, або інтересів регіональних чи якихось ідеологічних об'єднань. Його життя — це істинне служіння народові України. Це був не просто усвідомлений вибір з існуючих на той час ідеологій, означена ідея — це результат власного пошуку життєвих смислів і формування на їх основі своєї концепції повноцінного життя.

І лише зараз, у суспільстві, що визначає свій розвиток за демократичними принципами, де уже мирно співіснує багато ідеологічних схем його розвитку, з'явилися критерії, що визначають цінність ідеї не з позиції її співпадання з ідеологією, яка визнана як єдино вірна, а з позиції логіки, аргументованості, реальності та перспективності зробленого вибору, її значущості для розвитку держави. За таких умов І.Огієнко довів би свій вибір сповна.

Істини, якого б рангу вони не були, якої б сфери не торкались, перевіряються часом. Читання творів І.Огієнка постійно супроводжується відчуттям, що вони відносяться не до початку віку минулого, а що вони написані сучасником і йдеться у них про наші проблеми освіти, школи, мовної культури. Як сказав проф. С.Ярмусь, *“щодо самого мислительського, учительського, архиєрейського, проповідницького та громадського покликання у сенсі служіння народові, митрополит Іларіон звершував усе це послідовно. У цьому його служіння було безпрецедентним і винятковим. Тут усе своє оригінально ідейне він, звичайно, звершив. Це він поставив перед нами християнську філософію служіння людині! А вже конкретна інтерпретація і реалізація її — це така справа, яка залишається відкритою кожному, хто відчуває в собі покликання займатися цим”* [4, с.120].

Нікого не треба переконувати в тому, що поле для подальших наукових пошуків широкіє і благодатне.

Список використаних джерел:

1. Цит. за кн.: *Марушкевич А.А.* Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект. — К., 1966. — 127 с.
2. *Свято* Поділля: Видання Подільського Українського товариства “Просвіта”. — Кам'янець-Подільський. — 1918. — 22 жовтня. — С.2-3.
3. *Огієнко Іван.* Наука про рідномовні обов'язки. — К.: Обереги, 1994. — 72 с.
4. Цит. за кн.: *Марушкевич А.А.* Невтомний працівник українського ренесансу Іван Огієнко. Педагогічний аспект. — К., 1966. — 127 с.

The article deals with the problem of success components of I.Ogienko as a lecturer.

Key words: “Me” as itself, (personal and professional), the philosophy of language culture, professional polyfunctioning, a life realization of human being.

Отримано: 2.10.2006 р.

**УКРАЇНО-НІМЕЦЬКІ ОСВІТНІ ЗВ'ЯЗКИ В КОНТЕКСТІ
ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ ІВАНА ОГІЄНКА**

Сьогодні, в період становлення незалежної і демократичної України, особливо важливо правильно виховати молодь, навчити її бути стійкою до різних негараздів, патріотично вірити в Україну та справу своїх предків, які мріяли побачити Україну незалежною і самостійною. І, нарешті, підготувати молодь, нове покоління до складного процесу євроінтеграції. Складне завдання чекає на нас — виховання нового покоління українців, які б пишалися своєю національністю, історією, досягненнями тощо. Актуальність започаткованого дослідження зумовлена необхідністю влучення з праць провідних педагогів минулого положень про виховання, які можуть бути корисні в справі сучасної педагогіки.

Ключові слова: сучасна педагогіка, україно-німецькі зв'язки, виховання, незалежна, білінгвальна школа, Болонський процес.

Серед когорти українських педагогів минулого хотілося б виділити Івана Огієнка. Дослідивши і проаналізувавши останні публікації про вченого, можна зробити висновки, що багато пунктів з його концепції виховання можуть бути корисними сучасній педагогіці. Спираючись на такі праці, як “Науково-педагогічна спадщина Івана Огієнка” та “Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини Івана Огієнка” А.А.Марушкевич, треба виділити основні положення тогочасної української педагогіки за концепцією І.Огієнка. В “Етимологічно-семантичному словнику української мови” митрополита Іларіона (професора Івана Огієнка) вказано, що перше значення терміну “виховання” було *“вигодування, пізніше й духовне окормлення”*. Сам Іван Огієнко зазначив наступне: *“Лексикон 1627 р. дає церковне пояснення слову “виховання” — “воскормленіє”. “Виховання — це зовнішня чемність, уміння пристойно триматися на людях; Відповідно, “вихований” у І.Огієнка пояснюється як той, “хто добре знає світські звички, ввічливий”* [1, с.126, 17-19]. Сучасне трактування терміну “виховання” дещо зазнало змін. Виховання — це процес впливу на особистість, здійснюваний протягом її життя з метою передачі досвіду представників свого роду, етносу, народу, світової громадськості, частіше цілеспрямований і планомірний. Таким чином, за Іваном Огієнком виховання — це перш над усе родина, або рід, з якого походить дитина, людина. Саме родина дає певне сприйняття навколишнього середовища, оточення. Лише у “здоровій” атмосфері може зростати “здорова” особистість. Через батьківське бачення та сприйняття світу, сприймає його таким самим і малюк. Тут набуває важливості ще один момент — це виховання за допомогою таких категорій як мова, звичаї, традиції, фольклор, обряди тощо. Оглядаючись назад в історію, ми розуміємо, що саме таких сучасних наслідків ми набули через нешанобливе ставлення до власної історії та забуття народних традицій, а через це, власне, втрату культури.

Безумовно, вихованню сприяють такі категорії, як мова, фольклор, традиції, звичаї, обряди. Обряди за Іваном Огієнком *“означені нормами, способами зовнішнього вияву релігійного культу”* [2, с.31-34]. Обряди і звичаї є засобами виховання конкретного етносу. Вони бувають родинні, регіональні, загальнонародські. Традиція — це все, що було сталої форми і в такому незмінному вигляді передається від покоління до покоління. Звичайно, виховні традиції не можуть перебувати у сталому вигляді. Вони оновлюються, удосконалюються, зберігаючи лише свою основу. Розглядаючи проблему втілення народних ідей у практику сучасного родинного виховання, маємо зазначити, що українська родина, як *“...компонент соціального формування особистості”* [3, с.150], втілює у собі її духовні, моральні, фізичні, матеріальні надбання, а батьківське виховання з його традиціями є джерелом сімейних цінностей. Іван Огієнко писав: *“...виховувати своїх дітей треба у повній батьківській любові, з повним терпінням”* [4, с.18]. Він доводив важливу роль рідної мови, історії, народного мистецтва, народних ігор, національних традицій, звичаїв і обрядів як основних засобів родинного виховання. У його баченні родинне виховання має базуватися на вітчизняному фольклорі, літературних і мистецьких засадах. Це сприяє формуванню основних складових духовності особистості, національного мислення, естетичних смаків, етичних навичок.

Повертаючись до сучасності, треба розглянути, як трактується сімейне питання в сучасному суспільстві. Для порівняння розглянемо сімейну політику в нашій державі та в одній з більш розвинених держав світу Німеччині. Всім відомо, що кожне суспільство починається з сім'ї. Тому по тому, як держава піклується про осередок суспільства, можна говорити про рівень розвитку та самодостатність цього суспільства. Таким чином, є певний сенс порівняти стан сімейної політики на державному рівні в обох наших державах. Останніми роками в Україні було прийнято багато програм на підтримку молодих батьків: це, насамперед, матеріальна допомога при народженні дитини та можливість отримати житло в кредит (розрахований на 30 років). Залежно від кількості дітей, народжуваних в родині, знижується відсоток виплат по кредиту; а найбільші пільги має сім'я, в якій зростає троє дітей (держава сплатить 50% вартості квартири). Сучасна політика держави у сфері сім'ї спрямована на вирішення практичних завдань зі стабілізації та розвитку інституту сім'ї, підтримки малозабезпечених, багатодітних і неповних сімей. Ці та інші заходи справді наближать Україну до євростандартів в питаннях сім'ї. Є ще, правда, заходи в соціальній політиці Німеччини, які можна взяти на озброєння нашим інституціям з питань сім'ї. Це, насамперед, політика підтримки старших дітей: підвищено допомогу на здобуття освіти. Після податкової реформи змінилося й оподаткування сімей: тепер батьки можуть віднімати від податків суму, яку вони витратили на утримання дитини — 3648 євро. Крім того, вони щомісяця отримують 154 євро на першу і другу дитину [5, с.14-15]. А тепер простежимо, що відбувається з сім'єю на загальносуспільному рівні (маються на увазі суспільні заходи, різні суспільні програми стосовно сім'ї). У Німеччині цьому питанню приділяється дуже багато уваги: вже давно

існує ціла індустрія сімейних програм, телевізійних передач, які спрямовані на зміцнення сімейно-родинних стосунків. Це такі проекти, як: “Роби з нами, роби, як ми, роби краще нас” (“*Mach mit uns, mach wie wir, mach besser*”). А вже давно відомо, що ніщо так не виховує дітей, як власний приклад батьків. Вдалим прикладом сімейного виховання є співпраця будинків дитячого дозвілля: в Берліні “Dachsbau” — “Борсукова нора” — центр дозвілля від 6 — до 16 років та київського “Дому Миколи” при Київському палаці дітей та юнацтва [6, с.10]. Різняться ці будинки тим, що в Німеччині цей центр виник завдяки ініціативі батьків, які були готові віддати свій час, досвід, аби діти не нудьгували на вулицях і чомусь навчилися. Організований на суспільних засадах, з часом він знайшов розуміння в державних колах і, таким чином, був підтриманий державою. Зараз — це справжня мережа таких будиночків дитячої творчості по всій Німеччині. На відміну від німців у нас ця програма виникла і продовжує існувати на суто державних засадах. А як все державне відгук в серцях людей знаходить дуже повільно, то і розгалужується воно по території України доволі повільно: досягти таких масштабів, як в Німеччині, нам не вдалося навіть за 15 років української незалежності. Однак, є певний позитив — це обмін дитячими делегаціями на рівні будинків творчості. Українські школярі випробують на собі результативність німецьких педагогів один раз на рік. У німецьких майстернях вони вчаться різати лінолеум для ліногравюр, друкувати на верстаті офорти, обпалювати в печах керамічні вироби тощо. Художнє викладання в Німеччині дещо різнище від нашого: воно, насамперед, спрямоване на розвиток естетичного смаку, вміння розумітися на напрямках і епохах, орієнтуватися в досягненнях сучасного мистецтва. Таким чином, ми підтверджуємо і переконуємося в правильності концепції Івана Огієнка, що виховання — це процес багатограний: сім'я, школа, суспільство тощо.

Щодо школи, то ще на початку ХХ століття українськими педагогами Григорієм Ващенко та Іваном Огієнком була висунута концепція індивідуального підходу в процесі навчання відповідно до талантів та здібностей кожної окремої дитини. Це сприяє вихованню творчої молоді, а згодом і талановитого суспільства. Через певні історичні обставини, коли українську націю весь час “збагачували” нав'язаною політикою, культурою, історією, має місце факт відсутності цілісності та єдності української нації. “Завдячуючи” певним історичним подіям і, насамперед, тоталітарному режиму колишнього Радянського Союзу, ми успадкували також і тоталітарну педагогіку. Існуюча за часів соціалізму спільна система середньої освіти не залишала жодного шансу на розвиток індивідуального підходу до кожної дитини або групи дітей, об'єднаних за ознаками здібностей. Загальноосвітні школи не могли і не хотіли виділяти різні напрямки у своїй діяльності. Найбільше, на що спромоглося Міністерство освіти, — виокремити школи зі спеціалізацією якоїсь іноземної мови. На противагу нам в Німеччині вже з середини 60 рр. ХХ століття був взятий курс, спрямований на створення суспільства високої продуктивності праці, що ґрунтується на кооперації всіх суспільних класів і груп. Виховання почали здійснювати на основі педагогічної взаємодії. Перед навча-

льно-виховними закладами ставилося завдання забезпечити оптимальний безконфліктний розвиток особистості, сформувати у неї уміння налагодження позитивних взаємовідносин у соціальній групі. У новій політичній атмосфері почали розвиватися нові педагогічні концепції, які спрямовувалися на налагодження діалогу культур, комунікацію, толерантність [7, с.22]. На передній план виходить філософія спілкування і комунікативна педагогіка. У комунікативній педагогіці перевага віддається активним методам навчання: дискусії, обговоренню проблем даного навчального закладу, середовища, суспільства, питанням моралі і етики. Основним напрямом освітньої політики Німеччини є виховання молодих людей самостійними громадянами, які готові взяти на себе відповідальність у демократичній державі.

Але повернемося до проблеми профілізації в українських школах. Профілізація в старших класах на зразок західних держав відбулася лише в середині 90-х рр. і поступово розвивалася. Знаходили шляхи співпраці з вищими учбовими закладами, заохочували викладачів ВНЗів до співпраці. Але все це, як з'ясувалося пізніше, було вторинне, порівнюючи зі звичайною християнською етикою, яка багато років була відсутня не тільки в навчальних закладах, а і в родинах багатьох людей. Якщо зазирнути за ширму європейської шкільної освіти, то майже в усіх країнах вивчають етику, основи релігії. Майже всюди викладаються різні прийоми в мистецтві, характерні для певного етносу. Відродити духовність, ціннісні орієнтири, мораль у суспільстві — ось принципи сучасної педагогіки. Чому в Західній Україні спостерігається більш високий рівень вихованості молоді та дітей, більш шанобливе ставлення їх до своїх батьків, зокрема і людей похилого віку загалом? Тому що в цих регіонах школи не забували про звичайну християнську етику. Так, християнську етику в загальноосвітніх школах Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей викладають вже упродовж 15 років. Що ж буде з християнською етикою в інших областях? Це питання було і залишається нагальним. Дещо змінилося ситуація з приходом нового президента Віктора Ющенко. Він запропонував нашим школярам християнську етику. Цей проект був прийнятий до виконання з вересня цього року.

Процес виховання, що здійснюється на основі спілкування, пов'язується з духовним збагаченням, воно стає інструментом культури, що сприяє формуванню індивіда, його відношенню до інших і до самого себе. Таким чином, педагогіка в Україні набуває нового етапу в своєму розвитку: починається пора комунікативної педагогіки, про яку згадували ще Григорій Ващенко та Іван Огієнко. Перевага під час навчання надається активним методам: дискусії, обговоренню проблем учбового закладу, суспільства, питанням моралі і етики. Ці зміни відбуваються в нашому суспільстві завдяки можливості зовнішніх контактів. Насамперед, треба сказати про тісні освітні зв'язки України з Німеччиною. Завдяки постійній підтримці "німецького союзу викладачів" здійснюються культурні обміни вчителями на середньому та викладачами на вищому рівнях. Німці з задоволенням діляться своїми досягненнями та досвідом в галузі освіти. Вони бачать в українцях гідних сусідів в Східній Європі. Свідченнями цього були і є

висловлювання багатьох політичних, громадських і державних діячів-німців. Наприклад, Теодора Вайгеля — голови ХХС, голови президії Фонду Ганса Зейделя: *“Ми не приїхали з готовою концепцією. Протягом кількох днів ми мали дуже цікаві інформативні зустрічі в Міністерстві Освіти і тому готові допомагати Вам, пристосовуючи свої знання до Ваших умов”* [8, с.7]. Пан Бернард Гуттер, керівник українського представництва Фонду Ганса Зейделя, зазначив: *“Тут потребують нашої допомоги... Україна є важливою складовою Європи. Їй відведено значне місце в тій загальноєвропейській концепції, що нині виробляється”* [9, с.5]. Першим кроком був перегляд ставлення до вивчення іноземних мов, а саме німецької мови. Як результат, у 1993 році у Києві був відкритий Гете-Інститут — головний осередок німецької мови, літератури та культури в Україні. Його завданням було сприяння обміну між Німеччиною та Україною в галузі культури, а також підтримка розвитку німецької мови за кордоном. Робота Гете-Інституту в Києві здійснюється за трьома напрямками:

- 1) організація культурних програм;
- 2) мовна робота;
- 3) надання інформації про Німеччину.

Згодом з'являються культурні німецькі центри в інших містах України. Так, наприклад, в Одесі відкривають Баварський Дім.

Поширення і популяризація іноземних мов стали підготовчим етапом в справі приєднання України до Болонського процесу. Відповідно до положень Болонського процесу члени-учасники мають дотримуватися загальних положень у реформі вищої школи та університетської освіти. Але, враховуючи відсталість у розвитку комунікативності середньої школи в Україні, треба проводити активну роботу не лише у вищій школі, але й у середній, оскільки мова йде про взаємне визнання дипломів. У більшості закордонних ВНЗів є вимога, щоб якийсь визначений курс за фахом студент прослухав у ВНЗі іншої країни. Певні тенденції вже намітилися і у нас. Але, якщо студент мігруватиме у вищій школі, то він повинен вміти спілкуватися різними мовами, бути самоорганізованим, дисциплінованим, здатним прогнозувати і проектувати свою діяльність. Випереджуючи проведення реформ у вищій школі, слід згадати про деякі школи, рівень навчання в яких цілком відповідає європейським стандартам. Це, насамперед, Олександрійська гімназія, яка була обрана Німецьким посольством в Україні для створення спільної україно-німецької білінгвальної школи. Угоду підписали посол Німеччини пан Дітмар Штюдемманн і директор гімназії Олександр Добровольський. Білінгвальна школа дасть можливість випускникам гімназії без адаптації до особливостей викладання продовжувати навчання в ВНЗах Німеччини. Учні паралельно навчаються як за українськими, так і за німецькими програмами [10, с.5].

Виходячи з питань про реформу середньої школи та перепрофіляцію старших класів, треба порівняти підготовку вчителів різних рівнів та дисциплін. Тобто, мова піде про педагогічні навчальні заклади в Україні та Німеччині. В Україні вже багато років. Традицій-

но існує два рівні учбових закладів, де готують учителів — це педагогічні коледжі з терміном навчання три роки і з дипломом вчителя початкових класів або вихователя дитячих закладів та педінституту, або університети, куди приймаються особи з 11-річною шкільною освітою; термін навчання п'ять років і фах за дипломом — учитель-фахівець. Так було 20-30 років тому, і так є зараз. Єдині зміни відбулися в назвах закладів та дещо в методиці викладання деяких фахових дисциплін. Тепер подивимось на підготовку вихователів, вчителів, викладачів в Німеччині. Виявляється, що це ціла індустрія по підготовці таких фахівців. Якщо порівняти основні завдання вищих шкіл обох країн, то виявляється, що у вищій школі Німеччини спектр спеціалізації ширший, ніж у ВНЗ України. Так, специфічними і, принаймні, звичними для педагогічних закладів Німеччини є такі спеціалізації, як соціальна терапія, робота у сфері освіти дорослих і літніх людей, соціальна робота з жінками, соціальна робота в релігійній общині.

Віднапряму спеціалізації залежить і зміст навчання. У німецьких вищих спеціальних школах і університетах предмети загальнопрофесійної підготовки традиційно вивчають в ході базової фази, предмети спеціалізації — в ході основної. Що стосується нашої вищої освіти, то відомо, що навантаження загальносуспільних предметів супроводжує нас протягом всього терміну навчання. Отже, підготовка спеціалістів у ВНЗ України більш спеціалізована, а оволодіння такими предметами, як соціальна педагогіка, має більш прикладний характер.

Дуже важливий досвід з питання проведення практики. Оскільки навчання у вищих спеціальних школах Німеччини практично орієнтоване, то майбутні соціальні педагоги повинні пройти декілька видів практики: допрофесійну, вступну, спеціалізовану в ході основного навчання, а також професійну практику, або рік “професійного визнання”. В українських навчальних закладах можливо запровадити попередню практику перед вступом на навчання.

Серед позитивних моментів треба виділити співпрацю українських педагогів з німецькою (яка, до речі, набула міжнародного статусу) організацією DAAD. DAAD — це Німецька служба академічних обмінів, бюро якої було відкрите в Києві у 1998 році. Німецька сторона інформує про програму стипендій, що пропонуються DAAD. Крім того, DAAD пропонує своє посередництво в організації літньої фахової практики для українських студентів природничих та інженерних наук, а також лісо- та сільськогосподарських спеціальностей, що проводиться в рамках програм Міжнародної асоціації IASTE (International Association for the Exchange of Students for Technical Experience) терміном від двох — до трьох місяців на промислових підприємствах, в інститутах вищих навчальних закладів та інших науково — дослідних установах ФРН.

Таким чином, дослідивши деякі тенденції концепцій українських педагогів XIX-XX століть та сучасні західні, можна зробити висновок, що синтез вже існуючих здобутків нашої педагогіки та сучасної західної (а саме німецької) дадуть можливість підвищити рівень освіченості України і, як наслідок, підвищиться культурний рівень її громадян.

Список використаних джерел:

1. *Тюрменко ІІ.* Проблеми української державності в діяльності та науковій спадщині І.Огієнка // Автореферат дисертації д-ра історичних наук КНУ ім. Т.Г.Шевченка. — К., 2000.
2. *Марушкевич А.А.* Актуальні проблеми науково-педагогічної спадщини І.Огієнка // Навчально-методичний посібник з педагогіки. — К., 2005. — 340 с.
3. *Марушкевич А.А.* Науково-педагогічна спадщина І.Огієнка // Правда Ярославичів. — К., 1998. — 336 с.
4. *Ляхоцька Л.Л.* Виховний потенціал рідної мови в творчій спадщині І.Огієнка. — К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2000.
5. *Heinrich Sommerfeld Deutsche Familie: gestern und heute* // Guten Tag. — 1993. — №3.
6. *Бакуліна Н.М.* Джерела толерантності // Дзеркало тижня. — 2001. — С.18.
7. *Dietmar Neumann Pädagogische Tendenz* // Moderne Pädagogik. — 1998. — №1.
8. *Джигун В.* Тут потребують нашої допомоги // Урядовий кур'єр. — 1992. — №11. — С.16.
9. *Джигун В.* Хеннеке Граф фон Бассевітц. Ми бачимо перспективи // Урядовий кур'єр. — 1992. — №9. — С.16.
10. *П'ятериков С.* Гімназія з німецьким акцентом // Дзеркало тижня. — 2000. — №34. — С.18.

The difficult question facing Ukraine today is to bring up the new generation of Ukrainians who will be proud of their nationality, history, progress etc. It's worth referring to the views of the prominent teachers of the past which may help to solve the problems of contemporary pedagogics.

Key words: contemporary pedagogics, Ukrainian-German relations, up-bringing, independent, bilingual school. Bologna process.

Отримано: 5.09.2006 р.

УДК 070(477)(092)

А.С.Попович

Кам'янець-Подільський державний університет

ЗАСАДИ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРАЦЯХ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті розглядаються погляди Івана Огієнка на мовні аспекти преси, акцентовано на його вимогах до працівників пера. Також увагу зосереджено на вивченні студентами-журналістами Кам'янець-Подільського державного університету дисципліни “Українська мова в засобах масової інформації”.

Ключові слова: засоби масової інформації, сучасна українська літературна мова, фахова підготовка, преса, журналісти.

Основним знаряддям праці журналістів є мова. Слово в масмедіа має надзвичайну силу: коли воно з'являється один раз у телевізійній мові або на сторінках преси, воно миттєво підхоплюється масовою аудиторією та проникає в мову.

Іван Огієнко зауважував: “Преса — то головний двигун розвитку рідної мови. Кожне видання, якого б фаху не було воно, мусить вида-

ватися тільки зразковою соборною літературною мовою й соборним прависом” [2, с.22].

Мова мас-медіа є своєрідним дзеркалом сучасної літературної мови, бо засоби масової комунікації (ЗМК) відіграють у сучасній літературній мові роль головного чинника сприймання лексичних інновацій, поширення й узвичаєння їх у масовій свідомості читачів (слухачів, глядачів) [4, с.32].

Слово журналістів сьогодні є провідним у формуванні культури спілкування. Адже *“... динаміка мовних норм визначається не сферою художнього стилю, що було характерне, наприклад, для ХІХ ст. чи першої половини ХХ ст., а сферою засобів масової інформації. Тут відбуваються живомовні процеси, виразно простежуються тенденції розвитку мови”* [1, с.40].

Тому важливим є питання професійної підготовки студентів-журналістів.

Мета нашої статті — проаналізувати вивчення студентами спеціальності “Журналістика” дисципліни “Українська мова в засобах масової інформації”.

Ця дисципліна введена до навчальних планів підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр”.

Лінгвістичний аспект діяльності засобів масової інформації — преси, радіо, телебачення — становить важливу проблему в мовознавстві. Якщо про український газетно-публіцистичний стиль як в історичному плані, так і на синхронному зрізі маємо чимало праць (І.Білодід, А.Москаленко, В.Русанівський, М.Жовтобрюх, Г.Колесник, К.Ленець, Д.Баранник, С.Єрмоленко, В.Жайворонок, Т.Коць, О.Стишов, І.Самойлова, Н.Дзюбишена-Мельник та інші), то вивчення специфіки радіо- і телемовлення, газетно-публіцистичного стилю, вироблення відповідних теоретичних засад і практичних рекомендацій потребує ще значних зусиль, які мають бути спрямовані насамперед на поліпшення роботи засобів інформації, роль яких в утвердженні національної культури, у формуванні громадянського суспільства та вихованні морально-етичних норм суспільства незаперечна [3, 5].

Сьогодні студенти факультетів журналістики можуть послугуватися підручником “Сучасна українська мова” О.Пономаріва, В.Різуна, Л.Шевченко [5]. Прикро, але в наступних виданнях цього підручника (наприклад, 2005 року) ремарки “для студентів факультетів журналістики” вже немає і тому з нього вилучено матеріал фахової журналістської спрямованості. До того ж, маємо посібники М.Яцимирської “Культура фахової мови журналістів” [6] та О.Сербенської “Культура усного мовлення” [3].

З огляду на вище зазначене зрозуміло, що роботи із науково-методичного та інформаційного забезпечення дисципліни “Українська мова в засобах масової інформації” попереду ще багато. Цього можна досягти лише спільними зусиллями викладачів різних вишів України.

Дисципліна “Українська мова в засобах масової інформації” тісно пов’язана з професійною підготовкою журналістів на Україні. Адже для майбутніх журналістів важливим є оволодіння майстерністю комунікації як в усній, так і в писемній формі. Журналіст високої кваліфікації

ліфікації мусить опанувати закономірності й тенденції розвитку сучасної мови на різних її рівнях.

Завдання курсу — дати основні відомості про фонетичну систему, лексичний склад і граматичну будову сучасної української літературної мови; допомогти студентам опанувати її літературні норми; з'ясувати способи використання мовних одиниць у засобах масової комунікації (відповідно до норм сучасної української літературної мови); проаналізувати найтипівіші помилки, які подибуємо на сторінках газет, у радіо- й телепередачах і віднайти шляхи усунення таких огрехів.

Дисципліна складається з таких розділів:

1. Вступ (поняття «літературна мова», «національна мова», «загальнонародна мова», «мовна норма», «культура мовлення». Писемна та усна форми літературної мови. Стилї мовлення. Походження, історичний розвиток української мови. Її місце серед мов світу та слов'янських мов. Розвиток окремих мовних стилів. Роль журналістів у становленні й збагаченні публіцистичного стилю. Мовна культура сучасної української журналістики. Мовленнєва діяльність як творчість. Закономірності функціонування української мови у засобах масової комунікації. Характеристика і взаємозв'язок різних мовознавчих курсів у системі журналістської освіти).

2. Фонетика та орфоєпія і культура усного мовлення журналіста. Фонологія. Графіка і орфографія української мови.

3. Лексикологія і лексикографія української мови.

4. Фразеологія і збагачення засобів вираження в журналістському тексті.

5. Словотвір як учення про структуру і творення слів.

6. Граматика (морфологія та синтаксис).

7. Синтаксис і семантика тексту як журналістського твору.

При вивченні дисципліни більша увага приділяється розглядові мовних фактів з точки зору стилістики. Адже для журналістів важливе не тільки засвоєння теоретичних основ сучасної української літературної мови, а й вироблення чуття мови та стилістичних навичок.

Пропонований курс має важливе значення у підготовці фахівця-журналіста, оскільки журналістика як різновид громадсько-політичної діяльності нерозривно пов'язана з конкретними умовами матеріального життя суспільства, відіграє значну роль у суспільному, політичному і культурному житті.

Студенти спеціальності “Журналістика” факультету української філології та журналістики Кам'янець-Подільського державного університету на I курсі вивчають фонетику, орфоєпію та культуру усного мовлення журналіста, фонологію, графіку та орфографію української мови.

У вступних лекціях викладач ознайомлює зі змістом і завданнями курсу; походженням та історичним розвитком української мови; поняттями “літературна мова”, “національна мова” та “загальнонародна мова”; формами літературної мови; типами норм літературної мови; стилями сучасної української літературної мови та особливостями публіцистичного стилю; станом мовної культури сучасної україн-

ської журналістики; роллю журналістів у становленні й збагаченні публіцистичного стилю.

Упродовж наступних лекційних занять опрацьовуються питання характеристики і класифікації звуків української мови, фонологічної системи української мови, фонетичного членування мовного потоку, виразності мовлення та структурно-інтонаційної організації тексту, невербальними засобами спілкування у практиці журналіста, орфоепією, засобами милозвучності української мови і творенням образу звуком, графікою та орфографією української мови.

Основне завдання практичних і лабораторних занять — навчити студентів спеціальності “Журналістика” свідомому користуванню звуковою матерією мови з метою досягнення високої ефективності їхньої праці.

Часто на заняттях використовуються проблемні методи, проводяться дискусії, наприклад, “Чи варто виділяти інформаційний стиль”; виконуються вправи і завдання; проводяться тренінги, наприклад, “Методика розвитку голосових реєстрів журналіста”:

Поради для виконання: вправу починають виконувати з верхнього реєстру, поступово переходячи до нижнього. Читати уповільнено, поступово включаючи різні резонатори — піднебіння, порожнину носа, лобові пазухи, грудну клітку.

Аквалангіст

Щоб оволодіти грудним реєстром,
На мить стаю аквалангістом.
Все нижче опускаюсь, нижче,
А дно морське все ближче, ближче,
І хоч не легко вже спускатись
У чарівне царство це підводне,
Та нам ще треба домагатись
Щоб слово й тут було природне

Цікавими для студентів є різноманітні творчі завдання:

- скласти і відтворити вголос невелике інтерв'ю будь-якої тематики (студенти працюють у парах);
- охарактеризувати темп і тембр голосу теле- або радіожурналіста (на вибір), зазначити його прізвище та ім'я, назву передачі та канал;
- пояснити твердження: “*мовний голос — результат складної фізіологічної та психічної діяльності людського організму, стимулюється інтелектом мовця, його емоціями, волею*” та окреслити коло людських почуттів і переживань (не менше 20), які впливають на характер голосу;
- придумати фрази, у яких вигук *ой* може передавати: здивування або захоплення, бажання чогось, осуд або негативну оцінку факту, нетерпеливість, фізичний біль, жах або переляк, погрозу, убоління, сумнів;
- підготувати повідомлення “Спостереження за рухами тіла тележурналіста” (на вибір) та заповнити картку спостережень;
- виконати тест “Чи розумієте Ви мову міміки?": на малюнку зображено 12 виразів обличчя, які віддзеркалюють емоційний стан людей. Спробуйте їх розшифрувати;

- описати коротко манери, пози і жести свого однокласника чи однокласниці. Зазначити, чи задовільними є їх поза, рухи, виграш обличчя, а якщо вони застосовують жестикуляцію рук, то відзначити вид і якість цих жестів. Усі інші мають визначити про кого йдеться в описі;
- підготувати міні-повідомлення на обрану вами тему. Продумайте міміку, жести та інтонацію. Виголосити повідомлення;
- у поданих текстах публіцистичного стилю віднайти орфографічні помилки та пригадати правила.

Упродовж лабораторних занять майбутні фахівці виконують артикуляційно-акустичну характеристику голосних і приголосних звуків; усвідомлюють зміни голосних і приголосних у мовленнєвому потоці; вчаться писати фонетичну і фонематичну транскрипції та записувати текст за допомогою умовних знаків, які регулюють інтонацію мовлення тощо.

При підготовці до занять студенти-журналісти послуговуються матеріалами Електронної бібліотеки Інституту Журналістики (<http://journalib.univ.kiev.ua>), зокрема публікаціями в часописах “Наукові записки Інституту Журналістики” та “Слово і стиль” та Інтегрованою лексикографічною системою. Словники України (В.А.Широков, І.З.Шевченко, О.Г.Рабулець, М.М.Пенцак, О.М.Костишин. — К., 2001). Також вони працюють з таблицями: “Рекомендації щодо техніки усного мовлення журналіста”; “Мімічні ознаки різних емоційних станів”; “Загальноприйнята міміка в комунікації українців і деяких європейських етносів”; “Жести”; “Постава”; “Членування мовного потоку”; “Класифікація невербальних засобів спілкування”; “Знаки для партитури тексту”; “Настанови блискучого ритора початку ХХ ст., юриста і письменника А.Ф.Кони” і т.ін.

Сьогодні через кожного окремого журналіста впроваджується мовна політика держави загалом. Тому ЗМК повинні відігравати дедалі вагомішу роль у розвитку літературної мови, у збагаченні її словника. Адже професіоналізм і компетентність журналіста, його ставлення до слова, скрупульозність, його майстерність, під чим варто розуміти й вміння лаконічно, доступно, образно викладати думки, забезпечують ефективність і правильність сприймання їх читачем. А правильному розумінню допомагає насамперед системність, нормативність мовних засобів, тобто мова газети і правопис тексту мають бути нормативними, літературними.

Вважаємо, що кожен студент-журналіст має збагнути “заповіді” І.Огієнка та втілювати їх у своїй майбутній практичній діяльності:

1. *“Преса й взагалі всі видання мусять плекати ідею всенародної єдності народу, як підставу його сили й єдності літературної мови”;*
2. *“Мовним редактором, як і коректором при виданні, мусить бути тільки особа, що досконало знає свою соборну літературну мову й вимову та свій соборний правопис, як також глибоко розуміє свої рідномовні обов’язки”;*
3. *“Кожне поважне видання конче мусить мати доброго мовного редактора й коректора. Не вільно випускати ніяких видань без відповідної мовної редакції”;*

4. “Особа, що не знає добре своєї соборної літературної мови та своїх рідномовних обов’язків, не може бути робітником пера”;

5. “Усі працівники пера <...> мусять постійно й невпинно збільшувати свої знання літературної мови”;

6. “Усі видавці мусять <...> видавати твори тільки соборною літературною мовою й соборним правописом”;

7. “Преса, що видається тільки говірковими мовами й місцевим правописом, сильно шкодить одности свогого народу й спинює розвиток соборної літературної мови”;

8. “Видання для селян треба писати не говірковою мовою, але літературною, тільки просто й зрозуміло” [2, с.22-23].

Список використаних джерел:

1. *Коць Тетяна*. Мова відкриває нові можливості // *Культура слова*. — Випуск 60. — К., 2002. — С.39-43.
2. *Огієнко Іван*. Наука про рідномовні обов’язки. — Львів: Українська Академія Друкарства; видавництво “Фенікс” при сприянні фонду “Відродження”, 1995. — 46 с.
3. *Сербенська О.А.* Культура усного мовлення. Практикум. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 216 с.
4. *Стишов О.А.* Українська лексика кінця ХХ століття: (На матеріалі мови засобів масової інформації). — К.: Пугач, 2005. — 388 с.
5. *Сучасна українська мова / О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.* — К.: Либідь, 1991. — 312 с.
6. *Яцимирська М.Г.* Культура фахової мови журналіста. — Львів: ПАІС, 2004. — 332 с.

The article focuses on Ivan Ohienko's views on the language aspects of mass media, his claims towards pressmen. The discipline “Ukrainian in mass media” as it is studied by the journalist students of Kamjanets-Podilsky is paid attention to.

Key words: mass media, Modern Ukrainian, Ukrainian in mass media, professional training, press, journalist.

Отримано: 20.09.2006 р.

З ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

УДК 001 (477.42)(092)

Л.І.Бондарчук

Житомирський державний університет ім. І.Франка

З ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ (ФРАГМЕНТ СУЧАСНОСТІ)

У статті йдеться про проведення заходів, присвячених популяризації творчої спадщини Івана Огієнка у м. Житомирі.

Ключові слова та словосполучення: акція, студенти, викладачі, Огієнківські читання, громадянське виховання, Житомирський осередок, педагогічні читання, “круглий стіл”, науково-практична конференція, Всеукраїнський конкурс, мистецтво витинанки.

З 1992-го, пам'ятного року, коли на Міжнародній прилюдній конференції у містечку Брусиліві на Житомирщині відкрився ім'я ученого-земляка Івана Івановича Огієнка, у Житомирському державному університеті ім. І.Франка (тоді – Житомирському педінституті ім. Івана Франка) розпочалися Огієнківські читання. На тих перших читаннях перед аудиторією студентів та викладачів виступили голова обласної письменницької організації Олексій Опанасюк, професор-лексиколог Микола Никончук (на жаль, нині покійний), асистент кафедри (тепер старший викладач) кафедри слов'янських та іноземних мов – Андрій Іванчук, авторка цієї статті, два аспіранти та два студенти-філологи. З переконливим словом звернулася до учасників читань гостя-доцент Кам'янець-Подільського університету (тоді-педінституту) Євгенія Сохацька.

... Незабутні настрої тих перших читань-напруга, хвилювання, радість відкриттів!... Деякі мої колеги відкрито обурювалися іменем Огієнка, та я відчувала: треба розказувати правду, треба відновлювати істину, треба знайомитися з власною справжньою культурою, на яку невтомно працював подвижник-просвітник Іван Огієнко. Як і уявлялось, найкраще відгукнулися студенти, причому – з усіх, не тільки філологічного, факультетів. Студентські читання поступово переросли у міжуніверситетські (1998 – у Житомирському технологічному університеті, 2000 р. – у Державному агроєкологічному університеті, з участю ректора, проф. А.С.Малиновського, 2003 р. – у ЖДУ ім. І.Франка). Розширювалася тематика читань – як і коло

учасників. Крім студентів, викладачів, — журналісти, письменники, учителі, представники національно-культурних товариств. Саме у Житомирі, на студентських читаннях, відбулася презентація книжки І.Огієнка “Історія української літературної мови” (К., 1992) з участю її видавця, упорядника та автора передмови — професора Миколи Тимошика. У Житомирі з успіхом пройшли і Всеукраїнські науково-практичні конференції, означені іменем Огієнка (1997 р., 2000 р.) — власне, вони переросли рамки всеукраїнських, бо у них, крім широко представлених кафедр українських вищих шкіл, науково-дослідних інституцій, взяли участь і білоруські учені.

... За результатами підсумків студентської науки щороку члени Житомирського осередку Всеукраїнського товариства Івана Огієнка стають стипендіатами конкурсної стипендії Міжнародного благодійного фонду “Смолоскип” та Фундації ім. О.Ольжича. Зокрема, у цьому році ними стали студенти історичного факультету Олена Огієнко та Наталя Лютко, філологічного — Світлана Пясківська та Катя Бойко, аспірант 1-го року навчання в НДПУ імені Михайла Драгоманова, випускник історичного факультету Сергій Стельникович.

Нинішній рік став новою хвилею у живому, невпинному процесі Огієнківського руху. Так, представники осередку допомогли організувати перші педагогічні читання у Житомирському агроекологічному коледжі (ЖАК) — якраз у січневі, огієнківські дні. Читання були присвячені гострій проблемі громадянського виховання сучасного студента.

“Саме на крутих поворотах української долі, у тяжких суспільно-політичних обставинах, — зазначила авторка статті, — і народжувалися найгуманніші концепції громадянського виховання, насамперед виховання справжнього патріота, достойного сина чи дочки свого народу”. Промовці говорили про традиції козацького виховання, представляли ідеї концепцій громадянського виховання у творчості Г.Сковороди, К.Ушинського, Г.Ващенка, В.Сухомлинського і, звичайно, — І.Огієнка, який цією проблемою переймався не тільки як міністр освіти, як ректор університету у Кам’янці-Подільському, часів УНР, але, передовсім, — як діяч українського національного Відродження, подвижник-просвітник.

На педагогічних читаннях були чітко окреслені у своєму змісті поняття “громадянський”, “громадський”, “національний”, “патріотичний” як близькі, майже тотожні. Зокрема, говорилося, що у тоталітарну добу не міг В.Сухомлинський уживати термін “національний”, але широко уживав словосполучення “громадянське виховання”, “патріотичне виховання”. Молоді викладачі-ентузіасти в коледжі уклали збірник усіх матеріалів, що були використані під час читань, додали список літератури. Читання ті хутко набули розголосу серед колег у місті, і учасників читань — Ірину Мельник, Тетяну Бондарчук, Ярослава Роголя, Світлану Гекалюк, Галину Волтарніст, Юрія Малихіна (ЖАК), Анатолія Шевчука (училище культури та мистецтв імені Івана Огієнка) — було запрошено до участі за “круглим столом” у Державному агроекологічному університеті. Таку ініціативу проявила заступниця декана екологічного факультету доцент Ірина Прокопенко.

Тема обговорення — та сама: “Проблема громадянського виховання сучасного студента-майбутнього спеціаліста”. “Круглий стіл

відбувся 7 червня ц.р. в актовій залі університету. Відкрив обговорення проректор з навчальної роботи, професор Олексій Дереча.

Тема “зачепила” багатьох присутніх у залі, а були тут переважно куратори груп. Найбільше прагнули чітко визначити зміст національного виховання. Питання звучали одне за одним:

– Чи є різниця між національним та патріотичним вихованням? – Кого можна назвати справжнім громадянином? – Чи входить це поняття у виховання спеціаліста? – Чи повинна взагалі виховувати вища школа? – Чому ЗМІ нерідко працюють поза усякими моральними принципами? – Чи можна показати телеканали, що негативно впливають на молодь, як узагалі забезпечити молодь від таких телепередач, від глибоко аморальної маскультури? – Чому не звучить народна пісня? – Чому досі не розроблена концепція національного виховання у національній школі?

Багато відповідей за “круглим столом” учасники намагалися викласти у концепції І.Огієнка, зокрема з вдячністю згадувалися статті Лариси Ляхощкої [1, с.205-217] та інших авторів із збірника “Іван Огієнко і сучасна освіта і наука” (Кам’янець-Подільський, 2005). На жаль, немає можливості читати твори самого автора, їх досі у Житомирі надзвичайно мало.

На завершення голова Житомирського осередку передала у бібліотеку університету комплект своїх навчальних посібників “Культура ділового мовлення”, що вийшла за сприяння голови Житомирської міської організації “Народний союз “Наша Україна” Володимира Стельмаха [2]. Викладачі просили книжку для особистого користування (“Де її можна купити?”), були розчаровані малим накладом і тим, що книжка благодійна. Просили продовжити зустріч на предмет української мови та мовної культури сучасного студента.

Наступні акції — організовані викладачем англійської мови та народного мистецтва у Житомирському училищі культури та мистецтв імені Івана Огієнка, відомим мистецтвознавцем та перекладачем Анатолієм Шевчуком. Науково-практична конференція на тему “Митрополит Іларіон та Полісся в контексті навчального процесу у системі гуманітарних та фахових дисциплін”, організована з участю Незалежного центру мистецтвознавчих та етнографічних досліджень, викликала найбільший інтерес у студентів-слухачів. Один з них після закінчення конференції підійшов до свого викладача і сказав: “*Анатолію Мєфодійовичу, я Вас завжди поважав, а тепер моя повага до Вас ще більше зростає*”.

... Я довго згадуватиму тишу в аудиторію, пильний погляд журналістки з “Житомирської хвилі” Ліни Кліх, неголосні, але такі змістовні виступи хлопців-студентів Олександра Шанського, Віктора Кучерика, Віталія Правдицького. Їхні інтерпретації творів заслуженого магістра народної творчості Олексія Макаренка, мистецького проекту виставки Олександра Слудковського, творів Володимира Дзюбенка здалися несподіваними, з урахуванням індивідуальних особливостей сприймання. Найцікавішою, як на мене, була ідея, що впливала з усього промовленого, — сприймання картини вимагає спеціальної підготовки. Усі виступи супроводжувалися демонстрацією картин, майстерно і з любов’ю підготовлених Анатолієм Шевчуком та студентами. Усі звернули увагу на мистецьки вишиті сорочки хлоп-

ців — вони просто прикрасили товариство. Приємно було і споглядати кімнату, де відбувалася конференція, — вона вже оголошена кімнатою — музеєм Івана Огієнка. Приємно взагалі було зайти в той день в училище, яке — на стадії завершення капітального ремонту. Завдяки діяльності завідувача обласним відділом культури Василя Врублевського будинок училища тепер перетворився на справжній храм мистецтва, його коридори — як зали виставок — захоплюють з першої хвилини візиту... Ловлю себе на згадці про Бориса Тена, здається, фізично відчуваю його присутність. Відомий перекладач гомерівського епосу, якого житомирці досі пам'ятають як Миколу Васильовича Хомичевського, викладав і в педінституті, і в училищі (тоді — культосвітньому). Тут працювала і його дружина, колишня оперна співачка (колоратурне сопрано) Нара Леонтіївна Ковальчук (Хомичевська). Тут вона проспівала “Аїстри” на вірші Олександра Олеся, за що мала великі неприємності, була звільнена з роботи... Чи ж дивно, що й досі неоднозначно до Огієнка ставляться і в самому училищі? Коли йшла конференція, кілька разів відчинялися двері і чулися репліки: “еще говорят”, “еще не конец”. А тим часом проникливе слово про рідну мову, про талановитих поетів-студентів виголошувала викладачка-методистка Ольга Чумак. Жаль, що мало її колег було на конференції!...

Наступна акція — Всеукраїнський конкурс витинанкарства, присвячений пам'яті магістра народної творчості з Бердичева Сергія Тамадайчука. Відбувся конкурс 14 червня у музеї Сергія Корольова за задумом та активною участю Анатолія Шевчука. Розкішною була виставка творів (по 3-4) 29-ти авторів! Оцінити їх, надавши перевагу окремим, було дуже непросто. І мій колега по журі талановитий художник Юрій Комишний сказав у розпачі, коли ми із записничками та ручками призупинилися біля робіт Ольги Покотило: “Я не годжуся для журі. Мені все подобається!”

Справді, одні витинанки приваблювали грою кольорів, навіть контрастних, інші — гармонією композиції, ще інші — загадками сюжетів, персонажів. “Мене вабить життя квітів”, “Мене манять фольклорні мотиви”, “Я хочу передати стан душі людської”, — отак казали житомирські студенти, коли їм вручали нагородні-дипломні учасників конкурсу. Чимало витончених сюжетів промовляють до глядачів наче з глибини часу, обзиваються у душі, за словами Анатолія Шевчука, “праобразами духовної минувшини” (“тур-бик”, “молодик-сонце”). І в кожному разі витинанка наче нагадує про нове народження української душі, що прагне виявити себе на руїнах народної культури. Запам'яталися твори Ольги Покотило (м. Косів), вчителів образотворчого мистецтва Катерини Хиллок та Анни Герасимчук (м. Житомир), студентки Юлії Ясиновської (м. Рівне). Однак переможців так і не названо. На думку журі, переможцем у залі музею космонавтики стало саме стародавнє і чарівне мистецтво витинанки.

Надзвичайно цікаво було усім учасникам конкурсу поспілкуватися між собою, почути відверті роздуми про долю народного мистецтва Лесі Денисенко-Яременко, майстрині народної творчості України, лауреатки премії імені Петра Верни, однієї з останніх представниць потомствених гончарів родини Денисенків (м. Київ). Так само цікаво було послухати промови Зінаїди Костецької, майстрині народної твор-

чості витинанки, бібліографа Києво-Могилянської академії, та Олени Клименко, кандидата мистецтвознавства з Інституту образотворчого мистецтва, фольклористики та етнології (м. Київ). Усі учасники незвичайного конкурсу мали радість спілкування із мистецтвом народної пісні, яке дарував хор училища під назвою “Денниця”, лауреат Всеукраїнського конкурсу хорового мистецтва у Луцьку (2005р.), під орудою талановитої молоді диригенти Тетяни Гордєєвої.

... Конкурс закінчився, та ніхто не поспішав залишати зал. Воістину це було свято душі! До когось ще підходив тележурналіст, щоб щось з’ясувати, уточнити, дехто ще когось чи щось фотографував, повертаючися як до фону — до виставочних робіт, хтось доказував недовказане, а я ловила поглядом вишиті знайомі сорочки хлопців-студентів і мимоволі думала: який же глибокий пророчий зміст уклав Іван Огієнко у свій висновок: “*Завжди перемагає культура духовна...*” [3].

Перемагає Україна духовна.

Список використаних джерел:

1. *Ляхоцька Л.Л.* Сучасні аспекти андрагогіки в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник: Серія історична та філологічна. Вип. II. — Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. — 255 с.
2. *Бондарчук Л.І.* Культура ділового мовлення. Навчальний посібник. — Житомир: Полісся, 2005. — 228 с.
3. *Проф. Огієнко (Митрополит Іларіон).* Українська культура. — К.: Наша культура і наука, 2002. — 342 с.

The article deals with the events, dedicated to the popularization of Ivan Ohienko’s creative inheritance in Zhytomyr.

Key words and combinations of words: action, students, teachers, Ohienko’s readings, social education, Zhytomyr’s centre, pedagogical readings, “round-table” scientific-practical conference. All-Ukrainian contest.

Отримано: 3.07.2006 р.

УДК 001 (477) (092)

М.С.Тимошик*, А.О.Фігус-Ралько**

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

***м. Вінніпег, Канада*

ЧИНОВНИКИ-НЕПАТРІОТИ ГАЛЬМУЮТЬ ПИТАННЯ ПРО УВІЧЕННЯ ПАМ’ЯТІ ІВАНА ОГІЄНКА (МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА) В УКРАЇНІ

Створена кілька років тому в Україні Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка) оприлюднила звернення до Президента України Віктора Ющенка про необхідність не на словах, а на ділі здійснити конкретні кроки щодо увічнення пам’яті видатного українського вченого-державотворця, колишнього професора Київського університету, міністра освіти та віровизнань уряду УНР, першого ректора

Кам'янець-Подільського державного українського університету, першого перекладача канонічно визнаного тексту Біблії українською мовою, першоїєрарха Української православної церкви в Канаді Івана Огієнка (митрополита Іларіона). У січні 2007 року йому виповнюється 125 років від дня народження.

Наукова і культурологічна громадськість України та діаспори, йдеться у зверненні, ось уже 15 років поки що безуспішно спонукає владні структури *зробити два конкретні кроки* щодо увічнення пам'яті цієї видатної, досі не поцінованої достойно в Україні, особистості: присвоїти Кам'янець-Подільському державному університету ім'я Івана Огієнка як засновника цього університету і його першого ректора та перейменувати вулицю одіозного комуністичного діяча, справжнього україножера, бездумного і бездушного провідника політики імперського центру, ворога Української держави Ювеналія Мельникова (центр столиці) на честь Івана Огієнка.

Доручення Міністерства освіти та науки щодо присвоєння імені Огієнка Кам'янець-Подільському університетові уже неодноразово давалися попередньою центральною виконавчою владою. Однак всі вони залишилися в шухлядах різних безвідповідальних і непатріотично налаштованих виконавців.

Про обґрунтування доцільності перейменування саме вулиці Мельникова в Києві на вулицю імені Івана Огієнка йшлося в численних публікаціях столичної та центральної преси, опубліковані протягом останніх років, зокрема три подачі "Іван Огієнко та Київ" (три подачі у "Вечірньому Києві") та інших обнародуваних уже матеріалах. Оприлюднювалися і звернення, підписані групою народних депутатів та відомих учених, громадських діячів, які неодноразово надсилалися до київської міської влади.

Автори звернення, яке підписали співголови Фондації — професор Київського Національного університету імені Тараса Шевченка Микола Тимошик (від України) та відома українська громадська діячка в Канаді, колишня співробітниця канцелярії митрополита Іларіона в Консistorії Української православної церкви в Канаді Анна Фігусяльська, сподіваються, що лише за безпосереднього сприяння Віктора Ющенка, проблема ця, що має вже "довгу бороду", врешті, вирішиться позитивно.

Отримано: 4.09.2006 р.

ДО 125-РІЧЧЯ ІВАНА ОГІЄНКА

**Звернення Ради Товариства Івана Огієнка
до Президента України Віктора Ющенка**

Âñàóèäà¸ ñüèà Õ ààðèñàí ðàáí à î ãºí èà

32300. Україна, м. Кам'янець-Подільський, вул. Івана Огієнка, 61;
тел.: (03849) 3-12-13, 3-39-14 факс: 3-07-83

_____ № 28/06

29.08.2006 р.

Президентові України Вікторові Ющенку

Копія: Голові Фонду “Україна 3000” п. Катерині Ющенко
Копія: Міністру освіти і науки України п. Станіславу Ніколаєнку
Копія: Президентові АПН України п. Василеві Кременю.

Вельмишановний Вікторе Андрійовичу!

До Вас звертається Рада громадської організації Всеукраїнського Товариства Івана Огієнка.

Дозвольте передусім від імені науково-мистецької еліти, яка складає основу Товариства, висловити Вам слова запевнення в підтримці Вашого державного курсу на національно-духовне відродження України, формування демократичної, високоцивілізованої держави та громадянського суспільства.

Звертаємося до Вас у справі гідного пошанування видатного державного і громадського діяча Івана Огієнка — Митрополита Іларіона — з нагоди наближення 2007 року — року 125-річчя від дня його народження.

І.І.Огієнко — фундатор і перший ректор такого феноменального явища на терені Наддніпрянської України періоду УНР, як Кам'янець-Подільського державного українського університету, — єдиного українського вищого навчального закладу, що безперервно діяв в період державного суверенітету України і готував кадри української інтелігенції.

Нам відомо, що конференція трудового колективу Кам'янець-Подільського державного університету 8 лютого 2005 року прийняла рішення про Звернення до Вас, Президента України, видати Указ про присвоєння названому навчальному закладу імені Івана Огієнка. Відповідний лист було надіслано на Ваше ім'я (№ 165 від 15 лютого 2005 року).

У контексті цього хочемо сказати, що ще у березні 1998 року було опубліковане доручення Президента України Леоніда Кучми тодішньому Міністрові освіти України п. Михайлові Згуровському про внесення ним пропозицій щодо присвоєння тодішньому Кам'янець-Подільському державному педагогічному університету імені Івана Огієнка (відбиток з газети "Літературна Україна" від 26.03.1998 р. додається).

Правда, після цієї публікації чинився шалений спротив лівих сил, зокрема Кам'янець-Подільського, щодо названої акції, поширювалися ними чутки про нібито "обозництво" Івана Огієнка в роки другої світової війни. Було зроблено запит Голови Ради товариства у Службу Безпеки України. Відповідь СБУ була однозначно позитивною: якогось криміналу у діяльності Івана Огієнка в ці роки не існує (довідка СБУ додається).

На жаль, і досі Кам'янець-Подільському державному університету не присвоєно ім'я Івана Огієнка.

Ради справедливості треба відзначити, що в Україні зусиллями громадськості зроблено чимало для повернення цього імені. Функціонують Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка (з 1993 р.) та Комітет по присудженню премій Івана Огієнка (з 1995 р.). Серед лауреатів премії відомі в Україні люди — Святіший Патріарх Київський і всеї Русі — України Філарет, колишній мер Києва Олександр Омельченко, відомі науковці Анатолій Погрібний, Петро Кононенко, Микола Тимошик, письменник Євген Гуцало (посмертно), Валерій Шевчук, митці Андрій Чебикін, Дмитро Пожоджук та ін. Написані монографії про спадщину Івана Огієнка (М.Тимошик, І.Тюрменко, З.Тіменик, А.Марушкевич), захищено чимало докторських і кандидатських дисертацій про його творчість. Формується огієнкознавство як наука гуманітарна. Іменем Огієнка названі вулиці в Кам'янці-Подільському, Львові, Житомирі й Брусиліві (батьківщині діяча), відкрито меморіальні дошки на його честь на фасадах Київського національного університету ім. Т.Г.Шевченка (1998 р.) та Кам'янець-Подільського державного університету (2003 р.).

Однак ім'я Великого Подвижника національної ідеї потребує глибиннішого державного визнання, зокрема в галузі освіти. Його багатогранна спадщина, зокрема науково-педагогічна, повинна бути введена в діючі навчальні плани ВНЗ.

Враховуючи великі заслуги Івана Огієнка у національному відродженні України початку ХХ ст., створенні національного університету на Поділлі, а також значення його наукової і духовної спадщини для сучасної України та наближення славного ювілею — 125-річчя

від дня народження, просимо Вас, шановний Вікторе Андрійовичу, видати Указ “Про чергові заходи щодо відзначення 126- річного ювілею відомого державного і громадського діяча Івана Огієнка — Митрополита Іларіона” (проект додається).

Впевнені, що Ваше особисте втручання зрушить з місця справу, над якою б’ється українська національно зорієнтована громадськість понад п’ятнадцять літ, — справу гідного пошанування Славного Сина Нації — Івана Огієнка (1882-1972 рр.).

З повагою

Голова Ради Товариства

Євгенія Сохацька,

доцент кафедри теорії та історії журналістики,
керівник Центру Огієнкознавства
Кам’янець-Подільського державного університету
(все без імені Івана Огієнка),
лауреат премії Івана Огієнка.

Члени Ради

проф., ректор Кам’янець-Подільського
державного університету Олександр Завальнюк,
доктор істор. наук Ірина Тюрменко,
канд. псих. наук Сергій Болтівець,
проф. Володимир Ляхоцький,
письменник Олексій Опанасик,
проф. Василь Лизанчук,
проф. Ярослав Ганіткевич
та ін.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №.....

Про відзначення 125-річчя від дня народження Івана Огієнка

З нагоди 125-річчя від дня народження і 35-річчя від смерті Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (15.01.1882 — 29.03.1972) — видатного державного і громадського діяча України, всесвітньо відомого вченого і мислителя, письменника, культуролога, філолога, літературознавця, історика церкви і біблієста, фольклориста, етнографа, мистецтвознавця і педагога — та з метою популяризації його ще не досить відомої спадщини, підвищення духовності українського народу постановляю:

1. Кабінету Міністрів України забезпечити координацію заходів, пов'язаних із підготовкою (квітень-грудень 2006) та відзначенням (січень-березень 2007) 125-ї річниці від дня народження Івана Огієнка:

- ♦ передбачити в проекті Державного бюджету України на 2007 р. видання 50-томного зібрання праць І.Огієнка протягом 2007-2032 рр., не менше 2-х томів щорічно;
- ♦ передбачити у 2006-2007 рр. відкриття і функціонування музеїв Івана Огієнка в Києві, Брусилові, Кам'янці-Подільському;
- ♦ передбачити у 2007-2010 рр. спорудження пам'ятників І.Огієнку в Києві, Кам'янці-Подільському та Львові;
- ♦ встановити орден Івана Огієнка — за значне піднесення духовності працівникам науки, освіти, державним і громадським діячам;
- ♦ передбачити на 2007-2011 рр., будівництво новітніх шкіл за індивідуальними проектами з присвоєнням імені Івана Огієнка на Житомирщині, у Києві, Кам'янці-Подільському, АРК Крим, на Львівщині;
- ♦ *присвоїти ім'я І.Огієнка Кам'янець-Подільському державному університету та надати йому за визначну огієнкознавчу наукову працю статус Національного;*

2. Міністерству освіти і науки України разом із Національною академією наук України організувати протягом вересня 2006-березня 2007 рр. за участю обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій проведення наукових конференцій, лекцій, бесід, інших тематичних заходів, присвячених діяльності І.Огієнка.

3. Міністерству транспорту та зв'язку України випустити в обіг поштову марку і конверт, присвячених 125-річниці І.Огієнка та провести в січні 2007 р. спецпогашення поштової марки.

4. Міністерству культури і туризму України:

- ♦ організувати до січня 2007 р. видання великим тиражем популярної книжки про життя і діяльність І.Огієнка;

- ◆ організувати зйомку телефільму про період життя і діяльності І.Огієнка та забезпечити установленому порядку його розповсюдження і демонстрування;
- ◆ організувати разом з Державним Комітетом архівів України експозицію документальних матеріалів про життя і діяльність І.Огієнка.

5. Державному Комітету телебачення і радіомовлення забезпечити на протязі травня 2006-березня 2007 рр. широке висвітлення заходів, пов'язаних із відзначенням 125-ї річниці від народження І.Огієнка.

Президент України Віктор Ющенко

..... квітня 2007 року

**Додатки до проекту Указу Президента України
“Про відзначення 125-річчя від дня народження Івана Огієнка”
(2007 р.)**

**ЗА ПІДСУМКАМИ ЗУСТРІЧІ
З ПИСЬМЕННИКАМИ**

Президент України Леонід Кучма за підсумками робочої зустрічі із секретаріатом Спілки письменників України видав вказу доручень Кабінету Міністрів України, повідомили ДІНАУ з прес-служби Президента України.

Зокрема, з метою підтримки вітчизняного книговидавництва глава держави зобов'язав керівників відповідних міністерств та відомств підготувати проект Указу Президента „Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні”.

Президент доручив передбачити постійне щорічне видання видавництва „Дніпро” серії „Лауреати Шевченківської премії” творів письменників, відзначених цією премією, починаючи з 1992 року, а також внести пропозиції щодо надання видавництву „Дніпро” статусу Національного.

Леонід Кучма зобов'язав уряд створити оргкомітет з відзначення 185-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка, передбачивши видання масовим тиражем „Кобзаря” до ювілею поета.

Глава держави зобов'язав керівника Міністерства освіти України внести пропозиції щодо присвоєння Дніпропетровському та Кам'янець-Подільському університетам відновлено імені Олесь Гончара та Івана Огієнка.

Президент також дав вказу доручень, що стосуються покращення матеріального і соціального статусу письменників.

ДІНАУ

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

252034, м. Київ-34, вул. Володимирська, 33

№ С-28

М. Н. 1998 р.

Голові Раді Всеукраїнського товариства Івана Огієнка Сохацькій С.І.

281900, Хмельницька область,
м. Кам'янець – Подільський,
вул. Івана Огієнка, 61.

На № 6/98 від 4 травня 1998 року.

Шановна Євгеніє Іванівно!

Ваша заява щодо розслідування обставин життя та діяльність І.І.Огієнка у роки Другої світової війни Службою безпеки України уважно розглянута.

Повідомляємо, що пошук таких документів проводиться нами вже неодворазово. Останній раз – у вересні цього року за запитом Інституту журналістики Київського університету ім.Тараса Шевченка. В результаті встановлено, що ні в Державному архіві Служби безпеки України, ні в УСБУ у Хмельницькій області та в архівах підрозділах інших обласних управлінь СБУ, а також у Центральному архіві Федеральної служби безпеки Росії, будь-яких документальних матеріалів про І.І.Огієнка немає.

У зв'язку з цим проводити розслідування діяльності І.І.Огієнка у роки Другої світової війни, відповідно до норм чинного законодавства (ст.ст. 4, 94 КПК України), у Служби безпеки України підстав немає.

З повагою,

Заступник Голови
Служби

В. Приставко

Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Григорія Ващенко

_____ 19 № _____

252030, Київ -30, вул. Володимирська, 57,
Будинок вчителів, к. 201, т. 221-02-96;
т/ф 221-31-42; т/ф 552-72-00.

Вице-прем'єр-міністрові України п. В.А. СМОЛІШО

Вельмишановний Валерію Андрійовичу!

З почуттям великого здивування національно свідомо громадянськість України сприйняла недавнє повідомлення про повернення Кам'янець-Подільському педінституту статусу університету. У цьому велика Ваша заслуга, і ми Вам щиро вдячні.

Водночас замисляється незіршеним ще одне питання, що тягнеться ось уже кілька років, - про присвоєння цьому закладові імені першого його ректора, видатного діяча української культури Івана Огієнка. Існує вже цілий архів палерів, пов'язаних з цією справою. Це - численні листи, алопотання, звернення в т.ч. і від постійної комісії Верховної Ради України з питань культури та духовності, і від Спілки письменників України, і від підкомітету постійного комітету Верховної Ради України з питань науки та культури, і від Конгресу Української Інтелекції, і від "Прогресу", і від Всеукраїнського Товариства ім. І. Огієнка, і від окремих народних депутатів і т.д. Позитивно ставлення до перейменування висловило ще у 1993 р. й Міністерство освіти України.

То в чому ж річ? Що завжди присвоєння ім'я видатного вченого Кам'янець-Подільському університетові вже цього року, який, як відомо, проголошено роком Івана Огієнка?

Як видається нам, причина тут одна: надто вже перестракувальницька позиція частини керівництва цього тепер вже знову університету. Так вже сумлінно дослухається воно до галасу лівих крикунів, а уважливий котрих великий український патріот, вчений-енциклопедист не хто інший, як "фашистський обозник" (для копію "зажан" у місцевій компартиійній газеті). Рахуватися з наявністю різних голосів, звичайно, варто, та що важливіше - твердо, неухильно дотримування ректоратом чіткої державницької позиції.

Як вбачається вам, присвоєння імені закладові - не приватна справа його керівника чи керівництва. У даному випадкові заклад цей - державний, тож найперше і мусить тут виявитися воля саме держави.

Наповажливо закликаю і прошу Вас, вельмишановний Валерію Андрійовичу, дати доручення переглянути всю вже багаторічну справу присвоєння Кам'янець-Подільському університетові імені Івана Огієнка, зробити на рівні Кабінету Міністрів все можливе, аби історична й національна справедливість влягла гору.

З повагою

проф. Анатолій ПОГРІВНИЙ,
голова оргкомітету по відзначенню року І. Огієнка, голова Комітету з премій ім. І. Огієнка, Голова Всеукраїнського Педагогічного Товариства ім. Гр. Ващенко, заступник Голови Спілки письменників України

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комісія з питань культури і духовності

№ 06-7/14-536

5 червня 1995 р.

Міністру освіти України

ЗИГУРОВСЬКОМУ М.З.

Копія: Хмельницька область
м. Кам'янець-Подільський
Голові Всеукраїнського товариства
імені Огієнка

п. С. СОХАЦЬКІЙ

Евониний Михайле Захаровичу!

Комісія Верховної Ради України з питань культури і духовності підтримує пропозицію представників громадських організацій м. Кам'янця - Подільського Хмельницької області відродити Кам'янець - Подільський державний український університет, присвоїти йому ім'я видатного вченого, державного і громадського діяча українського народу Івана Івановича Огієнка, 115 річчя від дня народження якого відзначається 1997 року, що буде справедливим актом увічнення пам'яті великого сподвижника української ідеї на шляху утвердження державності й консолідації всього народу України.

З повагою
Голова Комісії

М. КОСІВ

Міністерство освіти України

252135, м. Київ, проспект Перемоги, 10
Тел. 216-24-42. Факс 274-10-19
Телеграфні «Підпис» 331266»

21.12.95 № 34-5/866
На № _____ від _____

281909 Хмельницька обл.
м. Кам'янець-Подільський
Педагогічний інститут
Сохацькій Є.Є.

Міністерство освіти України уважно розглянуло пропозиції громадських організацій Кам'янець-Подільська щодо створення університету на базі Кам'янець-Подільського педагогічного інституту і присвоєння йому імені Івана Огієнка.

Загалом схвально ставлячись до пропозицій про відновлення історичної справедливості - відродження університету, Міністерство освіти вважає, що у цьому питанні треба виходити із сьогодення. А саме, від часу створення Кам'янець-Подільського українського університету /1918 р./ змінилась інфраструктура вищих навчальних закладів України та їх цільове призначення, Кам'янець-Подільський педінститут є єдиним педагогічним навчальним закладом Хмельницької області. Тому, на нашу думку, найбільш прийнятним, враховуючи й історичне минуле закладу, є реорганізація його у педагогічний університет шляхом акредитації в установленому порядку.

Стосовно присвоєння імені Івана Огієнка, то міністерство підтримує цю пропозицію й відповідну згоду подано Кабінету Міністрів України.

Перший заступник міністра

В.П. Андрущенко

ВХОДЯЩИЙ №
26.12.95

“...ЙОГО АНГЕЛ ДИВИТЬСЯ НА НАС”

24 березня в містечку Бурусівка на Житомирщині відбувся великий Співіславський концерт 1998 року. Серед них були землекоп, диван філософського факультету Кам'янець-Подільського педагогічного університету Катерина СОЛДАЦЬКА. Прямію, що в цей же день по Всеукраїнському радію, прозвучало повідомлення з адміністрації Президентів про присвоєння звання Івана Співця.

Пропонуємо знайи узаці виступ Катерини СОЛДАЦЬКОЇ на врученні диплома лауреата Співіславської премії.

Високоповажне зібранні! Бесідуємо на журі, пане гоголю, гоголю, родичі та земляки Івана Співця!

Важко знайти найвлучніші й найправдивіші слова, щоб англійцям ті почуття, які переживаюють мене. Одержати премію І.Співця, яка для мене після Шевченківської чи не найважливіша, — це велика честь.

Важко, що таким чином восторженствувало справедливості по відношенню до славного Кам'янець-Подільського (колишньої столиці УНР), його Наукової еліти, гуманітарії університету. Аж ось саме Кам'янець став добрим кошиком Співіславського діду, з якої посилає дити Новій Україні — Співіславській університет 1997 року. Науковій конференції навірнули не одну душу до Співіславського спадщини. Сама так відіме перше їх проведення 1992 року — після зіслонного референдуму і перших Бурусівських торжеств — перший лауреат Співіславської премії Микола Тимошок. Спок, я рада, що слова били випередити Олександрівства і брали і братику звітну участь у його творчості.

За логікою я повинна говорити про премію, але я хочу говорити про І.Співця, рідняцію його імені в Україні.

Тернінотим шляхом, як писав І.Співко про українську культуру, утверджується і його ім'я. Антиукраїнські сили (перешкоди на периферії), а саме їх чи не найбільше — Кам'янець будують з тельного “диду”,

гоу”, на І.Співіславську конференцію 1997 р.), віддають цільову частку на Співця і Співця для козонаго українця ім'я. І чому в Україні й Державі нема на них ради. А, може, й не в Україні й Державі жваво ми? Бо, як гоголю у поетичному зверненні до виборців України поет-самородок Павло Манавляга (Манас) з Тернопільщини:

Бо це в Державі не українській зміст,
І ми це в ній чуємо, як чужинець!
Ми це світлом свята верою,
Іх смислом гоголюється ще над нами,
Кати гоголюють це в УНІ-Бічці,
На нашу мову це плісють вкардані!

Тому у наш важкій перебіжний час й потрібні такі свідеті, як І.Співко, щоб сприяти консолідації нації, щоб твердили відстоювати державницьку ідею, щоб не кидали краді сими рідної землі в пошуках кращої долі за океаном...

Відомо, в істина, що авторитети не можна забувати, бо народ замашастись, як діти без батьків, і сам падає на коліна, Отож, власті на коліна й не дає кам І.Співко. Злавиана, його дух, його Ангел дивитись на нас із журбою, але ж і з любов'ю, із своїми величними заповітами, найголоснішим в яких з любові, знегада, чека і самовіддана праця, тверда віра і майбутня України як великої Державі:

Найближча частка до Народу
Видати вас своє життя,
Покласти душу за свободу,
Приняти від нього й роз'ятті!

Люби свій Край, як любив Бога,
А свій Народ, як Матір Бою,
Тоді Гоголю в Рай дорога,
А терна станеться за року!

Або:

Й віро в Бога — велика лена,
Бо нас поані спирагі гоголю,
Бо воля — цюсті нам одне,
Тому так-була-буде-була!

“Вра серця мого тверда, як Бескид”, — писав Маріон Шахаевич, бурголь національного руху в Галичині. Оцієї твердості віри й навчає нас І.Співко [як християнський місіонер, він будив дух, відривав безнадію, розліг, писав свої твори з провацією на підрадянську Україну, яку мріяв бачити незалежною і свободною — “Над дім за державність”].

“В державі волейній волоні діти тебе, великого, згадаем”, — так писав Іван Співко про Богдана Хмельницького. Ці слова можна повністю віднести до самого І.Співця, до осмислення його спадщини. Коли вако і повільно, але українська державність утверджується. Завдяки мудрості керівництва житимирської влади, піддержки національної справи Фронтальною Комітет з премій І.Співця, проводиться всеукраїнській конференції, заснована в Міністерстві освіти медаль І.Співця.

Але цього замало. Ім'я Співця заслугує на вшанування звання і вшод на світовій обрі. Нагада для цього в 2002 року — 120-річчя. Надіємося як завітання рішення ЮНЕСКО про державну підтримку цього велико.

Я люблю прибувати в Бурусівку містечко, яке дало світові І.Співця. Бурусівка повинна стати духовною українського Меккою, святинєю українського діду.

Я рада, що сьогодні перебуваю в сповнені такою одруженим людя, як пані Людмила Бондарчук, мати Миколи Манавляги і Віктора Степура, рідняного діда Ярослава Шелестяка, славної пам'яті Петра Угрюмова.

Рада, що примучилися до сповнені когорти Співіславських лауреатів, серед яких такі піддержки Співіславського діду, як Микола Тимошок, Андрій Вурчак, Олександр Мороз, Зіновій Тименко, Богдан Білозир і Олександр Опанасюк.

Розумію, що присвоєння премії — це велика зобов'язання в ім'я Співця. Прагнутиму і благовити Бога, щоб світлий Ангел заповнився не покидає мене, щоб удача не покидала мене й надія!

**Звернення Ради Товариства Івана Огієнка
до Голови фонду “Україна 3000” Катерини Ющенко**

Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка

32300. Україна, м. Кам'янець-Подільський, вул. Івана Огієнка, 61;
тел.: (03849) 3-12-13, 3-39-14 факс: 3-07-83

_____ № 23/’06

29.08.2006 р.

Вельмишановна Пані Катерино!

Звертаємося до Вас з великим проханням підтримати нас у благодородній справі — справі увічнення пам’яті Івана Огієнка, більше відомого у світі як Митрополита Іларіона. Вам, представниці діаспори, відомо про великий авторитет цієї Людини в україномовному світі. На його підручниках з української мови виховувалися малі українці, розкидані по світах.

З 1992 року ми боремося за повернення імені Івана Огієнка в материкову Україну. Неодноразово зверталися у державні інстанції про присвоєння імені Івана Огієнка Кам’янець-Подільському державному університету, фундатором якого він був у часи УНР (1918 р). Але безрезультатно...

Знаючи і шануючи Вас, як велику Патріотку, надіємося на Вашу увагу і сприяння.

З повагою

Голова Ради Товариства

Євгенія Сохацька,

доцент кафедри теорії та історії журналістики,
керівник Центру Огієнкознавства Кам’янець-
Подільського державного університету,
лауреат премії Івана Огієнка.

Відповідь Президента АПН України Василя Кременя

АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

04053, м. Київ, вул. Артема, 52а

Телефон / факс 226-31-80

12.09.2006 № 2-7/222

На _____ від _____

Голові ради Всеукраїнського
Товариства Івана Огієнка
п. Євгенії Сохацькій

Шановна пані Євгеніє!

Академія педагогічних наук України повністю підтримує Ваші ініціативи щодо відзначення 125 – річного ювілею від дня народження видатного державного і політичного діяча, просвітителя і педагога Івана Огієнка.

Повідомляємо про те, що в Академії педагогічних наук досліджується багата й різнобічна спадщина видатного сина українського народу.

На відзначення 125 – річного ювілею Інститутом педагогіки АПН України заплановано проведення 15 лютого 2007 року наукової конференції "Ідеї І.Огієнка про мову в контексті розвитку національної освіти", в якій будуть брати участь науковці з усієї України. Запрошуємо Всеукраїнське Товариство Івана Огієнка до співпраці.

З повагою

Президент АПН України

В.Г.Кремень

Пощанування. До 125-річчя Івана Огієнка

Рішенням Вченої ради Кам'янець-Подільського державного університету від 29 червня 2006 року прийнято Положення про Відзнаку “За заслуги у розвитку освіти і науки в Кам'янець-Подільському державному університеті” і порядок її вручення.

Посвідчення №1 виписано на ім'я Івана Огієнка (посмертно).

В урочистій обстановці на засідання Вченої Ради університету від 3 жовтня 2006 року нагороду прийняла представниця роду Огієнків проф. **Ірина Тюрменко**.

Подаємо її промову при одержанні Відзнаки:

«Високодостойний пане Ректоре! Вельмишановні члени вченої ради!»

Мені випала велика честь отримати нагороду — медаль № 1 “За вагомий внесок у розвиток освіти і науки в Кам'янець-Подільському університеті”, присуджену посмертно першому Ректорові Івану Івановичу Огієнку. Кам'янець-Подільський державний український університет — це дітище не лише Івана Огієнка, а й тієї славної когорти української еліти, тих самовідданих кам'янчан, які пліч-о-пліч разом зі своїм ректором будували вогнище знань, освіти, культури на Поділлі. Тому ця нагорода — це достойна відзнака також всіх тих, хто був причетним до створення університету, хто віддав частку своєї душі і серця задля освіти і культури свого народу. Я думаю, що їй Іван Огієнко радо розділив би її з усіма своїми колегами та однодумцями.

Я не помилюся, якщо скажу, що цієї нагороди Іван Огієнко чекав усе своє життя. Вона б йому була наймиліша і найдорожча, адже Кам'янець-Подільський університет займав особливе місце в душі Івана Огієнка. Це були роки його молодості, роки злету творчих сил, енергії, вияву його організаторських та адміністративних здібностей. В цей час Іван Огієнко заявив про себе як патріот і державник, який заклав основи та намітив перспективи розвитку національної системи освіти. Його концепція становлення національної вищої школи отримала найповніше втілення у діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету — першого вищого навчального закладу на Поділлі.

І.Огієнко вважав, що національна система освіти всіх рівнів має не лише виробити власний досвід, а й відповідати “європейському зразку” за формою організації та структурою будови (демократизм, автономія навчальних закладів всіх рівнів). Тому Кам'янець-Подільський державний український університет планувався і створювався як навчальний заклад не провінційного, а європейського типу, де б втілювалися найсучасніші освітні технології найкращих університетів Європи та Америки. Власне, можна без перебільшення стверджувати, що саме Кам'янець-Подільський державний український університет у ті буремні роки першим зробив крок у майбутнє назустріч європейській освітній інтеграції, наближуючи тим самим вступ університетів України до Болонського процесу, що активно відбувається у наш час.

Сьогодні Кам'янець-Подільський державний університет продовжує славетні традиції, закладені Іваном Огієнком у 1918 р. Університет змінюється на очах, перетворюючись на модерний навчальний заклад європейсь-

кого зразка. Він добре знаний не лише в Україні, а й далеко поза його межами. Тут відчувається дух Івана Огієнка, тут шанобливо зберігається пам'ять про першого ректора, тут панує дух науки, культури, тут втілюється найсучасніша науково-педагогічна думка, тут нарешті діє центр Огієнкознавства, якого більше немає не лише в Україні, але й у всьому українському світі. Зрозуміло, що це результат перш за все Вашого, вельмишановний Олександрє Михайловичу, модерного бачення перспектив розвитку університету відповідно до кращих національних і європейських традицій, саме завдяки Вам, пане Ректоре, Кам'янець-Подільський державний університет отримав сьогодні друге дихання. Це, без сумніву, і результат копіткої, щоденної, наполегливої роботи всього колективу, який підтримує всі Ваші інноваційні освітні технології. Тому користуючись нагодою, хочу подякувати найперше вельмишановному Олександру Михайловичу, вченій раді, всьому професорсько-викладацькому складу, за велику роботу у справі відродження статусу Українського державного університету, за пошанування пам'яті про Івана Огієнка в стінах цього славетного навчального закладу, а Євгенії Іванівні Сохаській за її подвижницьку працю на ниві Огієнкознавства.

У наступному році виповнюється 125 років від дня народження Івана Огієнка. Отримана нагорода — це відзнака внеску Івана Івановича Огієнка в розвиток вітчизняної культури. Тому ця медаль буде передана на зберігання до Національного музею історії України, де діє з травня 2006 р. постійна експозиція присвячена Івану Огієнку. Нагорода Кам'янець-Подільського державного університету займе в ній своє достойне місце.

Користуючись нагодою хочу привітати весь колектив університету з нагоди 88-ї річниці його заснування, і побажати всім міцного здоров'я, творчої наснаги, успіхів та многіє, многіє лета Кам'янець-Подільському **національному університету імені Івана Огієнка!**

Додаток. НАКАЗ ПРО ВІДЗНАКУ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАКАЗ

05.09.2009р Кам'янець-Подільський № 276

Про нагородження Відзнакою
«За вагомий внесок в розвиток
освіти і науки в Кам'янець-Подільському
державному університеті»

За заслуги перед Кам'янець-Подільським державним університетом
нагородити Відзнакою «За вагомий внесок в розвиток освіти і науки в
Кам'янець-Подільському державному університеті»:

1. Огієнка І.І., ректора Кам'янець-Подільського державного
українського університету (1918 – 1921 рр.) (помертню).

Ректор

О.М. Завальнюк

НАШІ АВТОРИ

Людмила Бондарчук (м. Житомир), кандидат філологічних наук, доцент кафедри мови з методикою викладання в початкових класах Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Микола Васьків (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, завідувач кафедри теорії й історії журналістики й української літератури Кам'янець-Подільського державного університету.

Геннадій Вонсович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та соціології Кам'янець-Подільського державного університету.

Тетяна Воротняк (м. Київ), аспірантка Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Степан Демчук (м. Ольштин, Польща), літератор, культуролог.

Олександр Завальнюк (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, професор, академік АНВШ України, ректор Кам'янець-Подільського державного університету.

Борис Коваленко (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Наталія Коваленко (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Петро Кралюк (Острог, Рівненської обл.), доктор філософських наук, професор національного університету "Острозька академія".

Сергій Лашенко (Київська область), мовознавець.

Михайло Лецькін (м. Житомир), кандидат філологічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Василь Лизанчук (м. Львів), доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського національного університету імені Івана Франка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Наталія Лізініченко, студентка Ніжинського педагогічного університету імені Миколи Гоголя.

Лариса Ляхощька (м. Київ), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри систем відкритої освіти Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України.

Володимир Ляхощький (м. Київ), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціології Київського національного медичного університету імені Олександра Богомольця, академік АНВШ України, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Ольга Мак, (м. Торонто, Канада), письменниця.

Тетяна Москвіна (м. Житомир), кандидат педагогічних наук, в.о. доцента Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Олександр Найман (м. Київ), кандидат політичних наук, головний учений секретар Академії історії та культури євреїв України імені Шимона Дубнова.

Ніна Огієнко (м. Чернігів), кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкового навчання Чернігівського педагогічного університету імені Миколи Гоголя.

Олена Опанасенко (м. Київ), аспірантка Національного університету харчових технологій.

Микола Поліщук, (м. Брусилів, Житомирська обл.), краєзнавець.

Ярослав Поліщук (Краків, Польща), професор Інституту східнослов'янської філології Ягеллонського університету, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Анжеліка Попович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Євгенія Сохацька (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії й історії журналістики й української літератури Кам'янець-Подільського державного університету, керівник Центру огієнкознавства, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Микола Тимошик (м. Київ), доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лауреат Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Анатолій Трембцький (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, завідувач Хмельницьким міським відділом Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України.

Ірина Тюрменко (м. Київ), доктор історичних наук, професор Національного авіаційного університету.

Анна Фігус-Ралько (м. Вінніпег, Канада), співголова Фондації імені митрополита Іларіона (Огієнка).

Наталія Черниш (м. Львів), кандидат філологічних наук, доцент кафедри видавничої справи і редагування Української Академії друкарства.

Наталія Шеремета (м. Кам'янець-Подільський), кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського державного університету.

Каміран Шейхо (м. Львів), аспірант факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
---------------------	---

1. ІВАН ОГІЄНКО – ПРОСВІТИТЕЛЬ ТА КУЛЬТУРОЛОГ

<i>Фігус-Ралько Анна</i> . “...Великий розумом, духом і серцем” (спогади про митрополита Іларіона (Огієнка))	4
<i>Огієнко Н.М.</i> Митрополит Іларіон про духовні основи чернецтва	7
<i>Крालюк П.М.</i> Острозька біблія в дослідженнях М.Грушевського, І.Франка та І.Огієнка	13
<i>Черниш Н.І.</i> Іван Огієнко і бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка	19
<i>Поліщук Я.О.</i> Феномен української барокової книжки	30
<i>Шеремета Н.П.</i> Українське друкарство у студіях Івана Огієнка	37
<i>Тимошик М.С.</i> Книга, яку намагалися спалити (“Свята Почаївська лавра” митрополита Іларіона у контексті сучасних проблем українського державотворення)	44
<i>Воротняк Т.І.</i> “Наша культура” як продовження програми однойменного варшавського часопису	63
<i>Вонсович Г.Б.</i> Умови формування та характерні риси українського націоналізму новітнього часу	73

2. МОВА І ПОЛІТИКА

<i>Лизанчук В.В.</i> Національні пріоритети у політичній і журналістській діяльності	78
<i>Шейхо Каміран</i> . Художньо-публіцистичне слово в контексті розвитку та єдності розмаїття культур	93
<i>Ляхоцький В.П., Ляхоцька Л.Л.</i> Іван Огієнко і сучасні національно-мовні проблеми	106

3. ІВАН ОГІЄНКО – МОВОЗНАВЕЦЬ

<i>Бондарчук Л.І.</i> Літературна мова — основа духовного й культурного зростання	115
<i>Лецикін М.О.</i> “Віра народу — у мові його” (богословсько-лінгвістична концепція Івана Огієнка)	118
Мак Ольга. Катедра українських студій чи кафедра малоросіяництва?	123
<i>Демчук Степан</i> . Іван Огієнко про український правопис 1929 р.	137
<i>Лащенко Сергій</i> . І все-таки І.Огієнко був правий... ..	139
<i>Поліщук М.С.</i> “...Ця мова поетична, музикальна, мальовнича”	142
<i>Коваленко Н.Д.</i> Діалектологічні студії І.Огієнка і сучасні проблеми ареальної фразеографії	152
<i>Коваленко Б.О.</i> Використання елементів жаргону в мові сучасної преси	158

4. ІВАН ОГІЄНКО – ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ

<i>Сохацька Є.І.</i> Шевченкіана Івана Огієнка	171
<i>Тюрменко І.І.</i> Наталена Королева та її сучасники: Іван Огієнко, Олександр Кошиць, Василь Королів-Старий (за матеріалами канадських архівів)	181
<i>Лізніченко Н.С.</i> Генеза ідеалістичного світогляду Івана Огієнка	194
<i>Васьків М.С.</i> До проблеми вивчення біографії Наталени Королевої та її творчої самоінтерпретації	200

5. ІВАН ОГІЄНКО Й ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

<i>Завальнюк О.М.</i> Мемуарні праці Івана Огієнка як джерело вивчення історії національної університетської освіти в Україні у 1917-1920 рр.	205
<i>Трембіцький А.</i> Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в світлинах родинного архіву	217
<i>Найман Олександр.</i> Єврейські громади України під час селянсько-козацьких повстань	222
<i>Москвіна Т.П.</i> Виховання гуманної особистості в світлі ідей Івана Огієнка	239
<i>Франчук Т.Й.</i> Лектор, якому аплодували слухачі: складові успіху	242
<i>Отанасенко О.І.</i> Україно-німецькі освітні зв'язки в контексті педагогічної спадщини Івана Огієнка	247
<i>Попович А.С.</i> Засади журналістської діяльності у працях Івана Огієнка	253

6. З ІСТОРІЇ ОГІЄНКІВСЬКОГО РУХУ

<i>Бондарчук Л.І.</i> З історії Огієнківського руху (фрагмент сучасності)	259
<i>Тимошик М.С., Фігус-Ралько Анна.</i> Чиновники-непатріоти гальмують питання про увічнення пам'яті Івана Огієнка (митрополита Іларіона) в Україні	263

7. ДО 125-РІЧЧЯ ІВАНА ОГІЄНКА

Звернення Ради Товариства Івана Огієнка до Президента України Віктора Ющенка	265
Звернення Ради Товариства Івана Огієнка до Голови Фонду “Україна-3000” Катерини Ющенко	276
Відповідь Президента АПН України Василя Кременя	277
Пошанування. До 125-річчя Івана Огієнка	278
НАШІ АВТОРИ	280

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський державний університет
Всеукраїнське товариство Івана Огієнка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ІВАН ОГІЄНКО

І СУЧАСНА НАУКА ТА ОСВІТА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Серія історична та філологічна

Випуск III

Підписано до друку 16.10.2006 р. Формат 60 x 84/16.

Гарнітура «Петербург». Обл. вид. арк. 20,45.

Умовн. друк. арк. 16,5. Зам. № 213. Наклад 150.

Редакційно-видавничий відділ Кам'янець-Подільського
державного університету.

Вул. Івана Огієнка, 61, м. Кам'янець-Подільський, 32300.

Свідоцтво серії ДК № 117 від 11.07.2000 р.